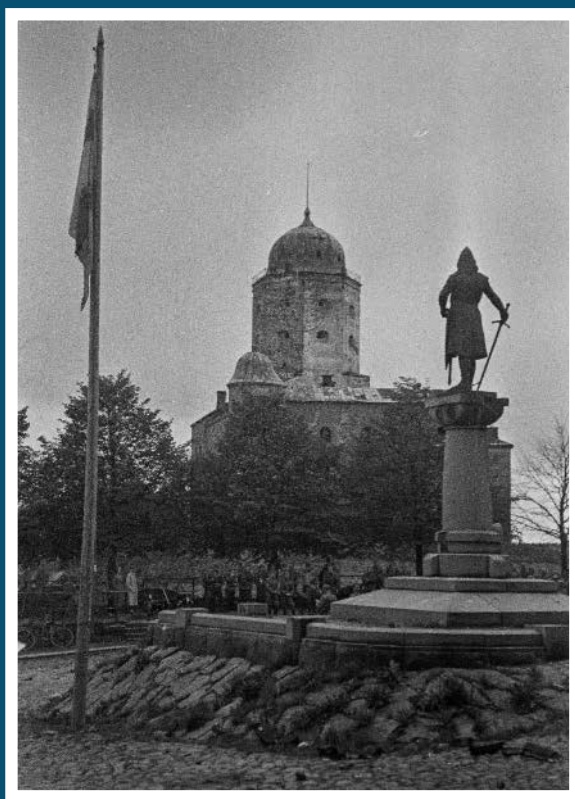

Toim. Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola

KARJALANI, KARJALANI, MAANI JA MAAILMANI

Kirjoituksia Karjalan menetyksestä ja muistamisesta,
evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä

Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani

Kirjoituksia Karjalan menetyksestä ja
muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja
selviytymisestä

Toim. Pirkko Kanervo,
Terhi Kivistö & Olli Kleemola

**SIIRTOLAISUUS-
INSTITUUTTI**

SIGILLUM

Siirtolaisuusinstituutti & Oy Sigillum Ab
Turku 2018

Kannen kuvassa Viipurin linna ja linnan perustajan Ruotsin marski Torkkeli Knut-
tinpojan patsas. Kuva on otettu 31.8.1941, jolloin Viipuri jatkosodan hyökkäysvaihees-
sa oli vallattu jälleen omiin käsiin. SA-kuva.

Siirtolaisuusinstituutti, Tutkimus 1
Sigillum, Bibliotheca Sigillumiana 8

Copyright © Siirtolaisuusinstituutti, Sigillum & tekijät

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

ISBN 978-952-7167-55-7 (nid.)
ISBN 978-952-7167-56-4 (pdf)
ISSN 2343-3493 (painettu)
ISSN 2343-3485 (verkkojulkaisu)
ISSN 2343-4872

Painosalama Oy, Turku 2018

Sisällysluettelo

Prologi

Evakoita vai pakolaisia?	7
--------------------------------	---

– *Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola*

Evakuoinnit: tutusta vieraaseen, arjesta arvaamattomaan

Miksi menetimme Karjalan? Poliittista taustaa	29
---	----

– *Pirkko Kanervo*

Itsekkäät evakot ja ahneet isännät – talvisodan evakuoinnin kokemushistoriaa ..	52
---	----

– *Tuomas Tepora*

Suomalaisia sotalapsia Pohjoismaissa	73
--	----

– *Tuula Eskeland*

Asuttaminen: kontiollakin kotinsa, ihminenkö ilman olisi

Ulkomaalaisten asuttaminen Suomeen 1915–1945	89
--	----

– *Antero Leitzinger*

Ortodoksisen siirtoväen kontrolloitu sopeutuminen	105
---	-----

– *Heli Kananen*

Sodanjälkeisestä asutustoiminnasta tuli suuri maareformi	123
--	-----

– *Pirkko Kanervo*

Muistaminen: karjalaisuus on kuin rakennukselle kivijalka

Luovutetun Karjalan yllirajainen muisti	149
---	-----

– *Outi Fingerroos & Ulla Savolainen*

Karjalaiset evakkolapset – selviytyjäsankarit	167
---	-----

– *Eeva Riutamaa*

Ikuinen ikävä – kirjeet tunteiden tulkkeina	186
---	-----

– *Marjatta Hietala*

Epilogi

Karjala elää keskuudessamme	209
-----------------------------------	-----

– *Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö, Olli Kleemola*

Lähde- ja kirjallisuusluettelot	227
---------------------------------------	-----

Kirjoittajaesittelyt	251
----------------------------	-----

Prologi

Evakoita vai pakolaisia?

Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola

Turvapaikkaa Suomesta hakeneiden määrä vaihteli 2000-luvulla vuosittain noin 1 500 ja 6 000 hakijan välillä, kunnes vuonna 2015 heitä saapui maahan ennätyskelliset 32 476 henkeä. Kasvu johtui maailman pakolaiskriiseistä, jotka olivat suurimmillaan sitten toisen maailmansodan. Valtaosa turvapaikanhakijoista eli 63 prosenttia oli Irakista, Afganistanista tulleita oli 16 prosenttia, somalialaisia 6 prosenttia ja syyrialaisia 3 prosenttia. Enemmistö irakilaisista, afganistanilaisista ja somalialaisista oli yksin tulleita nuoria miehiä.¹

Tulijoiden suuri määrä jakoi suomalaisia. Osa suhtautui heihin myönteisesti, osa äärimmäisen torjuvasti. Syntyi ryhmittymiä, kuten "Rajat kiinni" ja "Suomi ensin". Ennen kuin turvapaikkaa hakevien tarvetta suojeluun tai heidän oikeuttaan pakolaisasemaan oli edes tutkittu, julkiseen keskusteluun nousivat toisen maailmansodan tapahtumat. Ruotsi esimerkiksi muistutti ottaneensa vastaan suomalaisia sotilapsia. Pian keskustelun kärjessä olivat myös Neuvostoliitolle luovutetulta alueelta evakuoidut karjalaiset ja heidän asuttamisensa.

Karjalaisten – Suomen kansalaisten – rinnastaminen vuoden 2015 turvapaikanhakijoihin herätti kiivaan polemiikin puolesta ja vastaan. Karjalaisten ja karjalaisjuuristen parissakin mielipiteet jakautuivat. Toisista rinnastus nykyisiin turvapaikanhakijoihin oli loukkaava, toiset pitivät itseäänkin pakolaisina tai pakolaisten jälkeläisinä. Olivat-han evakuoidut karjalaiset poissa kodeistaan, mutta virallisia, vuonna 1951 solmitun Geneven pakolaissopimuksen kriteereitä he eivät kuitenkaan täytä. Geneven sopimus määrittää pakolaiseksi henkilön, joka oleskelee oman kotimaansa ulkopuolella ja joka ei voi tai halua palata kotimaahansa pelätessään tulevansa vainotuksi; oma kotimaa ei pysty hänelle tarjoamaan suojaa.

Karjalaisten asiat olivat päinvastoin: he oleskelivät oman kotimaansa rajojen sisällä. Kotimaan viranomaiset olivat evakuoineet heidät turvallisemmille seuduille muualle maahan. Ei heidän tarvinnut turvapaikkaa hakea, kotimaa tarjosi suojaa. Nykyisin

¹ <http://pakolaisapu.fi/pakolaisuus/pakolaisuus-suomessa>

käytössä oleva termi ”maan sisäiset pakolaiset” kuvaisi parhaiten karjalaisten silloista asemaa, mutta tätä termiä ei silloin käytetty vaan puhuttiin siirtoväestä, siirtolaisista, sotasiirtolaisista ja siirtokarjalaisista. Evakko-sanakin yleistyi vasta myöhemmin. Yhteistä nykypäivän pakolaisilla ja karjalaisilla on kodin ja kotiseudun, tutun elämänpäiirin jättäminen. Valtionkin kannalta tilanteessa on samaa: ihmisille on löydettävä yösija, muonitettava tulijat ja autettava heidät uuden elämän alkuun.

Pakolaiskeskustelun äityessä kiivaaksi siihen puututtiin myös varsin arvovaltaisella karjalaisella taholla. Karjalan Liiton puheenjohtaja Marjo Matikainen-Kallström esimerkiksi otsikoi erään puheensa: ”Ollako evakko vai pakolainen?” ja jatkoi: ”Eipä uskoisi, että sanojen evakko ja pakolainen määritelmä ja käyttäminen on niin vaikeaa. Viime aikoina on näitä kahta sanaa käytetty joko tahallaan tai tahtomatta sekaisin ilman todellisuuspohjaa niin eri viestimissä kuin puheissakin, juhlapuheista ja seminaareista puhumattakaan.”

Marjo Matikainen-Kallström totesi, etteivät karjalaiset ole pakolaisia, ”mutta kylläkin valtion toimesta pakkosiirretty sodan alta eli evakuoitu”. Karjalaisten sijoittumista eri puolelle Suomea voitiin hänen mielestään käyttää esimerkkinä – kuten monissa esitelmissä ja puheissa oli tehtykin – ”nykyisten Suomeen tulevien pakolaisten, niin kiintiöpakolaisten² kuin turvapaikanhakijoiden sopeutumisessa – mutta silloin on visusti pidettävä käsitteet erillään. Karjalaisten on helppo ymmärtää omien kokemustensa pohjalta pakolaisten kohtaamia vaikeuksia yhteiskunnassa, vaikka lähdön syyt eivät välttämättä ole samoja kuin aikoinaan karjalaisilla evakoilla.”³

Akaan Karjala-seuran 75-vuotisjuhlassa loppuvuodesta 2015 puhunut, Jääkesä syntynyt valtioneuvos Riitta Uosukainen torjui hänkin pakolainen-sanan käytön puhuttaessa karjalaisista. Hän ei ymmärtänyt, ”miksi sodan jaloista Suomen alueella siirtyneet karjalaiset rinnastetaan nykyisiin turvapaikanhakijoihin. On jopa sanottu, että Suomi on kansainvälisestä ongelmasta osansa hoitanut kun karjalaiset asutettiin. – Väittämä on loukkaava ja typerä. Koska emme pakolaisia olleet, ei pakolaisuus tullut hoidetuksi.” Riitta Uosukaisen mielestä turvapaikanhakijoita on autettava: ”He ovat liikkeellä vasten tahtoaan.” Hän heitti esiin myös kysymyksen, pystyisikö nykyinen Suomi selviämään Karjalan evakoistakaan, yli 400 000 ihmisestä. – ”Valtava määrä kysymyksiä nousee esiin, kun ajattelee psyykkisten, fyysisten ja sosiaalisten ongelmien soveltamista nykyaikaan. Kuinka kävisi nyt, pystyisimmekö toimimaan, tottelemaan ja ohjeita noudattamaan.”⁴

² Kiintiöpakolaisella tarkoitetaan henkilöä, jolla on Geneven sopimuksen määrittelemä pakolaisasema ja joka saapuu maahan vastaanottajavaltion määrittelemän pakolaiskiintiön puitteissa. Suomessa eduskunta määrittää pakolaiskiintiön vuosittain. Vuosina 2014 ja 2015 pakolaiskiintiötä nostettiin Syyrian sodan vuoksi 750 henkilöstä 1050:een.

³ <https://www.karjalanliitto.fi/viestinta/puheet/muut-tilaisuudet.html>

⁴ <https://akaanseutu.fi/2015/11/25/karjalaisten-tarina-sopii-peruskoulun-jokaiseen-oppiai...>

Sekä Marjo Matikainen-Kallströmin että Riitta Uosukaisen sanoissa näkyy pyrkimys sovitella vastakkaisten ajatuskantojen välillä. Torjumalla sanan ”pakolainen” he myönsivät, että karjalaisten asema oli toinen kuin turvapaikanhakijoiden. Samalla kumpikin toi voimakkaasti esille sen, että maahantulijoita on autettava. Sanoihin sisältyy vähintäänkin implisiittisesti ajatus, että jos sodan käynyt ja köyhtynyt Suomi oli selvinnyt karjalaisevakoiden asuttamisesta, se selviäisi myös huomattavasti pienemmän pakolaismäärän auttamisesta ja kotouttamisesta uusille asuinsijoille.

Eikö karjalaisten ja sotien historiaa tunneta?

Monen mielestä pakolaiskeskustelu osoitti, kuinka huonosti karjalaisten historia loppulta tunnetaan. Kun *Iltä-Sanomien* julkaisi joulukuussa 2015 erikoislehden nimeltä *Evakot*, toimittaja Tomi Auremaa tivasi evakoiden asiassa kouluopetuksen perään. Tämän päivän historianopetuksessa sodista ja Karjalan menetyksestä puhutaan. Toista oli pitkään sodan jälkeen. Esimerkiksi 1950-luvulla ja vielä seuraavalla vuosikymmenellä oppikouluissa oli käytössä Oskari Mantereen ja Gunnar Sarvan *Keskikoulun Yleinen Historia*, jonka teksti oli tarkastettu vuonna 1948 ”ja paikoitellen keveästi korjattu” sekä lisätty loppuun lyhyt selostus sodanjälkeisestä ajasta. Talvisota jää kirjassa kokonaan mainitsematta – kuin sitä ei olisi koskaan ollutkaan.⁵

Saksan Puolan-valloituksesta tekijät siirtyvät suoraan Tanskan ja Norjan miehityksiin keväällä 1940. Selostus jatkuu Saksan salamasodalla lännessä ja hyökkäyksellä ”Venäjää vastaan. Saksan rinnalla taistelivat sen liittolaisina Unkari ja Romania. Myös Suomi joutui sotaan Venäjää vastaan.” Kuudella sanalla kuitattiin siis Suomen jatkosota ja sen menetykset. Voittajat solmivat Mantereen ja Sarvan mukaan rauhan Saksan ”saattolaisvaltioiden” – joista ”useimmat vain pakosta olivat sotaan osallistuneet” – eli Italian, Romanian, Bulgarian, Unkarin ja Suomen kanssa vasta vuonna 1947. Lukion oppikirjassa anti ei ollut paljoa laveampi.⁶

Karjalaisten noustua osaksi pakolaiskeskustelua Turun Siirtolaisinstituutti ja turkulainen historia-alan yritys Oy Sigillum Ab järjestivät Terhi Kivistön aloitteesta vuonna 2016 kaksiosaisen seminaarin, jossa käsiteltiin toiseen maailmansotaan liittyviä yli seitsemänkymmenen vuoden takaisia tapahtumia. Seminaarin ensimmäisen osion teemana olivat aiemmat maahanmuutot, talvi- ja jatkosodassa suoritettujen väestön evakuoinnit ja toisen kotinsa menettäneiden evakoiden asuttaminen alueluovutusten työstämää maahan, jota silloin kutsuttiin tynkä- tai kanta-Suomeksi.

Seminaarien luennoitsijat olivat aihepiiriin perehtyneitä eri tieteenalojen tutkijoita Suomen eri yliopistoista Tuula Eskelandin edustaessa Kööpenhaminan yliopistoa

⁵ Kanervo 2008, 30.

⁶ Kanervo 2008, 30.

ja Antero Leitzingerin Suomen Maahanmuuttovirastoa. Tämä kirja perustuu pääosin samojen tutkijoiden kirjoittamiin artikkeleihin. Seminaarissa käsiteltyjen teemojen lisäksi kirjan teemoja ovat muistaminen ja erilaiset muistamisen tavat sekä karjalaislasten selviytyminen evakkoudesta ja kotiseudun menetyksestä. Kaikki kirjan artikkelit ovat läpikäyneet tieteellisiltä artikkeleilta vaadittavan vertaisarvion.

On paikallaan vielä täsmentää, mikä Karjala monien joukosta on tässä teoksessa pääosassa. Suomalaiset maakunnat, Etelä- ja Pohjois-Karjala, ovat tietenkin edelleen olemassa. Tässä teoksessa puhutaan mielissä elävästä luovutetusta Karjalasta, eli Suomen Neuvostoliitolle toisen maailmansodan rauhanteoissa kaksi kertaa luovuttamasta osasta Suomen Karjalaa. Suurin osa luovutetusta alueesta kuului Viipurin lääniin, mutta sen lisäksi Kuopion läänissä sijaitsevista Pohjois-Karjalan kunnista: Ilomantsista, Kiteestä, Pälkjärvestä ja Värtsilästä luovutettiin osia. Viipurin läänistä luovutettu osa jakautui Kannaksen Karjalaan ja Laatokan Karjalaan. Raja-Karjalalla tarkoitetaan puolestaan Laatokan Karjalan itäisiä osia. Erikseen on vielä Itä-Karjala eli Venäjän Karjala, jota Neuvostoliiton aikana kutsuttiin myös Neuvosto-Karjalaksi ja joka tänä päivänä tunnetaan Karjalan tasavaltana. Jatkosodassa Suomi valtasi ja miehitti Itä-Karjalaa.

Karjalaa koskevaa tutkimusta, yleisteoksia, paikallishistorioita ja muistelmakirjallisuutta on olemassa valtava määrä, josta tässä voi nostaa esiin vain muutaman. Ensimmäinen sopeutumista koskeva tutkimus on vuonna 1952 ilmestynyt Heikki Wariksen, Vieno Jyrkilän, Kyllikki Raitasuon ja Jouko Siiven *Siirtoväen sopeutuminen. Tutkimus Suomen karjalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta*, jonka tuloksia on myöhemmin myös kritisoitu. Väli rauhanaikaista asutusta käsittelee Silvo Hietasen vuonna 1982 julkaistu *Siirtoväen Pika-asutuslaki. Asutuspoliittinen tausta ja sisältö sekä toimeenpano*. Vuodelta 1965 on Seppo Simosen *Paluu Karjalaan. Palautetun alueen historiaa 1941–1944*. Se on perusteos evakoiden paluusta pahoin tuhoutuneelle alueelle jatkosodan aikana.

Karjalaisten lopulliseen asuttamiseen liittyy Keijo K. Kulhan *Karjalaisen siirtoväen asuttamisesta käyty julkinen keskustelu vuosina 1944–1948*, joka ilmestyi vuonna 1969. Pirkko Sallinen-Gimplen *Siirtokarjalaisen identiteetti ja kulttuurien kohtaaminen* on vuodelta 1994. Kulttuurien kohtaamisesta on kyse myös evakkoaikana syntyneissä kaskuissa, joita kertyi Karjalan Liiton, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Oy Weilin & Göös Ab:n järjestämässä keruukilpailussa lähes viisi tuhatta kappaletta. Osa kaskuista on julkaistu Harri Kaasalaisen ja Eino S. Revon toimittamassa ja Pentti Lehdon kuvittamassa kirjassa *Ilo pintaa vaik syvän märkänis* vuodelta 1965. Pääosa kaskuista kertoo karjalaisevakoista.

Tuorein Karjalaa käsittelevistä kirjasarjoista on useiden tutkijoiden laatima vuosina 2003–2014 ilmestynyt *Viipurin läänin historia I–VI*, joka kertoo alueen historian kivikaudesta sotienjälkeiseen aikaan. Viimeisen osan nimi on *Karjala itärajan varjossa*. Kirja on kuvaus itsenäisen Suomen Viipurin läänistä ja sen asukkaista sodanjälkeisessä Suomessa. Kirja paneutuu myös luovutettujen alueiden kohtaloon Neuvostoliitossa, myöhemmin Venäjällä ja asian käsittelyyn suomalaisessa julkisuudessa.

Sodanaikaiset suuret väestönsiirrot

Kirjan ensimmäisessä artikkelissa Pirkko Kanervo haastaa lukijan tarkistamaan vakiintuneita käsityksiään Suomen sotienaikaisesta politiikasta ja Karjalan ja karjalaisten asemasta tehdyissä ratkaisuissa. Nuo käsitykset pohjaavat ”viralliseen historiaan”, joka vuosikymmenestä toiseen – Neuvostoliiton puristuksessa ja kansainvälisen tuomion pelossa – muunsi jatkosodan hyökkäyksen puolustustaisteluksi ja tosiasiallisen liittolaisuuden Saksan kanssa aseveljeydeksi ja sodan erillissodaksi, Suomen vain olosuhteiden viattomaksi uhriksi. Pitkään hellitty ajopuuteoria romuttui vasta 1980-luvun lopulla, kun Mauno Jokipii osoitti Suomen olleen hyvinkin halukas päätymään ”Hitlerin sateenvarjon suojiin”.

Pitää myös muistaa, etteivät karjalaiset olleet ainoita suomalaisia, joiden koti-seutu meni Neuvostoliitolle rauhan panttina. Jatkosodan jälkeen lopullisesti kotinsa menettivät karjalaisten lisäksi Petsamon sekä Sallan ja Kuusamon itäosien asukkaat. Talvisodassa petsamolaiset päätyivät kolmeen eri valtakuntaan: pääosa Suomeen, Paatsjokilaakson asukkaat vanhoja teitä Norjaan ja Kalastajasaarenon väestö vankeina Neuvostoliittoon.⁷ Venäläisten vangeiksi jäi myös Suomussalmen Juntusrannan ja karjalaisten Salmin ja Suojärven rajakylien, kuten Hyrsylänmutkan, asukkaita. Yli-päättään karjalaiset ehdittiin kuitenkin siirtää sodan jaloista viranomastoimenpitein turvallisemmille seuduille.

Kuusamolaisien murhenäytelmäksi tuli talvisodanaikainen lapsikuolleisuus. Kuusamon itäosien asukkaiden – naisten, lasten ja vanhusten – evakointi alkoi sodan toisena päivänä. Erityiseen tehtävään sotatoimialueella määrätty, kuten karjankuljettajat, jäivät kuitenkin vielä paikoilleen.⁸ Paikoilleen vielä jääneitä koski laki yleisestä työvelvollisuudesta valtion valjastaessa kansan palvelukseensa. Laki säädettiin jo ennen talvisotaa, kesäkuussa 1939, mutta asetus annettiin vasta lokakuussa. Talvisodanaikainen työvelvollisuus koski 18–60-vuotiaita kansalaisia, jatkosodan aikana ikärajoja kovennettiin. Valtakunnan työvoimaan luettiin (eräin poikkeuksin) 15–64-vuotiaat miehet ja naiset. Jatkosodan pitkittyessä työvelvollisuus takasi, että yhteiskunnan kannalta välttämätön tuotanto pysyi käynnissä.

Oulun läänin evakuoitavien kuntien määrää lisättiin talvisodan kuluessa. Neuvostoliiton nopeasti miehittämien Suomussalmen ja Sallan lisäksi Kuhmo, Kuusamo, Hyrnsalmi ja Ristijärvi evakuoitiin kokonaan ja lisäksi osittain Sotkamo, Puolanka ja Taivalkoski. Kuten Kannaksella, pitäjien nautakarjan evakuoivat nuoret työvelvolliset naiset ja vanhemmat miehet. Huonokuntoiset naudat ja muut vähempiarvoiset eläimet pyrittiin teurastamaan jo kotipitäjässä. Kuusamon porokarja kuitenkin tuhoutui pääosin talvisodan aikana, sillä porojen ajaminen länteen epäonnistui.⁹ Vähempiarvoisiin

⁷ Paasilinna 1983, 281.

⁸ Kantola 2011, 25.

⁹ Kantola 2011, 25–27.

kuuluiivat kanat, koirat ja kissat, jotka kaikki oli päästettävä päiviltä. Ei niitä voinut evakkoon viedä sen paremmin Kuusamossa kuin Kannaksellakaan.

Vuoden loppuun mennessä Oulun läänin itärajan kunnista oli siirretty muualle läänein 37 450 henkeä. Kuusamolaiset (8 900 henkeä) evakuoitiin Haukiputaalle, Iihin, Kiiminkiin, Pudasjärvelle, Yli-Iihin ja Yli-Kiiminkiin. Majoitus tapahtui samoin kuin Karjalasta evakuoiduilla: julkisiin rakennuksiin, kuten kouluihin ja yhdistysten tiloihin sekä yksityisiin taloihin. Muistoihin liittyvät kylmyys ja ahtaus. Erityisesti kylmyys koetteli synnyttäviä äitejä ja vastasyntyneitä lapsia. Kuusamolaisia kuoli evakossa 245 henkeä, joista noin 150 oli alle seitsenvuotiaita lapsia. Noin puolet kaikista kuolleista oli alle kaksivuotiaita ja heistä alle yksivuotiaana menehtyneitä 92. Kuusamon sankarihautausmaahan on siunattu 51 talvisodassa kaatunutta kuusamolaista sotilasta. Evakossa alle kaksivuotiaina kuolleiden määrä on yli kaksinkertainen.¹⁰

Syynä suureen lapsikuolleisuuteen pidetään hinkuyskä- ja tuhkarokkoepidemioiden, jotka vuosina 1938–1939 olivat leviämässä etelästä pohjoiseen kuusamolaisten ja kuhmolaisten lasten keskuudessa. Taudinkuvaan liittyivät myös keuhkokuume ja vatsataudit. Lääkäri- ja hoitajapula, evakkomatkan rasitukset ja huonontunut ravitsemus vaikeuttivat tilannetta. Pahinta oli Yli-Iissä, Iissä ja Haukiputaalla. Arveltiin että taudin pahentuminen ja muuttuminen keuhkokuumeeksi johtui siitä, että ”itärajan kuivaan ilmastoon tottuneet lapset eivät kestäneet rannikkoseudun raakaa ja kosteaa ilmastoa”. Yhteismajoituksessa taudit levisivät tehokkaimmin:

No, kyllähän niitä kuoli, yhestäkin talosta kolme lasta ja vanha pappa. No, sehän tekkee se väkitungos lapset sairaaksi. — Olikohan se Jokikylä, niin siellä kuoli yhdellä koululla 11 aikuista ja lasta, mitä lie kaikki olleet, mutta kuitenkin, se on Haukiputaalla. — — Hetekylän koululla asuttaessa yhtä aikaa haudattiin kolme lasta. Minä muistan kun naapurin vanhin poika kuoli, niin pantiin semmoinen koroke pöydälle ja se vainaja oli siinä koko yön ja ympärillä nukkui evakkoja. Vasta seuraavana päivänä se vietiin pois, kun oltiin varmoja, ettei se herää.¹¹

Kuusamon lapsiperheillä oli edessään samanlaiset vaikeudet, jollaisia Tuomas Tepora kuvaa talvisodan evakuoinnin kokemushistoriaa käsittelevässä artikkelissaan. Isännät tai rengit valitsivat lapsettomuuden tai työkyntöisyyden perusteella evakkoja kyläkoulujen yhteismajoituksesta oman kattonsa alle usein ilmaiseksi työvoimaksi. Erään evakkokertomuksen mukaan kymmenlapsisen perheen isä oli Pudasjärvellä tuohduk-sissaan ottanut ”kirveen käteensä ja todennut, että kuka lapsista vähennetään”, kun majoitusta ei tahtonut mistään Pudasjärven talosta löytyä.¹²

¹⁰ Kantola 2011, 31–34.

¹¹ Kantola 2011, 34.

¹² Kantola 2011, 29–30.

Kotinsa ja kotiseutunsa lopullisesti menettäneiden ohella oli paljon suomalaisia, jotka sotien eri vaiheissa joutuivat lähtemään kodeistaan, tosin lopulta vain väliaikaisesti. Heilläkin tulevaisuutta leimasi epävarmuus. Siirtyessään ihmiset eivät voineet tietää, sujuisiko kaikki hyvin, pääsisivätkö he vielä palaamaan, kuinka maa kaikesta selviäisi. Sodanaikaiset väestönsiirrot olivat valtavia. Hangon asukkaat evakuoitiin talvisodan jälkeen, kun Hanko oli Moskovan rauhansopimuksen mukaisesti vuokrattava venäläisille. Hankolaiset saivat palata takaisin, kun Suomi oli jatkosodassa saanut Hangon jälleen omiin käsiinsä. Porkkalan asukkaat rinnastuvat hankolaisiin. He saivat kuitenkin odottaa kotiinpaluuta hankolaisia paljon kauemmin. Porkkalan Neuvostoliitto palautti Suomelle vuonna 1956.

Lappi evakuoitiin yhteisymmärryksessä saksalaisten kanssa. Aselevon päivänä 4. syyskuuta 1944 päämajalta tuli ensimmäinen käsky evakuoinnista. Evakuointipäälliköksi määrättiin Veitsiluoto Oy:n toimitusjohtaja, vuorineuvos Lauri Kivinen, josta tuli myös Sotakorvausteollisuuden valtuuskunnan (Soteva) puheenjohtaja. Evakuointikunnista oli tässä vaiheessa kotimaan puolella jo niin kova pula, ettei auttanut kuin kääntyä Ruotsin hallituksen puoleen ja pyytää lupaa Pohjois-Suomen läntisten osien evakuoimiseksi Tornionjoen länsipuolelle. Myöntävä vastaus tuli syyskuun 7. päivänä, samana jona sitä pyydettiin.¹³

Pohjois-Suomesta evakuoitiin yhteensä 103 885 henkeä ja 51 000 kotieläintä. Ruotsin puolelle siirtyvien määrä oli tästä yli puolet eli 56 417 henkeä, eläimistä Ruotsiin siirrettiin 18 000 päättä. Evakuoinnin sanotaan sujuneen yleensä kitkattomasti. Saksalaisilta saatiin alussa myös kuljetusapua esimerkiksi Ivalosta Rovaniemelle, joskin heidän omat rautatiekuljetuksensa hidastivat suomalaisten kuljetuksia. Aseleposopimuksen mukaan Suomen tuli internoida maassa olevat saksalaiset syyskuun 15. päivään mennessä. Aseveljet – nyt jo entiset sellaiset – pyrkivät aluksi välttämään aseellista yhteenottoa. Vaikeimmaksi muodostuivat neuvottelut saksalaisten suunnittelemista, heidän välttämättöminä pitämistään hävityksistä, joiden mukaan tuhattava oli ainakin kaikki sillat sekä materiaali, jota ei voitu kuljettaa mukana.¹⁴

Neuvostoliiton painostaessa aseveljien välinen valesota muuttui todelliseksi. Perääntyessään saksalaiset tuhosivat asutuskeskukset, kuten Rovaniemen, Kittilän, Muonion ja Ivalon, räjäyttivät sillat ja tiet rumpujen kohdalla runkoa myöten sekä polttivat teiden varsilta jopa yksittäiset rakennukset ja miinoittivat tiet.¹⁵ Sodan tuhot eivät olleet Lapissa kuitenkaan sillä ohi, että saksalaiset oli sieltä karkotettu, vaan heidän maastoon kylvämänsä räjähteet tappoivat ja vammauttivat vuosien ajan ihmisiä ja eläimiä. Petsamolaisista tuli ikuisia evakoita, mutta suurin osa Lapin kansasta pääsi palaamaan sodan jäljiltä ”lohduuttoman itkun kaltaisiin rauniokylänsä”¹⁶. Lappilaiset

¹³ Elfvengren 1992, 368–369.

¹⁴ Elfvengren 1992, 369–374.

¹⁵ Elfvengren 1992, 375–433.

¹⁶ Ahokivi 1946, 7.

Neuvostoliitolle Moskovan-rauhassa vuokrattua Hankoa evakuoidaan 20.3.1940. Kuvassa näkyvät kirkko ja vesitorni jäivät nekin vieraisiin käsiin. SA-kuva.

aloittivat samanlaisen työn kuin suuri osa karjalaisista jatkosodan aikana: alkoivat nostaa kotejaan tuhkasta.

Kun Suomi jatkosodassa lähti valtaamaan Karjalaa takaisin, joukkojen keskitysalueelta oli siirrettävä väestöä karjoineen. Armeijan hyökättyä yli Moskovan-rauhan rajan ihmiset pääsivät palaamaan koteihinsa. Kesällä 1944, kun venäläisten suurhyökkäys eteni voimalla, Kannakselle sodan aikana palanneet evakuoitiin kymmenessä päivässä. Puna-armeijan hyökkäys oli raju ja nopea. Kukaan ei voinut tietää, mihin asti oli peräännyttävä, joten joukkojen tieltä oli tyhjennettävä asukkaista sellaisiakin kuntia, jotka rauhanteossa jäivät Suomen puolelle. Esimerkiksi virolahtelaisia siirrettiin Paimioon, jonne sitä ennen oli saapunut jo Kannaksen evakoita. Kunnassa oli vielä myös inkeriläisiä, joiden palautus Neuvostoliittoon alkoi vasta välirauhansopimuksen jäl-

keen. Paimiossa sijaitti lisäksi yksi internointileireistä, joille välirauhansopimuksen mukaisesti oli siirrettävä Saksan ja Unkarin kansalaiset.¹⁷

Päämaja antoi syyskuun 20. päivänä 1944 luvan, että maanviljelijäväestö saisi palata niihin Suomenlahden ja Vuoksen välisiin kuntiin, jotka joko kokonaisuudessaan tai osittain oli tyhjennetty sodan tieltä, mutta jotka välirauhansopimuksessa jäivät Suomelle. Evakuoidut alkoivat lokakuun alussa palata koteihinsa ja paria päivää myöhemmin päämajalta tuli lupa, että kaikki Suomenlahden ja itärajan välisistä kunnista evakuoidut saisivat palata ”määrätylle demarkaatiolinjalle saakka”. Marraskuussa sisäasiainministeriö otti vastuun evakuoitujen palauttamisesta.¹⁸

Tuntuu kuin lähes koko Suomi olisi ollut sotien aikana liikekannalla. Ensimmäinen suuri muuttoliike oli jo talvisodan alla tapahtunut rajaseudun ja suurten kaupunkien vapaaehtoinen evakuointi. Kun Paasikivi ja Tanner palasivat viimeiseksi jääneeltä neuvottelumatkalta Moskovasta, tilanteen katsottiin rauhoittuneen ja sodanvaaran olevan ohi. Ihmiset alkoivat palaila koteihinsa joutuakseen jokseenkin saman tien lähtemään sodan jaloista todelliselle evakkomatkalle. Jatkosodan eri vaiheissa kaupunkilaisia siirtyi suurin joukoin maaseudulle, jossa oli turvassa pommituksilta ja jossa elintarpeita oli paremmin tarjolla kuin ankaraa ruokapulaa potevissa asutuskeskuksissa.

Ruotsiin ja Tanskaan siirrettiin kymmeniä tuhansia suomalaisia sotalapsia. Norjaan talvisodan aikana lähetetyt lapset poikkeavat edellisistä, koska heidät kotiutettiin jo keväällä 1940 Saksan miehittäessä Norjan. Vaikka sotalapsista on tähän mennessä kirjoitettu paljon, katveeseen ovat jääneet Norjaan siirretyt lapset. Heistä kertoo artikkelissaan Tuula Eskeland.

Norja onkin Suomen päättäjien tekemien ratkaisujen kannalta erityisen mielenkiintoinen tapaus, jota historian tutkimuksessa ei juuri ole vielä käsitelty. Eskelandin mukaan Norjaan ei jatkosodan aikana lähetetty Suomesta lapsia. Saksa miehitti Norjan lisäksi Tanskaa, mutta Tanska kyllä vastaanotti suomalaislapsia. Tanskan erottaa Norjasta se, että Tanska jokusen rajalla käydyn kahakan jälkeen käytännöllisesti katsoen avasi porttinsa saksalaisille, mutta norjalaiset nousivat aseisiin. Saksan Helsingin-lähetystön sanomalehtiattasea Hans Metzger kirjoittaa muistelmissaan, ettei ”Suomen hallitus katsonut voitavansa suostua Norjan hallituksen pyyntöön lähettää edes kahtasataa vapaaehtoista Norjaan”¹⁹ taistelemaan saksalaista hyökkääjää vastaan. Ei ole vaikeaa päätellä, että Suomen hallituksen ratkaisu johtui siitä, että se oli talvisodan rauhassa valinnut Saksan Ison-Britannian ja Ranskan sijasta.

Turvaa kotimaan rajojen ulkopuolelta hakivat ne suomalaiset, jotka jatkosodan päättyessä pakenivat päätä pahkaa Ruotsiin. Oli näet herännyt pelko, että sotaan syyllisiä etsittäisiin jopa rivipoliitikkojen ja upseerikunnan keskuudesta ja että heidät

¹⁷ Kanervo 2014, 420–421.

¹⁸ Rauanheimo, Vuorenmaa 1994, 300.

¹⁹ Metzger 1984, 154.

Neuvostoliitto oli talvisodassa vallannut Petsamon mutta antoi sen rauhanteossa takaisin Suomelle. "Suomalaisten joukkojen paluu Petsamoon. Leirihommia." Petsamo 14.4.1940. SA-kuva.

jouduttaisiin luovuttamaan Neuvostoliitton.²⁰ Toisaalta Suomi myös sai sodan jälkeen pakolaisia niistä Itä-Karjalan asukkaista, jotka suomalaisten vetäytyessä miehittämättään alueelta katsoivat parhaimmaksi siirtyä rajan yli Suomen puolelle.

Tuomas Teporalla on artikkelissaan lähteinä talvisodan aikana toimineen Maan Turva -nimisen organisaation palveluksessa olleiden asiamiesten raportteja kansan mielialoista. Tepora kertoo, miten Nivalassa herätysuskovaisten piirissä evakkojen "koreilu" oli herättänyt paheksuntaa ja jopa talvisodan syytyminen pantiin evakoiden syyksi. Sama näyttää päteneen jatkosotaan, joidenkin suomalaisten mielestä myös jatkosota oli karjalaisten syytä.

Jatkosodan aikana Valtion Tiedotuslaitos, jota sen kirjainlyhenteen VTL perusteella kutsuttiin Veteläksi, perusti radioon Jahvetin kirjelaatikon. Kirjeiden välityksellä viranomaiset saivat tietoa kansalaisten mielialoista ja huhujen tuottamista peloista. Jahvetti, suomea savolaisittain vääntävä kirjelaatikon juontaja, oli todellisuudessa Työväen Akatemian rehtori Yrjö Kilpeläinen. Vakavatkin asiat Jahvetti käsitteli huumorin

²⁰ Suomi 2013, 287.

keinoin, kirjelaatikosta tuli kansan parissa äärimmäisen suosittu. Tiedotuslaitoksen tehtäviin kuului myös saada ihmiset ymmärtämään karjalaisen siirtoväen ongelmia. Kerran Jahvetti esimerkiksi viittasi naiseen, joka oli pitänyt siirtoväkeä sotaan syypäänä:

Muuan ilman aviomiestä jäänyt ehtooruusu Tampereelta on keksinyt sodan syyllisyyskysymyksessä sellaisen teorian, että Moskovan radio lunastaisi sen varmasti mahorkkatopalla ... Jos olisimme sellainen psykoanalyttikko, joka tutkii ihmisen ytimiä ja munaskuita, sanoisimme, että Teillä on ollut joskus onni tavata joku karjalainen shemeikka, joka tarpeeksi ajoissa sanoi hyvästit eikä lyönyt viisaana miehenä kanssanne hynttyytät yhteen. Siitä vihat koko heimolle ja siinä myös selitys tähän sotasyllisyyskysymykseen.²¹

Vihollisen propagandantekijöille yksi mieliaiheista oli pelotella suomalaisia rintamamiehiä sillä, että saksalaiset aseveljet, ”niksmannit”, vievät suomalaisnaiset sillä aikaa, kun miehet itse ovat sotimassa. Asiaan liittyvät huhut Jahvetti torjui perättöminä. — ”Sanomme tuohon, että koskas se Sörkan Viivi on ennen Rööperin Kallelle hyvyttään jaellut” — kunnes Jahvetin oli lopetettava suomalaisnaisten ja saksalaissotilaiden seurustelusta puhuminen, sillä sensuuri kielsi aiheen käsittelyn marraskuussa 1941.²²

Samoihin aikoihin kun Jahvettia kiellettiin puhumasta niksmanneista, Itä-Karjalassa taistelevissa yksiköissä erilaiset joukkoesiintymiset ja -kieltäytymiset olivat muodostuneet ongelmaksi sodan pitkittymisen johtaessa ”useisiin hankaliin tilanteisiin”. Syyskuun 1941 ja tammikuun 1942 välisenä aikana tapauksia oli kolmisenkymmentä ja ainakin kahdeksassa osallistujia oli enemmän kuin sata miestä.²³ Päänvaivaa rintamamiehille alkoi koitua aseveljien lisäksi myös vihollisista, sillä venäläisiä sotavankeja alettiin kevästä 1942 lähtien siirtää töihin maataloille. Sotavankien kohteluun Jahvetti puuttui muutaman kerran kertomalla terveisiä rintamamiehiltä, ”ettei meikäläisen naisväen ole syytä anniskella vanjoille maitoja, tupakoita, margariineja enempää kuin muutakaan hyvää...”²⁴

Hämmästyttävää kyllä, kansa saatiin pysymään ruodussa sodan aikana, vaikka suuren euforian vallassa aloitettu ”kesäsota” jatkuikin kolmen talven yli. Siitä, miten mielialat jopa upseerien parissa laskivat aallonpohjaan sodan aina vain jatkuessa, antavat ehkä parhaimman kuvan Taavetti Heikkisen päiväkirjat, jotka on julkaistu nimellä: *Rintaman poliisi. Valvontaupseerin päiväkirjat 1941–1944*. Operaatio Barbarosan alkaessa kesäkuun 22. päivänä 1941 hän kirjoittaa: ”Suomen kansa ei vielä tajua, miten suuri juhla alkaa.” Helmikuussa 1943 Taavetti on saanut kyllikseen ”saksalaisista paskiaisista” näiden vain perääntyessä ja puhuessa liikkuvasta sodankäynnistä, ”ja tämä on muka sitten maailman paras sotilaskansa Herrenfolk, Paskafolk. Saa nähdä,

²¹ Haasola 2003, 201–209.

²² Haasola 2003, 206.

²³ Klefström, 1994, 270.

²⁴ Haasola 2003, 200–213.

miten tämä kaikki päättyy ja milloin. Oli suuri onnettomuus Suomelle joka tapauksessa tämä sota.” Tammikuussa 1944 Taavetti palaa onnettomuuteen: ”Se oli niin suuri onnettomuus tämä sota meille, ettei sitä kaikki, tuskin kukaan, osaa edes kuvitella.”²⁵

Maanjako hyödytti muitakin kuin karjalaisia

Asuttamista käsittelevän osion aloittaa Antero Leitzinger. Hän ottaa tavallaan kantaa vuoden 2015 turvapaikanhakijoiden suureen määrää muistuttamalla artikkelissaan, ettei tilanne suinkaan ollut uusi, vaan että maailmansotien välisenä aikana Suomessa oli ulkomaalaisia enemmän kuin koskaan sitä ennen tai sen jälkeen ennen vuosituhannen vaihdetta. Kaikkina aikoina Suomeen on muuttanut ulkomaalaisia ja maasta on myös kerralla siirtynyt pois joukoittain suomalaisia. Käsitteellä ”siirtolainen” tarkoitettiin aiemmin Pohjois-Amerikkaan muuttaneita suomalaisia.

Kun karjalaisten asuttaminen nousi pakolaiskeskustelun ytimeen, unohdettiin samalla että toisen maailmansodan jälkeen Suomella piisasi asuttamisen ohella rop-pakaupalla muita vaikeuksia: piti huolehtia sotainvalideista ja sotaorvoista, korjata pommitusvauriot kaupungeissa ja kylissä, jälleenrakentaa Lappi, maksaa sotakorvaukset, palauttaa inkeriläiset Neuvostoliittoon, siirtää Saksan ja Unkarin kansalaiset internointileireille ja vuokrata pääkaupungin kupeessa sijainnut Porkkala venäläisille. Päälle tulevat vielä sotasyllisyysoikeudenkäynti, sotarikollisten tuomitseminen ja asekatkentaajuttu. Ilmapiiiriä jäyti liittoutuneiden valvontakomission olo maassa. Sekä sisä- että ulkopoliitikassa Suomen oli arvioitava kaikki uudelleen.

Ilmassa oli kuin miehityksen makua, sillä vähäistä ei ollut sekään, että välirauhansopimuksen mukaisesti liittoutuneiden eli käytännössä Neuvostoliiton sota- ja kauppalavoilla oli oikeus käyttää Suomen aluevesiä, satamia, laitureita ja ankkuripaikkoja siihen asti, kunnes sota Saksaa vastaan päättyisi. Punalaivaston sukellusveneiden tärkeimmät tukikohdat olivat Turku, Hanko ja Helsinki.²⁶ Kun sota Euroopassa toukokuussa 1945 päättyi ja meritiet maailmalle vuosien jälkeen vihdoin aukenivat, edessä oli valtava miinanraivausurakka. Merenkulun vapautuessa elintarvikkeita saatiin tuotua myös ulkomailta, kansaa piinannut pula alkoi vuosi vuodelta hellittää.

Itse asiassa on suorastaan ihmeellistä, että Suomi sittenkin selvisi vaikeuksistaan varsin lyhyessä ajassa. Voiko ripeään jälleenrakennustyöhön olla muuta selitystä kuin kansan tuntema syvä helpotus siitä, että sota oli vihdoin ohi: suru jäi mutta kuolema ei enää joka päivä vaaninut porraspuulla. Kotiseudun menetykskin oli kuin toissijaista sodan hirvittävän kokemuksen rinnalla, kun elämä sai jatkua itsenäisyytensä säilyttäneessä isänmaassa. Karjalaisille rakkainkaan kotiseutu ei voinut korvata isänmaata.

²⁵ Heikkinen 2010, 25, 219 ja 265.

²⁶ Toiviainen 2014, 147.

"Katkeamattomina karavaaneina karjalaiset vaeltavat kohti turvallisia seutuja." Ilmee juhannuksena 23.6.1944. SA-kuva.

Karjalan evakoista pääosa oli luterilaisia ja heidän murteensa suomen kielen itämurteita. Heillä uskonto ei vaikeuttanut sopeutumista uusiin oloihin toisin kuin Raja-Karjalassa asuneilla karjalan kieltä puhuvilla ja maaseudulle asutetuilla ortodoksievakoilla. Ylä-Savossa rajakarjalaiset ortodoksievakot saivat ymmärtävän vastaanoton ohella kokea sosiaalista syrjintää, kirjoittaa Heli Kananen artikkelissaan "Ortodoksisen siirtoväen kontrolloitu sopeutuminen". Paikallisten ja evakoiden kohtaaminen tapahtui Kanasen mukaan ennako-odotusten kyllästävässä ilmapiirissä. Luterilaiset suhtautuivat ortodoksien uskonnollisiin tapoihin kielteisesti, ja saattoivat niistä puhuessaan viitata jopa epäjumalan palvontaan.

Ortodoksikarjalaisten kokema sosiaalinen syrjintä Ylä-Savossa ei tietenkään ole koko totuus, vaan eroja lienee ollut erityisesti maaseudulle asutettujen ja kaupunkeihin siirtyneiden ortodoksien välillä. Vuonna 1940 Suomen ortodoksisessa kirkossa oli 81 631 jäsentä, joista noin 55 000 oli asunut Karjalassa ja näistä puolestaan 37 200 Raja-Karjalassa. Ortodoksievakoita hajaantui siten myös muualle kuin pelkästään Raja-Karjalan evakoiden asutusalueille itäiseen Suomeen. Esimerkiksi Turun ortodoksis seurakunnan sivuilla kerrotaan, että vuosina 1949–1950, jolloin Karjalan seurakunnat lakkautettiin, seurakunnan 2 100 jäsenestä noin 75 prosenttia oli seurakuntaan liittyneitä karjalaisia. "Karjalasta tullut siirtoväki toi mukanaan rikkaan perinteensä,

mikä alkoi näkyä ja vaikuttaa seurakunnan toiminnassa ja henkisessä elämässä.”²⁷ On tietysti myös niin, etteivät kaikki Raja-Karjalan pitäjien, kuten Suojärven, Salmin ja Korpiselän, asukkaat olleet ortodokseja, vaan niissä oli ortodoksiseurakuntien ohella myös luterilaiset seurakuntansa.

Asuttamisesta kertovan osion päättää Pirkko Kanervon artikkeli, jossa hän osoittaa aiempaan tutkimukseen perustuen, ettei asutustoiminta suinkaan koskenut vain karjalaisia. Maanhankintalain mukaisesta maansaannista pääsivät osalliseksi laajat kansalaispiirit kautta maan, ja itse asiassa määrällisesti muita maansaannista hyötyneitä oli enemmän kuin karjalaisia. Jo artikkelin otsikko puhuessaan maareformista kuvaa sodanjälkeisen asutuksen laajuutta. Artikkelin tarjoaa myös vakiintuneista käsitteistä poikkeavaa uutta tietoa karjalaisten asuttamisesta Suomen ruotsinkielisille alueille. Yleinen käsityshän on, että maan ruotsinkieliset välttyivät kokonaan karjalaisten asuttamiselta.

Muistoissa Karjala, ikävän maa

Kirjan kolmas osio alkaa Outi Fingerroosin ja Ulla Savolaisen artikkelilla ”Luovutetun Karjalan yllirajainen muisti”. He paneutuvat artikkelissaan Karjalaan muistin paikkana ja yllirajaisen muistelukulttuurin yhtenä ulottuvuutena käyden läpi erilaisia tapoja, joilla siirtokarjalaiset ovat kertoneet ja muistelleet menetettyä kotiaan. Kansainvälisessä tutkimuksessa yllirajaisuuden käsite on tavallisimmin liitetty pakolaisten, turvapaikanhakijoiden ja maahanmuuttajien maiden rajat ylittäviin suhteisiin sekä siirtotyövoiman liikkumiseen koti- ja ulkomaan välillä. Fingerroos ja Savolainen lähtevät siitä, että myös siirtokarjalaisten muutto oli luonteeltaan yllirajaista: pakotetun siirtymän seurauksena he ovat poissa kodeistaan, koti on liikkeessä ja diasporassa.

Eeva Riutamaa tarkastelee väitöskirjaansa pohjautuvassa artikkelissa evakkolasten selviytymistä sodan seurauksista. Hänen suorittamaansa kyselytutkimukseen vastasi 631 henkilöä, jotka kaikki olivat Karjalan evakkoja. Riutamaa luokitteli haastateltavansa kuuteen eri ryhmään. Tutkimus osoitti, että ikääntyneet evakkolapset voivat kaiken kokemansa jälkeen pääsääntöisesti hyvin. Eniten Riutamaan aineistosta löytyi hänen selviytyjäsankareiksi luokittelemiaan evakoita. Riutamaa katsoo, että tutkimuksen tuloksia voidaan hyödyntää nykypäivän pakolaislasten kotouttamisessa. Hyväksyntä, joka aikoinaan auttoi evakkolapsia, auttaa tänäkin päivänä.

Marjatta Hietalan artikkelissa lukija pääsee kurkistamaan yhden Karjalankannakselta kotoisin olleen perheen ja suvun – kirjoittajan oman – kohtaloihin sodan vuosina, jolloin suku oli hajallaan ja yhteyttä pidettiin kirjeiden välityksellä. Välirau-

²⁷ Laitila 1998, 412; Kananen 2018, 2; <https://ort.fi/tutustu-ortodoksiseen-kirkkoon/ortodoksinen-kirkko-suomessa>

han aikana suvun jäsenet ostivat vapaalla kaupalla tilan Valkealasta. Kun Karjala oli vallattu takaisin, vain muutama suvusta palasi takaisin Karjalaan muutaman ollessa rintamalla. Marjatta Hietalan päälähteenä ovat hänen isänsä Nikolai Puusan rintamakirjeet, joista välittyy asemasotavuosien yksitoikkoisuus, huoli läheisten terveydestä ja näiden arjen sujumisesta mutta myös toivo paremmasta tulevaisuudesta. Sota vei kodin ja suvun monisatavuotiset asuinsijat, mutta "sodan päätyttyä iloittiin rauhasta eikä katkeruudelle jätetty sijaa". Sanat toistavat kirjailija Kersti Bergrothia tämän kuvattaessa "sitä rohkeaa, usein sankarillista suhtautumista maailmaan, joka on karjalaisen ihanne: ihmisen pitää kantaa elämän vaikeudet katkeroitumatta ja pimentymättä."²⁸

Kestääkseen katkeroitumatta piti ammentaa voimaa myös huumorista. Huumori oli osa evakoiden selviytymistä. Harri Kaasalaisen ja Eino S. Revon toimittamassa evakokokaskukirjassa todetaan koskettavasti, miten karjalaisten siirtyessä kotiseuduiltaan uusille asuinsijoille "silloin jos koskaan on koeteltu kuuluisaa karjalaista huumorintajua". Ja vaikka kaskut kertovatkin tarinan karjalaisten raskaasta evakkotaipaleesta, ne kertovat samalla "siitä iloon alttiista mielestä, jonka he menetyksistä huolimatta kuljettivat mukanaan kaikkialle".²⁹

Karjalaisten tulo vähäisine matkavarusteineen herutti useita kaskuja. Kun siviilien evakuointi Kannakselta talvisodan sytyttyä alkoi, paine oli niin kova, että lähtijöillä oli lupa ottaa tavaraa mukaan vain sen verran minkä kantaa jaksoi. Tästä juontuvat ihmisten mielissä edelleen elävät kuvat junista purkautuvista köyhistä evakoista surullisine nyytteineen, reppuineen ja pahvilaatikoineen. Eräs vanhapoika-evakko, joka ei ollut ehtinyt ottaa mukaansa mitään, totesi: "Nyt on tää poja tavara kaik hatu al, puuhu ko kiipijää, ni maaha ei jää mittää."³⁰

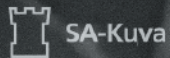
Sensuuri puolestaan esti, ettei talvisodan evakuointeja voinut selkeästi käsitellä ajan tiedotusvälineissä. Kansaa ei pitänyt säikyttää. Eivät ihmiset tienneet evakuoinnin paniikista eikä siitä, että evakkojunissa synnyttiin ja kuoltiin. Kertomatta jäi sekin, että armeijan perääntyessä sotilaat ja suojeluskuntalaiset polttivat kyliä Suomen noudattaessa sodan ankarien lakien mukaista poltetun maan taktiikkaa. Evakuoitujen kodit tavaroineen päivineen nousivat tulena ja savuna talvisodan taivaalle. Johanneksen suojeluskunnan polttoryhmät esimerkiksi panivat pitäjän mannerkyliä palamaan aamuvarhaisella helmikuun 18. päivänä 1940. Paikallispäällikkö Teodor Voutilainen päätti suojeluskunnan sotapäiväkirjan profeetallisiin mittoihin nouseviin sanoihin:

Takanamme palavat kotimme ja nyt alkaa Johanneksen sk:n matka taaksepäin, kohti tuntematonta kohtaloa. Mikä kohtalomme lieneekin, uskomme isänmaamme valoisaan tulevaisuuteen ja taistelumme oikeuteen. Monet kannakselaiset olivat jo aikaisemmin

²⁸ Bergroth 1952, 31.

²⁹ *Ilo pintaa vaik syvän märkänis* -kirjan (1965) esittelystä suojakansien etuliepeessä ja takaknsitekstissä.

³⁰ *Ilo pintaa vaik syvän märkänis* 1965, 12.

Lapin sodan tieltä evakuoitiin Ruotsiin 56 417 ihmistä ja 18 000 eläintä. "On päästy lauttauspaikalle ja jokaisen nimi, ikä ja asuinpaikka pannaan kirjoihin ja sitten yli Tornionjoen Karungin Ruotsin puoleiselle rannalle." Karunki 19.9.1944. SA-kuva.

saaneet jättää kotinsa poltettaviksi, nyt oli meidän vuoromme ja yhteisen isänmaan eduksi saavat omat etumme väistyä. Mutta jos kotimme ovat menneetkin, ei ryssä voi hävittää maata ja on vielä tapahtuva, että johannekselainen nähdään rakentamassa uudelleen sitä, minkä sota ja ryssä on hävittänyt. Se on historian totuus ja erikoisesti Kannaksen historian.³¹

Oulun läänistä on evakkokasku, jossa viitataan valtion maksamaan huoltoavustukseen niille evakoille, jotka eivät omilla varoillaan pystyneet selviytymään evakkoajan muonituksesta ja majoituksesta. Evakkoja majoittaneet talolliset eivät suinkaan joutuneet ilmaiseksi ottamaan vieraita tulijoita kattonsa alle vaan saivat siitä samoin kuin luovuttamastaan ruuasta korvauksen. Kohtelu ei aina ollut hyvää sen paremmin etelässä kuin pohjoisessakaan:

Evakkojen pitämisestä maksettiin talonväelle jonkinlaista ruokarahaa. Ehkäpä muutamamat evakkojen pitäjät yrittivät hyötyäkin näiden kustannuksella. Tavallista oli, että

³¹ Johanneksen suojeluskunnan sotapäiväkirja 18.2.1940/ Kanervo 2014, 132.

evakkoja syötettiin pirtin pöydältä talonväen syödessä 'köökissä'. Oma väki söi myös parempaa ruokaa; evakoille annettiin mm. 'roppavoita', kun taas talonväen pöydässä oli kunnollista voita. Roppavoi on Oulun seudulla käytettyä hätävoita, joka valmistetaan siten, että kermaa ei normaalisti hapateta ja se kirnutaan lämpimänä. Näin saadaan paljon vaaleata roppaa. Siihen talon emäntä pani tavallista enemmän suolaa, etteivät evakot söisi sitä liikaa.

Kun suomussalmelainen isäntä oli aikansa katsonut talonväen syöntiä näiden omassa pöydässä ja levitellyt itse roppavoita rieskalleen, hän laushti ykskantaan:

— Köyhijjää on voetu olla ja pettuvaе syyvvä, van piimeä eijoo vielä koskaa suolattu.³²

Antrealaisia oli talvisodan aikana evakuoitu Forssaan ja Tammelaan. Osuuskaupan kahvilasta tuli evakkojen suosima kohtaustapaikka. Eräs forssalaismies kysyi Kuparsaaren Jussilta: "Miten evakkojen kannattaa elää noin reilusti ja yhtenäisesti istuskella kahviloissa?" Jussi vastasi: "Asja on näätse sil viisii jos mie sen oikei suoraan sano, et meilhä se tul nii kiire lähtö ko tykistö paahto parraillaa meikii kyllää, jot mie en kerint kiertää reen sevil muuta ko sen suuremra rahakirstun. Ja sit ala vaa aijjaa. Ja tään turviha sitä nyt ellää rellestellää tei vastuksiinna."³³

Kuparsaaren Jussilla oli itsetunto kunnossa ja mikäs oli ollessa, kun tuli vauraasta ja vireästä maakunnasta. Karjalan todellinen kukoistus alkoi Saimaan kanavan valmistuttua vuonna 1856, ja siitä lähtien Viipuri oli puolen Suomen taloudellinen pääkaupunki. Alueen puunjalostusteollisuus kehittyi ja erikoistui entisestään 1920- ja 1930-luvuilla. Vuoksen yläjuoksun tienoita Jääskessä kutsuttiin Suomen Ruhriksi. Siellä sijaitsivat Euroopan suurimmat ja ajanmukaisimmat Enson tehtaat ja niistä noin viiden kilometrin päähän noussut Rouhialan voimalaitos.

Enson ohella muita suuria puunjalostuslaitoksia olivat saksalaisomistuksessa ollut Waldhofin tehdas Käkisalmessa, Läskelän tehdas Harlussa, Pitkärannan tehdas Impilahdella ja Hackman & Co:n tehdas Johanneksessa. Suojärvellä oli suuria sahalaitoksia ja Kannaksellakin sahat olivat tärkein osa alueen suurteollisuutta. Viipurin ulkosatama Uuras oli Pohjoismaiden suurin puutavaran vientisatama ja alueella oli myös muita suuria satamia, kuten Suomen suurin pyöreän puutavaran vientiin erikoistunut Koiviston Makslahti. Samoin Värtsilän kuuluisa teollisuusalue sijaitsi luovutetulla alueella, mutta ei Viipurin vaan Kuopion läänissä.

Luovutetussa Karjalassa varallisuuserot olivat vähäisempiä kuin esimerkiksi Varsinais-Suomessa ja sen myötä yhteiskunnallinen tasa-arvoisuus suurempaa, mihin liittyy esimerkiksi sinuttelu. Pirkko Sallinen-Gimpl toteaa tutkimuksessaan, että paikakuntalaisista tuntui oudolta ja huvittavalta, kun siirtokarjalainen "erehtyi" sinuttelemaan jotakin pitäjän arvohenkilöä. Pitkääaikaista kaunaa kantoi joku opettaja, jolle karjalaisisäntä oli kokouksessa tokaissut: "Kuulehan sie opettaja." Sallinen-Gimplen

³² *Ilo pintaa vaik syvän märkänis* 1965, 41.

³³ *Ilo pintaa vaik syvän märkänis* 1965, 19.

mukaan ”harva käytöstapa niin selkeästi kärjisti siirtokarjalaisten ja paikkakuntalaisten käsityksiä sopivista sosiaalisista malleista kuin sinuttelu.”³⁴

Tunnettu esimerkki sinuttelusta on *Tuntemattoman sotilaan* Antti Rokka, joka vastasi luutnantti Lammiolle tämän huomauttaessa, etteivät he hänen tietääkseen ole tehneet sinunkauppoja: ”Eihä myö olla, mut tehhää pois. Anteroha mie oon. Minnuu saap sinutella ain. Miehä sinuttelen sinnuu ilmankii ko sie oot nuoremp mies ko mie.”³⁵ Eräs evakkokasku taas kertoo, miten vanha Simo Virolainen tapasi asioitaan hoitaessaan valtioneuvoston käytävässä itsensä tasavallan presidentin ja tervehti tätä kunnioittavasti. — ”Kaikkii muita mie oon tääl sinutelt, mut sinnuu, herra resitenti, sinnuu mie sanon työks...”³⁶

Kulttuurienvälisiä eroja oli sinuttelun lisäksi esimerkiksi seurustelussa ja kyläilyssä sekä juhlissa. Karjalaisia hämmästytti länsisuomalainen — pääasiassa lounaisten maakuntien — tapa järjestää kaksipäiväisiä pitoja. Ensimmäiseksi päiväksi kutsun saivat arvovaltaisimmat vieraat ja sukulaiset tai muuten läheisimmät, toisena päivänä entiset tutut ja kyläläiset, talon entiset torpparit tai oma työväki. Karjalaisista tämä oli uskomatonta yhteiskunnallista erottelua. Jokin Muurameen evakuoitu perhe oli kutsuttu lähinaapurissa pidettyihin häihin kakkospäiväksi. Eräs mökin-mummo sitten selitti: ”Täällä on sellainen tapa, että köyhä kutsutaan toisena päivänä, niin on minutkin kutsuttu. — Ja te menette?” Mummo sanoi menevänsä, kun kerran on kutsuttu, mihin evakko totesi, että karjalaisilla moinen erottelu ”olisi anteeksiantamaton häväistys”. Eräessä tapauksessa Varsinais-Suomessa palkollisten parissa ihmeteltiin, kuinka evakot oli kutsuttu varsinaisena juhlapäivänä. Siihen evakot: ”Jos meitä ei kutsuta varsinaisille juhlille, emme mene jälkijuhlillekaan.”³⁷

Pohjanmaalla karjalaiset nuoret näkivät jopa iltamissa ja tansseissa mielestään outoa ”säätyerottelua”: ”Ne jotka kävivät seurantalolla huvitilaisuuksissa, kertoivat, että siellä oli erikoinen ’piikain penkki’, mihin eivät ainakaan arvonsa tunteneet talojen työtöt menneet. — Muutamat siirtolaistyöt taisivat tahallaan uhmata tätä penkkijärjestystä ja sanotaan heistä jonkun ... sanoneenkin tovereilleen: ’Mennäänpäs tuonne piikojen penkkiin ja näytetään, että meillä on tuuria.’ Ja niin kuuluu olleenkin.”³⁸ Naimakauppojakin karjalaisten ja paikallisten välillä alkoi syntyä jo välirauhan ja jatkosodan ensimmäisten kuukausien aikana. Sanottuna ajankohtana johannekselaisten parissa tapauksia oli nelisenkymmentä. Myös Muolaan kirkkoherra Toivo Rapeli pani merkille, ”että jo ensimmäisen siirtolaisuuden aikana vilkkailla karjalaistyöillä oli hyvä ’menekki’ avioliittomarkkinoilla”.³⁹

³⁴ Sallinen-Gimpl 1994, 115.

³⁵ Linna 1962, 243.

³⁶ *Ilo pintaa vaik syvän märkänis* 1965, 76.

³⁷ Sallinen-Gimpl 1994, 125–126.

³⁸ Sallinen-Gimpl 1994, 91.

³⁹ Kanervo 2014, 181.

Jatkosotaan karjalaiset reserviläiset kutsuttiin välirauhanaikaisilta asuinpaikkakunniltaan ympäri Suomea; joukko-osastoissa karjalaiset taistelivat rinnan muiden Suomen heimojen sotilaiden kanssa. Korsiissa ei suurempia eroja heimojen välillä taidettu tuntea. Jo tuo yhteinen taistelu Karjalasta ja Karjalassa merkitsee sitä, että Karjala on suomalaisille muistona yhteinen. Karjala ei voi koskaan meiltä kadota, sillä niin olennainen osa se on Suomen kansallista kertomusta. Se on viestinä toimittajien laatimassa epilogissa "Karjala elää keskuudessamme". Epilogin päättävät muutamien karjalaissyntyisten tai sellaisiksi itsensä tunteneiden, jo edesmenneiden kirjailijoiden muistelot Karjalasta, heidän ikävänsä maasta. Viimeisenä puheenvuoron saa kirjailija Paavo Rintala, joka sanoillaan myös antoi nimen tälle kirjalle.

**Evakuoinnit:
tutusta vieraaseen,
arjesta arvaamattomaan**

Miksi menetimme Karjalan? Poliittista taustaa

Pirkko Kanervo

Suomalaisen sotahistorian myyteistä kaksi on ollut ylitse muiden: jääminen talvisodassa yksin ja jatkosodan ajopuuteoria. Jälkimmäisen Mauno Jokipii heitti historian romukoppaan 1980-luvun loppupuolella, talvisodan myytti on elänyt pidempään, ja vielä tänä päivänä kuulee sanottavan Suomen jääneen talvisodassa yksin. Ja vaikka sotien aikaa on tutkittu paljon, Karjalan ja karjalaisten merkitys Suomen johdon tekemissä ratkaisuissa on usein jäänyt vähälle huomiolle.

Mutta jäikö vai jätettiinkö Suomi talvisodassa yksin, ja mikä merkitys oli Karjalalla Suomen solmiessa Moskovan-rauhan? Ja kun selvästi suomalaisten pyrkimyksenä on ollut revanssi, eli ottaa Karjala takaisin, miten ajatukseen revanssista istuvat ne ratkaisut, joita välirauhan aikana tehtiin karjalaisevakoiden elämän järjestämiseksi. Entä miksi karjalaiset päästettiin jatkosodan aikana palaamaan entisille kotikonnuilleen, vaikka sodan lopputulos ei ollut selvä. Onko paluuseen löydettävissä muitakin selittäviä tekijöitä kuin vakiintunut käsitys siitä, että elintarviketilanteen vuoksi Karjalan pellot oli saatava viljelykseen, joten asukkaiden paluu oli välttämätöntä.

Miksi karjalaiset sitten palasivat tai itse asiassa uskalsivat sodan aikana palata? Useimmat heistä saivat olla Karjalassa kahden vuoden ajan, kunnes puna-armeijan suurhyökkäys kesäkuussa 1944 heitti heidät uudestaan evakkotielle. Karjala menetettiin nyt lopullisesti ja kaikki sen jälleenrakennukseen uhratut voimavarat menivät saman tien hukkaan. Menetimmekö Karjalan kenties poliittisten ja sotilaallisten virhearvioiden vuoksi? Sitä ja muita Karjalaan ja karjalaisten kohtaloon vaikuttaneita tekijöitä käsitellään tässä artikkelissa.

Luovutetun Karjalan kartta. Kartta Markus Kivistö, Oy Sigillum Ab.

Selitys talvisodan yksinjäämisestä hataralla pohjalla

Suomen talvisotaa ei voi ymmärtää liittämättä sitä osaksi syyskuun 1. päivänä 1939 syttynyttä toista maailmansotaa ja etsimättä selitystä ajan suurvaltapolitiikasta, jossa Saksaa vastassa olivat liittoutuneet eli Ranska ja Iso-Britannia. Keskiössä on toistensa verivihollisten, Saksan ja Neuvostoliiton, elokuussa 1939 solmima Molotov–Ribbentrop-sopimus, johon Saksa lähti välttyäkseen kahden rintaman sodalta Hitlerin uskoessa, etteivät liittoutuneet reagoisi Puolan takia. Neuvostoliitto taas osti aikaa varustautu-

akseen vääjäämättömältä näyttävää Saksan hyökkäystä vastaan. Toisaalta venäläisiläkin oli tarve välttyä kahden rintaman sodalta, sillä Itä-Aasiassa Halhin-Gol-joella oli juuri alkamassa suurin Japanin ja Neuvostoliiton välinen taistelu, jossa puna-armeija löi Japanin joukot.

Hitler oli arvioinut väärin niin vastustajiensa kuin kumppaninsakin reaktiot. Saksan hyökättyä Puolaan liittoutuneet julistivat Saksalle sodan, ja ainoa liittolainen Mussolini jäi Hitlerin rinnalta ja julisti Italian olevan ei-sotaa käyvä maa. Sota Saksan ja liittoutuneiden välillä oli kuitenkin kuukausikaupalla vain valesotaa, kyttäyssotaa. Sen aikana syttynyt talvisota nosti Suomen hetkessä kansainvälisen politiikan polttopisteeseen ja tarjosi liittoutuneille mahdollisuuden päihittää Saksa poliittisesti ja strategisesti. Winston Churchill esimerkiksi piti talvisodan tarjoamaa tilaisuutta niin merkittävänä, että oli valmis jopa ottamaan riskin sodasta Neuvostoliiton kanssa, vaikka se rikkoi hänen vakiintunutta ajatteluaan suuresta liittokunnasta Saksaa vastaan.¹

Niin liittoutuneet kuin Italiakin käyttivät talvisodan aikana hyväkseen sitä, että Hitlerin käsiä sitoi sopimus Neuvostoliiton kanssa. Voi myös kysyä, kuka yleensä uskoi sopimuksen pitävyyteen, sillä olihan Hitler jo teoksessaan *Taisteluni* kirjoittanut Saksan hakevan elintilaa Venäjältä ja sen alaisista reunavaltioista.² Vuonna 1936 Leningradin puoluejohtaja Andrei Ždanov lausui puheessaan, miten ”yhä kovempaa kantautuu kuultaviimme fascismin pedonulvonta, fascismin, joka valmistautuu sotaan Neuvostoliittoa vastaan”.³

Italiassa ei Hitlerin ja Stalinin pysyvään ystävyyyteen uskottu. Talvisodan päätyttyä rauhaan Italian ulkoministeri Galeazzo Ciano totesi presidentti Rooseveltin Eurooppaan lähettämälle alivaltiosihteerille Sumner Wellesille olevansa varma, että Hitler käyttää ”sopimusta hyväkseen odottaen hetkeä, jolloin voisi kääntyä Venäjää vastaan ja valloittaa takaisin asemat, jotka oli suonut neuvostohallitukselle Baltiassa ja Suomessa”.⁴ Saksan talvisodan edellä ja sen aikana Suomelle antamat neuvot osoittavat, ettei suomalaisilla päättäjillä liioin ollut aihetta uskoa sopimuksen pitävyyteen.

Merkittävin ohje ennen sotaa tuli ulkoministeri Eljas Erkolle ja Mannerheimille marsalkka Hermann Göringiltä. Göring kehotti Suomea taipumaan Neuvostoliiton vaatimukseen laivastotukikohdasta Suomenlahden länsipäässä, sillä muutoin Neuvostoliitto aloittaisi sodan. Saksa ei siihen aikaan voinut auttaa, mutta asia voitaisiin myöhemmin korjata.⁵ Mannerheim olikin valmis suurempiin myönnytyksiin kuin hallitus. Hän kävi useita kertoja presidentti Kallion luona ja vaati Suomea tekemään aloitteen neuvottelujen jatkamisesta venäläisten kanssa. Kallio pysyi kuitenkin odottavalla kannalla, ”koska hallitus ei osoittanut suurempaa huolestumista”. Marraskuun

¹ Ruotsila 2002, 115 ja 152.

² Hitler II/1942, 342.

³ Suomi 1989, 153.

⁴ Kanervo 2007, 371–372 ja 381.

⁵ Peltovuori 1975, 51–52.

Kirja, jota luetaan:

ADOLF HITLER

TAISTELUNI

I osa

V. A. Koskenniemi, Uusi Suomi:
 ”Mein Kampf” ei ole enää kirjallinen merkkitaupaus.
 Se on kappale maailmanhistoriaa.”

Eino Palola, Hels. San:
 ”Ihmiskunnan historian merkifissimpää asiakirjoja.
 Sillä on pysyvä arvo.”

Matti Pesonen, Hengellinen Kuukauslehti:
 ”En ole kansan elämälle elintärkeistä kysymyksistä
 lukenut toista niin syvälle luotaavaa kirjaa.”

Heikki Hyppönen, Vaasa:
 ”Todella kiintoisaa luettavaa.”

Jalmari Lampola, Savo:
 ”Tavattoman mielenkiintoinen, syvä ajatuksia sisältävä ja paljon ajattelun aihetta antava teos.”

Viljami Hanni, Keski-Pohjanmaa:
 ”Kirja johon on syytä perehtyä.”

U. Harkola, Uusi Auru:
 ”Voimakas, iskevä, terävästi perusteleva teos. Suoravilvaisuudellaan ja intohimoisilla kannanotoillaan mukaansa tempaava.”

14:s tuhat!

Kaksi osaa, 2 60.—, sid. 75.—,
 Yhtenä osana listonnuussa 100.—.

WSOY.

1937

Adolf Hitlerin *Mein Kampf*, *Taisteluni* oli WSOY:n myyntimenestys. *Uusi Suomi* kertoi 2.3.1941, että teoksen ”ensi osa on nyt ilmestynyt suomeksi ja että toinen osa ilmestyy ”kolmen viikon päästä”. Väitetään, että kirjaa myytiin kymmenessä päivässä 8 000 kappaletta. Uusi painos oli siis otettava ja *Uuden Suomen* mainos 19.4.1941 kertookin, että kirjaa oli painettu jo 14 000 kappaletta. Myöhemmin julkaistiin ns. upseeripainos, jossa ensimmäinen ja toinen osa ovat samoissa kansissa, jotta kirja oli helpompi viedä repussa rintamalle. Toisen maailmansodan jälkeen Hitlerin teos kuului kiellettyjen kirjojen joukkoon, ja se oli kiikutettava julkisista kirjastoista varastoihin.

27. päivänä 1939 Mannerheim oli jälleen Kallion luona ja ”kuohuksissaan” ilmoitti eroavansa puolustusneuvoston puheenjohtajan tehtävästä.⁶ Sodan sytyttyä marsalkka perui eroaikkensa.

Göring oli kuitenkin vain johtajansa sanansaattaja: neuvosten taustalla oli Hitler itse. Sen paljastavat Hitlerin sanat tammikuun 1940 lopulla Italian Berliinin-suurlähetystön lähetystösihteeri Massimo Magistratille. Hitler sanoi voivansa vakuuttaa, ettei Kreml ollut halunnut sotaa Suomen kanssa ja kertoi, miten Moskovan neuvottelujen aikana Saksa oli yrittänyt saada Suomea sopimaan ja varoittanut konfliktin vaarasta. ”Muuta emme voineet tehdä.”⁷ Unohtaa ei liioin pidä, että syksyllä 1939 Saksa pyrki tekemään kaikkensa, jotta Suomen ohella Viro ja muut Baltian maat alistuisivat Neuvostoliiton vaatimuksiin.⁸

⁶ Myllyniemi 1982, 71; Virkkunen 1983, 196—197.

⁷ Kanervo 2007, 225—226.

⁸ Zetterberg 2007, 614.

Neuvot kertovat myös sen, että sitkeästi hengissä pysynyt käsitys Saksan viileästä suhtautumisesta Suomeen talvisodan aikana on perää vailla. Julkisesti Saksan oli näyteltävä välinpitämättömyyttä ja myötätuntia Neuvostoliiton kantoja, sillä olihan sopimus venäläisten kanssa voimassa; kulisseyksissä tapahtui vallan muuta. Suomalaisille talvisodan syttyminen osoitti Göringin antaneen ystävän neuvon, ja pian sodan puhjettua Suomen entinen pääministeri T. M. Kivimäki lähetettiin Berliiniin ottamaan selkoa siitä, miten Saksa suhtautuu venäläisten hyökkäykseen.⁹

Viileydestä ei kerro myöskään Suomen ja Saksan talvisodan aikana solmima kauppasopimus, jonka ehdoista neuvoteltiin Tukholmassa. Neuvottelijoina toimivat Tauno Jalanti sekä Kivimäki, jota Ryti oli pyytänyt pysyttelemään Ruotsin pääkaupungissa, koska ”hänelle saattoi tulla tehtäviä, jotka olisi hoidettava Tukholmasta käsin”. Sopimuksen yhteydessä Suomi sai Saksalta kymmenen miljoonan saksanmarkkan suuruisen luoton. Järjestelyt vahvistettiin noottien vaihdolla maaliskuun 12. päivänä 1940, samana päivänä, jolle Moskovan rauhansopimus on päivätty. Kauppavaihto pääsi käyntiin heti, kun jäätilanne sen salli.¹⁰ Keväällä 1940 — kun Petsamon nikkeli-kaivosta ei ollut vielä avattu — Suomen tärkein vientitavara Saksaan oli kupari.¹¹

Mitä tulee vielä yksinjäämiseen, yksin Suomi kyllä taisteli — lukuun ottamatta joukkoja vapaaehtoisia — mutta yksin sitä ei jätetty. Suomi sai 4,6 miljardin silloisen markkan arvosta ase- ja sotamateriaaliapua. Suurimmat erät tulivat Ruotsilta, Italialta, Ranskalta, Isolta-Britannialta, Belgialta ja Yhdysvalloilta, tässä järjestyksessä, minkä lisäksi rahaa ja tavaralahjoja ympäri maailmaa kertyi lähes 2 miljardin markkan verran.¹² Kaiken tämän ohella liittoutuneet olivat valmiita lähettämään Suomeen joukkoja avuksi. Ne odottivat vain Suomen virallista avunpyyntöä.

Miksi Suomi sitten jätti avunpyynnön tekemättä? Selitykseksi on tarjottu Norjan ja Ruotsin kauttakulkukieltoa. Se oli tekosyy. Suomi vain pelasi länsikortilla, apua ei ollut tarkoituskaan ottaa vastaan, kuten Rytin sanat valtioneuvostossa osoittavat: ”On täysin selvää, että länsivaltojen avulla voi olla huutokauppa-arvo, mutta sitä ei voi panna toimintamme pohjaksi.”¹³ Sodan viimeisissä vaiheissa hallituksen Berliiniin ja Roomaan lähettämä Ukko-Pekka Svinhufvud taas kertoi Italian entiselle Suomen-lähettiläälle Armando Kochille, että Norja ja Ruotsi ”eivät olisi lopulta nousseet minkäänlaiseen vastarintaan liittolaisarmeijan maihinnousun ja läpikulun takia”.¹⁴ Samaan viittasi myös Tanner salaiseksi julistetussa puheessaan sosiaalidemokraattien puolue-neuvoston kokouksessa 7. päivänä huhtikuuta: ”Meillä oli kuitenkin kaiken aikaa se tunne,

⁹ Kivimäki 1965, 124; Paavolainen 1989, 90.

¹⁰ Kivimäki 1965, 121; Seppinen 1983, 55.

¹¹ Vuorisjärvi 1990, 53 ja 108.

¹² Tirronen, Huhtaniemi 1991, 290–291.

¹³ Manninen, Rumpunen 2003, 292.

¹⁴ Kanervo 2007, 360–365.

että tämä Skandinavian maiden kieltö oli pääasiassa muodon vuoksi tehty, jotta he voisivat ulospäin osoittaa puolueettomuuttaan.¹⁵

Liittoutuneiden toimittamat aseet suomalaisille kyllä kelpasivat. Vielä helmikuun lopulla 1940 brittilentäjät toivat Juvalle kaksitoista Bristol Blenheim -pommikonetta. Kun Suomi teki rauhan, Iso-Britannia pyysi ensi vaiheessa Suomea palauttamaan saamaansa sotamateriaalia mutta luopui sittemmin vaatimuksestaan ilmeisesti sen takia, että Ranskan hallitus tyytyi siihen, että sai takaisin rauhanteon aikana matkalla olleet kaksitoista pommikonettaan. Uusiin hankintoihin britit eivät kuitenkaan enää myöntäneet lupia, ja huhtikuun alussa amiraliteetti jopa takavarikoi kaksi suomalaisten tilaamaa moottoritorpedovenettä, jotka oli jo ehditty lastata suomalaiseen laivaan.¹⁶ Liittoutuneilta aseita oli saatu myös ilmaiseksi. Mutta kun Suomi jatkosodassa lähti Saksan rinnalle, Ranska vaati maksua talvisodan toimituksistaan. Maksu saatiin sovittua sodan jälkeen.¹⁷ Britannia puolestaan velkoi saataviaan vasta Suomen päästyä sodasta. Summa oli 1,6 miljoonaa puntaa.¹⁸

Moskovan-rauha oli tappio liittoutuneille ja voitto Saksalle

Peli talvisodan ympärillä eteni kiihtyvällä nopeudella helmikuun 22. päivästä lähtien, jolloin venäläiset tiedottivat briteille – liittolaisensa vihollisille – rauhanehdoistaan Suomelle. Tieto tästä kulkeutui Tukholman kautta Saksan ulkoministeriöön, jossa siihen ei kuitenkaan tahdottu uskoa, sillä ”Neuvostoliiton suhteiden Saksaan olisi pitänyt olla huomattavasti paremmat kuin Englantiin”, kirjoittaa Saksan Helsingin-lähetystön sanomalehtiattasea Hans Metzger ja jatkaa: ”Ribbentrop itse ei vain tahtonut vieläkään käsittää, että hänen ’venäläisten ystäviensä’ toimenpiteet Suomessa, sota mukaan lukien, olivat suunnattuja Saksaa vastaan. Ja yksinomaan Saksaa vastaan.”¹⁹

Ennen kuin molemmat Länsivallat ehtisivät ottaa suojelukseensa Suomen ja Ruotsin malmin, Saksan oli saatava Suomi tekemään rauha.²⁰ Helmikuun 23. päivänä Göring antoi Berliiniin lähetetylle Kivimäelle tunnetun neuvonsa: Suomen pitää tehdä rauha *millä ehdoin tahansa*, kaiken menettämänsä se saisi takaisin korkojen kera, kun Saksa tulevassa sodassa löisi Neuvostoliiton. Mutta oli saatu toinenkin neuvo: kääntyä Italian kautta Saksan puoleen, ”jotta Saksa paremmin painostaisi Venäjää”.²¹ Karkauspäivänä

¹⁵ Lehmus 1969, 164–165.

¹⁶ Tirronen, Huhtaniemi 1991, 280 ja 284.

¹⁷ Tirronen, Huhtaniemi 1991, 278–280.

¹⁸ Blomstedt, Klinge 1985, 172; Rumpunen, Manninen 2009, 331.

¹⁹ Metzger 1984, 137–138.

²⁰ Blücher 1950, 184.

²¹ Manninen 2004, 249–256; Manninen, Rumpunen 2007, 222–227.

29. helmikuuta Italian ulkoministeriö ilmoitti ”harkittuaan tarkoin ja sympatialla Suomen hallituksen esitystä, ettei pidetä mahdollisena, että ehdotus silloisissa oloissa tuottaisi tulosta”.²² Yksi ovi oli sulkeutunut Suomen edessä, ja ratkaisun hetket alkoivat olla edessä. Maaliskuun 1. päivänä, jolloin liittoutuneet korottivat tarjoustaan avusta, Tanner totesi ministeritovereilleen: ”Näinä minuutteina meidän täytyy valita, kumman valtaryhmän valitsemme.”²³

Seuraavan päivän tapahtumat kertovat, että valituksi oli tullut Saksa. Suomen pelatessa lännen kortilla Saksan Helsingin-lähettiläs Wipert von Blücher pidettiin pitkään pimennossa rauhankosketuksista. Vihdoin maaliskuun 2. päivänä, lauantaina ”myöhään iltapuolella”, Suomen entinen ulkoministeri Antti Hackzell ilmestyi yllättäen Blücherin luo kertoen sodan olevan menetetty ja rauhanneuvottelujen olevan Ruotsin välityksellä vireillä. Blücherin sanoin Hackzell toimi ”yhteisymmärryksessä asianomaisen paikan kanssa”, eli ulkoministeriön ja täsmällisemmin tietysti talvisodan ulkoministeri Tannerin. Hackzell tiedusteli, voisiko Saksan hallitus tehdä Moskovassa jotain rauhanehtojen lieventämiseksi, ”kun kyseessä olivat myös Saksan edut (Petsamo)”, kuten Hans Metzger kirjoittaa muistelmissaan.²⁴ Oli kyse Saksalle elintärkeästä Petsamon nikkelistä.

On vaikeaa tulkita Hackzellin käyntiä muuksi kuin vastaukseksi Göringin neuvoon: Rauha oli tekeillä, mutta Saksan olisi saatava lievennettyjä ehtoja. Saadun tiedon tärkeydestä kertoo Blücherin hoppu Hackzellin poistuttua paikalta. Lähettiläälle ”tuli kova hätä lähettää erittäin kiireellinen ja pitkä sähke Berliiniin”. Hän pani kaikki lähetystönsä virkamiehet lauantai-iltana töihin, jotta sähke saatiin käännettyä salakielelle ja heti matkaan. Se oli perillä seuraavana aamuna, ja vaikka ”päivä oli sunnuntai, käytiin useita puhelin keskusteluja Saksan ulkoministeriön poliittisen osaston Skandinavian ja Baltian maiden jaoston päällikön Werner von Grundherrin kanssa”.²⁵

Hitlerinkin pyhärauha häiriintyi. Hän oli maaliskuun 1. päivänä allekirjoittanut suunnitelman jo pidempään valmistellusta operaatio Weserübungista eli hyökkäyksestä Norjaan. Sunnuntaina 3. maaliskuuta, samana päivänä, jolloin Blücherin sähke Suomen rauhanneuvotteluista oli perillä Berliinissä, Hitler määräsi hyökkäyksen Norjaan ja Tanskaan tehtäväksi ennen länsioffensiivia. Yrityksen hätätoteutus katsottiin mahdolliseksi maaliskuun 10. päivästä lukien.²⁶ Määräyksen ja Blücherin sähkeen yhteyttä on tuskin syytä epäillä. Hitler tiesi voittaneensa kilpailun liittoutuneiden kanssa. Mitä tulee rauhanehtojen lieventämiseen, niihin Saksa ei olisi voinut vaikuttaa, sillä

²² Kanervo 2007, 322.

²³ Manninen, Rumpunen 2003, 253 ja 272–274.

²⁴ Blücher 1950, 184–185; Metzger 1984, 137.

²⁵ Blücher 1950, 186; Metzger 1984, 137.

²⁶ Peltovuori 1975, 150.

Molotov oli jo aiemmin torjunut Saksan tunnustelut rauhanvälityksestä Suomen ja Neuvostoliiton välillä.²⁷

Rauhanteossa Suomi luovutti Neuvostoliitolle enemmän kuin mitä se oli sodassa vallannut. Ja oikeastaan luovuttajana oli rauhanvaltuuskuntaan kuulunut Ryti itse, jonka on muisteltu olleen niin matkalla kuin Moskovassakin ”sulkeutunut, kylmä melkein vastenmielisyyteen saakka”.²⁸ Valtuuskunnan jäsenistä Paasikivi ja Voionmaa olisivat halunneet keskeyttää neuvottelut, palata Helsinkiin ja alistaa sopimus hallitusmuodon mukaisesti eduskunnan hyväksyttäväksi. Ryti kuitenkin vastusti ehdotusta Waldenin kannattaessa häntä, jolloin Ryti katsoi oman äänensä valtuuskunnan puheenjohtajana ratkaisevan asian.²⁹ Waldenin kannatus merkitsi Mannerheimin kannatusta.

Eduskunnan suljetussa istunnossa 15. maaliskuuta rauhaa ei nielty kritiikittä. Vilho Annala esimerkiksi arvosteli sitä, että ”itse pääministeri lentää Moskovaan. Minkä kuvan sai vihollinen tästä?”³⁰ Lähtikö Ryti Moskovaan, koska halusi varmistaa että pienessä piirissä päätetty rauha tulee tehdyksi? Keväällä 1944 Ryti vielä palautti Tannerin mieleen, kuinka ”talvisodan aikana oli ollut paljon helpompi hoitaa rauhankeskusteluja, kun ne silloin tapahtuivat aivan pienen piirin keskuudessa”.³¹

Rauha oli tappio liittoutuneille ja voitto Saksalle. Ison-Britannian yleisesikunnan päällikkö, kenraali Edmund Ironside, joka oli voimakkaasti vaatinut interventiota Skandinaviaan, kommentoi kuultuaan Suomen tehneen rauhan: ”Meidän toinen tappiomme on tullut.”³² Erotuomarin osa pelissä oli langennut Suomelle, kuten italialainen lehtimies Giovanni Ansaldo kirjoitti ulkoministeri Cianon lehdessä *Il Telegrafossa* 9.3.1940. Moskovan rauhansopimusta hän taas piti epäilemättä merkittävimpänä poliittisena tapahtumana sitten Puolan katastrofin.³³ Eittämättä rauhan tekeminen oli suurin Suomen Saksalle talvisodan aikana tekemistä palveluksista, joiden ansiosta Suomella sitten idän sotaretken aikana oli Saksassa ”erikoisasema kaikkien muiden kansallisuuksien rinnalla”.³⁴

Historian kulkuun rauha vaikutti ratkaisevasti. Toukokuussa 1949 Wipert von Blücher lähetti Rytille kirjeen, jossa hän sanoo tämän olevan ainoa suomalainen, ”jonka käsissä on ollut maailman kohtalo”. Sanoillaan Blücher viittasi Moskovan-rauhaan, jota hän piti nimenomaan Rytin ratkaisuna.³⁵ Vastauskirjeessään Ryti totesi, että hä-

²⁷ Kanervo 2007, 322.

²⁸ Turtola 1994, 223.

²⁹ Vehviläinen, Baryšnikov 1997, 330.

³⁰ Wirtanen 1967, 39.

³¹ Tanner 1952, 218.

³² Vehviläinen 1997, 342.

³³ Giovanni Ansaldo: ”Il Bivio della Finlandia”, *Il Telegrafo* 9.3.40; ”La pace Nordica.” *Gazzeta del Popolo* 14.3.1940.

³⁴ Jutikkala 1997, 79.

³⁵ Virkkunen 1983, 258.

nelle oli selvää jo sillä hetkellä, kun Suomi hylkäsi liittoutuneiden avun, että ”meidän ratkaisullamme tässä kysymyksessä saattoi olla maailmanhistoriallista merkitystä”.³⁶

Muistelmissaan Blücher vielä kirjoittaa, miten maailman kohtalo tuolla hetkellä oli ”tämän suomalaisen valtiomiehen käsissä, ja että suurpoliittinen valtaryhmitys ja siten historian kulku oli tuon ratkaisun varassa”.³⁷ Mikäli Suomi olisi ratkaissut tilanteen toisin – valinnut liittoutuneet – Hitler olisi jäänyt yksin, sillä voittajan puolelle kärkkynyt Mussolini olisi siirtynyt liittoutuneiden rinnalle ja vetänyt samalle tielle Unkarin ja Balkanin valtiot.³⁸ Saksa olisi tullut saarrettua pohjoisesta, lännestä, etelästä ja kaakosta. Hyökkäyksestä Norjaan ja Tanskaan Hitler päätti vasta kun oli saanut tiedon Suomen rauhanneuvotteluista, kun oli selviytynyt voittajaksi Pohjolasta käydyssä pelissä.

Moskovassa Suomi teki kuitenkin vain ”välirauhan”, kuten Tanner sanoi valtioneuvostossa: ”Luulen, että jokainen ajattelee, että jos tulee otollinen hetki, valloitetaan menetetty alue takaisin.”³⁹ Samoin eräiden upseereiden muistiinpanot puhuvat sen puolesta, että Suomi teki rauhan ajan voittamiseksi tähtäimessään revanssi. Kenraali Paavo Talvela kirjoitti rauhanpäivänä: ”Tunteet ovat sekavat, mutta parempi kuitenkin näin. Sotilaallinen voimamme säilyy, saamme levätä, järjestäytyä ja odottaa hetkeä!” Kirjeessä vaimolleen Talvela nimittää rauhaa nöyryyttäväksi mutta ei kuitenkaan häpeälliseksi, sillä armeijan kunnias taistelu pyyhkii pois häpeän. ”Se antaa myös voimaa sitä uutta päivää varten, joka on tuleva.”⁴⁰

Pian talvisodan jälkeen, huhtikuussa 1940, Saksasta tuli Kotka-ritarikunnan I luokan ansioristejä Suomen korkeimmalle upseeristolle. Toisin sanoen Saksa myönsi kunniamerkkejä liittolaisensa vihollisen upseereille näiden ansioista juuri päättyneessä sodassa. Kenraaliluutnantti A. E. Martola kertoo muistelmissaan, että tieto kunniamerkistä tuli päämajan kirjeessä, jossa samalla ilmoitettiin, ettei ”poliittisista syistä” ollut suotavaa kieltäytyä kunniamerkistä,⁴¹ millä nähtävästi viitattiin siihen, että upseerit olivat talvisodan aikana luopuneet kantamasta rautaristejään,⁴² mutta nyt leppeiden tuulten puhaltaessa saksalaiset merkit piti ottaa vastaan. Myös Wolf H. Halsti puhuu kirjeessä vaimolleen kesäkuussa 1940 kunniamerkeistä ja korostaa ajan voittamisen tärkeyttä. Molotov–Ribbentrop-sopimuksen hän ei uskonut pitävän enää pitkään:

Nyt puhaltavat uudet tuulet. 'Alte Waffenbrüderschaft' on äkkiä jälleen muistunut mieleen. Invalidejamme kutsutaan Saksaan, kunniamerkkejä sataa, Saksan radio kertoo 'ih-

³⁶ Ylikangas 2001, 217.

³⁷ Blücher 1950, 187.

³⁸ Kanervo 2007, 341–345.

³⁹ Manninen, Rumpunen 2003, 333.

⁴⁰ Talvela 1976, 214.

⁴¹ Martola 1973, 150.

⁴² Kanervo 2007, 214.

*meellisestä taistelustamme'. Olemme pienuudestamme huolimatta maailman suurimpia sotilaskansoja. — Tällä hetkellä lienee pahin ohi. Varmasti tulee vielä vaikeuksia, mutta olemme voittaneet aikaa, ja se on jo paljon. Saksa näyttää päättäneen, ettei enää lasketa ryssä eteenpäin. Uskon, että Saksan ja Venäjän välinen yhteentörmäys on välttämätön ja että se on lähitulevaisuuden asia.*⁴³

Pelasiko Rytin hallitus kaksilla korteilla?

Talvisodan rauhaan liittyy karjalaisille kaavailtu optio-oikeus, jota kirjallisuudessa on yleensä tulkittu siten, että Ryti, Tanner ja Paasikivi olivat valmiita jättämään karjalaiset uuden rajan taakse. Tannerin arkistosta löytyy luonnos optio-oikeudeksi. Sen mukaan ”Suomen kansalaiset, joilla on kotipaikka Neuvostoliitolle siirtyvillä alueilla, ovat oikeutetut — yhden vuoden kuluessa rauhansopimuksen voimaantulosta valitsemaan Suomen kansalaisuuden”. Paasikivi kertoo puolestaan muistelmissaan suomalaisten ehdottaneen rauhansopimukseen seuraavaa lisäystä: ”Neuvostoliitolle siirtyvillä alueilla asuvilla tuli olla oikeus yhden vuoden kuluessa valita Suomen kansalaisuus ja siirtyä irtaimistoiheen Suomen puolelle sekä säilyttää oikeutensa kiinteään omaisuuteensa, minkä he jättävät luovutetulle alueelle.” Sekä Tannerin luonnoksen että Paasikiven sanoista on ymmärrettävissä, että optio-oikeutta kaavailtiin niille noin sadalle tuhannelle karjalaiselle, jotka sodan päättymiseen asti olivat saaneet olla kodeissaan ja jotka lähtivät evakkotielle vasta rauhan tultua.⁴⁴

Molotov näyttää Paasikiven mukaan periaatteessa hyväksyneen tällaisen järjestyksen harkittavaksi mutta lisänneen, ”etteivät yksityiset kansalaiset enempää kuin yhdistyksetkään voi Neuvostoliitossa omistaa kiinteistöjä”. Rauhansopimukseen ei optio-oikeudesta tullut mainintaa. Ja merkittävää onkin — ellei kyse sitten ole hämähäyksestä — että Paasikivi puhui optio-oikeudesta vielä käydessään maaliskuun jälkimmäisellä puoliskolla Moskovassa ratifioimassa rauhansopimusta, jolloin alue oli tyhjä asukkaista. Molotov ei pitänyt sopimusta väestökysymyksestä tarpeellisena, sillä koko väestöhän oli jo siirtynyt pois luovutetulta alueelta, mihin Paasikivi vielä penäsi vastaan ottaen Tarton rauhansopimuksen esimerkiksi. Keskustelut päättyivät Molotovin torjuntaan. Muistelmissaan Paasikivi ei mainitse sanallakaan, että olisi rauhansopimusta ratifioitaessa ottanut optio-oikeuden uudelleen puheeksi.⁴⁵

Millainen sitten oli Neuvostoliitolle luovutettu Karjala? Sen pinta-ala oli 24 700 neliökilometriä eli yksitoista prosenttia Suomen kokonaispinta-alasta, peltoa oli 270 000 hehtaaria eli kaksitoista prosenttia maan peltopinta-alasta. Alueen tuotto oli noin vii-

⁴³ Grönstrand 1995, 163.

⁴⁴ Väinö Tannerin arkisto, KA, kansio 28; Paasikivi I 1986, 195; Kanervo 2014, 162–163.

⁴⁵ Hietanen 1982, 105–114; Paasikivi I 1986, 195; Paasikivi II 1986, 1–2; Kanervo 2014, 162–163.

denneksen Suomen kansantulosta. Suomen sahatavarasta Karjala tuotti 20, sellusta 25 ja vesisähköenergiasta 18 prosenttia. Sen osuus sokerinjalostuksesta oli 40 ja myllyteollisuudesta 30 prosenttia. Karjalan rautatieverkko oli maan tihein.⁴⁶ Venäläiset sanoivat saaneensa Moskovan-rauhassa käsiinsä Suomen rikkaimman alueen.⁴⁷

Professori Juri Kilin Petroskoin yliopistosta on osoittanut, miten tärkeitä Karjalan taloudelliset voimavarat: sellu- ja paperitehtaat sekä sähkövoima olivat 1930-luvun lopulla Neuvostoliitolle, joka valmistautui väistämättömältä näyttävään sotaan Hitlerin Saksaa vastaan. Saamalla käsiinsä Karjalassa sijainneet kahdeksan sellu- ja paperitehdasta Neuvostoliitto ei vain kaksinkertaistanut yhdellä iskulla sellutuotantoaan vaan pystyi saman tien kuroma kiinni teknistä jälkeenjääneisyyttään. Se oli elintärkeä seikka sotaan valmistautuvalle maalle, sillä korkealaatuista sellua käytettiin raaka-aineena räjähdysaineiden ja ruudin tuotannossa. Kaikki tehtaat olivat käynnissä ennen kuin Operaatio Barbarossa alkoi. Rouhialan voimalaitos auttoi puolestaan energiakriisissä kärvistelevää Leningradia ja sen sotatarviketuotantoa.⁴⁸

Luovutetun Karjalan asukasmäärä oli 410 000 henkeä. Väinö Tanner sanoi radiossa talvisodan rauhanpäivänä 13.3.1940, miten ”luovutettavien alueiden asukkaille on hankittava uudet asuinpaikat ja turvattava heidän toimeentulonsa. — — Maata meillä on riittävästi, työmahdollisuuksia meillä on rajattomasti ja armeijamme on koskemattomana. Se voi valvoa, ettei rauhaamme vastaisuudessa häiritä.”⁴⁹ Seuraavana päivänä presidentti Kallio vetosi ”palavasanaisessa” radiopuheessaan kansaan, jotta yhteisvastuullisesti taattaisiin kotiseutunsa menettäneille uudet elämän mahdollisuudet.⁵⁰

Mutta mitenkä asiat etenivät? Moskovan-rauhan jälkeen muodostettuun hallitukseen ei tullut yhtään karjalaisen siirtoväen edustajaa. Asiat sujuivat täsmälleen Rytin tahdon mukaisesti. Ryti oli suostunut jatkamaan pääministerinä vain sillä edellytyksellä, että sai itse vapaasti valita ministerinsä. Toisin sanoen, hallitusta muodostettaessa ei noudatettu normaalia parlamentaarista kaavaa, vaan puolue-elimet ja eduskuntaryhmät sivuutettiin. Tukea Ryti sai Tannerilta, joka puolusti Rytin menettelyä.⁵¹ Ulkoministerin pestin uudessa hallituksessa sai saksalaismielinen Rolf Witting.

Rytin hallitukseen ei liioin tullut edellisen hallituksen tapaan poliittista puolustusministeriä, vaan tehtävän sai Mannerheimin luottomies, vuorineuvos Rudolf Walden, jota Martti Turtola nimittää marskille täysin alistaiseksi, ”serviiliksi” eli orjamaiseksi palvelijaksi.⁵² Perustuslain tiukan tulkinnan mukaan puolustusvoimien ylipäällikkyyks olisi talvisodan jälkeen pitänyt luovuttaa takaisin presidentti Kalliolle, mutta näin ei

⁴⁶ Seppinen 1998, 7.

⁴⁷ Kilin 2001, 187.

⁴⁸ Kilin 2001, 213.

⁴⁹ Tanner 1950, 423.

⁵⁰ Virkkunen 1983, 263.

⁵¹ Linkomies 1970, 74; Virolainen 1988, 282–312.

⁵² Turtola 2016, 223 ja 231–232.

tapahtunut. Eikä Rytikään tultuaan valituksi Kallion jälkeen presidentiksi ylipäällikkyyttä itselleen palauttanut. Olivatko Rytiltä unohtuneet Talleyrandin sanat, että sota on liian vakava asia jätettäväksi kenraalien hoidettavaksi?

Karjalan menetyksen jälkeen korvauslaki saatiin nopeasti aikaiseksi, ja vielä nopeammin syntyi karjalaisten asuttamista koskeva pika-asutuslaki, sillä Ryti oli jo ennen rauhantuloa antanut Kivimäen tehtäväksi laatia siitä suunnitelma. Pika-asutuslakia tutkinut Silvo Hietanen epäilee uuden hallituksen pelanneen kaksilla korteilla, toimineen ”kaksinaamaisesti”, sillä tuossa tilanteessa hallituksella tuskin oli muuta mahdollisuutta kuin luvata julkisesti karjalaisten nopeaa sijoittamista. Kivimäen suunnitelma julkaistiin ”varsin näyttävästi” sanomalehdissä vain vajaa kolme viikkoa Moskovan-rauhan jälkeen. Lopullisesti laki vahvistettiin 28.6.1940. Lain muutosten käsittely ja pika-asutuksen toimeenpano jatkuivat rinnan uuteen sotaan valmistautumisen kanssa, ajettiin siis kaksilla rattailla. Jatkosodan sytyttyä valmiina oli 8 422 tilaa ja puolivalmiina 4 533 tilaa.⁵³ Suurin osa viljelyssopimuksen jo tehneistä luopui tilastaan ja palasi entisille asuinsijoilleen.

Pika-asutuslain toimeenpano oli hidasta ja korvaukset maksettiin vasta kun Karjala jälleen oli omissa käsissä ja enemmistö saanut omaisuutensa — ainakin metsät, pellot ja kalavedet — takaisin reaaliomaisuutena. Eri syistä tapahtunut viivytyksien toimeenpanossa sopi hallitukselle paremmin kuin hyvin. Samalla lailla Suomi yhteisymmärryksessä Saksan kanssa vitkasteli neuvotellessaan venäläisten kanssa Petsamon nikkeli-kaivoksen käytöstä ja tuotannon jakamisesta.⁵⁴ Sotasyllisyysoikeuden puheenvuorossaan Ryti lausui:

Parhaana todistuksena siitä, ettei meillä alun alkaenkaan ollut mitään revanssiajatuksia, on se, että ryhdyimme nopeasti toteuttamaan karjalaisten asuttamista jäljelle jääneeseen Suomeen siinä tarkoituksessa säätäen pika-asutuslain ja raskaan omaisuudenluovutusveron sekä että muutenkin kaikin tavoin pyrimme sopeuttamaan elämämme pienentyneen isänmaan tarjoamien mahdollisuuksien mukaan.⁵⁵

Revanssiajatuksia on selvästi kuitenkin ollut, joten siirtoväen asuttaminen toimi myös parhaimpana mahdollisena suojaverhona, kun neuvostohallitukselle oli välirauhan aikana annettava vaikutelma, että Suomi hyväksyy rauhanehdot lopullisina, aluemenetykset mukaan luettuina.⁵⁶ Saksalta saatu Karjala-optio oli pidettävä visusti salassa ja kansa rauhallisena. Yli 400 000 hengen ”suuruinen siirtoväki on merkittävä ongelma

⁵³ Hietanen 1982, 117, 120–121, 149, 131–132 ja 227.

⁵⁴ Kanervo 2014, 189–190.

⁵⁵ Lallukka 1989, 23.

⁵⁶ Crosby 1967, 28.

ja saattaa aiheuttaa vakavia levottomuuksia”, todettiin esimerkiksi brittien tiedustelu-raportissa elokuulta 1940.⁵⁷

Elokuun 18. päivänä 1940 Ryti vakuutteli radiopuheessaan Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden rauhanomaisuutta ja ”myönsi Moskovan rauhansopimuksen lopulliseksi”. Edellisenä päivänä Helsinkiin oli ilmestynyt Göringin kuriirina eversti Joseph Veltjens pyytämään lupaa Saksan Pohjois-Norjassa olleiden joukkojen kauttakuljetuksiin Suomen halki, mihin Suomi viipymättä myöntyi.⁵⁸ Saksalaisten joukkojen kauttakulku on pyritty rinnastamaan venäläisille myönnettyyn kauttakulklupaan Hangosta. Rinnastus kuitenkin ontuu. Suomi ja Neuvostoliitto eivät olleet sodassa ja niillä oli keskinäinen voimassa oleva rauhansopimus, Saksa sen sijaan oli sotaa käyvä maa, sille myönnetyn kauttakulun voi tulkita luopumiseksi puolueettomuudesta Saksan hyväksi.

Suhteet Saksaan tiivistyivät. Joulukuun 18. päivänä Göring otti vastaan Paavo Talvelan, joka sanoissaan Göringille viittasi talvisodan rauhaan ja sanoi sodan päättyneen ”ei vähiten sen neuvon ansiosta, jonka Te, Herra Valtakunnanmarsalkka välititte meille ministeri Kivimäen kautta”. Talvelan mukaan Göring vastasi, että ”Suomi saattoi huoletta mahdollisimman epäedullisen poliittisen tilanteen vuoksi luopua eräistä alueistaan, jotka voitiin saada takaisin suotuisamman suhdanteen vallitessa. — — minkä Venäjän karhu Suomesta nielaiseekin, sen se vastaisuudessa oksentaa takaisin.”⁵⁹

Jo joulukuun 20. päivänä Talvela oli takaisin Suomessa ja Rytin luona raportoimassa matkansa tuloksista. Rytin päiväkirjamerkintä käynnistä on niukkaakin niukempi eli vain yksi sana: ”Talvela”. Ystävilleen Ruth ja Gösta Serlachiukselle Ryti näyttää sentään paljastaneen yksityiskohtia Talvelan Saksan-matkasta ja olipa Talvelalla ollut ”kerrottavanaan myös Hitlerin terveisiä”. Ylipäätään silmiin pistää, ettei Rytin päiväkirjaan päädy keväällä 1941 Talvelan käynneistä muuta mainintaa kuin että tämä on ollut ”käymässä”.⁶⁰ Epäilemättä kyse on ollut uuteen sotaan liittyvistä asioista, joista Ryti ei halunnut jäävän jälkiä. Mutta keväältä 1941 tarkkoja muistiinpanoja ei liioin löydy Talvelalta.⁶¹ Yhtä lailla huomio kiinnittyy Tannerin teokseen *Suomen tie rauhaan 1943–44*. Suomen tiestä sotaan 1941 hän ei kirjaa kirjoittanut. Vastaavasti Hannu Rautkallion ja Lasse Lehtisen toimittamat Tannerin unohdetut päiväkirjat ovat vuosilta 1943–1944.

Saksan ja Suomen suhteiden kannalta ratkaisevan matkan Saksaan teki kenraali Erich Heinrichs tammikuun lopulla 1941. Heinrichsin matka naamioitiin esitelmämatkaksi. Heinrichs ilmoitti kenraalieversti Franz Halderille, että Suomella on voimia kuusitoista divisioonaa mutta puutetta raskaasta tykistöstä ja lentokoneista. Liikekannallepano kestäisi neljästä viiteen päivään, joukkojen keskitys rajalle sen jälkeen viisi päivää. Armeijan mobilisaatiota olisi mahdoton suorittaa huomiota

⁵⁷ Sipponen 2010, 126.

⁵⁸ Jokipii 1987, 107–119.

⁵⁹ Talvela 1976, 255–260.

⁶⁰ Virkkunen 1985, 72; Manninen, Rumpunen 2006, 51, 75, 81 ja 86.

⁶¹ Talvela 1976, 268.

herättämättä.⁶² Samaan aikaan Heinrichsin matkan kanssa pika-asutuksen toimeenpano oli talven takia keskeytyksissä aina huhtikuun alkuun saakka, ja kiistely pika-asutuslain muutoksista oli jatkunut talven yli. Lain muutosesitys tuli valtioneuvoston istuntoon 25.2.1941.⁶³

Helmikuussa Mannerheim ajoi siirtoa Saksan suuntaan erolla uhaten, minkä on arvioitu liittyneen nikkelikriisiin venäläisten kanssa. Marski sanoi tullessaan ”siihen vakaumukseen, että politiikkamme päivä päivältä yhä pitemmälle ulottuvien myönnytysten kautta, johtaa valtakuntamme vaaralliselle tielle, vaarantaen myös sotilaallisia puolustusedellytyksiämme”. Puolustusministeri Waldenin arkistosta löytyy vastaavanlaisen eroanomuksen läpilyöntikappale. Mauno Jokipiiin mukaan Heinrichsin tuomat sensaatiomaiset tiedot Berliinistä olivat Mannerheimin tiedossa hänen kirjoittaessaan eroanomustaan. Keskusteltuaan Rytin kanssa marsalkka veti eronpyyntönsä takaisin. Sotasyyllisyyskuulusteluissa Ryti väisti kysymyksen eronpyynnön merkityksestä.⁶⁴

Perustellessaan Suomen liukumista sotaan Saksan rinnalla kansallinen historiankirjoitus on korostanut painostusta, jota Neuvostoliitto kohdisti Suomeen välirauhan aikana. Mutta oliko painostus kenties osaltaan oikeutettua, kun otetaan huomioon, että kai nyt venäläiset ymmärsivät jo Suomen tekemän rauhan olleen edullinen ratkaisu saksalaisille ja että heidän vakoilunsa toimi välirauhan aikana tehokkaasti. Saksaa kohtaan venäläisten epäluulot eivät hellittäneet hetkeksikään. Esimerkiksi kun talvisodan aikana tieto Italian Fiat-kuljetuksista Suomelle Saksan alueen halki oli kiirinyt Moskovaan, kiihtynyt Molotov leimasi sen perustellusti Saksan puolelta sopimusrikkomukseksi.⁶⁵

Syviä epäilyjä venäläisissä herätti Suomen saksalaisille myöntämä kauttakulkuoikeus. Molotovin ja Saksan johdon välisissä keskusteluissa Berliinissä marraskuussa 1940 Hitler antoi neuvostoministerin ymmärtää, että kauttakuljetukset oli käytännöllisesti katsoen jo loppuun suoritettu ja lupasi, ettei niiden päätyttyä lisäjoukkoja enää lähetettäisi. Noin 900 saksalaista oli kuitenkin jäänyt kauttakulkureitin varrelle perustettuihin tukikohtiin osoittamatta minkäänlaisia lähtemisen merkkejä. Kuljetuksia aiottiin siis jatkaa, ja niitä koskevat neuvottelut suomalaisten kanssa olivat käynnissä jo ennen kuin Molotov marraskuun 12. päivänä saapui Berliiniin. Uusi laajennettu kauttakulkusopimus solmittiin 22. marraskuuta.⁶⁶

Välirauhan aikaan mahtui toki muutakin kuin painostusta. Suomi ja Neuvostoliitto solmivat kauppasopimuksen, jonka puitteissa esimerkiksi Crichton-Vulcanin telakalla Turussa rakennettiin Neuvostoliitolle työlaivastoa. Neljä hinaajaa oli saatu valmiiksi, mutta niitä ei ”ehditty” luovuttaa ennen jatkosodan puhkeamista, ja ne päätyivät Suomen puolustusvoimien käyttöön. Venäläisten tilaamien isompien merihinaajien työt

⁶² Jokipii 1987, 157–161.

⁶³ Hietanen 1982, 220 ja 226.

⁶⁴ Jokipii 1987, 162–165.

⁶⁵ Peltovuori 1975, 67–68; Kanervo 2007, 202–203.

⁶⁶ Upton 1965, 231–241; Myllyniemi 1982, 212–214.

Turussa Crichton Vulcanin telakalle rakennettiin välirauhan aikana Neuvostoliitolle työlaivastoa. Jatkosodan syttyessä neljä hinaajaa oli saatu valmiiksi, mutta niitä ei ollut vielä "ehditty" luovuttaa. Laivan kansirakenteeseen oli kuitenkin jo ehditty kiinnittää venäjänkielinen laatta, josta ilmenevät hinaajan ja rakentajan tiedot. SA-kuva.

sen sijaan olivat "aivan alkuvaiheessa kun ne laitettiin jäihin. Saksan kauppavaltuuston ja Wärtsilä-yhtymän välisten pikaisten neuvottelujen tuloksena päädyttiin siihen, että Saksan Kriegsmarine ottaa nimiinsä Neuvostoliiton laivatilaukset." Kaksitoista venäläisten tilaamaa alusta ehdittiin luovuttaa Kriegsmarinelle ennen kuin suhteet Saksaan oli katkaistava syyskuun alussa 1944.⁶⁷

Talvisodan aikana valtaamansa Petsamon venäläiset luovuttivat Suomelle takaisin rauhanteossa, mikä taas mahdollisti sen, että Suomi pystyi brittien myöntämällä laivausluvilla (navycert) hoitamaan välirauhan aikana vientiään ja tuontiaan Petsamon Liinahamarin jäättömän sataman kautta. Petsamon liikenteellä näyttää olleen osuutensa myös siihen, ettei Suomella ollut virallista liittosopimusta Saksan kanssa. Kun Ryti lokakuussa 1940 "kertoi varsin avomielisesti kokoomusryhmälle siihenastisista yhteydenotoista Saksaan sekä kauttakulkuliikenteen alkamisesta", Edwin Linkomies toivoi konkreettisia sopimuksia, jolloin Ryti vahvisti karut realiteetit: "Liittyminen akseliin sulkisi heti Suomen huollon kannalta välttämättömän Petsamon reitin."⁶⁸ Kesäkuun 6. päivänä 1941 *The Times* paljasti Suomen värväävän miehiä Saksan SS-joukkoihin, ja

⁶⁷ <https://fi.wikipedia.org/wiki/Crichton-Vulcan>

⁶⁸ Uino 1996, 78.

15. päivänä britit pysäyttivät Petsamon liikenteen. Venäläiset eivät puuttuneet värväykseen – ”sikäli kuin tiedetään” – mutta Mauno Jokipiiin mukaan turha on olettaa, etteivät he siitä tienneet.⁶⁹

Karjalan takaisinvaltaus tärkein jatkosodan päämääristä

Kesäkuussa 1941 Suomi lähti sotaan Saksan rinnalla luottaen Saksan ”voittamattoman armeijan” ylivoimaisuuteen ja sen sotatoimien nopeuteen. ”Silti juuri tämä erehdys tuli kohtalokkaaksi Suomelle”, toteaa Jokipii.⁷⁰ Presidentti Ryti pani kesäkuun 26. päivän radiopuheessaan sodan venäläisten syyksi sanoen, miten Suomi ”on taas joutunut raa’an hyökkäyksen kohteeksi”. Tänä päivänä tutkijat toteavat, että Neuvostoliitto teki Suomelle palveluksen pommittamalla 25. päivänä useita kaupunkeja, sillä varautumisestaan huolimatta Suomi ei halunnut leimautua hyökkääjäksi.

Jatkosodan ensi päivistä kaikkialla toistui ajatus Karjalan takaisin ottamisesta. Sanomalehti *Karjala* kirjoitti 26. kesäkuuta, kuinka sodassa lyödään ensi sijassa arpa karjalaisten tulevaisuudesta. Heinäkuun 8. päivänä lehdessä todettiin, miten siirtolaisten kysymykset saavat toisenlaisen ratkaisun kuin oli suunniteltu. Samassa numerossa *Karjala* julkaisi kansanedustaja Erkki Paavolaisen paria päivää aiemmin radiossa pitämän puheen, jossa tämä oli kehottanut heimoveljiään tyyninä odottamaan asioiden kehitystä. Taistelun kotimaakunnasta odotettiin päättyvän pian, mutta matkalaukkuja ei pitänyt vielä ruveta pakkaamaan.

Radiossa ja sanomalehdissä esitettiin 29. kesäkuuta Mannerheimin ensimmäinen päiväkäsky jatkosodan ajalta, missä hän viittasi talvisodan rauhaan nimittäen sitä nyt välirauhaksi: ”Tehty rauha oli vain välirauha, joka nyt on päättynyt.” Heinäkuun 10. päivänä, kun Karjalan armeija oli aloittanut hyökkäyksensä kohti Laatokkaa, joukoille luettiin Mannerheimin päiväkäsky, eli niin kutsuttu miekantuppipäiväkäsky, jossa marski muistutti vapaussodassa antamastaan lupauksesta ja asetti nyt tavoitteeksi myös Neuvostoliitolle kuuluvan Itä-Karjalan vapauttamisen. Kansanedustaja Atos Wirtasen sanoin näin ”tyylipuhtaasti ilmaistiin sotavuosien ehkä suurin ja ratkaisevin virhe: siten julistettu puolustussota muutettiin valloitusodaksi”.⁷¹

Syyskuun 4. päivänä koko Karjala oli jälleen omissa käsissä. Ensimmäiset karjalaiset palasivat kotikonnuilleen jo ennen kuin koko maakunta oli vapautettu. Elokuussa palasi 5 500, syyskuussa 18 000 ja lokakuussa 20 000 henkeä.⁷² Kiire oli kova, sillä venäläisten välirauhan aikana kylvämiltä pelloilta oli saatava sato talteen. Talvi tuli kuitenkin

⁶⁹ Jokipii 2000, 54–57.

⁷⁰ Jokipii 1987, 237 ja 624–625.

⁷¹ Wirtanen 1967, 99–100.

⁷² Simonen 1965, 48 ja 62.

aikaisin vuonna 1941. Se vaikeutti sadonkorjuuta Karjalassa yhtä lailla kuin armeijan hyökkäystä Itä-Karjalassa joukkojen puskiessa kohti Kontupohjaa ja Karhumäkeä pimenevinä ja kylmenevinä syyspäivinä. Kannaksella talvi tuli lokakuun lopulla, Itä-Karjalassa sää muuttui jo lokakuun 9. päivästä lähtien pysyvästi kylmemmäksi. Öisin oli kovia pakkasia ja useina päivinä satoi lunta. Varhainen talventulo aiheutti vakavia ongelmia myös aseveli Saksan sotatoimille sen yrittäessä Venäjän loputtomilla aroilla edetä kohti Moskovaa.⁷³

Jo ensimmäisenä sotasyksynä Suomen päättäjille alkoi selvitä, että oli tainnut tulla astutuksi häviäjän kelkkaan. Neuvostoliiton piti olla lyöty elokuun loppuun mennessä, ja Moskovan valtauksen oli ollut määrä kruunata operaatio. Moskova jäi valtaamatta, samoin Leningrad. Väinö Tanner, joka oli kuulunut niihin, ”jotka olivat vuorenvarmoja saksalaisten loistavasta sotilaallisesta ylivoimasta”,⁷⁴ näyttää Keski-Euroopan matkallaan (20.9.—4.10.1941) muuttaneen käsityksiään sodan pituudesta ja sen tuloksista, joskin hän oli jo ennen matkaa sanonut eduskuntaryhmässään, että Saksa oli arvioinut väärin Neuvostoliiton voimavarat.⁷⁵ Palattuaan matkalta Tanner alkoi ajaa sotatoimien rajoittamista ja vaatia, että hallituksen oli otettava ohjat tiukemmin käsiinsä, annettava ”ohjeita päämajalle eikä päinvastoin”. Marraskuisessa kirjeessään Rytille Tanner kyseenalaisti Itä-Karjalan valtauksen logiikan ja huomautti, että parasta olisi ollut turvata vanhaan rajaan.⁷⁶

Joulukuun 6. päivänä 1941, Suomen itsenäisyyspäivänä, Karjala palautettiin valtioneuvoston istunnossa juhlallisella julistuksella takaisin valtakunnan yhteyteen. Samana päivänä Suomi sai uuden vihollisen Ison-Britannian julistaessa Suomelle sodan. Seuraavana päivänä suomalaisjoukot valtasivat Poventsan. Maailmansodan mittakaavassa Poventsan valtaus oli pieni askel, mutta 7. joulukuuta tapahtui myös jotain, jolla tuli olemaan ratkaiseva merkitys maailmansodan lopputulokseen. Japani iski Yhdysvaltain laivastotukikohtaan Pearl Harboriin, mikä toi amerikkalaiset kaikkine voimavaroineen sotaan mukaan Neuvostoliiton ja Ison-Britannian rinnalle. Pearl Harborista kuultuaan Winston Churchill saattoi nukkua ”pelastuneen unta”⁷⁷.

Olavi Paavolainen kirjoitti *Synkässä yksinpuhelussa* tammikuussa 1944, kuinka ”totisesti olisi jo sodan alussa voitu harkita, päästääkö yleensä karjalaisia muuttamaan takaisin, ennen kuin sodan lopputulos on varmasti selvä”.⁷⁸ Paavolaisen silmät olivat avautuneet karvaalle totuudelle. Paluun oli sallittu alkaa heti Karjalan valtauksen myötä, ja suurmuutto Karjalaan oli alkanut keväällä 1942, vaikka Saksan sodankäynnin synkistyneet näkymät aiheuttivat huolta Suomen johdossa. Paluuta on selitetty

⁷³ Kanervo 2014, 329.

⁷⁴ Frietsch, 1945, 367.

⁷⁵ Paavolainen 1989, 203–206.

⁷⁶ Myllyniemi 1982, 307.

⁷⁷ Hastings 2011, 198.

⁷⁸ Paavolainen 1961, 475.

"Joha myö päässä vaikk jalkasi tää loppumatka. Kirvun Sairalan tienhaarassa tyhjensi autobussi toisensa perään koteihinsa menossa olevia perheitä." Kirvu 5.11.1941. Kirvussa ei ollut taisteltu talvisodan aikana ja Kirvu luovutettiin venäläisille vasta rauhan tultua. Silloin ei rakennuksia enää poltettu ja kirvulaiset pääsivät palaamaan koteihinsa jo vuoden 1941 puolella. Pahoin tuhoutuneelle Kannakselle lapsiperheet saivat luvan palata vasta keväällä 1942. SA-kuva.

elintarviketilanteella, mutta ei liioin ollut muuta vaihtoehtoa kuin antaa paluun jatkoa. Mitenkä kansalle olisi voitu ilmoittaa, että paluu pitää keskeyttää, koska Karjalan säilyminen omissa käsissä on epävarmaa. Se olisi niin koti- kuin sotarintamallakin merkinnyt moraaliluhustumista.

Päämajassa palvellut kenraali Wiljo Tuompo kirjoitti päiväkirjaansa maaliskuun 4. päivänä 1942, juuri ennen kuin suurmuutto alkoi, ajatelleensa usein "sitä varmuutta, millä kansamme ja etenkin karjalaiset suhtautuvat sotaan. Tietämättä mitään tulevas- ta rauhasta he uskaltavat muuttaa takaisin entisille asuinsijoilleen ja aloittaa vaikeissa oloissa uuden elämän, vaikka miehet ovat rintamalla eivätkä pääse auttamaan. Karjala on toisaalta meille niin tärkeä ja ensi kesän sato niin vakava asia koko maamme kannalta, että tämä riski on otettava ja on uskallettava."⁷⁹

Otettiin siis riski, koska muutakaan mahdollisuutta ei yksinkertaisesti ollut. Karjalaiset taas palasivat, koska heille kyse oli *paluusta kotiin*, jonne he uskoivat nyt saavansa jäädä loppuiäkseen. Paluu oli luvanvaraista ja sen sallittiin jatkua viimeiseen asti, vaikka tiedossa pitkään oli, että uudessa rauhanteossa Karjala jälleen menetettäisiin. Vielä viimeisenä sotavuonna 1944 Karjalaan palasi 7 000 henkeä.⁸⁰ Palaajia oli yhteensä 281 896 eli lähes 70 prosenttia sotaa edeltäneestä väestömäärästä.⁸¹

Karjalaiset sotilaallisen ja poliittisen tilanteen panttivankeina

Vuoden 1943 itsenäisyyspäivän puheessaan Ryti lausui kauniita sanoja karjalaisille: "Karjalainen talo, joka vähäisin voimin on uudelleen pystytetty sodan runtelemalle kotikamaralle, taistelun melun yhä kantautuessa rakentajan salvokselle, on koko Suomen kansan tulevaisuudenuskon vertauskuva." Mannerheimin päiväkäsky uudenvuodenpäivältä 1944 sisälsi yhtä komean viestin: "Lausun ihailuni valtakunnan yhteyteen takaisin palautetun Karjalan väestölle, joka sodasta eniten kärsineenä ja kaikkensa menettäneenä on säilyttänyt lujan uskon tulevaisuuteen ja rohkein mielin aloittanut uuden elämän entisten kotiensa raunioilla. Rakkaus isiltä perittyyn maankamaraan antakoon heidän työlleen siunauksen."⁸²

Ryti ja Mannerheim pyrkivät valamaan uskoa tulevaisuuteen, vaikka Saksan tappioiden myötä Suomen tilanne oli päivä päivältä vaikeutunut. Aiemmat rauhantunnustelut olivat rauenneet tuloksetta ja todelliseen kosketukseen venäläisten kanssa päästiin maaliskuussa 1944. Tiedossa oli, että rauha oli saatavissa vain talvisodan-rauhan rajoilla ja että venäläiset vaatisivat nyt myös Petsamo. Paasikivi yrittikin kompensaa- tiokauppaa. Hän sanoi Suomen olevan valmis luopumaan Petsamosta, jos saisi pitää pohjoisosan Karjalasta, Viipurin, Saimaan kanavan ja Vuoksen teollisuusalueen. Mutta Molotov oli taipumaton.⁸³

⁷⁹ Tuompo 1994, 115.

⁸⁰ Kanervo 2014, 389.

⁸¹ Virolainen 1989, 256.

⁸² Simonen 1965, 291.

⁸³ Linkomies 1970, 420–440.

SA-Kuva

Talvisodan runtelemaan Taipaleeseen palannut kirvesmäkiläinen emäntä leipoo leipää yhteisen pähviparakin suojassa. Taipale 12.9.1942. Karjalaan palaaville pystytettiin tilapäisasunnoiksi kaikkiaan 424 pähviparakkia. Parakit olivat vailla sokkelia ja välikattoa, seinät olivat pystytolppiin naulattuja pähvilevyjä, ja tavallisesti niissä oli yksi uuni tai tulisija. Parakkiin mahtui viitisenkymmentä henkeä. SA-kuva.

Hallitus hylkäsi ehdot. Pääministeri Edwin Linkomies kirjoittaa muistelmissaan, että mikäli rauha olisi tehty venäläisten kohtuuttomilla ehdoilla, sillä "olisi ollut kohtalokkaat moraaliset seuraukset. Olisi syntynyt myytti, jonka mukaan Suomi oli johdettu häpeärauhaan ilman pakkoa. Armeija oli lyömättömänä ja taisteluvälmiinä, mutta rintamantakainen johto oli menettänyt hermonsa ja pettänyt sen asian, jonka

merkeissä oli ryhdytty taistelemaan”, luopunut Karjalasta.⁸⁴ Paasikivi olisi ehdot hyväksynyt huolimatta hirmuisesta vahingonkorvauksesta: ”Sen saamme maksaa sotaseikkailustamme, kun siihen menimme. Tähän hulluun yritykseen.”⁸⁵

Saksan kärsimät tappiot aiheuttivat levottomuutta, mutta julkisesti Karjalan jälleenrakentamisen lopettamista ei uskallettu vaatia. Kyse oli kansan ja armeijan mielialoista. Keväällä 1944 päämaja torjui kenraaliluutnantti Aarne Sihvon ehdotuksen evakuoida rintaman läheisyyteen päästettyä siviiliväestöä kauemmas: ”Sehän olisi omiaan herättämään paniikkimieliä sekä väestön keskuudessa että joukko-osastoissa.” Karjalaiset olivat kuin Suomen sotilaallisen ja poliittisen tilanteen panttivankeina odottamassa ratkaisevia murroksia sotatapahtumissa.⁸⁶

Joukkojen keskuudessa vaikuttivat poliitikkojen tappiomielialat ja alkoi esiintyä ”jyrkkäsanaista herrojen arvostelua ja kyllästymistä jatkuvaan sotimiseen”. JR 53:n 4. komppaniassa puhkesi jopa kapina.⁸⁷ Kun puna-armeijan suurhyökkäys kesäkuun 9. päivänä alkoi, miehiä oli rintamilta vielä kylvölomilla, sillä kevät oli tullut tavattoman myöhään Karjalan viimeisenä suomalaisena vuonna. Kannaksella oli vielä vappuna ollut lumi maassa. Satoi ja oli kylmää. Pelloille oli esimerkiksi Johanneksessa päästy vasta toukokuun puolivälin jälkeen.⁸⁸

Karjalan evakuointisuunnitelmia oli valmisteltu vuodesta 1942 lähtien, mutta vasta alkusyksystä 1943 niihin tuli vauhtia. Loppuvuodesta päätökseksi tuli, että paniikkimieliälojen välttämiseksi suunnitelmat oli toistaiseksi salattava. Omaehtoista evakuointia ei tullut sallia, eikä missään tapauksessa kehottaa väestöä vapaaehtoisesti siirtymään muualle Suomeen. Paikallisviranomaisille evakuointisuunnitelmat paljastettiin viime tingassa. Kannaksen evakuoimisalue oli jaettu kolmeen vyöhykkeeseen, mutta tosipaikan tullen sen tyhjentämiseen ei jäänyt edes sitä aikaa, joka suunnitelmissa oli varattu ensimmäiselle vyöhykkeelle.⁸⁹

Sodan jälkeen on paljon puhuttu siitä, ettei päämajassa uskottu tiedustelutietoja venäläisten hyökkäysaikeista ja ryhdytty siirtämään Itä-Karjalasta joukkoja Kannaksen vahvistukseksi. Mutta koska paniikkimieliäloja piti välttää, on kysyttävä, oliko mitään mahdollisuuksia ryhtyä siirtämään suuria määriä miehiä Kannakselle? Sitä paitsi, jonkin verran vahvistuksia oli tehty. Maaliskuun lopulla 1944 Uhtualta siirrettiin 3. divisioonan joukkoja VT-linjalle Kannakselle, ja jo helmikuun alussa kenraalimajuri Ruben Laguksen panssaridivisioona oli saanut käskyn siirtyä Äänislinnasta Viipurin

⁸⁴ Linkomies 1970, 329.

⁸⁵ Rumpunen 1991, 355–394.

⁸⁶ Sihvo 1956, 346.

⁸⁷ Tiihonen 2000, 127–128.

⁸⁸ Kanervo 2014, 388.

⁸⁹ Ahokas 2004, 101–129 ja 150.

itäpuolelle, josta se liikkuvuutensa ansiosta voisi siirtyä puolustuslinjoille muutamassa tunnissa.⁹⁰ Siirto tapahtui ”suuren salaperäisyyden vallitessa”.⁹¹

Mutta kaukana ei myöskään ole ajatus, että jälleen oli ollut otettava riski, sillä kansa ei ollut valmis hyväksymään rauhaa, jossa Karjalasta olisi taistelutta luovuttu. Kesäkuun 15. päivänä – suurhyökkäyksen jatkuessa kuudetta päivää – Linkomies aprikoi, olisiko saatava uusi hallitus, joka tekisi rauhan. Tanner oli kuitenkin eri mieltä: ”Kannattaako nyt enää yrittää ennen kuin Viipuri on vallattu. Sitä ennen ei kansa usko rauhan välttämättömyyteen.”⁹² Kesäkuun 20. päivänä Viipuri oli puna-armeijan käsissä. Muistelmissaan Linkomies vielä kirjoittaa, että oli tarpeellista että ”armeijamme sai taistellen vetäytyä asemistaan eikä joutunut luovuttamaan linjojaan vapaaehtoisesti. Niin raskaat kuin olivatkin kesä- ja heinäkuussa 1944 kärsityt tappiot, ne olivat sittenkin historiallista perspektiiviä silmällä pitäen välttämättömiä.”⁹³

Suomi menetti Karjalan sellaisten tapahtumien vyöryssä, joita maailma ei ollut aikaisemmin kokenut. Mutta mahdotonta on myös välttyä pohtimasta, tuliko Karjalan kohtalo lopullisesti sinetöidyksi jo sillä hetkellä, kun Suomen armeija syyskesällä 1941 ylitti valtakunnan vanhan rajan ja lähti valtaamaan Itä-Karjalaa. Tiedotustoiminnan tarkastusta johtanut Kustaa Vilkuna kertoo kirjassaan *Sanan valvontaa 1939–44* kansan mielialojen laskeneen, kun vanhan rajan ylitys tapahtui. Kun hän sitten esitteli asiaa Rytille, ”Ryti ilman mitään johdantoa katkeraan sävyyn huomautti: Olihan sovittu, että suomalaiset hyökkäivät vasta sitten, kun saksalaiset ovat vallanneet Pietarin.” Vilkuna ei Rytiltä kysynyt, ”ketkä kaikki tästä perustavasta asiasta olivat sopineet ja milloin”.⁹⁴ Ei ole vaikea päätellä, että Rytin sanat viittaavat Mannerheimiin.

Tuoreessa Mannerheim-tutkimuksessaan Martti Turtola puolestaan kirjoittaa, miten on ”suorastaan päätä huimaavaa ajatella, että Suomen sotahistorian suurin hyökkäys ja menestyskäs läpimurtotaistelu aloitettiin puhtaasti sotilaskäskyasiana, ylipäällikön päätöksellä” ja jatkaa, että Paasikivi ja brittitutkija Anthony Upton ”ovat luultavasti oikeassa vyöryttäessään vastuun uudesta sodasta Mannerheimille”. Markku Jokisipilä taas on sitä mieltä, että ryhtymällä valloitusotaan suomalaiset samalla itse varmistivat sen, ettei Neuvostoliitto itärintaman tilanteen muuttuessa olisi valmis kelpuuttamaan rauhanneuvottelujen pohjaksi mitään talvisodan rauhaa edullisempaa.⁹⁵

On syytä pohtia, menettikö Suomi omilla toimillaan, sen johtajien virhearvioilla Karjalan? Ihmisten sanotaan tekevän virhearvioita, koska he eivät kykene hahmottamaan päätöstensä kaikkia seurauksia. Siihen viittasi myös *The New York Times* sanoissaan sotasyylisyysoikeuden jälkeen: ”Tuomittujen suomalaisten johtajien traaginen

⁹⁰ Mannerheim 1952, 430; Myllyniemi 1982, 365–366.

⁹¹ Jäntti 1983, 224.

⁹² Rautkallio, Lehtinen 2011, 139.

⁹³ Linkomies 1970, 329.

⁹⁴ Vilkuna 1962, 61.

⁹⁵ Jokisipilä 2007, 165; Turtola 2016, 239–241 ja 250.

erehtyminen tapahtui, kun he, saadakseen takaisin menetetyn maa-alueen lyöttäytyivät yhteen Hitlerin kanssa. Silloin he eivät ainoastaan yliarvioineet Saksan voimavaroja, vaan myös käsittivät väärin sen suuremman selkkauksen luonteen, johon he maansa johdattivat." Mannerheim ei tuomittujen joukkoon kuulunut.

Itsekkäät evakot ja ahneet isännät – talvisodan evakuoinnin kokemushistoriaa

Tuomas Tepora

Tänä päivänä talvisodan evakkotaival on osakertomus vuosien 1939–1945 evakuoineista sekä ”kansalliseen kertomukseen” sittemmin rakennetusta evakkotarinnasta. Vuosina 1939–1941 ei siirtoväellä ja muilla kansalaisilla kuitenkaan ollut sodan jälkeisten vuosikymmenien tuomaa näkökulmaa, mikä tekee aiheesta mielenkiintoisen. Talvisodan evakuointi ja sen jälkeinen asuttaminen erosivat syksyllä 1944 alkaneesta prosessista erityisesti siinä, että ruotsinkieliset ja kaksikieliset alueet eivät saaneet kokonaisuutena sellaista vapautusta siirtoväen asuttamisesta kuin jatkosodan jälkeen.

Talvisodan aikana ja sen jälkeen Suomessa tapahtui kolme erillistä kieli- ja kulttuurikohtaamista. Ne olivat Raja-Karjalan karjalankielisen kreikkalaiskatolisen väestön ja suomenkielisten kohtaaminen erityisesti Ylä-Savossa ja Pohjois-Pohjanmaalla, valtaväestöä edustaneiden suomenkielisten karjalaisten ja ruotsinkielisten kohtaaminen rannikoilla ja Petsamon kolttasaamelaisien lyhyt talvehtiminen Rovaniemen lounaispuolen Tervolassa.¹ Valtaosa sotapakolaisuudesta oli tietenkin enemmistön eli suomenkielisen luterilaisperäisen väestön sisäistä siirtymää.

Talvisodanjälkeistä aikaa aina jatkosodan alkuun leimasi väliaikaisuus. Se ei kuitenkaan johtunut luovutettujen alueiden takaisin valtaamisen odotuksesta, vaan siitä että kesällä 1940 hyväksytyyn pika-asutuslain mukaiset maanostot ja -luovutukset sekä evakuoitujen siirrot pysyviksi kaavailluille sijoituspaikoille alkoivat vasta kesänkorvalla 1941. Sijoitusten toimeenpano jäi pitkälti kesken jatkosodan alettua, mutta lain nojalla

¹ Lehtola 2004, 33; Tepora 2015, 217–218, 226–227; ortodoksisesta siirtoväestä Ylä-Savossa jatkosodan jälkeen, ks. Kananen 2010.

MAA JULISTETTU SOTATILAAN.

Sotamarsalkka Mannerheim.

Sotamarsalkka Mannerheim puolustusvoimien ylimmäksi päälliköksi.

Tasavallan presidentti on torstaina antanut seuraavan julistuksen sotatilasta:

Valtakunnan puolustuksen turvaamiseksi ja oikeusjärjestyksen voimassapitämiseksi julistetaan Suomen tasavalta sotatilaan.

Helsingissä, marraskuun 30. pnä 1939.

KYÖSTI KALLIO.

Tasavallan presidentti.

Juho Niukkanen.

Puolustusministeri.

Tasavallan presidentti on torstaina antanut seuraavan päiväkäskyn:

Valtioneuvostossa tänään tekemälläni päätöksellä luovutan Suomen tasavallan puolustusvoimien ylimmän päällikyyden sotamarsalkka, vapaaherra Carl Gustaf Mannerheimille.

KYÖSTI KALLIO.

Tasavallan presidentti.

"MAA JULISTETTU SOTATILAAN." Uusi Suomi 1.12.1939.

Suomeen ehdittiin perustaa noin 13 000 valmista ja puolivalmista uutta tilaa. Lisäksi evakoita oli jo ennen pika-asutuslain säätämistä siirretty pitäjistä toiseen niin kutsutuissa tasoitussiirroissa, joilla tasattiin evakoiden sijoituksen aiheuttamaa räsitystä eri kuntien kesken. Samalla parannettiin evakoiden asunto-oloja, sillä moniin kuntiin oli evakuoinnin paineessa ahdettu ihmisiä sankoin joukoin sietämättömiin asunto-oloihin.

Talvisodan väestönsiirto oli massiivinen ja suunnitelmattomuudessaan osaksi improvisoitu operaatio niin sodan aikana kuin sen jälkeenkin. Samalla sen seurausten hallitseminen liittyi saumattomasti suomalaisten ja laajemmin itäeurooppalaisten maareformien jatkumoon maailmansotien väliseltä ajalta toisen maailmansodan jälkeiselle ajalle.² Siirtyvän väestön mielialaa ja poliittista tahtoa pyrittiin hallitsemaan lohkamalla maata ja asuttamalla ihmisiä elinkeinoaan vastaaville seuduille, sillä äkillistä teollistamista ei pidetty mahdollisena eikä suotavana. Oikeistossa tosin vastustettiin yksityiseen maanomistukseen kajoamista ja pyrittiin ohjaamaan uudistilojen perustamista raivattaville kylmille tiloille pikemmin kuin valmiille viljelysmaalle.

Rauhanteon yhteydessä suomalaisen neuvotteluvaltuuskunnan keskeiset jäsenet esittivät tunnetusti luovutetun alueen väestölle niin sanottua optio-oikeutta eli mahdollisuutta valita asuinalueensa.³ Suomen johdon esittämän ajatuksen taustalla lienee vaikuttanut nimenomaan halu vähentää siirtoväen aiheuttamaa taloudellista taakkaa sekä pelko irtaimen väestön mahdollisesti aiheuttamasta yhteiskunnallisesta kuo-

² Hietanen 1982, 14–30.

³ Hietanen 1982, 107–114.

hunnasta. Pidettiinhan tuolloin vuoden 1918 sisällissodan keskeisenä taustatekijänä maanomistuksen jakautumisen epätasa-arvoisuutta. Suomalaispoliitikkojen ajatuksiin vaikuttivat myös vuoden 1920 Tarton rauhansopimukseen kirjattu osio rajaseudun väestön oikeudesta valita kotimaansa sekä tietenkin se, että suomalaisviranomaiset eivät olleet valmistautuneet lopulliseen väestönsiirtoon. Samalla optio-oikeuden esittäminen korosti Suomen rauhantahtoisuutta, vaikka Neuvostoliittoa kyseinen oikeus ei kiinnostanut. Onpa optio-oikeutta tulkittu myös Suomen ja Saksan lähentymisen näkökulmasta, jolloin vielä välirauhan aikana ylläpidetty ajatus siirtoväen oikeudesta valita asuinpaikkansa uuden rajan jommaltakummalta puolelta on mahdollista tulkita rauhantahtoisuuden bluffaamisena samaan aikaan kun suunnitelmat revanssi-sodasta valmistuivat.⁴

1930-luvun lopulla alkaneet Neuvostoliiton masakarkotukset ja Puolan valtauksesta syyskuussa 1939 johtuneet väestön pakkosiirrot perustuivat totalitaaristen valtioiden politiikkaan. Suomen toimittama ei-karkotuksenomainen, mutta käytännössä vihollisen sanelema väestönsiirto oli suhteellisessa laajuudessaan eurooppalaisesti ennennäkemätöntä, mutta muuttui normiksi toisen maailmansodan aikana ja jälkimainingeissa, jolloin ihmisiä pakeni ja pakkosiirrettiin uusien valtionrajojen tieltä kaikkialla Itä-Euroopassa. Karkotetuista selvästi suurin ryhmä oli Itä- ja Keski-Euroopan saksalaisväestö. Sodan päätyttyä heitä muutti pois kotiseuduiltaan yli kolmesta miljoonaa henkeä.⁵

Keskeinen osa Suomen luovutettujen alueiden väestöstä oli kuitenkin evakuoitu jo sotatoimien tieltä ennen Moskovan rauhaa maaliskuussa 1940. Sodan ajan ensi kosketuksissa ei sen paremmin evakoilla kuin heitä vastaan ottaneiden pitäjien asukkaillakaan ollut tietoa tai ymmärrystä sodanjälkeisestä ajasta, korvauksista tai maareformeista. Aluksi kyse oli maan sisäisestä sotapakolaisuudesta ja pakolaisuuden kohtaamisesta.

Tässä artikkelissa erittelen ensin näiden ensikohtaamisten molemminpuolisia kokemuksia sekä niistä rakennettuja asenteita ja tunteita, joita käsiteltiin ajan paikallisyhteisöissä, viranomaisraporteissa ja julkisessa sanassa. Tämän jälkeen pohdin lyhyesti välirauhan ajan kokemuksia sotapakolaisten muututtua siirtoväeksi. Erityishuomiota kiinnitän alueellisiin eroihin evakkojen kohtaamisessa. Päälähteinä ovat talvisodan mielialantarkkailua harjoittaneen Maan Turva -järjestön⁶ tuottamat mielialaraportit

⁴ Ks. Pirkko Kanervon luku "Miksi menetimme Karjalan?" tässä teoksessa.

⁵ Saksalaisten karkotuksesta toisen maailmansodan jälkeen, ks. Douglas, R. M. 2012.

⁶ Maan Turva oli Akateemisen Karjala-Seuran aloitteesta lokakuussa 1939 perustettu järjestö, joka toimi valtion tuella tehtävänään harjoittaa mielialoja vahvistavaa propagandaa ja samalla tarkkailla kansalaisten mielialoja. Sillä oli mielialoista raportoineita asiamiehiä ja - naisia korkeimmillaan noin 3000 henkeä ympäri maata. Ala-asiamiehet ja - naiset mukaan lukien tarkkailijoita oli jopa noin 10 000 henkeä. Järjestön toiminta hiipui kesällä 1940 ja mielialantarkkailu oli jatkosodan aikana Suomen Aseveljien Liiton organisaation ja valtion harteilla. Tepora 2015, 32–47.

ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran 1950–1960-luvuilla keräämät muistitietokokoomat *Evakkomatka* (1951–52) ja *Evakkomuistelmia* (1964).

Yllätyksestä toimintaan?

Vuosien 1939–1940 paradokseja on suomalaisen henkistä maanpuolustusta innolla harjoittaneen yhteiskunnan suhteellinen valmistautumattomuus sotaan. Puolustuslaitoksen varustelun puutteet on tosin todettu osittain perusteettomiksi väitteiksi,⁷ mutta siviilien evakuoimisen varalta poikkeusajan toimintaohjeet ja viranomaisvastuut olivat suunnitelmista huolimatta ilmeisen puutteellisesti järjestettyjä.⁸ Ylimääräisten harjoitusten (YH) aikana lokakuussa evakuoitiin varotoimena eräitä rajaseudun kyliä Viipurin lääninhallituksen aloitteesta ja sotilasviranomaisten valvonnassa. Lisäksi Viipurista poistui vapaaehtoisesti melkein puolet asukkaista, mutta myös muista Suomen kaupungeista Helsinki etunenässä siirryttiin maaseudulle; etenkin ennen sodan alkua ”evakko” ei merkinnyt karjalaista. Väestön nopean siirtymän pullonkaulaa avaamaan järjestettiin Savon ja Hämeen rajaseudulle evakuoimisleiri kouluineen ennen kuin leirin pari tuhatta asukasta ehdittiin hajasijoittaa kotimajoitukseen.⁹

Jo lokakuun puolivälissä lehdistössä raportoitiin täyteen ahdetuista pakolaisjunista, joiden matkustajat kärsivät lisäksi huonon organisoinnin aiheuttamasta epätietoisuudesta: tietoa ei ollut matkan päämäärästä ja kohteen olosuhteista.¹⁰ Osa lokakuussa evakuoituista kuitenkin palasi takaisin koteihinsa, kun tilanteen katsottiin rauhoittuneen ja konfliktin alkua talvea vasten pidettiin epätodennäköisenä. Yksi takaisin kotiin ajaneista syistä liittyi nimenomaan evakkojen huollon ongelmiin.¹¹ Kun sota syttyi marraskuun viimeisenä päivänä 1939, alkoi nopea sotatoimialueen pakkoevakuointi, mutta yli 3 500 siviiliä jäi puna-armeijan valtaamalle alueelle Laatokan ja Koillis-Lapin välisellä rajaseudulla.

Usein esille nostettu esimerkki sotaan valmistautumattomuudesta on Suojärven pitäjää. Sen rajakyläisten ihmiset elivät marraskuussa puolustusasemiin kaivautuneiden suomalaissotilaiden ja valtakunnanrajan välissä. Erityisesti Suojärven Hyrsylästä (ns. Hyrsylän mutka), pitäjän muista kylistä sekä osista Salmin pitäjää jäi yli 1 900 siviiliä vihollisen puolelle sodan alettua, hieman enemmän kuin Kainuun Suomussalmella, josta lopulta vietiin vangiksi Neuvostoliiton puolelle noin 300 ihmistä, loppujen jäädessä koteihinsa. Rajakarjalaiset siviilit taas elivät aluksi kodeissaan neuvostokomen-

⁷ Eloranta 2005, 437–452; Nummela 2015.

⁸ Ahokas 2004, 9–59; Tepora 2015, 32, 110.

⁹ Hbl 18.10.1939.

¹⁰ *Jakobstads Tidning* 17.10.1939.

¹¹ Waris et al. 1952, 47; Ahokas 2004, 47.

Evakuoitua siirtoväkiperhettä haastattelee junassa reservin sotilasvirkamies, radioselostaja Pekka Tiilikainen 17.1.1940. SA-kuva

nossa, mutta heidät siirrettiin sodan kestäessä Petroskoin lähelle siviilisotavangeiksi. Rauhanteon jälkeen vangit palasivat Suomeen lukuun ottamatta muutamia kymmeniä ihmisiä, jotka jäivät Neuvostoliittoon.¹²

Hyrskylän kylän jo valmisteltu evakuointi jäi toteuttamatta ilmeisesti siksi, että valtiovalta puuttui sotilasviranomaisten ja lääninhallituksen suunnitelmiin. Vuoden 1922

¹² Haasio & Hujanen 1990, *passim*; Martikainen 2000, *passim.*, erit. 139–144.

rajarauhan turvaamissopimuksen perusteella rajavyöhykkeeksi määritellyn Suojärven evakuoinnista luovuttiin, jotta Neuvostoliitto ei provosoituisi rajakylän tyhjentämistä.¹³ Tosin muistakin kylistä ja pitäjistä jäi ihmisiä evakuoimatta, joten kokonaisuutena on todettava, että evakuoimisen heikko yleissuunnitelma yhdistettynä Raja-Karjalan huonoihin liikenneyhteyksiin sekä ulkopoliittikkaan johtivat siihen, että sodan alettua siviilit eivät ehtineet alta pois. Alue oli Suomen harvateistä periferiaa, jossa väestö oli vanhastaan kulttuuriltaan itäkarjalaista. Suhteellisesta takapajuisuudesta kertoo, että vielä 1930-luvun alussa luku- ja kirjoitustaidottomuus ei ollut ortodoksisilla seuduilla tavatonta.¹⁴ Samaan aikaan aluetta suomalaistettiin ajalle tyypillisesti sukunimiä suomentamalla ja vahvistamalla luterilaisen kirkon asemaa.¹⁵

Rajapitäjien evakuointi alkoi heti sodan ensimmäisenä päivänä, ja muutamien päivien sisällä evakuoimisaluetta laajennettiin länteen päin. Sodan aikana evakuoimisalueiden laajeneminen jatkui maaliskuulle 1940 saakka. Samaan aikaan maaseudulle siirtyi sotapakolaisia myös suurimmista asutuskeskuksista. Heti sodan alettua tapahtunut itärajan väestönsiirto oli nopeaa ja omaisuutta jäi viholliselle. Talvisodan viimeinen evakuointivaihe alkoi rauhan tultua. Aikaa luovutettavan alueen tyhjentämiselle jäi vain muutama päivä, mikä vaikeutti toimintaa erityisesti Laatokan Karjalassa heikkojen liikenneyhteyksien vuoksi. Uusille asuinsijoille siirtyi sodan aikana ja rauhanteon jälkeen noin 430 000 ihmistä Karjalasta, Petsamosta, Sallasta, Kuusamosta ja Neuvostoliitolle vuokratulta Hankoniemeltä. Parin vuoden kuluttua suuri osa siviili-siirtoväestä palasi takaisin vallatuille kotiseuduilleen, joista he kesällä ja alkusyksystä 1944 siirtyivät jälleen länteen päin.

Talvisodan jälkeen kymmenesosasta maan väestöä tuli siis siirtoväkeä. Kun näihin lukuihin vielä lisätään kaupungeista sodan kestäessä maaseudulle eripituisiksi ajoiksi siirtyneet siviilit sekä Ruotsiin ja Tanskaan lähetetyt sotalapset, on mahdollista puhua todellisesta kertarysäyksellä tapahtuneesta kulttuurien kohtaamisesta, joka huolestutti myös sota-ajan mielialoja vaalineita tarkkailijoita ja kansalaisten puolustustahdosta huolestuneita viranomaisia. Evakoilla oli talvisodan valtakunnallisessa ja paikallisessa julkisuudessa ja järjestötoiminnassa merkitys kansakunnan sijaiskärsijöinä. Julkinen myötätunto oli näyttävää ja avustustoiminta helpotti siirtoväen oloja. Usein siirtoväki oli sota-ajan isänmaallisten tunteiden osoitusten kohteena. Heille järjestettiin tervetuliaisjuhlia sodan aikana, ja sodan jälkeen seurakunnat ja muut toimijat pyörittivät seuratoimintaa siirtoväelle. Evakkomuistelmista välittyy kuva, että vastaanotto oli asiallisinta silloin, kun siitä huolehtivat viranomaiset sekä esimerkiksi paikalliset

¹³ Rajarauhan turvaamissopimus liittyi vuosien 1921–1922 Itä-Karjalan kansannousun jälkeiseen tilanteeseen, jossa Suomi ja Neuvostoliitto sopivat rajavyöhykkeen perustamisesta Laatokasta Jäämereen ulottuvalla raja-alueella. Vyöhykkeellä liikkumista ja sotilaallista toimintaa rajoitettiin.

¹⁴ STV 1940, 50–51.

¹⁵ Patronen 2017, 6–72, *passim.*; Tepora 2015, 7.

Ruskeala luovutettiin venäläisille vasta rauhanteossa. Lehmät oli ajettava lämpimästä navetasta lumiselle evakkotielle. Särkisyrjä 16.3.1940. SA-kuva.

suojeluskunnat ja Lotta Svärd. Kun evakot ja muu väestö joutuivat sopimaan asioista keskenään ilman paikallisauktoriteettien valvontaa, ristiriitoihin ajaututtiin helposti.¹⁶ Evakkomuistelmissa lomittuvat kertomukset vieraanvaraisuudesta, ystävällisyydestä ja yhteishengestä muistoihin osaksi tulleesta epäluulosta, kulttuurisokista ja ”ryssittelystä”. Tavallinen tarina sisälsi usein sekä myönteisiä että ikäviä kokemuksia.¹⁷

Tärkeää on kuitenkin huomioida, että tässä artikkelissa tutkituissa 1950–1960-lukujen evakkomuistelmissa tuoreessa muistissa olleista ikävistä kokemuksista tunnuttiin kerrottavan yksityiskohtaisemmin kuin myönteisistä. Toisaalta hankaluuksia korostava tarina on myöhemminkin ollut yleinen tapa kertoa poikkeuksellisesta ajasta.¹⁸ Aikalaishuomiot evakkojen ja muun väestön kohtaamisista kuitenkin tukevat päätelmää, jonka mukaan sotapakolaisten saapuminen suurin joukoin erityisesti maaseudun pitäjiin aiheutti monia torjuntareaktioita ja kiihdytti molemmin puolin mielialoja. Kaiken kattavaa päätelmää siitä, kuinka yleistä torjunta suhteessa lämpimään vastaanottoon oli, ei kuitenkaan voida tehdä. Vastaanotossa oli alueellisia eroja ja aikaisten tulkinnat ongelmien syistä erosivat toisistaan eri alueilla.

¹⁶ Ks. esim. SKS-KRA, Evakkomatka 1951–1952, side 2, nainen, s. 1890, Terijoki, emäntä, 528.

¹⁷ Tepora 2015, 216.

¹⁸ Ks. esim. Ormio & Porio 2001.

Ortodoksien ryssittely

Ryssittely lienee tunnetuin ulkopuoliseksi ja alempiarvoiseksi tekemisen muoto, jonka monet evakot kohtasivat. Eniten tämä kosketti Raja-Karjalan ortodoksista siirtoväkeä, vaikka se ei vain heihin rajoittunutkaan. Jo joulukuussa 1939 heräsi tarve oikoa yleistä väärinkäsitystä, jonka mukaan rajakarjalaiset puhuivat äidinkielenään venäjää. Monet suomalaiset näet mielsivät kaikki ortodoksit venäläisiksi.¹⁹ Tämä havahdutti viranomaiset ja haparoiden alkuun päässeen sotasensuurin kontrolloima lehdistö pantiin oikomaan karjalankielisiä suomalaisia kohtaan koettua epäluuloa. Julkisuuudessa ongelmiin täytyi reagoida taiteillein, jotta siirtoväkeä vaivoikseen saaneet isännät ja emännät eivät hermostuisi. Esimerkiksi *Helsingin Sanomat* valotti näyttävästi Raja-Karjalan ortodoksien tapoja ja historiaa tammikuussa 1940. Lehdessä ei suoraan viitattu syrjintään, mutta kehoitettiin kansalaisia avoimuuteen erilaisia tapoja kohtaan.²⁰

Suurin osa rajakarjalaisista evakoista siirtyi Ylä-Savoon ja Pohjois-Pohjanmaalle. Näistä pohjoinen Savo esiintyi talvisodan mielialaraporteissa seutuna, jossa paikalliset joutuivat kärsimään saamattoman ja kantasuomalaiseen kulttuuriin sopeutumattoman karjalaisväestön vuoksi. Paikalliset mielialantarkkailijat pitivät omiensa puolta. Heidän tuhtumuksensa laiskoja ja saamattomia evakkoja kohtaan oli epäilemättä aitoa, mutta muistuttaa hieman myös vuoden 2015 maahanmuuttoaallon aikaista kommentointia, jolloin tulokkaiden poikkeavaa taustaa ei huomioitu, vaan odotettiin salamannopeaa sopeutumista uuteen ympäristöön.

”Ryssittely” merkitsi myös alentavia tekoja. Evakoille lämmitetystä saunasta tehtiin nöyryytys muuntamalla se ”ryssän” puolelta tulleiden täisaunaksi.²¹ Savolaiset Maan Turvan tarkkailijat kiinnittivät usein huomiota rajakarjalaisten epähygieenisyyteen, josta eräänä esimerkkinä käytettiin lattialle syljeskelyä ja jatkuvaa tupakointia sisätiloissa.²² Tuberkuloosin tarttumista pelättiin. Lian ja puhtauden välinen rajanveto on samalla klassinen tapa tehdä eroa sivistyksen ja barbarian välille.²³ Lapsia kiusattiin koulussa sitten kun ne syksyllä 1940 jälleen alkoivat. Rajakarjalainen sota-ajan tyttö muisteli: ”Poikapuoliset koulukaverit ajoivat meidät evakkotyöt useamman kerran umpihankeen juoksemaan karkuun. Perästä kuului huuto: Ryssät’ tapetaan!”²⁴

Muistelijoiden mukaan ortodoksien uskonnonharjoitusta toisinaan pilkattiin. ”Ryssänkirkkolaiset” veisasivat ”ryssäksi” ja monet paikalliset pitivät jumalanpalvelusmenoja lähinnä eksoottisena rituaalina. Kuitenkin seuduilla, joilla ei ollut ortodoksista kirkkoa, tilat uskonnonharjoitusta varten aina järjestyivät. Negatiivisten kokemusten

¹⁹ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 47, 3.12.1939.

²⁰ *Helsingin Sanomat* 13.1.1940.

²¹ SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 1, nainen, s. 1890, Kanneljärvi, 76.

²² KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 68, 28.12.1939.

²³ Douglas, M. 2000.

²⁴ SKS-KRA, Sota-aika 2000–2001, 16029/17281, nainen, s. 1928, Salmi, 633.

vastapainona muistitiedosta välittyy myös kuva kreikkalaiskatolisia kohtaan osoitusta arvostuksesta.²⁵ Rajantakaisella Karjalalla oli myös merkittävä rooli 1920–30-lukujen nationalismissa suomalaisuuden kadotettuna ja romantisoituna alkukotina, mikä saattoi lieventää etenkin sivistyneistössä ortodokseja kohtaan mahdollisesti tunnettua epäluuloa. Karjalankielisen väestön kokemukset syrjinnästä jatkuivat kuitenkin pitkään 1950-luvulle, kuten jatkosodan jälkeistä rajakarjalaisten asettumista Ylä-Savoon tutkinut Heli Kananen on todennut.²⁶

Pelkkä vieraan kulttuurin tai uskonnonharjoittamisen oudoksuminen ei kuitenkaan avaa syrjintäilmiötä kunnolla, sillä monien ihmisten vastenmielisyys jakaa pienenevästä tai uhatuista resursseista vieraille laukaisi ”ryssittelyn” ja muut torjunnan muodot. Tämän koki myös evakkojen valtaosa eli suomenkieliset ja luterilaiset karjalaiset, jotka loksahivat lopulta melkoisen luontevasti homogeeniseen ”kansaan”, vaikka hekin ”ryssittelyä” ja muuta syrjintää kokivat. Kuitenkin olen taipuvainen pitämään etenkin rajakarjalaisten kokemaa syrjintää osana sodan ajalle yleistä ulkopuolisten ja Suomessa oleskelleiden ulkomaalaisten syntipukeiksi leimaamista.²⁷ Lisäksi ortodoksien ”venäläisyys” toimi helppona maalina talvisodan kokemusmaailmassa, jossa yhteinäisyys rakentui selvän viholliskuvan kautta. Rajakarjalaisten venäläistä lähellä ollut kulttuuri muodosti ongelman sota-ajan yhteiskunnassa: vihollisen ominaisuuksien legitimiiksi tehdylle vihalle virittyneessä ilmapiirissä tämä tuotti välillä ikäviä seurauskuksia. Kaikki on tietenkin suhteellista. Mistään vainosta ei syrjinnässä ollut kysymys, mutta se jätti hitaasti kuluvia jälkiä moniin ihmisiin, jotka toisen maailmansodan aikana joutuivat vaihtamaan asuinpaikkaa.

Jumalattomat, vaeltavat ja laiskat muukalaiset

Pohjanmaan ja Pohjois-Savon körtit eli herännäiset eivät aina esiintyneet siirtoväen kokemuksissa edukseen. Esimerkiksi Nivalassa evakkojen ”koreilu” herätti paikallisten herätysuskovaisten paheksunnan, ja jopa sodan syytyminen pantiin kuuleman mukaan evakkojen syyksi: karjalaisten takia olivat pitäjän miehet rintamalla.²⁸ Kun Nilsissä evakot tutustuivat körttien seuroihin, saivat he kuulla olevansa Sodoman ja Gomorran asukkaiden sukua. ”Karjalassakaan ei varmaan ollut yhtään kristittyä, siksi Herra antoi Karjalankin tuhoutua”, julisti saarnamies.²⁹ Apokalyptiset selityk-

²⁵ SKS-KRA, Evakkomatka 1951–1952, side 2, nainen, s. 1915, Salmi, emäntä, 296; side 3, nainen, s. 1922, Suistamo, 604–605 ja nainen, s. 1905, Salmi, opettaja, 347.

²⁶ Kananen 2010.

²⁷ Tepora 2015, 197–213.

²⁸ SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 1, nainen, s. 1899, talollinen, asuu Kotalassa, 15.

²⁹ SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 1, nainen, Harlu, 320.

set olivat kriisiaikana voimissaan; maailmanlopun ennustajia liikkui pitkin maata, eritoten syrjäseuduilla.³⁰

Jollekin suomalaisille sota ja tuho olivat osoituksia Jumalan vihasta. Suomalaiset eivät olleet täyttäneet Korkeimman tahtoa, joten he saivat tuntea rangaistuksen nahoissaan. Joissakin tapauksissa pettämätön logiikka osoitti karjalaiset Jumalan vihan erityiskohteiksi ja Suomen syntisiksi. Evakkokarjalaisten maailmalliset ominaisuudet olivat ympäri maata jälleen ajankohtaisia sodan päätyttyä, jolloin monet pitäjien mielilantarkkailijoista raportoivat paikallisten syyttävän karjalaisia viinapirun irtipääsystä.³¹ Jostain syystä muistitiedossa eivät muut herätysliikkeet kuin körtit juurikaan esiinny. Kirkollista toimintaa täytyy toki tarkastella kokonaisuutena, sillä seurakunnilla oli vahva ja ilmeisen tervetullut rooli evakoille suunnatussa avustustyössä ja ohjelmassa sotavuosien Suomessa.³²

Talvisodan alettua kodittomiksi yhtäkkiä joutuneet evakot kohtasivat vaeltavia ihmisiä kohtaan koetun, syvään pinttyneen ennakkoluulon eritoten suurimpien asutuskeskusten ulkopuolella. Kysymys ”mitäs lähditte kiertämään” piirtyi monen evakon mieleen sotapakolaisia syyttäväksi vakiotiedusteluksi heidän joukkoinvaasiostaan uusille seuduille. Usein kuultu toteamus ”ei kukaan pakottanut lähtemään” halvensi evakkojen hätää.³³ ”Onkohan missä markkinat kun mustalaiset niin sakilla liikehtivät?”, kyseltiin Lappeenrannassa ensimmäisten siirtolaisten tullessa läpikulkukaupunkiin.³⁴ Episodi eteläkarjalaisessa kaupungissa on myös omiaan kuvaamaan evakkoidentiteetin muodostumista, mikä ei aluksi liittynyt mitenkään karjalaisuuteen sinänsä. ”Myö ollaan niitä toisen luokan mustalaisii”, kuului evakkokaskun mukaan vastaus kysyjän tiedusteluihin siirtoväen alkuperästä.³⁵

Vanhastaan ”irtolaisiin” ja valtaväestöstä poikkeaviin sekä syrjittyihin romaneihin rinnastaminen oli keino osoittaa uusien tulokkaiden sosiaalisen aseman vaatimattomuutta ja torjuntaa. Mielenkiintoista on, että suomenkielisten karjalaisten tapauksessa mustalaisiksi nimittäminen oli selvästi yleisempää kuin ”ryssittely”. Moni romani oli itsekin evakko, sillä Karjalasta siirtyi länteen päin noin tuhat romania.³⁶ Romanivertaus liittyi myös yleiseen ja julkisuudessaakin käytyyn väittelyyn siirtoväen laiskuudesta ja työnvieroksumisesta. Talvisodan aikana siirtoväkeä vastaanottaneiden paikkakuntien asukkaat moittivat niin karjalaisia kuin muualtakin tulleita evakkoja yleisesti laiskoiksi ja kiittämättömiksi. Työ oli pyhä asia sota-aikana, joten toimeentuloa syyttäminen ’iski pahasti hermoon’, mikä huomattiin myös Maan Turvassa.

³⁰ Keskisarja 2012, 33–38, 41–42, 48–49; Tepora 2015, 203.

³¹ SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 3, nainen, Muolaa, 63.

³² KA-JKL, Suomen Huolto ry:n arkisto, II 4 E:3: Saapuneet toimintakertomukset (1940–1945).

³³ Tepora 2015, 222–223.

³⁴ SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 1, nainen, s. 1892, Viipurin mlk, rouva, Tuusula, 241.

³⁵ SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 1, nainen, s. 1900, Joensuu, rouva, 227.

³⁶ Pulma 2012, 154.

”Ryssiksi”, romaneiksi tai pakanoiksi kutsumisen lisäksi neljäs sosiaalisen alempiarvoisuuden leimakirves oli huutolaisuus. Muistelmagenren kuvauksissa isännät ja emännät, ”maan mahtavimmat”, tai joskus rengit saapuivat kyläkoululle valitsemaan yhteismajoituksesta soveliaimmat ”lapsettomuuden, työkuntoisuuden, vieläpä puvustonkin perustein” oman kattonsa alle, usein ilmaiseksi työvoimaksi.³⁷ Suurperheitä ei kukaan huolinut. Monet evakot joutuivat kipuilemaan äkillisen yhteiskunnallisen arvon laskun kanssa.

Evakoiden saapuminen ja mielialojen alueellinen vaihtelu

Puutteellisista suunnitelmista ja äkillisestä evakuoinnista johtuneet siirtoväen huollon ongelmat olivat alkaneet jo YH:n aikana. Huoltoon liittyvät kysymykset ja intohimit muodostivat merkittävän osa-alueen Maan Turvan raportoimista mielialoista. Sodan alkuvaiheessa kerrottiin monin paikoin kangertelevasta ruoka- ja vaatehuollosta. Maan Turva ja viranomaiset seurasivat tarkasti pieniäkin kahnauksia vastaanottopitäjissä. Mielialaraportit antavat sodan alkuvaiheen evakuoinneista hieman onnistuneemman kuvan kuin siirtoväen parista kerätty muistitieto. Signaalit kentältä olivat voittopuolisesti myönteisiä ja ongelmat asiamiesten ja -naisten mukaan yleensä yksittäistapauksia. Ensimmäisten viikkojen jälkeen etupäässä vastaanottopitäjien asukkaita edustaneet asiamiehet alkoivat raportoida kasvavista väärinymmärryksistä ihmisten välillä.

Jouluna 1939 suurinta huolta ja katkeruuttakin siirtoväen keskuudessa aiheuttivat omaisista eroon joutuminen ja epä tietoisuus heidän voinnistaan.³⁸ Mielialantarkkailijoiden näkökulma oli kuitenkin lähempänä kantaväestöä, joka näytti ilmeisen usein painivan kiittämättömien ja laiskojen evakkojen muodostamien ongelmien kanssa.

Joulukuun lopussa suoritetun siirtoväen oloja koskeneen tutkimuksen mukaan seuduilla, joissa siirtoväkeä oli ollut jo YH:n aikana, olot olivat vakiintuneet ja arki majojusjärjestelyineen alkoi toimia. Sen sijaan seudut, jotka olivat ottaneet siirtoväkeä vasta sodan alettua, kipuilivat järjestelyongelmien kanssa. Pohjois-Savo yksilöitiin seuduista huonoimmaksi. Sitä vaivasi nimenomaan evakkojen huono laatu ja näiden täydellinen kiittämättömyys. Seudulle siirtyneiden ortodoksisten rajakarjalaisten vieroksunta oli kyselyn tuloksen mukaan ilmeistä. Paikalliset asiamiehet ja -naiset äityivät sellaiseen asenteellisuuteen, että kyseinen maakunta paini aivan omassa sarjassaan raportoitujen ongelmien kanssa. Evakkojen joukossa esitettiin olevan paljon sellaisia, jotka tulivat alun

³⁷ SKS-KRA, Evakkomatka 1951–1952, side 1, mies, s. 1891, Uuras, satamatyöläinen/kalastaja, 6; side 2, nainen, s. 1927, Uukuniemi, työmiehen vaimo, 434–435; nainen, s. 1905, Salmi, opettaja, 343; Evakkomuistelmia 1964, side 1, nainen, s. 1893, Räisälä, emäntä, 436.

³⁸ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 66, 24.–26.12.1939.

"Evakkopoika Sortavalassa" on kuvattu 17.3.1940 kodeista koottujen tavararöykkiöiden keskellä. Sortavalan Suomi luovutti Neuvostoliitolle vasta rauhanteossa, joten kuvan poika oli saanut olla kodissaan koko talvisodan ajan. SA-kuva.

perin huonommista oloista ja olivat siksi valmiiksi tyytymättömiä ja katkeria, "usein oman saamattomuutensa ja laiskuutensa takia" — perustelu on tuttu viime vuosien maahanmuuttokeskustelustakin. Lisäksi huomattiin siirtoväen joukossa liikkuvan runsaasti riidankylväjiä, jotka tietien tahtoen asettuivat vastakarvaan paikallisten kanssa.³⁹

³⁹ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 68, 28.12.1939.

Siirtoväkiaines ei ollut raporttien maalaaman kuvan mukaan kaikkialla heikkoa eivätkä mielialantarkkailijat aina paikallisten puolella. Etelä-Hämettä vaivasi päinvastainen riesa. Siellä siirtoväen kerrottiin olevan mukautuvaa, mutta isäntien kylmäkiskoisia. Tätä asennetta esiintyi raporttien mukaan myös muualla Etelä-Suomessa.⁴⁰ Kiinnostava oli mielialantarkkailijoiden havainto siitä, että erityisesti isot talot ja pappilat täyttivät vastenmielisesti niille osoitettuja velvollisuuksia, mikä saa toistuvaa tukea evakkojen muistitiedosta ja raporteista muualtakin kuin Etelä-Suomesta.⁴¹ Isoista taloista tunnuttiin olevan haluttomimpia myymään ruokaa.⁴² Hämäläisessä Humppilassa ison talon isäntä ryssitteli evakot pihalle, vaikka emäntä oli luvannut yösijan. Kortteeri löytyi pienestä naapuritalosta.⁴³ ”Pahimpia ovat keskivarakkaat”, totesi mielialantarkkailija kuukausi sodan päättymisen jälkeen Keski-Suomen Lievestuoreelta.⁴⁴

Sodan vielä jatkuessa kyse ei ollut konkreettisesta maanjaosta, mutta näissä evakkojen ja isäntien ensikohtaamisissa soitettiin alkusoitto välirauhan aikana alkaneelle kamppailulle uudistilojen paikoista ja yksityismaiden lohkomisesta. Juuri Etelä-Suomessa uusia, vaivatta viljelyskelpoisia tiloja muodostettiin eniten yksityistilojen maalle. Luovutetun alueen maanviljelysväestö edusti pienviljelijöitä, kun taas Etelä-Hämeessä ja muissa Etelä-Suomen maakunnissa maanomistus oli epätasaisemmin jakautunut. Vanhoja kartanoseutuja hallitsivat suurtilat, joiden vastapainona maaseutua täplittivät entisten torpparien vastikään itselleen lunastamat pientilat. Maataloudesta toimeentulonsa saanut, suhteellisen tasaveroisiin pientiloihin tottunut karjalaisväestö koettiin uhkana paikallishierarkialle. Siksi sotaa paenneet ihmiset kohtasivat eniten vastusta sellaisilta tahoilta, jotka eniten pelkäsivät sotapakolaisten tulon syövän heidän omaa suhteellista asemaansa. Eräiden sosiaalipsykologisten tutkimusten mukaan ihmiset auttavat (anonyymi hyväntekeväisyys pois lukien) mieluiten samaa yhteiskunta-asemaa edustavia ihmisiä. Onkin mahdollista, että evakkojen saapuminen laukaisi varakkaissa ihmisissä reaktion, jossa he kokivat tulokkaat etupäässä uhkana yhteisön tasapainolle sekä rahanmenona. Koska tulokkaat edustivat uhkaa, ei auttamiselle ollut yhteisöllistä velvoitetta – edes talvisodan hengessä.⁴⁵

Peloille löytyikin katetta, kun välirauhan aikana ja myöhemmin toisen maailmansodan jälkeen yksityiset tilat joutuivat myymään eniten maata juuri Etelä-Suomessa, sillä siellä oli tarpeeksi suuria tiloja, joista maata saattoi lohkoa. Varakkaiden epäempaattisuuden yksipuolinen osoittelu olisi kuitenkin lyhytnäköistä, sillä lähteistä on mahdollista löytää myös joitakin kuvauksia siitä, kuinka siirtoväen huolto ja yhteis-

⁴⁰ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportit n:o 65, 22–25.12.1939, 68, 28.12.1939 ja 112, 15.2.1940.

⁴¹ SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 1, nainen, s. 1912, Uusikirkko, rouva, 76.

⁴² SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 2, nainen, s. 1928, Viipurin mlk, neuloja, 314.

⁴³ SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 1, mies, s. 1888, Viipuri, asiamies, 57.

⁴⁴ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 159, 13.–14.4.1940.

⁴⁵ Vrt. Piff et al. 2012, 4086–4091.

majoituksessa tarjoiltu ruoka herättivät paikkakunnan penniä venyttäneissä vähäosaisissa pahaa verta.⁴⁶

Oman lukunsa muodostivat varakkaina pidetyt huvilanomistajat. Esimerkiksi Jyväskylässä kesähuviloiden haltijat nostivat metelin, kun siirtoväen huolto pyrki sijoittamaan evakkoja keskitalvella useimmiten tyhjillään olleisiin taloihin – vastaava polemiikki toistui kaikkialla kesäasutusalueilla. Usein tuntuikin käyvän niin, että juuri ne vauraimmat huvilat saivat jäädä tyhjilleen, kun vaikutusvaltaiset omistajat vetivät oikeista naruista. Näin kävi Jyväskylässä ennen kuin maaherra puuttui peliin.⁴⁷

Pappilat olivat vauraiden talojen maineessa. Lahden seutua kierrellyt mielialantarkkailija kirjoitti nimeltä Kosken pitäjän (nyk. Hämeenkoski) pappilanväen nakertavan yhteishenkeä ja lähimmäisenrakkautta:

Käydessäni k.k. pappilassa oli siellä silloin 6 henkeä majoitettuna. Heistä eräs äiti kertoi, ettei häntä itkettänyt jättäessään kotinsa Suojärvellä eikä sekään, ettei hän tiennyt miehestään eikä kahdesta lapsestaan mitään, mutta tähän taloon tullessaan hän itki. Ilman paikallisia viranomaisia he nim. eivät olisi lainkaan päässeet taloon sisään yöllä. Ennen Hämeeseen tuloa he olivat olleet viikon päivät sijoitettuna Joutsenon taloihin ja muistivat niitä päiviä erikoisen hyvällä vastapainolla täkäläiselle huolenpidolle.⁴⁸

Kirkkoherrat ja papit, ajan maaseutuyhteisöjen henkiset keulakuvat, keräsivät ison siivun evakkojen katkeruudesta. Heidän henkilönsä kautta paikallisyhteisö torjui tulokkaita: muistelmissa kirkkoherrat eivät suostuneet kastamaan evakkolapsia tai moittivat evakoiden vaateliaisuutta. ”Kuulutteko edes kirkkoon?”⁴⁹ Katkeruus kohdistui paikalliseen papistoon, mutta oman kirkkoherran tai papin saamista sijoituspaikalle tervehdittiin ilolla eikä seurakuntien avustustyötä yleensä vieroksuttu.⁵⁰

Lapsena evakkoon lähteneiden muistoissa parjattiin opettajia, jotka pitivät paikallisten lasten puolta tulokkaiden kustannuksella koulun jatkuttua syksyllä 1940.⁵¹ Muistelmat kuvaavat hyvin kokemuksien jäsentymistä sodan jälkeen, mutta eivät niinkään syrjinnän todellista tasoa. Kerättyihin muistelmiin on toki kirjattu myös kuvauksia evakkojen taivalta tasoittaneista pitäjien silmäätekeivistä. Parjaavat tarinat ja muistot lienevät osittain olleet katkeruutta lievittäneitä huhuja, joissa kartanot, pappilat ja

⁴⁶ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 122, 25.2.1940.

⁴⁷ SKS-KRA, Evakkomatka 1951–1952, nainen, s. 1887, Viipurin mlk, entinen maanviljelijä, 223–225.

⁴⁸ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 60, 17.12.1939.

⁴⁹ SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 1, mies, asui Turun läänin Kosken pitäjässä, 51; nainen, s. n. 1880, rouva, asui Turussa, 209.

⁵⁰ SKS-KRA, Evakkomatka 1951–1952, nainen, s. 1905, Pälkjärvi, emäntä, 18.

⁵¹ Ks. esim. SKS-KRA, Sota-aika 2000–2001, nainen, s. 1931, Viipurin mlk, peruskoulunopettaja, 1682; Tepora 2007, 61.

Käkisalmi luovutettiin venäläisille vasta rauhanteossa. Viimeinen juna lähti Käkisalmen asemalta 17.3.1940 Suomen lippu katolla hulmuten. SA-kuva.

yhteiskunnan hyväosaiset torjuivat pakkoköyhyyteen ajetut evakot. Näissä katkerissa kertomuksissa sitten maksettiin takaisin koettua häpeää ja nöyryytyksiä. Syrjintä oli kuitenkin todellinen ilmiö.

Murtuiko kielimuuri?

Talvisodan ja välirauhan ajan erikoisuuksiin kuului suomenkielisen väestön evakuoimisen lisäksi myös heidän suunniteltu asuttamisensa ruotsin- ja kaksikielisille seuduille. Jatkosodan jälkeenkin runsaasti karjalaisia asui väliaikaisesti rannikoiden ruotsinkielisissä pitäjissä. Vuonna 1945 kuitenkin säädettiin, ettei silloista maanhankintalakia sovellettaessa paikallisia kielisuhteita suomen ja ruotsin välillä ollut lupa pysyvästi muuttaa kuin kaksi prosenttiyksikköä suuntaansa tarkoituksena näin turvata ruotsinkielisten seutujen kieli- ja kulttuuriperimä. Korvauksena enemmistöltään ruotsinkieliset pitäjät sitoutuivat raivauttamaan maata suomenkielisistä pitäjistä. Päätöksen taustalla vaikutti ensinnäkin ulkopolitiikka. Kielivähemmistön oikeudet olivat vahvasti esillä Ruotsissa.

Hävityn sodan jälkeen Suomen hallitus halusi säilyttää mahdollisimman hyvät suhteet Pohjoismaihin ja länteen, jonka läheisin edustaja läntinen naapurimaa oli. Toinen syy liittyi rajuun vastustukseen, jota valtaväestön asuttaminen kielivähemmistön alueille oli paikallisesti herättänyt talvisodan jälkeen. Taustalla vaikuttivat silti aivan samat ongelmat kuin suomenkielisellä maaseudulla eli maanjakoon liittyvät pulmat, olihan erityisesti Uudenmaan rannikko maan parasta viljelysseutua.

Kierroksia kuitenkin lisäsi se, että vuosina 1940–1941 käsillä oli kertarysäyksellä tapahtuva suomenkielisten invaasio alueille, joissa maat olivat etupäässä ruotsinkielisten käsissä, vaikka paikoin väestöön kuului ennestäänkin runsaasti myös suomenkielisiä. Pohjanmaan rannikko oli Vaasaa lukuun ottamatta liki täysin ruotsinkielinen, mutta Uudellamaalla suomenkielistä väestöä oli jo asettunut paitsi Helsingin ympäristöön myös Turun-radan varrelle ja kaupunkeihin. Vaikka pääosa suomenkielisistä työskentelikin teollisuudessa tai muina työläisinä, ruotsalaismaa, *svenska jorden*, oli siis ollut uhattuna jo vuosisadan alusta lähtien. Tuolloin ruotsinkieliset pitäjät olivat myös alkaneet aktiivisesti puolustaa maanomistuksen pitämistä ruotsia puhuvien käsissä aikana, jota muutenkin tahdittivat kieliriidat.⁵² Talvisodan jälkeen tapahtunut muutto antoi kasvot jo alkaneelle kehitykselle, jossa paikalliset väestösuhteet olivat alkaneet muuttua.

Lähteiden valossa konflikti ei vielä lyhyen sodan kestäessä kärjistynyt rannikkoseuduilla. Mielialantarkkailussa evakkojen ja ruotsinkielisten suhteeseen kiinnitettiin huomiota. Tammikuussa 1940 Maan Turva ei suorittamassaan tiedustelussa huomannut mitään erityisen poikkeavaa: suhteissa oli samanlaisia ongelmia kuin muuallakin ja monin paikoin tilannetta pidettiin varsin kiitettävänä. Kielimuuri kuitenkin tuotti vaikeuksia. Eräät Inkooseen sijoitetut kannakselaiset olivat ottaneet hatkat kenellekään ilmoittamatta.⁵³ Närpiöön sijoitetut joensuulaiset – kaupungista oli evakuoitu siviilejä varotoimena – muistelivat myöhemmin aikaansa kiitoksella, vaikka osapuolet olivat täysin ummikko ruotsin- ja suomenkielisiä.⁵⁴ Joensuulaisten visiitti olikin väliaikainen.

Sodan päätyttyä valtaosa ruotsinkielisistä ja kaksikielistä kunnista huomasi, että heidän huollettavanaan oli suuri joukko uutta suomenkielistä väestöä. Pika-asutuslain säätämisen aikana kesästä 1940 eteenpäin seuduilla pelättiin edelleen, että väestösuhteiden muutoksesta oli tulossa pysyvä erityisesti Uudellamaalla. Pohjanmaalle suomenkielisiä ei ollut juurikaan tulossa. Niin ruotsalainen kansanpuolue (RKP) kuin sosiaalidemokraattien ruotsinkielisetkin nousivat vastustamaan pelättyä kehitystä perusteinaan yleiset kieli- ja kulttuurisyyt. Ruotsinkielinen työväki viittasi myös lisääntyvään kilpailuun työpaikoista.⁵⁵ Maanomistussuhteisiin ei aluksi suoraan

⁵² Klinge 1968, 128; Bränn 2008, 42–43; Tepora 2011, 150–154.

⁵³ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 83, 15.1.1940.

⁵⁴ SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 1, nainen, s. 1900, Joensuu, 221.

⁵⁵ SCA, SFP, Centralstyrelseprotokoll 1939–1940; TA, SDP 329.5 (471): kirjeenvaihtoa 1940, F. 206, Finlands svenska arbetarförbund puoluetuimikunnalle 1.12.1940.

viitattu, mutta suurtilavaltaisen tilanomistuksen pirstoutuminen väikkyi taustalla monen paikallisen harmina.⁵⁶ Poliittisissa elimissä tapahtuneen vaikuttamisen tukena paikallinen julkinen sana rummutti vahvoja mielikuvia suomalaiskolonisaatiota vastaan. Kärjistetyimmillään lehdistö vertasi evakkojen asuttamista Uudellemaalle Baltian samanaikaiseen neuvostomiehitykseen tai suri, kuinka tärkeän kartanon maat lohkottiin suomenkielisille tulokkaille: esi-isiltä peritty maa ei enää elättäisi yhtäkään ruotsalaislasta.⁵⁷ Pelätty maanomistuksen lipuminen tulokkaille yhdistettynä uhattuun kieli-identiteettiin laukaisi pienimuotoisen poliittisen kriisin välirauhan Suomessa. Toukokuussa 1941 RKP:tä edustanut sisäasiainministeri Ernst von Born erosi hallituksesta vastalauseena erityisesti maalaisliiton ajamalle asutuspolitiikalle.

Vain parissa pitäjässä suomi olisi noussut vähemmistöstä enemmistökieleksi, mutta suomen kielen asema olisi vahvistunut monessa edelleenkin selvästi ruotsinemmistöisenä säilyneessä kunnassa.⁵⁸ Kyseessä voi katsoa olleen moraalista paniikkia muistuttanut vastareaktio. Koettiin, että koko ruotsinkielinen kulttuuriperintö oli vaakalaudalla, vaikka loppujen lopuksi valtaosaltaan suomenkielisen siirtoväen muutto Uudellemaalle vain vahvisti jo alkanutta kehitystä. Tältä osin reaktio ”suomalaiskolonisaatioon” muistuttaa hiukan vuoden 2015 suomalaista reaktiota kerralla kasvaneeseen turvapaikanhakijoiden määrään. Sen kertakasvu laukaisi monissa torjuntareaktion ja vaikeutti ilmiön suhteellistamista. Toki suomenkielisen siirtoväen aiheuttama kieli-suhteiden muutos oli merkittävästi suurempaa kuin nykyisen maahanmuuton.

Uudenmaan viljavat maat houkuttelivat toki viljelijöitä. Toisaalta Heikki Wariksen johtaman evakkojen sopeutumista toisen maailmansodan jälkeen tarkastelleen tutkimushankkeen kyselyt vuodelta 1949 todistavat kuitenkin, että moni evakko ei olisi suurin surminkaan halunnut muuttaa vieraskieliselle alueelle.⁵⁹

Työtä vieroksuvat evakot

Sodan aikana ja välittömästi sen jälkeen isäntäväen tuohtumus oli todellista ympäri maata. Suuri osa talvisodan ajan mielialoja jäytäneistä tekijöistä paikannettiin ”autettavien” kiittämättömyyteen ja näiden mukanaan tuomiin vaikeuksiin. Kun sadat tuhannet ihmiset muuttavat lyhyessä ajassa ei liene yllätys, että tuo joukko edustaa kansan koko kirjoa, jossa tietyt poikkeukset helposti alkavat määrittää kokonaista, juuri

⁵⁶ Hietanen 1982, 204.

⁵⁷ *Östra Nyland* 31.8.1940; *Nyland* 24.10.1940; *Västra Nyland* 26.10.1940; ks. myös KA, VTL, Hu1: pika-asutusta koskevia lehtileikkeitä 1940–1941.

⁵⁸ Hietanen 1982, 198–204.

⁵⁹ KA-JKL, Siirtoväen sosiaalisen sopeutumisen tutkimusaineisto, Ruotsalaisalueelle sijoittumista koskevat kysymykset (1949), III 11:16: Suomen Huolto Ry:n arkisto.

muodostunutta väestöryhmää. Talvisodan jälkeiseen omaisuusrikollisuuden nousuun evakoiden siirtyminen lienee vaikuttanut tilastoja nostavasti.⁶⁰

Etupäässä karjalaisten osakseen saamat syytökset eivät kuitenkaan ole suhteessa todellisiin ongelmiin. Ilmeisin syytös evakkoja kohtaan liittyi heidän koettuun toimetomuuhteensa sen jälkeen, kun perhemajoitus alkoi pyöriä. Siinäkin oli hitunen totta. Evakot olivat valmiita huolehtimaan omista asioistaan, mutta työskentely muille ei evakkonäkökulmasta ollut kuitenkaan lainkaan niin yksinkertaista kuin millaiseksi isäntäväki sen katsoi. Tilalliset, jotka olivat saaneet edes osan karjaa mukaan tai jopa hevosen, pyrkivät huolehtimaan eläintensä hyvinvoinnista käyttöön saadussa isäntäväen navetan kulmassa ja näin ikään kuin jatkamaan tilan pitoa toisten nurkissa. Valtio toki maksoi isäntävälle vaatimatonta korvausta majoituksesta, mutta kaikkien oletettiin silti osallistuvan tilan töihin. Siirtyminen rengin asemaan ei kuitenkaan ollut helppoa monille tilallisille, eivätkä palkkatyöllä itsensä elättäneet evakot halunnut myydä työvoimaansa halvemmalla kuin lähtöseuduilla. Evakuoinnin alkuvaiheessa monet pyrkivät pois yksityismajoituksesta takaisin yhteismajoitukseen saadakseen olla omissa oloissaan.⁶¹ Evakot kokivat siis yleisesti olevansa palkatonta työvoimaa, joista valtio vielä maksoi vuokraa isännille. Samalla evakkojen piti usein maksaa itse ruokansa.⁶² Vastaanottopitäjissä yleisen käsityksen mukaan vaatimaton avustus ei kuitenkaan kattanut siirtoväestä aiheutuvia kuluja ja vaivaa.

Huomiot ja valitukset evakkojen haluttomuudesta työhön toistuivat mielialaraporteissa miltei päivittäin – tuohtumus näiden aiheuttamasta vaivasta ja evakoiden kiittämättömyydestä näytti yhdistävän suurinta osaa muista suomalaisista. Aivan kuin juuri kotinsa menettäneiden ja rintamalla palvelevista omaisistaan huolestuneiden kansalaisten olisi pitänyt ongelmitta omaksua uusi roolinsa nurkumattomina ja uusiin tapoihin nopeasti tottuvina ”autettavina”. Totuus kuitenkin oli, että monet isännät pyrkivät hyötymään sotapakolaisista ilmaisena ja jopa alempiarvoisena työvoimana. Evakot nimittelivät isäntiänsä yleisesti ahneiksi. Mielialaraportti Kuopion seudulta kiteytti ilmiön:

[O]n useitakin sellaisia talollisia, joitten ilmeinen tarkoitus on hyötyä siirtolaisten kustannuksella. Koetetaan järjestää siirtolaisten huolto siten, että saadaan maatalouden tuotteista mahdollisimman hyvä hinta näin kotona kaupaten. Eräs hämäläinen opettajatar taas oli ollut huomaavinaan, että on niitä, jotka pitävät karjalaista alempaan ihmisrotuun kuuluvana. Usea on maininnut, että on sijoituspaikkoja, missä siirtolaiset saavat aina tuntea kodittomuuden tunnetta liian selvästi talonväen käyttäytymisen

⁶⁰ Tepora 2015, 304; rikollisuudesta ks. Tarjamo 2006, 347–348.

⁶¹ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 68, 28.12.1939.

⁶² SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 2, nainen, Salmi, rouva, 225–227.

*johdosta. On taloja, jossa jännitystä on molemmin puolin, mutta sitä koetetaan peittää, vaikka se siitä tulee päivä päivältä ikävämmäksi.*⁶³

Evakkojen ja paikallisten epätasa-arvoisuutta korosti vielä se, että kannakselaiset saattoivat pitää itseään edistyksellisempinä kuin esimerkiksi vanhan rakennuskannan rintamaiden tilallisia mutta joutuivat nyt tyytymään muiden komentoon.⁶⁴

Ruoka aiheutti eniten arkisia kiistoja. Isäntäväen ruokiin tyytymättömät, mielialaraporttien mukaan kiittämättömät evakot ruokailivat evakkoja huoltaneen Vapaan Huollon järjestämässä yhteisruokailussa valtion piikkiin mieluummin kuin maksoivat itse ruokansa. Ruoka nousi symboliksi samaan tapaan kuin tämänkin päivän sotapakolaisten keskuudessa. Tyytymättömyys ruokaan kuvasti vastaanotossa koetuja puutteita sekä oman kodin menetystä. Ruoan mielikuvallisuus liittyi juuri kodin lämpöön ja turvaan.

Sotavuosien Suomessa ei vielä tunnettu hyvinvointivaltioaatetta: hädänalaisten avustus oli vastikkeellista, työllä ja omilla varoilla lunastettavaa. Usein raportoitiinkin vapaamatkustajiksi pyrkivistä evakoista, jotka saivat vakituista tuloa esimerkiksi kantaupseereina palvelleilta puolisoiltaan, mutta eivät silti halunneet osallistua oman ylläpitonsa kustannuksiin.⁶⁵ Harmistusta tosin aiheuttivat myös ne harvalukuiset evakot, jotka eivät halunneet ryhtyä työhön, koska heidän varansa riittivät muutenkin elantoon.⁶⁶

Miellyttävät muistot evakkojen ja isäntäväen kohtaamisista eivät silti ole harvinaisia. Lähdekriittisesti on todettava, että sota-ajan mielialantarkkailu kiinnitti tehtävänsä mukaisesti huomionsa epäkohtiin. Myöskään muisteluperinne ei rakennu yksiselitteisesti positiivisten kokemusten varaan, vaan pikemmin korostaa selviytymistä vaikeuksista huolimatta. Miellyttävistä kokemuksista kerrotaan säästeliäämmin, sillä ne eivät rakenna evakkoidentiteettiä tukevaa tarinaa toisin kuin vertaukset romaneihin, huutolaisiin tai venäläisiin. Hyvänä esimerkkinä muisteluperinteen tästä puolesta on Keski-Suomeen asettuneen evakkorouvan huomio 1960-luvulta. Hänen mielestään ikävistä asioista puhuminen vääristi kokonaisuutta ja hän antoi ymmärtää, että hyvistä asioista vaiettiin, sillä ikävät muistot olivat evakkojen keskuudessa ”suositumpia”.⁶⁷ Muistitiedosta löytyy kuitenkin kuvauksia isäntäperheen tarjoamasta ”kodin lämmöstä”, vieraanvaraisuudesta ja solmituista ystävyysuhteista. Sodan jälkimainingeissa ja evakoista siirtoväeksi muuttumisen ensi kokemuksista oli kuitenkin kodin lämpö usein kaukana.

⁶³ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 114, 17.2.1940; ks. myös raportti n:o 129, 3.3.1940.

⁶⁴ SKS-KRA, Evakkomatka 1951–1952, side 3, nainen, s. 1896, Kirvu, syntyisin Ruskealasta, 761; Evakkomuistelmia 1964, side 2, nainen, s. 1891, Koivisto, rouva, 387–388.

⁶⁵ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 114, 17.2.1940.

⁶⁶ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 151, 30.3.1940.

⁶⁷ SKS-KRA, Evakkomuistelmia 1964, side 1, nainen, s. 1907, Viipuri, rouva, Kolho, 1–2.

Yhteiskuntarauha ei saa järkkyä

Maaliskuun lopussa 1940 Maavoimien esikunnassa tehtiin tiliä evakuoinnin onnistumisesta. Raportin pontimena oli tarkastella evakuoidun väestön mielialojen vaikututusta karjalaisiin rintamamiehiin, joita ei vielä ollut kotiutettu armeijasta uusille asuinpaikoilleen. Arviossa ei hymistely. Raportti listasi suurimmiksi epäkohdiksi:

- kylmä ja ynseä vastaanotto;
- siirtoväkeen kohdistunut kiskomishalu;
- pitäminen muukalaisina (eräissä paikoissa on menty jopa niinkin pitkälle, että siirtolaisia, ilmeisesti heidän murteestaan johtuen, on 'haukuttu' ryssiksi) ja
- siirtoväen muutenkin pienien ansiomahdollisuuksien tahallinen rajoittaminen.

Johtopäätöksenä oli, että nämä epäkohdat "ennen pitkää vaarantavat kansamme sodan aikana saavuttamaa eheyttä ja sen johdosta sekä välittömästi tulevat horjuttamaan puolustustahtoaamme". Kaltoin kohtelun tuottama katkeruus oli alkanut jo vaikuttaa siirtoväensotilaiden mielialaan.⁶⁸ Mielialantarkkailu puolestaan nappasi kiinni yleisestä ajatuksesta karjalaisten keskuudessa:

*Siirtoväen keskuudessa äärimmäistä katkeruutta. Siirtoväen naisia nimitetään monin paikoin Lounais-Suomessa ja Hämeessä ryssiksi. Nämä taas tiedoittavat miesväelleen ja uhkaavat, että kun miehet pääsevät lomalle, tämä kostetaan. Tavannut miehiä lomalla, jotka aivan hurjina, että nyt lasketaan verta ja katsotaan, kuka ryssä on.*⁶⁹

Sodan jälkeen kysymys siirtoväen ja paikallisten suhteista liittyi osaksi viranomaisten huoleen siitä, miten yleinen pettymys sodan lopputulokseen vaikuttaisi yhteiskuntasuhteisiin ja -rauhaan. Huhut ja salaliittoteoriat levisivät. Moni suomenkielinen syytti ruotsinkielisiä rintamamiehiä vihollisen läpimurrosta Summassa. Osansa saivat ruotsalaiset vapaaehtoiset ja Neuvostoliittoa tukeneet saksalaissotilaat, joita uskottiin nähdyn rintamalla puna-armeijan apuna. Eniten pelättiin, että kansa kääntyy herroja vastaan. Siirtoväen syyttely sodan seurauksista oli kuitenkin yleisintä, ja samalla siirtoväki itse osallistui erilaisten huhujen ylläpitoon ja levittämiseen. Erityisesti ruotsinkieliset olivat karjalaisten tulilinjalla. Ennen kuin tilanne parissa kuukaudessa rauhoittui ja saavutetun rauhan hyvät puolet aukesivat, räjähdysherkkää tilannetta seurattiin tarkasti ja sitä pyrittiin ohjailemaan: mielialantarkkailulle katkeruus Suomen sotilaallisesta avustamisesta kieltäytyntyttä Ruotsia kohtaan sopi mainiosti, sillä se ohjasi tunteen pois yhteiskunnan sisäisistä kärjistymisistä.⁷⁰

⁶⁸ KA, PM, Prop 3. ja 4 (P-3132/41), Maavoimien esikunta Päämajalle 29.3.1940.

⁶⁹ KA, PM, Prop. 3: P-3132/41, Maan Turva, mielialaraportti n:o 154, 5.4.1940.

⁷⁰ Tepora 2015, 277–297.

Mitä evakkojen ja paikallisten ensikohtaamisen ongelmat kertovat "talvisodan hengestä"? Sota-ajan paradokseja oli, että siirtoväkeen torjuvasti suhtautuneet ihmiset saattoivat silti vilpittömästi ottaa osaa yhteiseen sotaponnistukseen ja surra Suomelle monien ensi kokemuksen mukaan pakotettua "häpeärauhaa". Ihmisten motiivit ja kokemusmaailma ovat moniulotteisia ja näkemyksiltään ristiriitaisia. Mustalaiseksi, pakanaksi tai "ryssäksi" nimittäminen toimi myös taktiikkana, joka vapautti antamasta omastaan ja jälkimmäisessä tapauksessa teki tulokkaista ikään kuin vihollisia, jotka eivät ansainneetkaan mitään; hehän olivat huonoja suomalaisia, kun tulivat vaikeana aikana muiden vaivoiksi. Monien kansalaisten mielissä ei talvisodan aikana ollut itseltään selvää, että itärajan ihmiset lähtisivät pois kotiseuduiltaan ja vieläpä vapaaehtoisesti, sillä tällaisista organisoiduista, mutta ei-karkotuksenomaisista väestönsiirroista ei ollut kotimaisia eikä juuri kansainvälisiäkään esikuvia modernissa historiassa.

Talvisodan evakuoitien puutteellisesta suunnittelusta ja toteutuksesta otettiin opiksi niin, että evakuointisuunnitelmat olivat ennen jatkosodan rauhantekoa valmiita. Entä voiko toisen maailmansodan evakuoinnin ensi ongelmista ottaa oppia nyky-Suomeen suuntautuvan turvapaikanhaun suhteen? Usein esitetyt vertailut näiden väestönsiirtymien välillä tosin ontuvat monin tavoin. Evakot olivat Suomen kansalaisia, maan sisäisiä muuttajia ja valtaosaltaan homogeenisesti kieleltään ja kulttuuriltaan suomalaisia toisin kuin tämän päivän tulijat. Olennainen ero on myös sota-ajan kokemuksessa suhteessa viime vuosien "kriisiin" eli eriarvoistavaan finanssikriisiin, jonka vaikutuksesta osa suomalaisista suhtautuu epäluuloisesti sotia ja levottomuutta pakeneviin maahanmuuttajiin. Kulttuuri-, kieli- ja uskontoerot näkyivät kuitenkin vuosina 1939–1941. Vähemmistöjen ja enemmistöjen eli suomenkielisten ja karjalankielisten sekä ruotsinkielisten ja suomenkielisten kohtaamisissa ristiriidat kärjistyivät helpoimmin; saamelaiset ja romanit kokivat monesti olevansa "kaksinkertaisia muukalaisia".⁷¹

Monet toisen maailmansodan evakuoitien ensiaallon reaktioista kuitenkin muistuttavat nykyisen maahanmuuttotilanteen luomia tuntemuksia. Näitä ovat esimerkiksi ruoan symbolisuus, pelko oman statuksen suhteellisesta heikkenemisestä ja vieraan kulttuurin äkillisestä tunkeutumisesta omalle reviirille. Asenteiden ja tunteiden tunnistaminen ja niiden ymmärtäminen auttavat kuitenkin suhtautumisessa mahdollisiin uusiin väestönsiirtymiin ja kulttuurien kohtaamisiin.

⁷¹ Lehtola 2004, 32–35, *passim.*; Pulma 2012.

Suomalaisia sotalapsia Pohjoismaissa

Tuula Eskeland

Toisen maailmansodan aikana lähes 80 000 suomalaislasta siirrettiin sotaan pakoon muihin Pohjoismaihin. Siirrot alkoivat varsin pian talvisodan puhkeamisen jälkeen, joskin yksityisesti siirtoja oli tapahtunut jo ennen sitä. Turusta 15.12.1939 alkaneet laivakuljetukset jatkuivat aina tammikuulle 1940. Laiva- ja lentokonekuljetuksien vaarallisuuden vuoksi suurimmat sotalapsikuljetukset tehtiin kuitenkin rautateitse Haaparannan kautta. Siirrettyjen joukossa oli aluksi lasten lisäksi naisia ja vanhuksia.

Suomen lastensiiroja on monesti kutsuttu maailmanhistorian suurimmaksi yksittäiseksi lastensiiro-operaatioksi. Sotalasten historia on osa Ruotsin, Tanskan, Norjan ja ennen kaikkea Suomen historiaa sekä samalla myös pakolaisuuden historiaa. Eniten huomion kohteena ovat olleet Ruotsiin siirretyt lapset, sillä heitä oli suurin osa sotalapsista. Tanskassa olleista lapsista on kirjoitettu myös melko paljon, mutta talvisodan aikana Norjassa olleista suomalaislapsista on monesti ainoastaan maininta, että Norjaan ehdittiin lähettää vain 107 suomalaista lasta ja äitiä.¹

Norjaa koskeva tutkimus onkin vasta aluillaan. Olen saanut käsiini joitakin dokumentteja, joiden avulla olen onnistunut löytämään tietoa Norjassa olleista suomalaisista sotilapsista. Näiden dokumenttien pohjalta olen saanut vielä elossa olevien Norjassa olleiden sotilasten yhteystietoja, ja joitakuita olen voinut haastatella Norjassa ja Suomessa. Haastattelut ovat valottaneet sotilapsitutkimuksen tähän mennessä lähes tuntematonta puolta. Esitän tässä artikkelissa joitakin ajatuksia Norjassa olleista suomalaisista sotilapsista.

Tutkimus kiinnostui sotilapsista vasta 1970-luvulla, mutta historiankirjoissa sotilapsia tuskin mainittiin ennen 1990-lukua. Sotilapsista on sittemmin valmistunut eri alojen tieteellistä tutkimusta, sillä teema alkoi kiinnostaa monien alojen asiantun-

¹ Kovács 1995, 9; Salminen 2007, 77.

”Ruotsiin lähteviä lapsia.” Kuva on otettu Matkustajakoti Heimolassa 5.8.1943. Kuvan pienokaiset lähtivät ummikkoina ja palasivat ummikkoina. SA-kuva.

tijoita, kuten lääketieteilijöitä, psykologeja, historioitsijoita ja sosiologeja. Aiheesta on kirjoitettu myös kaunokirjallisuutta, lukuisia lehtiartikkeleita, mutta ennen kaikkea sotalasten itsensä kirjoittamia muistelmia.

Ruotsissa psykologi Lillemor Lagnebro on teoksessaan *Finska krigsbarn* vuodelta 1994 tullut siihen tulokseen, että useimpien Ruotsiin lähetettyjen sotalasten olisi pitänyt saada jäädä Suomeen. Suomessa lastenlääkäri Eila Räsänen Kuopion yliopistosta tuli täysin vastakkaisiin tuloksiin vuonna 1988 tarkistetussa väitöskirjassaan *Lapsuusajan separaatiokokemusten vaikutus aikuisiän psyykkiseen ja fyysiseen terveyteen sekä sosiaaliseen hyvinvointiin. Psykososiaalinen tutkimus sotalapsiseparaation myöhäisvaikutuksista*. Hänen tutkimustulostensa mukaan sotalapset selvisivät kokemuksistaan ilman pysyviä henkisiä vaurioita. Räsänen muistuttaa, että monen Suomeen jääneen lapsen olot olivat sodan aikana hankalat.

Ensimmäinen kokoava teos sotalapsista on Ruotsissa sotalapsena olleen Pertti Kävénin *70 000 pientä kohtaloa. Suomen sotalapset* (1985). Hän väitteli aiheesta Helsingin yliopiston historian laitoksella vuonna 2010. Väitöskirjan otsikko on *Humanitaarisuuden varjossa. Poliittiset tekijät lastensirroissa Ruotsiin sotiemme aikana ja niiden jälkeen*. Turun Siirtolaisuusinstituutin julkaisema, tutkija Heikki Salmisen suurteos *Lappu kaulassa yli Pohjanlahden. Suomalaisten sotalasten historia* on vuodelta 2007. Aiheesta on

tässä mainittujen lisäksi laadittu useampia opinnäytetöitä. Suurin osa tutkimuksista käsittelee Ruotsiin siirrettyjen lasten kohtaloita.

Itse sotalapsi-käsite syntyi jo ensimmäisen maailmansodan jälkeen tehtyjen lastensiirtojen yhteydessä, kun sodan tuhoamassa Euroopassa käynnistyi Punaisen Ristin valvonnassa suuri lastensiirto-operaatio. Humanitaarisin perustein Keski-Euroopasta ja Baltiasta siirrettiin Sveitsiin, Hollantiin ja Pohjoismaihin suuria lapsimääriä sodan jaloista. Jälkikäteen lapset alkoivat käyttää itsestään nimitystä *Kriegskind*. Wienistä Tanskaan ensimmäisen maailmansodan jälkeen saapuneet lapset olivat suosittuja, ja heistä on Tanskassa käytetty myös nimitystä *Wienerbørn*. Suomeen operaatiossa saapui 2 200 lasta Saksasta. Siirretyille keskieuropalaisille lapsille annettu apu oli omana aikanaan ainutlaatuisista. Valtiot eivät siirtoja juuri tukeneet, vaan taustalla oli lähinnä hyväntekeväisyysajattelu. Lastensiirrot tapahtuivat ennen muuta sosiaalisista, kuten esimerkiksi elintarvikepulasta johtuvista syistä.²

Tanskalainen sotalapsi Kai Palomäki Schmidt esittää omaa historiaansa käsittelevässä kirjassa määritelmän pohjoismaisesta sotalapsi-käsitteestä: ”Suomesta Ruotsiin evakuoituista lapsista käytetään termiä *krigsbarn*, kun taas Tanskassa heitä kutsutaan nimityksellä *finnebørn*”,³ ensimmäisen maailmansodanaikaisen käsitteen *Wienerbørn* antaman mallin mukaan. Norjaan siirrettyihin lapsiin ei välttämättä käsite ”sotalapsi” hyvin istu, vaikka osa heistä pakenikin sodanuhkaa tai sotaa Suomesta Norjaan. Norja on erityistapaus.

Suomen tarvitessa apua muissa Pohjoismaissa oli kokemusta ensimmäisen maailmansodanaikaisista lastensiirroista, jotka olivat onnistuneet hyvin. Aloitteet suomalaislasten siirtoihin tulivatkin Ruotsista, Tanskasta ja Norjasta, eivät suomalaisilta. Suomalaisilla sotalapsilla oli edeltäjänsä eurooppalaisessa historiassa, kuten Heikki Salminen toteaa tutkimuksessaan: ”Suomalaiset sotalapset eivät ilmaantuneet historiaan tyhjästä, vaan edeltäneet tapahtumat loivat mahdollisuuden suomalaisen sotalapsi-ilmiön synnylle.” Lastensiirrot alkoivat talvisodan aikana, mutta suuriin mittoihin ne nousivat vasta jatkosodan aikana.⁴

Sotalapsena Ruotsissa

Kun Suomen talvisota syttyi 30. päivänä marraskuuta 1939, Ruotsissa syntyi kansanliike Suomen puolesta: *Finlands sak är vår!* Ruotsalaiset tarjoutuivat ottamaan hoiviinsa suomalaislapsia, suomalaiset taas olisivat toivoneet ruotsalaisilta suoraa avustusta lapsille Suomeen. Suomen viranomaiset olivat aluksi sitä mieltä, että Ruotsissa kerättyjä

² Salminen 2006, 138; Salminen 2007, 10.

³ Palomäki Schmidt 2011–2012, 16.

⁴ Salminen 2007, 303.

varoja tarvittiin kipeämmin muihin tarkoituksiin kuin lastenkuljetuskustannuksiin. Lastensiirtoja puoltaneet poliittiset voimat olivat kuitenkin Suomessa vahvempia. Siirrot tapahtuivat Ruotsissa vuonna 1939 perustetun Centrala Finlandshjälpen -järjestön, Suomen Punaisen Ristin, Lotta Svärd -järjestön ja Pelastakaa Lapset -järjestön yhteistyönä. Ensimmäisiksi mukaan otettiin suurimman pommitusuhan alla eläneitä kaupunkilaislapsia ja rajaseudun lapsia. Ensimmäisten lasten lähtiessä Ruotsiin ei vielä pahemmin pohdittu lastensiirtojen välittömiä ongelmia.⁵

Lapsille monen päivän junakuljetus Haaparannan kautta Ruotsiin oli raskas koetelemus. Ero äidistä ja kodista oli vaikeaa, samoin äideille lapsista luopuminen. Noihin aikoihin ajateltiin, etteivät lapset asiasta mitään ymmärrä, joten heille ei tilannetta juuri selitetty. Joillekin vain sanottiin, kun heidät oli saatettu Ruotsiin menevään junaan: ”Odotä tässä, äiti tulee kohta.”⁶ Lapsia kuljettaneet henkilöt ovat kertoneet sydäntä särkevistä kohtauksista keräysasemilla ympäri Suomea.

Maaliskuussa 1940 Haaparantaan matkalla ollut sotalapsijuna törmäsi toiseen junaan, jolloin onnettomuudessa sai surmansa kolme veturimiestä, viisitoista lasta, kolme lasten saattajaa ja kaksi äitiä, joista toinen oli raskaana. Sodan päätyttyä uhrin siunattiin yhteishautaan sankarihautojen viereen Malmin hautausmaalle. Onnettomuudesta ei sodan aikana julkisuudessa kerrottu, sillä sensuuri kielsi lastensiirtojen arvostelun. Valtiovalta oli huolestunut ruotsalaisten suhtautumisesta ”kiittämättömyyteen”. Kielto siirtojen julkisesta arvostelusta vaimensi sotalapsikeskustelua ja operaa-tion varjopuolista vaiettiin. Sensuurin vastapainoksi käytiin voimakasta propagandaa lastensiirtojen puolesta.⁷

Pyrkimyksenä oli sijoittaa suurin osa lapsista ruotsalaisiin perheisiin, mikä ei kaikkien lasten osalta kuitenkaan toteutunut, vaan monet päätyivät lastenkotiin. Valintatilanne lasten sijoituksissa on jäänyt monelle sotalapselle mieleen ikävänä kokemuk-sena, sillä parhaiten kelpasivat pienet lapset ja vaaleat tytöt. Jäljelle jäivät suuremmat lapset, ja ennen kaikkea pojat. Sijoitusperheiden olot poikkesivat usein suuresti lasten suomalaiskotien oloista. Monet ruotsalaiset sijoitusperheet olivat varakkaita ja heidän asuntonsa suuria. Jotkin perheet eivät kuitenkaan olleet soveliaita sijoitusperheiksi, ja lapset joutuivat joskus vaihtamaan perhettä jopa useampaan kertaan.

Useimmat suomalaislapset olivat lähtöisin kaupunkien työväenluokan piiristä, maaseudulla oli helpompaa pitää lapset ravittuina ja turvallisesti kotona kuin elin-tarvikepulan vaivaamissa kaupungeissa. Lapsensa Ruotsiin lähettäneet vanhemmat ilmoittivat lähettämisen syiksi muun muassa seuraavia: evakointi, perheessä paljon lapsia, lapsi sairas, vaikeat kotiolot, isä sotainvalidi, isä kaatunut sodassa, isä rintamalla, äiti töissä, isä ja äiti kuolleet, pommitusvauriot. Jotkut varakkaat perheet myös lähettivät lapsensa yksityisteitse ruotsalaisten ystävien ja tuttavien luokse Ruotsiin.

⁵ Santavirta 2015, 26.

⁶ Östlund, 2015, 5.

⁷ Salminen 2007, 79; Kavén 2010, 141–158.

SA-Kuva

Viipurissa 1.5.1944 otetun kuvan teksti kertoo, että viisisataa Viipurin ja Kannaksen lasta lähetetään Ruotsiin. "Juuri on kuitenkin jätetty hyvästit vanhemmille, josta mieli alakuloisena ja paljon tuntematonta edessäpäin." Mahtoivatko vappuiskutkaan lohduttaa? SA-kuva.

Vuosina 1941–1942 Ruotsiin siirretyistä lapsista eniten, noin 5 000 lasta, oli Viipurin läänistä, siis takaisin vallatusta Karjalasta, jota silloin jälleenrakennettiin kovaa tahtia. Vuoden 1944 lastensirtojen syynä olivat helmikuun suurpommitukset ja kesän vaikea tilanne rintamilla sekä Karjalan uudelleen evakuointi. Karjalaislapsia siirrettiin Ruotsiin hieman alle 9 000.⁸ Toisen maailmansodan aikana yli 70 000 suomalaista lasta vietti kuka lyhyemmän, kuka pidemmän ajan Ruotsissa.

⁸ Kavén 2011, 48 ja 196.

Johannekselainen Sinikka Rautsala, o.s. Stade kuuluu Viipurista 1.5.1944 lähteneiden joukkoon. Päivän hän muistaa hyvin juuri sen vuoksi, että oli vappu. Räntää satoi lähtiessä. Sinikalle tämä oli jo toinen lähtö sotalapseksi. Ensimmäisen kerran hän oli matkustanut Ruotsiin 10-vuotiaana. Molemmilla kerroilla Sinikka oli Ruotsin prinssi Vilhelmin ylläpitämässä hoitokodissa Flenissä Södermanlandin läänissä Tukholman länsipuolella. Kuvassa lapsia tervehtimään tullut prinssi on kumartunut Sinikan puoleen. Kuva: Sinikka Rautsalan kotiarkisto.

Tanskaan siirretyistä yli puolet oli poikia

Tanskassa oli jo ennen talvisotaa käynnistetty monenlaisia rahakeräyksiä suomalaisten auttamiseksi. Keräysvaroilla hankittiin ruoka- ja muita tarpeita hätää kärsiville lapsille ja aikuisille. Sodan puhjettua avustustoiminta moninkertaistui. Muutamien viikkojen aikana yhdistys Det frie Nord – Vapaa Pohjola keräsi Suomen siirtoväen avustamiseksi 500 000 kruunua. Tanska myös tarjoutui vastaanottamaan suomalaislapsia jo talvisodan aikana; yksityishenkilöiden aloitteesta heitä sijoitettiin tanskalaisiin koteihin. Tarjoukset otettiin vastaan, mutta kiinnostus Tanskaa kohtaan oli vähäisempää kuin Ruotsiin. Syynä lienee ollut se, että vain harvat vanhemmat halusivat lähettää lapsiaan kauas kotimaasta.⁹

⁹ Kovács 1995, 9; Salminen 2007, 77.

Tanskaan lähetettiin sotavuosina noin 4 000 lasta, joista vuosien 1941–1947 osuus on 3 764 lasta, jälkimmäinen luku pystytään ilmaisemaan täsmällisesti, koska saksalaisismiehityksen takia raja oli suljettu eikä Tanskaan myönnetty yksityisiä viisumeita, kuten talvisodan aikana. Vähän yli puolet Tanskaan lähetetyistä lapsista oli poikia, ja noin puolella heistä oli yksi tai useampi sisarus mukanaan.¹⁰

Tanskaan kuljetut sotalapset sijoitettiin Kööpenhaminassa ensin vastaanottokeskukseen, mistä heidät kolmen päivän tarkastusten jälkeen siirrettiin maaseutukaupunkeihin. Tarkoituksena oli sijoittaa lapset maaseudulle, turvallisuuden ja suurkaupungin ongelmien vuoksi mieluummin Jyllantiin kuin Kööpenhaminaan. Suurin osa sotalapsista sijoitettiin maaseudulle, vaikka useimmat heistä olivat lähtöisin Suomen kaupungeista. Suomalaisten sotalasten sijoittaminen oli Tanskassa hyvin suunniteltu ja toteutettu. Suomalaisia lottia ja sosiaaliskuraattoreita työskenteli lasten parissa, ja tanskalaiset majoituspäälliköt avustivat lasten sijoituksissa.¹¹

Sotalasten koulunkäyntiin ja muuhun sosiaaliseen toimintaan kiinnitettiin paljon huomiota. Suurin osa Tanskaan tulleista lapsista oli suomenkielisiä, joten alkuaikoina syntyi monia kielellisiä ongelmia. Finlandshjælpen (Tanskan Suomen apu) toimitti suomalais-tanskalaisen tulkisanakirjan, jota jaettiin tanskalaisille kasvattivanhemmille. Lapsista suurin osa aloitti mahdollisimman pian tanskalaisen koulun, jotta sopeutuminen sujuisi hyvin. Monet ovat kertoneet oppineensa tanskan kielen melko nopeasti ja helposti. Lasten toivottiin kuitenkin säilyttävän myös suomen kielen taitonsa. Kolmella eri paikkakunnalla Tanskan Suomen apu järjesti lapsille suomalaista kouluopetusta kolmen suomalaisen opettajan avustuksella. Opettajat lähetti Helsingin kaupunki syksyllä 1943.¹² Eräs haastattelemani Tanskassa ollut sotalapsi kertoi suomalaisen lotan käyneen hänen paikkakunnallaan puhumassa lapsille suomea, mutta taapaamisiin osallistuivat vain tytöt, sillä ”me pojat pelasimme mieluummin jalkapalloa”.

Norjassa sotalapsia vain talvisodan aikana

Norjaan evakuoitujen lasten lukumäärä on huomattavasti pienempi kuin Ruotsiin ja Tanskaan siirrettyjen. Norjaan ehdittiin talvisodan aikana lähettää vain pari sataa lasta, jotka jouduttiin saksalaisismiehityksen takia nopeasti palauttamaan Suomeen, tai he jäivät Ruotsiin. Pohjois-Suomen ja Pohjois-Norjan välillä tapahtui sotien aikana monenlaisia omia lapsikuljetuksia, eikä kaikkiin tämän ryhmän lapsiin sotalapsi-termi suoranaisesti sovellu.

¹⁰ Schildt – Runeberg 1961, 24–28.

¹¹ Schildt – Runeberg 1961, 19.

¹² Schildt – Runeberg 1961, 54–55.

Talvisotaa edeltävä syksy Moskovan-neuvotteluineen ja sodanaikainen tilanne herättivät Norjassa suurta sympatiaa Suomea kohtaan, ja Suomen hyväksi järjestettiin monenlaisia keräyksiä. Joulukuussa 1939 Norjassa perustettiin Norsk Folkehjelp-niminen järjestö humanitaarisen avun keräämiseksi Suomelle. Norja avusti Suomea monin tavoin taloudellisesti ja materiaalisesti. Norja oli myös valmis vastaanottamaan suomalaisia sotalapsia. Norjassa suomalaislapset olivat kuitenkin vain talvisodan aikana. Saksan miehittämään Norjaan ei jatkosodan aikana siirretty suomalaislapsia toisin kuin saksalaismiehityksen alla yhtä lailla elävään Tanskaan.

Joitakin lapsia ja äitejä oli matkustanut Norjaan yksityistä tietä jo ennen talvisotaa. Näistä lapsista monet olivat suomenruotsalaisia, ja he lähtivät sukulaistensa luo Norjaan, missä he monesti aikaisemmin olivat vierailleet lomillaan. Norjaan matkusti myös joitakuita sellaisia äitejä ja lapsia, joiden vanhemmilla, usein isillä, oli norjalainen kollega, joka jo sodan uhatessa tai talvisodan sytyttyä oli ottanut yhteyttä suomalaiseseen kollegaansa ja tiedustellut, haluaisiko tämä lähettää lapsensa Norjaan turvaan. Matkojen yksityisyyden vuoksi viranomaisilla ei näistä matkoista ollut juuri tietoja.

Yhteyksiä norjalaisiin oli, sillä esimerkiksi Kotkan seudulle oli syntynyt norjalainen yhdyskunta jo 1800-luvulla norjalaisten perustamien sahojen yhteydessä. Vuonna 1906 Helsingissä perustettiin Norjalais-suomalainen yhdistys (Den norske Forening i Finland), jossa nykyisin on jäseniä noin 400. Sodan uhatessa Suomea yhdistys oli yrittänyt toimittaa norjalaisia pois Suomesta, mutta kuljetus toteutui vasta talvisodan sytyttyä. Toisena sotapäivänä Helsingin Katajanokalta lähti norjalainen hiililaiva Grado, jonka Norjan lähetystö ja yhdistys olivat saaneet järjestettyä kuljetusta varten. Erityisesti yhdistyksen aktiivisen naisjaoston ansiosta viitisenkymmentä norjalaista lasta ja äitiä matkasi Gradolla pois pommitetusta Helsingistä kohti Ruotsin Norrtäljeä. Matka Ruotsiin kesti viisi päivää. Norrtäljen edustalla laiva ajoi karille. Kaikki matkustajat saatiin pelastettua, heidät toimitettiin paikallisiin hotelleihin ja edelleen junalla kohti Osloa.¹³

Ensimmäinen viranomaisten järjestämä lasten yhteiskuljetus Norjaan ja Tanskaan tapahtui karkauspäivänä 29. helmikuuta 1940. Suomalaisia lottia seurasi mukana auttamassa lapsia. Ruotsin Örebrossa ryhmä jaettiin kahtia: Norjaan matkaa jatkoi (ilmeisesti) 107 lasta ja äitiä, Tanskaan 93 lasta ja äitiä. Tavoitteena oli maaliskuusta lähtien ohjata joka kolmas Haaparantaan saapunut pakolaisjuna joko Kööpenhaminaan tai Osloon. Jokaisessa junassa oli määrä olla 550 lasta. Talvisota päättyi maaliskuun 13. päivänä, ja helmikuinen kuljetus jäi ainoaksi yhteiskuljetukseksi.¹⁴

Olen voinut haastatella pariakymmentä Norjassa ollutta sotalasta, joista suurin osa on suomenruotsalaisia, joten heillä ei aikoinaan ollut suurempia kieliongelmiä. Norjassa olleiden sotalapsuus oli useimmilla rauhaisaa perhe-elämää hyvissä oloissa sukulaisten tai tuttujen luona. Saksalaismiehityksen jälkeen tilanne muuttui, mutta koska suomalaiset sotalapset olivat ennenkin kokeneet sotaa, tilanne ei ollut heille

¹³ *Norrtelje Tidning* 7.12.1939.

¹⁴ Salminen 2007, 77.

uusi. Seuraavassa muutama esimerkki näistä sotalapsista, joiden tutkimus, kuten to-
dettu, on vasta alullaan.

Suomenruotsalainen Kotkassa asuva Hägglundin perhe päätti lähettää kolme poikaansa pois Suomesta. Veljekset, kolmetoistavuotias Stig, kymmenvuotias Leif ja viisivuotias Tor, pantiin junaan Helsingin pimennetyllä rautatieasemalla 29.2.1940. Pojilla oli mukanaan perheen ainoat arvokirjat *Mannerheim* ja *Vänrikki Stoolin tarinat*, molemmat ruotsinkielisinä. Kirjankansien välissä oli kullekin pojalle kirje, jossa vanhemmat antoivat perusohjeet edessä olevaa matkaa ja elämää varten. Keskeistä ohjeissa oli isänmaanrakkaus ja rehellisyys. Pojat päätyivät norjalaisperheeseen Notoddeniin, Etelä-Norjaan. Kaksi vanhinta aloitti norjankielisen koulun, mikä ei tuottanutkaan suurempia ongelmia poikien suomenruotsalaisen taustan vuoksi. He ehtivät oppia jonkin verran myös norjaa lopulta lyhyeksi jääneellä matkallaan. Turvallisen elämän katkaisi Norjan miehitys.¹⁵

Aaro Warosen kirja *Sotakokemuksia lapsen silmin* (2011) kertoo Norjassa olleen Aaron sotalapsikokemuksista. Hän on ilmeisesti tullut samalla junalla kuin Hägglundin pojat Haaparantaan ja sieltä edelleen Osloon, jonne juna saapui maaliskuun 4. päivänä. Warosen kirjan tärkeä anti ovat teoksen lopussa olevat kopiot saksalaisdokumenteista, jotka on laadittu ajankohtana, jolloin suomalaiset sotalapset pakenivat Norjasta saksalaismiehitystä. Näistä dokumenteista ilmenee muutamien Norjassa olleiden suomalaisten sotalasten nimiä.

Norjalaisen kirjailija Sigrid Undsetin elämäkerrassa *Menneskenes hjerter. Sigrid Undset – en livshistorie* (1993) kerrotaan kolmesta suomalaislapsesta, jotka olivat Undsetin luona Lillehammerissa talvisodan aikana helmikuusta 1940 lähtien ja joiden kanssa kirjailijalla sanojensa mukaan oli monia kielivaikeuksia. Sigrid Undset oli humanisti ja aktiivinen natsismin vastustaja. Hän halusi toimia myös Suomen asian puolesta. Auttaakseen suomalaisia lapsia Undset myi saamaansa kirjallisuuden Nobel-palkintoon liittyneen kultaisen mitalin norjalaiselle tupakkatehtailijalle. Undset oli Oslossa huhtikuun 9. päivänä saksalaishyökkäyksen alkaessa ja kiirehti kotiin Lillehammeriin saadakseen lapset turvaan tuntureille Gudbrandsdaleniin. Hän olisi halunnut adoptoida luonaan olleen perheen lapsista nuorimman tytön, mihin lasten vanhemmat eivät kuitenkaan suostuneet. Lapset olivat myöhemmin sotalapsina Ruotsissa. Undsetin sotalasten kanssa olen ollut kirje- ja puhelinyhteydessä.

Useampi Norjassa ollut sotalapsi on kertonut dramaattisesta pakomatkastaan. Maan sanomalehdet ja radio olivat tiedottaneet suomalaislasten palaavan takaisin kotimaahansa, ja siksi Osloon oli onnistuttu keräämään kaikki Norjassa olleet suomalaiset lapset ja äidit. Suomen konsulaatti oli järjestänyt pakomatkaa varten kolme linja-autoa, joiden kylkiin oli maalattu Punaisen Ristin tunnus ja Suomen lippu. Ruotsin rajalla olleet norjalaiset vastarintaliikkeen sotilaat ampuivat ensimmäistä autoa, koska he luulivat autojen olevan saksalaisia. Tilanne oli kiusallinen, kun selvisi keitä

¹⁵ Hägglund 2004, 25–28.

matkustajat olivat. Vaikka vain pari lasta sai pieniä naarmuja, tapahtuma oli monelle Suomeen palaavalle lapselle pelottava ja järkyttävä kokemus.¹⁶

Sotalasten paluu Ruotsista ja Tanskasta

Alun perin tarkoitus oli, että kaikki Suomesta siirretyt lapset olisivat palanneet takaisin kotimaahan. Lastensiirtokomitean ehdoton periaate oli, että kaikki siirretyt lapset on palautettava. Komitea oli vaatinut kirjallisen sitoumuksen lapsiaan Ruotsiin lähettäviltä vanhemmilta, ettei lasta jätettäisi pysyvästi Ruotsiin. Sotalasten paluu Ruotsista käynnistyi syksyllä 1944 välirauhan sopimuksen jälkeen. Ruotsalaiset olivat kaikkien lasten palauttamisesta eri mieltä ja suhteet suomalaisiin kiristyivät. Syntyneitä ongelmia käsiteltiin jonkin verran sekä Suomen että ennen kaikkea Ruotsin lehdistössä. Pysyvästi Ruotsiin jäi noin 7 100 lasta eli neljätoista prosenttia kaikista lähetetyistä lapsista.¹⁷

Tanskassa paluuseen liittyvät ongelmat olivat toisenlaisia kuin Ruotsissa. Syyskuun alussa 1944, jolloin Suomen oli katkaistava suhteensa Saksaan, Tanskaa miehittäneet saksalaiset katkaisivat kaikki yhteydet Tanskasta Suomeen. Tanskalaiset puolestaan polttivat suomalaisia sotalapsia koskevia dokumentteja ja kortistoja, jotta ne eivät joutuisi saksalaisten käsiin, mikä taas on osaltaan vaikeuttanut tutkimusta puuttuvien lähteiden vuoksi. Saksan antauduttua toukokuussa 1945 yhteydet palasivat, ja ”loukkuun jääneiden” suomalaislasten kotiuttaminen saattoi alkaa. Pysyvästi Tanskaan jäi 451 lasta eli kaksitoista prosenttia siellä olleista.¹⁸

Ero ja palauttaminen olivat usein raskas kokemus sekä perheelle että lapselle, joka oli ehtinyt kiintyä uuteen perheeseensä ja ympäristöönsä. Lapsen siteet Suomeen saattoivat olla poikki, eivätkä monet enää osanneet suomea; he olivat unohtaneet suomalaiset vanhempansa, ja sopeutuminen oli tuskallista. Useat lapset ovat kertoneet, että paluu Suomeen ja ero kasvatusvanhemmista oli raastavampi kokemus kuin lähtö Suomesta sodan aikana. Lapset palasivat kielitaidottomina perheeseen, johon oli saattanut syntyä uusia sisarusia, isä kaatunut sodassa tai haavoittunut tai sodan henkisesti traumatisoima. Sotalapsuus pysyi pitkään haavana sotalasten mielessä.

Monenlaisten tunne-elämän ongelmien ohella sotalasten elämässä kieleen liittyvät vaikeudet olivat suurimpia, sillä kieli ja ennen kaikkea äidinkieli on eräs ihmisen identiteettiprosessin tärkeimpiä perustuksia. Lapset joutuivat kohtamaan ongelman kaksi kertaa, sekä uuteen maahan tullessa että kotimaahan palatessa. Kirjailija ja sotalapsi Markku Lahtela kuvaa sotalapsiromaaniensa *Yksinäinen mies* vuodelta 1976

¹⁶ Appelgren 2004, 164; *Hufvudstadsbladet* 17.8.1940.

¹⁷ Salminen 2007, 301; Kavén 2010, 242.

¹⁸ Salminen 2007, 31 ja 303; Kavén 2010, 242.

kieleen liittyvää identiteettiprosessia, kun hän havaitsee äidinkiелensä häviävän ja uuden kielen valtaavan tämän paikkaa:

Mutta ruotsi työntyi pakolla sisääni kuin vieras aine jota yritin kiivaasti työntää pois itsestäni ettei se olisi päässyt liian syvälle ja muuttanut minua itseänikin itselleni vieraskieliseksi. Minä tunsin sen fyysisenä kokemuksena sen miten aloin ruotsalaistua ja se oli kuin jokin väkivaltainen kokemus, kuin hukkuminen.¹⁹

Eräs sotalapsi kertoo, ettei uskaltanut oppia ruotsia. Hän oli näet kuullut, että jos oppii ruotsia ja unohtaa suomen kielen, ei pääse enää koskaan takaisin Suomeen. Lukuisat sotalapset kuitenkin unohtivat äidinkiелensä opittuaan uuden vieraan kielen. Mutta monelta unohtui myös ruotsin ja tanskan kieli heidän palattuaan takaisin kotimaahan. Alkuun sotalapset yleensä kipuulivat ummikkoina suomalaisten perheidensä keskellä. Kouluun paluu ja suomen kielellä opiskelu tuottivat monelle tuskaa, mutta kun alkuun oli päästy, väistyi ruotsin ja tanskan kieli taka-alalle ja useilta se unohtui pikkuhiljaa kokonaan.²⁰ Näin kertoo eräs Tanskan sotalapsi:

Syksyllä 1941 lähdimme sotalapsiksi Tanskaan. Sisareni oli neljä, veljeni kaksi ja minä yhdeksän... Seuraavana vuonna aloitin koulun. Ensimmäisenä koulupäivänä opettaja toi jokaisen oppilaan eteeni ja minun piti sanoa opettajan perässä heidän nimensä. Tietenkin lausuin ne väärin, joten koko luokka ratkesi nauramaan.

Hän kertoo Suomeen paluustaan:

Suomen kieli oli vajavaista, joten puhuttiin mitä osattiin. Opettajille oli ongelma, kun meitä tuli sekä Ruotsista että Tanskasta. Meidän annettiin ymmärtää, että nyt loppuu vieraat kielet tai teidät piiskataan. Oppimisen kautta tuli suomen kieli takaisin. Ilolla muistan sotalapsuusaikaani ja ilolla olen säilyttänyt tanskan kielen.

Sotalapsiyhdistykset ja muu toiminta sodan jälkeen

Pian sodan jälkeen, vuonna 1945 Suomessa perustettiin yhdistys nimeltä "Tanskassa olleiden lasten omaiset ry.", joka järjesti kerhoiltoja, ompeluseuroja ja muuta toimintaa. Kiitollisuudesta Tanskaa kohtaan yhdistys organisoi yhdessä Nuorten Talkoot -järjestön kanssa Suomessa puolukkakeräyksen suomalaisten lasten lahjana tanskalaisille kasvatusvanhemmille. Keräykseen osallistuttiin Suomessa suurin joukoin ja keräyksen

¹⁹ Lahtela 1976, 226–227.

²⁰ Niittuiperä 2001, 11.

tuloksena lähetettiin Tanskaan 40 tonnia puolukoita. Puolukkalähetykset jatkuivat useamman vuoden ajan.²¹

Sotalapsiyhdistystä yritettiin ensimmäisen kerran perustaa 1970-luvulla, mutta aihe ei silloin vielä kiinnostanut monia. Vasta 1990-luvulta lähtien sotalapsiteemaa on alettu käsitellä monipuolisemmin. Ensimmäinen sotalapsiyhdistys perustettiin Kemissä vuonna 1991, minkä jälkeen monia paikallisia yhdistyksiä syntyi eri puolilla Suomea. Kiinnostus omaan sotalapsuuteen kasvoi sitä mukaa, kun sotalapset itse tulivat eläkekään – ja syyllisyyttä kantaneet äidit olivat kuolleet.

Sotalapsiyhdistysten yhdyssiteeksi vuonna 1997 perustetun Suomen sotalapsiyhdistysten keskusliiton toiminta päätettiin lakkauttaa vuonna 2015, ja samalla päättyi myös neljä kertaa vuodessa ilmestyneen lehden *Sotalapsi – Krigsbarn* julkaiseminen. Lehden juuret olivat nekin Kemissä, jossa paikallinen sotalapsiyhdistys alkoi julkaista lehteä jo vuonna 1991. Lehden julkaiseminen ja sen nimi siirtyivät keskusliitolle vuonna 2000. Enimmillään keskusliittoon kuului kahdeksantoista sotalapsiyhdistystä, nykyisin toiminnassa on enää viisi yhdistystä.

Ruotsiin jääneet sotalapset järjestäytyivät vuonna 1992 perustamalla keskusliiton Riksförbundet Finska Krigsbarn. Samana vuonna Tanskassa olleet sotalapset perustivat Suomessa oman yhdistyksensä ja Tanskaan jääneet sotalapset yhdistyksen Finneborn i Danmark. Yhdistysten merkitys on monessa mielessä ollut terapeutin, sillä niiden toiminnan puitteissa sotalapset ovat voineet puhua pitkään vaietusta menneisyydestään. Samalla on syntynyt sotalapsuutta käsitteleviä antologioita ja muistelukirjallisuutta, joissa toiset ovat voineet kertoa positiivisista kokemuksistaan, toiset purkaa salattua suruaan ja ongelmiaan omaa menneisyyttään, kotimaata, suomalaista äitiä ja ruotsalaista perhettä kohtaan. Sotalasten kohtaloita on sekä hyviä että huonoja, joidenkin kohdalla sotalapsuus jätti syvät arvet koko loppuelämän ajaksi.

Sotalapsille on omistettu erilaisia muistomerkkejä Suomessa, Ruotsissa ja Tanskassa. Kemissä paljastettiin vuonna 1996 sotalapsipatsas *Pieni ikuisuus* ja Haaparannassa vuonna 2005 sotalapsipatsas *Ero*. Monelle suomalaiselle rautatieasemalle on kiinnitetty laatta lastensiirotojen muistoksi, samoin Tukholman satamaan ja vuonna 2015 Hyvinkään lentokentälle. Tanskan sotalapsiyhdistys pystytti vuonna 2004 Kööpenhaminaan Tanskan lastensiirotojen muistokiven.

Sotalapsuus kaunokirjallisuudessa ja muistoissa

Sotalapsista löytyy varsin paljon kaunokirjallisuutta. Aiheesta on olemassa Irene Virtalan tutkielma *Hiljaisuus puhuu. Suomalaisista sotalapsista kaunokirjallisuudessa* (2004). Ensimmäiset sotalapsia käsittelevät romaanit olivat Solveig von Schulzin *Nalleresan*

²¹ Schildt – Runeberg 1961, 196; Kovács 1995, 13; Salminen 2007, 280.

vuodelta 1944 ja Aili Konttisen *Inkeri palasi Ruotsista* vuodelta 1947. Aili Konttisen Topelius-palkinnolla palkitussa, lapsille tarkoitettussa romaanissa kerrotaan Inkeristä, jonka perhe oli evakossa sotaa paossa isän taistellessa rintamalla. Perheen nuorimmainen Inkeri saa parivuotiaana turvapaikan Ruotsista, josta hän palaa neljän vuoden kuluttua vanhempien sitä pyydettyä. Inkeri oli niitä, jotka palasivat ummikkona.

Tunnetuin teos lienee sotalapsi ja kirjailija Heikki Hietamiehen omaelämäkerrallinen romaani *Äideistä parhain* (1992), sillä siihen perustuu Klaus Härön samanniminen elokuva, joka tunnetaan hyvin Pohjoismaissa. Sotalapsi Eeron pitää kestää ”rohkeana ja reippaana suomalaisena poikana” tieto siitä, että isä ”hade tappat bort sig jossakin siellä sodassa”. Liikuttava on esimerkiksi kohta, jossa Eero rakentaa lautan purjeh-tiakseen sillä meren yli Suomeen. Ruotsin-äidin Signen hautajaisissa Eero saa nipun biologisen äitinsä sodan aikana Signelle kirjoittamia kirjeitä. Niistä selviää, että myös Suomen-äiti rakasti häntä.

Leena Lander kirjoittaa sotalapsista romaanissaan *Iloisen kotiinpaluun asuinsijat* (1997), ja Kjell Westön Helsinki-aiheisessa romaanissa *Leijat Helsingin yllä* (1996) päähenkilön isä on sotalapsi. Ruotsinsuomalainen kirjailija Asko Sahlberg julkaisi Helsingin pommituksia pakenevasta suomenruotsalaisesta kahdeksanvuotiaasta Irinasta kertovan romaanin *Irinan kuolemat* (2015). Laila Hietamiehen (nyk. Hirvisaari) romaani *Koivu ja tähti* (2002) käsittelee sotaa paossa olevan kahden sotalapsen arkea Tanskassa. Romaanin jatko-osa ilmestyi seuraavana vuonna nimellä *Siellä jossakin*, siinä kerrotaan näiden kahden sotalapsen ongelmasta, kun heitä hoitava suomalaissyntyinen Signe Eng haluaa adoptoida heidät.

Helmikuussa 2015 kantaesityksensä Göteborgin kaupunginteatterissa sai Lucas Svenssonin kirjoittama ja teatterin taiteellisen johtajan Anna Takalan ohjaama sotalapsinäytelmä *Fosterlandet*, joka on osittain Anna Takalan omaa perhehistoriaa. Hänen isänsä oli sotalapsi. Näytelmä on Göteborgin kaupunginteatterin ja Helsingin Svenska Teaternin yhteistuotanto, ja näyttämöllä oli molempien teattereiden näyttelijöitä. Helsingissä näytelmä esitettiin huhtikuussa 2015. Sotalapsista on tehty myös televisio- ja radio-dokumentteja Suomessa, Ruotsissa ja Tanskassa.

Muistelmissa ja tarinoissa sotalapset ovat kerranneet omia kokemuksiaan. Tarinoissa toistuu paluun vaikeus. Moni olisi halunnut jäädä Ruotsiin. Kotiinpaluu oli usein ankea lapsen palatessa sodan köyhdyttämään Suomeen, monella tapaa puutteellisiin oloihin, asumisen ahtauteen. Pahimmillaan sotalapsesta tuntui, että hänet oli hylätty kahteen kertaan, ensin Suomessa ja sitten Ruotsissa. Moni lapsi ei päässyt koskaan eroon irrallisuuden tunteesta. Kun oli monta kotia, ei ollut mistään kotoisin. Kaipuu Ruotsiin oli kova, ja monet viettivät myöhemmin kesiä Ruotsissa. Sotalasten suurin yhteinen trauma oli se, että aiheesta ei ollut puhuttu.

Ero äidistä tuotti lapselle suurempaa tuskaa kuin juoksu pommisuojaan äidin kanssa. Markku Lahtela on vaikuttavasti kiteyttänyt romaanissaan *Yksinäinen mies* ajatuksen äidinrakkaudesta, jonka hän sotalapsikokemustensa vuoksi koki niin puutteelliseksi:

Ei hän minua rakastanut, hän ei rakasta minua. Hän ei rakasta minua. Pilvet, kuulkaa, minun äitini ei rakasta minua. Hän ei rakasta minua... Miten sen sanoisin, kohta täytenä miehenä. Minun äitini ei rakasta minua. Hän joka minut synnytti, hän minua ei rakasta. Eikä hänkään joka minut siitti. Aurinko nousee ja laskee — he eivät minua rakasta. Minun anna tämä pohjia myöten kokea. Tietää ja myöntää — ja itse rakastaa. En ole onnistunut ystävydessä, en isyydessä, en rakkaudessa naiseen. Olen kuin näkymättömän seinän takana.

**Asuttaminen:
kontiollakin kotinsa,
ihminenkö ilman olisi**

Ulkomaalaisten asuttaminen Suomeen 1915–1945

Antero Leitzinger

Suomessa on totuttu siihen, että ulkomaalaiset muuttavat maahan omia aikojaan, mutta onko täällä ollut suunnitelmia ja valmiutta myös aktiiviselle maahanmuuton järjestämiselle? Tämän artikkelin esimerkit keskittyvät maailmansotiin, joiden välisenä aikana Suomessa oli ulkomaalaisia enemmän kuin koskaan aiemmin tai sen jälkeen ennen vuosituhannen vaihdetta. Suomen asuttamista suunniteltiin inkeriläisillä ja virolaisilla, mutta näiden joukosta ei suljettu pois muitakaan kansallisuuksia. Vaikka Suomeen tulleista pakolaisista, sotavangeista, vapaaehtoisista taistelijoista ja internoiduista siviileistä lopulta vain murto-osa jäi pysyvästi maahamme, Suomi ei hätäntynyt sulkemaan rajoja, eikä eristämään ulkomaalaisia leireille (miehitettyä Itä-Karjalaa lukuun ottamatta). Äidinkieleltään tai uskonnoltaan vieraat saivat pääsääntöisesti yhdenvertaisen kohtelun ja reilun tilaisuuden. Näkemättä kuitenkin jäi, mihin asti nuoren itsenäisen kansakunnan rohkeus ja kärsivällisyys olisivat riittäneet.

Ensimmäisen maailmansodan evakot

Suomeen on muuttanut ulkomaalaisia kaikkina aikoina, mutta harvemmin on edes suunniteltu saati toteutettu suurempia joukkomuuttoja. Suomesta poispäin sen sijaan on siirtynyt kerralla joukkoittain suomalaisia: Inkerinmaalle savakoita, Värm-lantiin metsäsuomalaisia ja Ruijaan kveenejä, mutta koko Ruotsin-vallan ajan päinvastaiseen suuntaan kulki vain yksittäisiä perheitä omasta aloitteestaan. Katariina

Suuri harkitsi suomalaisten joukkosiirtoa Krimille,¹ mutta ei Suomen asuttamista venäläisillä saati krimintataareilla. Ajatus ulkomaalaisten joukkosiirroista Suomeen syntyi maailmansotien melskeissä.

Vaikka 1800-luvun kirjailijoista Antero Warelius (1847) ja Zachris Topelius (1875) luettelivat Suomeen muuttaneita väestöryhmiä, yleisesti Suomea pidettiin autonomian aikana maastamuutto- eikä maahanmuuttomaana. Käsitteellä ”siirtolainen” tarkoitettiin nimenomaan Pohjois-Amerikan siirtokuntiin muuttaneita suomalaisia. Suomessa ei ollut ulkomaalaisten siirtokuntia, kun ruotsin- tai saksankieliset ja Muolaan Kyyrölän kylän venäläisetkin olivat Suomen kansalaisia. Syksyllä 1915 lehdissä kuitenkin huhuttiin suunnitelmasta evakuoida virolaiset vuoden 1916 puolella Saksan etenemisen tieltä.² Se olisi muistuttanut Venäjän jo aiemmin toteuttamia saksalaisten pakkosiirtoja sota- toimialueelta. Nikolai II:n hallinnon esimerkkiä seurasivat myös Turkki ja 1930-luvulla Stalin, joiden toimesta kokonaisten kansallisuuksien evakuoinnit muuttuivat enemmän tai vähemmän tarkoitukselliseksi joukkotuhoiksi, monen mielestä suoranaiseksi kansanmurhiksi.

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen Venäjän vallankumousta pakeni Suomeen inkeriläisiä ja itäkarjalaisia, jotka olivat usein osallistuneet suomalaisten vapaaehtoisten lietsomiin kansannousuihin. Inkeriläisen Kirjasalon kylän koko väestö päästettiin Suomeen 5.12.1920. Samoihin aikoihin Suomi evakuoii pietarinsuomalaisia ja muita omia kansalaisiaan Neuvosto-Venäjältä. Heidä kaikkia kutsuttiin ”pakolaisiksi” ja heille myönnettiin taloudellisia avustuksia, minkä vuoksi Valtion Pakolaisavustuskeskuksen tilastot 1920-luvulta sisältävät muitakin kuin ulkomaalaisia. Petsamon alueen väestö sai Tarton rauhansopimuksen nojalla optio-oikeuden Suomen kansalaisuuteen, minkä seurauksena Suomi sai vuonna 1921 tuhatkunta uutta kansalaista ilman että heidän tarvitsi itse muuttaa minnekään – raja muutti heidän puolestaan.

Pietarinsuomalaisten sekä 1800-luvulla Suomeen asutettujen Raivolan venäläisten joukossa oli runsaasti niin venäläisvaikutteisia sukuja, että niiden sopeutumista itsenäiseen Suomeen epäiltiin julkisesti. Myös Venäjän vallankumousta paenneet emigrantit ja Kronstadtin kapinalliset matruusit olivat varsin epäsuosittuja maahanmuuttajia, joiden toivottiinkin lähinnä jäävän väliaikaisiksi vieraisiksi. Olivathan bolševikkijohtajatkin saaneet nauttia suomalaisten vieraanvaraisuudesta aikansa ja sitten palanneet Venäjälle. Suomi toivoi ja saikin muilta Euroopan mailta ja Amerikan Punaiselta Ristiltä (American Red Cross) kansainvälistä tukea pakolaistaakan jakami-

¹ Antero Leitzinger: Entä jos Suomi ja Krim olisivat vaihtaneet paikkaa? (Agricolan kirja-arvostelu 11.5.2015, <http://agricola.utu.fi/julkaisut/kirja-arvostelut/index.php?id=3801>) lähteinään mm. Simon Sebag Montefiore: *Ruhtinas Potemkin ja Katariina Suuri* (suom. Ari P. Koskinen 2006) s. 490 ja 584; Andrew Swinton: *Travels into Norway, Denmark, and Russia* (London 1792) s. 494–495.

² *Helsingin Sanomat* 15.9.1915 (<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1173255?page=3>) ja 15.11.2015.

SUOMEN KUVALEHTI

Toimitus: päätoimittaja L. M. Wiherjuuri,
toimitussihteeri Yrjö Ylänen. Puh. 88 55.

Konttori: Uudenmaank. S, kltö 9-1/12, 1-3.
Puh. 87 92. 1/1 v. 30:—, 1/2 v. 15:— ja 1/4 v. 7:50.

SAKSALAISIA PIENOKAISIA SUOMESSA.

SUOMEMME SULOUDESSA VIRKISTYMÄSSÄ.

Pienet kesävieraat iloisina ja tyytyväisinä juuri Helsingin saapuneina. Äskettäin saapui pääkaupunkiin ensimmäinen lähetys niitä saksalaisia lapsia, jolle täällä tarkotusta varten asetettu komitea on valmistanut tilaisuuden kesän aikana virkistymiseen kotimaan vaihoista ja nälkääkärsimyksistä. Nytemmin on nämä vieraamme jo saatettu eri tahoille maataamme, etupäässä Etelä-Suomeen yksityisten huoltoon, jotka hanketta kohtaan ovat osottaneet suurta myötätuntoisuutta. Toivottavasti muodostuu pienokaisille elämänsä varrelle rakkaita muistoja väliaikaisista kodeistaan sinijärviemme rannoilla.

Suomen Kuvalehti 28.6.1919.

seen. Nansen-passeilla ulkomaalaisten oli mahdollista jatkaa Suomesta muihin maihin. Suomi osallistui aktiivisesti Kansainliiton järjestämiin kokouksiin ja muuhun

kansainväliseen yhteistoimintaan muuttoliikkeen saamiseksi paremmin hallintaan ja sen ohjaamiseksi tasaisemmin muihinkin kuin Neuvostoliiton naapurimaihin.

Suomeen pyrittiin myös Saksasta, jossa *Deutsche Allgemeine Zeitung* uutisoi syyskuussa 1919 saksalais-suomalaisen avustuskunnan perustamisesta. Sen tarkoituksena oli ”niiden saksalaisten käsityöläisten, elinkeinonharjoittajien, insinöörien ja maanviljelijäin yhteenliittyminen, jotka haluavat muuttaa Suomeen” seuraavana keväänä.³ Aloite saattoi tulla samalta taholta kuin aiemmin kesällä toteutettu kymmenien saksalaislasten kesäloma Suomeen ”virkistymään kotimaan vaivoista ja nälkäkärsimyksistä”.⁴

Seuraavalla vuosikymmenellä lehdistössä levisi hysteria saksalaisten mekaanikojen uhkaavasta ”tulvasta” Suomenkin työmarkkinoille. Hallitus vastasi säättämällä Ruotsin mallia seuraten erillisen työlupajärjestelmän. Saksalaisia mekaanikkoja ei tullutkaan, mutta työlupajärjestelmä jäi, ja siihen vedoten ammattiyhdistykset saattoivat vaatia ulkomaisen kilpailun rajoittamista. Etenkin muusikot valittivat vuosikymmenestä toiseen, että Suomeen päästettiin aivan liikaa ulkomaalaisia soittamaan konserteissa ja ravintoloissa. Pakolaisilta työlupaa ei vaadittu, sillä olihan parempi, että he voisivat elättää itsensä ja perheensä rehellisellä työllä, kun olivat jo Suomeen päässeet. Maailmansotien välillä rajoitettiin kuitenkin ulkomaalaisille sallittuja ammatteja ja oikeutta omistaa kiinteistöjä.

Suomen ensimmäisinä kiintiöpakolaisina voitaisiin pitää kahta entistä kenraalikuvernööriä, jotka hallitus Moskovan-lähettiläs Antti Hackzellin ja presidentti Kaarlo Juho Ståhlbergin aloitteesta kutsui 27.10.1922 Suomeen täysihoitoon: Nikolai Gerard ja Vladimir von Böckmann pelastuivat nälkäkuoleman partaalta rajan yli vaimoineen 10.5.1923, ja Gerardin täysi-ikäinen poika seurasi pian perästä.⁵ Vasemmistolehdet eivät ilahtuneet tällaisesta säälistä entisiä vallanpitäjiä kohtaan: ”Finlands folks pengaryckes räcka till allt, till och med avdankande ryska byråkrater få njuta av dem.”⁶ Presidentin rouva Ester Ståhlberg kirjoitti kuitenkin päiväkirjaansa 12.9.1923: ”Tänään John lähti kunnallispäiville Viipuriin jatkaakseen sieltä Halilan sanatorioon tervehtimään entisiä hyviä Suomen kenraalikuvernöörejä Gerardia ja Böckmannia. On hauskaa ajatella, että heitä on Suomen hallituksen puolelta palkittu siten, että heidät on pelastettu Venäjän kurjuudesta ja annettu turva heidän vanhoille päivilleen.”⁷

³ *Uusi Suomi* 12.9.1919 (<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1331908?page=1>).

⁴ *Suomen Kuvalehti* 28.6.1919 (<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/877750?page=3>).

⁵ Antero Leitzinger: Suomen ensimmäiset kiintiöpakolaiset 1923 (Suomi 100 -tarinat 5.6.2017, http://www.migri.fi/suomi100/tarinat/1/0/suomen_ensimmaiset_kiintiopakolaiset_1923_73291) lähteinään mm. Böckmannin, Guérardin ja Hackzellin kirjeet (K. J. Ståhlbergin arkisto VAY 3852 ja 3871–3872) ja EK-VALPON henkilömappi 10265 (Nikolai Gerard nuorempi), Kansallisarkisto; *Helsingin Sanomat* 12.5. ja 28.11.1923 sekä 11.12.1929; *Suomen Sosialidemokraatti* 19.5.1923; Virkkunen 1982, 121–124.

⁶ *Folkbladet* 15.5.1923.

⁷ Vitikka, Hilikka ja Olli 1985, 112.

Toisen maailmansodan ulkomaalaiset evakot ja vapaaehtoiset taistelijat

Toisen maailmansodan aikana Suomi evakuoï omaa väestöään mutta ryhtyi myös siirtämään maahan ulkomaalaisia. Ylivoimaisesti suurin urakka oli yli 63 000 inkeriläisen siirto Suomeen 29.3.1943–18.6.1944. Sitä ryhdyttiin suunnittelemaan joulukuussa 1941. Inkeriläiset oli monen haaveissa tarkoitus asuttaa Suomeen – viimeistään voittoisan sodan ansiosta laajennetuilla rajoilla – pysyväisemminkin, mutta tappion jälkeen joukkoevakuointi haluttiin nähdä pikemmin tilapäisenä siviilien pelastamisena sodan alta ja Suomen työvoimapulan keventämisenä. Pysyvää sijoitusta oli aiottu jo 27.11.1942 alkaen ainakin 300–400 inkeriläiselle sotaorvolle, joiden palauttaminen Neuvostoliittoon oli sittemmin sekä lapsille että heidän suomalaisille sijaisvanhemmilleen järkytys. Inkeriläisistä valtaosa palasi Neuvostoliittoon ja osa pakeni parempaan turvaan Ruotsiin, mutta sitkeimmät onnistuivat jäämään Suomeen.⁸

Inkeriläisten lisäksi Suomeen vetäytyi Itä-Karjalasta 2 799 ulkomaalaista, kuten taiteilija Viktor Klimenkon perhe, joka ei ollut itäkarjalaista alkuperää. Inkeriläisten ja itäkarjalaisten sekä heihin luettujen venäläisten kansalaisuusanomuksia uskallettiin hyväksyä vasta vähitellen 1950-luvun puolivälissä, ja heidän erityisasemansa päättyi vasta 1960-luvun alussa erityisten henkilöllisyystodistusten vaihtamiseen muukalaispasseiksi. Klimenkokin edusti Suomea euroviisuissa muukalaispassilla ennen kuin sai Suomen kansalaisuuden 5.4.1973.⁹

Keväällä 1944 elvytettiin 29 vuoden takainen suunnitelma Viron evakuoimiseksi, tällä kertaa Saksaa vastaan sotineiden neuvostojoukkojen tieltä. Tälläkin kertaa suunnitelmasta kuitenkin luovuttiin.¹⁰ Sen sijaan Suomi otti vastaan 6 000 omin avuin Viirosta tullutta venepakolaista. Virolaiset nuoret miehet taas pakenivat Saksan armeijan pakkovärväyksiä mieluummin Suomen armeijan palvelukseen. Vaikka kyse oli inkeriläisten ja itäkarjalaisten tavoin enimmäkseen ”heimoveljistä”, kansallisuuden sijasta ratkaisi kansalaisuus: ”Suomen-pojissa” taisteli mm. Viron tataareja.¹¹

Suomen armeijassa palveli vapaaehtoisina tuhansia ulkomaalaisia, joista moni kaatui Suomen vapauden puolesta. Talvisodan vapaaehtoisten vahvuus 13.3.1940 men-

⁸ Nevalainen 1990: Flink 2010.

⁹ SM:n ulkomaalaistoimiston muukalaispassin antamista koskevia ohjeita 12.7.1961 sekä Aarne Kovero poliisilaitoksille ja nimismiehille 12.2.1962 (Seurue-, mp-, suomalaiset passit), Maahanmuuttoviraston arkisto; SM:n ulkomaalaistoimiston oleskelu- ja työluvut C 128 (3176 ja 3178/675 AD 1944), Kansallisarkisto; Linkomies 1970, 385; Thureson 1986, 5–8 ja 107; Alaspää 2004, 7–13 ja 31; Nevalainen 2006, 195.

¹⁰ Linkomies 1970, 385; Roiko-Jokela, Seppänen 1997, 206–260.

¹¹ EK-VALPON asiamappi 564 (Viron pakolaiset), Kansallisarkisto; Leemets 1997, 69, 203 ja 333; Hirvonen 2006, 46; Relvik 2007, 139.

nessä oli *Talvisodan historian* mukaan 11 663, joista ruotsalaisia oli 8 260. Vapaaehtoiset edustivat 24 eri kansallisuutta ja 15 kansallisuutta vailla olevaa miestä tuli Nansenspassilla. Lukuun ei kuitenkaan ole sisällytetty Suomen vakinaiseen väestöön luettuja ulkomaan kansalaisia tai kansalaisuudettomia, yleensä entisen Venäjän alamaisia. Jatkosotaan värvättiin myös pakolaisia ja sotavankeja mm. sotilastiedustelun tehtäviin. Heidän osuuttaan ei moneen vuosikymmeneen haluttu korostaa heidän oman turvallisuutensa tähden, vaikka heillä oli aikalaisille tärkeä suomalaisten moraalia vahvistava ja Stalinin voitonvarmuutta heikentävä merkitys.

Ulkomaalaisten läsnäolo Suomessa lisäsi Suomen sotien näkyvyyttä kansainvälisessä tiedonvälityksessä ja välillistä vaikutusta läntisten suurvaltojen päätöksentekoon. Samalla muun muassa suomenvenäläisten, -saksalaisten, -juutalaisten ja -muslimien omilla yhteisöissä sotaveteraanit todistivat onnistuneesta kotoutumisesta yhteiseen isänmaahan. Esimerkkinä mainittakoon Suomen armeijassa uraa tehnyt Kiinan tasavallan kansalainen Alfred Wan, joka mainittiin *Helsingin Sanomien* 12.6.1941 pilapiirroksessa virheellisesti ”mandshukuolaisena”. Hänestä tuli Suomen kansalainen vasta 8.9.1944.

Mitään tieteellistä tutkimusta ei vielä ole tehty niistä ulkomaalaisista Suomen armeijassa, jotka eivät olleet tulleet maahamme varta vasten sotimaan, vaan asuivat Suomessa jo ennestään ja ilmoittautuivat vapaaehtoisiksi tai määrättiin asevelvollisiksi, vaikkei heillä ollut Suomen kansalaisuutta. Vaikka hallitusmuodon 75. pykälä rajasi asevelvollisuuden Suomen kansalaisiin, jo sitä ennen säädetty väliaikainen asevelvollisuuslaki salli sen ulottamisen ulkomaalaisiin: ”Henkilöt, joilla ei ole kansalaisuutta missään valtiossa, mutta jotka vakinaisesti asuvat Suomessa, voipi maaherra julistaa asevelvollisiksi...”¹² Tämä lienee alun perin tarkoitettu poikkeuksellisiin tilanteisiin ja keinoksi laillistaa vapaaehtoinen asepalvelus. *Hakkapeliitta*-viikkolehdi 36/4.9.1934 neuvoi vienankarjalaista pakolaista, joka halusi vapaaehtoisesti armeijaan, pyytämään maaherraa julistamaan hänet asevelvolliseksi. Vasta 24.1.1939 puolustusministeriö esitti kaikkien kansalaisuudettomien venäläisten julistamista asevelvollisiksi. Aina-kin Uudenmaan lääninhallitus ryhtyi toimiin viimeistään 13.4.1939 mennessä, mistä seurasi valituksia Korkeimpaan hallinto-oikeuteen. Sotavuosina aloite asevelvolliseksi julistamisesta tuli nimismiehiltä tai poliisimestareilta ja valtiollista poliisia oli kuultava, mutta ulkomaalaiselle itselleenkin oli varattava tilaisuus valittaa asevelvolliseksi julistamisestaan.¹³

¹² Väliaikainen asevelvollisuuslaki (11/8.2.1919) 66 § 2. Oikeus julistaa kansalaisuudetonkin asevelvolliseksi kopioitiin myöhempiinkin asevelvollisuuslakeihin (270/11.11.1922 78 § 2, 219/30.6.1932 46 § 2 sekä lopulta 45 § 2. Sotavuosien asevelvollisuuslaki kumottiin uudella lailla, joka astui voimaan 1.1.1951 ja oli voimassa 31.12.2007 saakka. (<http://www.finlex.fi/fi/laki/smur/1932/19320219>. Momentti kopioitiin käytännössä muuttumattomana (”voipi” > ”voi”, monikosta yksikköön ja sanajärjestyksestä vaihtaen: ”voi maaherra” > ”maaherra voi”). Lainmuutoksessa 367/27.10.1939 vain sanajärjestys palautettiin entiselleen.

¹³ Leitzinger 2018, 40–41; *Suomen Poliisilehti* 16/15.8.1943; KHO:n päätökset 774/1940 ja 216/1942.

Suomen muhamettilaisen seurakunnan (sittemmin Islam-seurakunta) jäsen, päämajan tiedotuskomppaniaan kuulunut Haider Asis haastattelee jatkosodan hyökkäysvaiheessa sotavangiksi saatua, Kazanista kotoisin olevaa tataaria. Ojajärvi 17.8.1941. SA-kuva.

Taustalla saattoi olla kansalaisuudettomille tarkoitettujen Nansen-passien poistamisen käytöstä vuoden 1938 jälkeen. Muukalaispassien myöntäminen siirrettiin 15.12.1938 valtiolliselle poliisille, joka totesi ilmeisen realistisesti, etteivät koko ikänsä tai lapsuudesta lähtien Suomessa asuneet olisi enää muualle muuttamassa, vaan oli parempi valmistautua kansalaisoikeuksien myöntämiseen heille ja vauhdittaa kotoutumista. Tataarien kansallisuusanomukset osoittavat, että kansalaisuudettomien astuminen Suomen armeijaan alkoi vasta keväällä 1939.

Suomen viranomaisilla ei kuitenkaan ollut edellytyksiä määrittellä, ketkä olivat aidosti kansalaisuudettomia tai mahdollisesti kaksoiskansalaisia. Neuvostoliitto ni-

mittäin muutteli kansalaisuuslakejaan ja sovelsi niitä tarkoitushakuisesti. Niinpä Suomen puolesta taistelleet ”kansalaisuudettomat” saattoivat hyvinkin olla Neuvostoliiton mielestä sen kansalaisia ja syylistyä maanpetokseen. Heille sotavankeus oli vaarallisempaa kuin kiistattomasti suomalaisille. Mutta kuinka moni suomenvenäläinen mahtoi valittaa asevelvolliseksi julistamisestaan ja rangaistiinko aseistakieltäytyjiä yhtä ankarasti kuin kansalaisvelvollisuuksistaan kieltäytyviä suomalaisia konsanaan?

Entisten Venäjän alamaisten tai Neuvostoliiton kansalaisten joukkoon kuului myös puolet Suomen muslimeista. He osallistuivat lähes poikkeuksetta Suomen maanpuolustukseen: 156 miestä (mukaan luettuina 5 alaikäistä sotilaspoikaa ja vihollisen tulituksessa surmansa saanut laivapoika) sekä 21 lottaa.¹⁴ Esimerkiksi alikersantti Haider Asis oli syntynyt Venäjällä vuonna 1914 ja muuttanut Suomeen vuonna 1921 vanhempiensa mukana. Häntä oli käytetty rintamakuuluttajana ”täydellisen venäjänkielentaitonsa edellyttämiin erikoistehtäviin”, mutta hänen kansalaisuusanomuksensa hyväksyttiin vasta 17.12.1943 ja se astui voimaan 22.3.1944.¹⁵ Haider Asisin veljistä yksi oli kaatunut jatkosodassa, toinen haavoittunut talvisodassa Raatteentiellä ja kaksi muutakin veljeä osallistunut taisteluihin; yksi veljistä oli kertaalleen käännytetty Suomesta ilman maahantulolupaa saapuneena tuntemattomana henkilönä, mutta hänen onnistui uudella yrittämällä päästä Suomeen perheensä luo.

Kymmenestä muslimisankarivainajastamme kolme kaatui ilman Suomen kansalaisuutta.¹⁶ On mahdollista, että monia Suomen kansalaisuutta vaille jääneitä löytyy myös ortodoksisten seurakuntien sankarihaudoista.

Internoidut siviilit

Määrällisesti vähäisen mutta symbolisesti merkittävän ryhmän muodostivat Suomen internoidut siviilit. Suomi ei internoinut maassa oleskelleita vihollismaiden kansalaisia – kuten vaikkapa Iso-Britannia suomalaisia merimiehiä ja kaukaisissakin siirtomaissaan asuneita suomalaisia uudisasukkaita – mutta luovutettuun Karjalaan edenneet suomalaisjoukot kohtasivat jatkosodan alussa ainakin 2 694 sinne siirrettyä siviiliä, jotka koottiin Miehikkälän internointileirille.¹⁷ Väinö Piirainen ikuisti muiston poikkeuksellisen inhimillisestä leiristä jo vuonna 1946 romaaniinsa *Internoidut sydämet*.

¹⁴ Hirvonen 2006, 7. Matrikelista löytyvät kuvat ja tiedot mm. Feyzi Alejeffistä (s. 18, 104 ja 118–119), Sadri Arifullasta (s. 27 ja 136) sekä Haider Asisista (s. 29 ja 141).

¹⁵ SM 1535/225 AD 1943, Kansallisarkisto.

¹⁶ Laitinen 2018.

¹⁷ Seppo Jyrkinen: Miehikkälän siviilileiri, työleiri, keskitysleiri (2.8.2015, <http://www.jyrkinen.fi/historia/miehikkalan-internointileiri.html>).

Suomen juutalaisten seurakuntien (Helsinki, Turku ja Viipuri) jäsenistä 267 henkeä, joukossa muutamia naisia, palveli sotien aikana Suomen armeijassa. Kaatuneina menetettiin 23 sotilasta. Jatkosodan aikana JR 24:n juutalaissotilaat pystyttivät Kuutilahdessa Syvärin rintamalla kenttäsynagogan pahvitelttaan. Sapatin jumalanpalvelukseen kokoontuneina ovat takarivissä vas.: Herman Berman, Leo Epstein, Daniel Waprinisky, Bernhard Kapri, Abner Zevi, Ruben Stiller, David Waprinisky ja Samuel Chalupovitsch. Edessä vas. Isak Smolar ja Abraham Scheiman. Kuva: Wikimedia. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Field-synagoga-Finland.jpg>.

Miehikkälän internointileirillä oli 89 volgantataaria ja kadonneen tataarin venäläinen vaimo lapsineen. He saivat oleskeluluvat työskennelläkseen Suomen muhamettilaisen seurakunnan (nykyisin Islam-seurakunta) takaamina "sotasiirtolaisina" mm. maailman pohjoisimman moskeijan rakennustöissä. Järvenpäässä solmittiin heinäkuussa 1942 kaksi avioliittoakin, joissa morsiamet olivat internoituja tataareja ja heidän sulhasensa talvisodan sotavankeina Suomeen jääneitä tataareja.¹⁸

Merkittävää oli, ettei Miehhikkälästä päästetty siviiliin pelkästään suomensukuisia "heimoveljiä", vaan myös islaminuskoisia tataareja, joiden uskottiin jäävän Suomeen pysyvästi. Itä-Karjalan keskitysleireillä oli muslimeja kaksin verroin enemmän, mutta heistä vain muutamien onnistui päästä ja jäädä Suomeen. Viranomaiset kohtelivat Mie-

¹⁸ Leitzinger 2008b, 85–110, 95–97 ja 107–109 lähteinään mm. Miehhikkälän keskitysleirin kortisto ja asiakirjat (T 6376–6378), Sota-arkisto (nyk. Kansallisarkisto). Suomen vanhimmasta muslimiyhteisöstä vrt. Tugan Tel - Kirjoituksia Suomen tataareista (toim. Kadriye Bedretdin, Suomen Itämaisen Seuran suomenkielisiä julkaisuja 39, Jyväskylä 2011) ja Antero Leitzinger 2006.

hikkälän internoituja paremmin kuin Itä-Karjalan siviilejä, mutta eivät tehneet muuta kuin tilastollista eroa kansallisuuksien välillä. Itä-Karjalan leireillä ja sotavankileireillä toimittiin toisin, niin tataarien kuin venäläistenkin suhteen. Jaottelu kansallisuuden mukaan ei välttämättä johtunut Saksan rotuopeista, vaan jo neuvostohallinnon ja sitä edeltäneen keisarillisen Venäjän politiikasta. Niinpä venäjänjuutalaiset oli ryhmitelty erikseen jo vuoden 1918 kansalaisuuspäätöksissä, vaikka juutalaisten eriarvoinen kohtelu Suomessa oli jo ehditty kumota. Kansallisuudella oli merkitystä Venäjän ja sen seuraajavaltioiden, myös Neuvostoliiton kannalta.

Kaikki Miehikkälän tataarit palasivat heti sodan päätyttyä Neuvostoliittoon tietämättä, että olisivat periaatteessa voineet jäädä Suomeen inkeriläisten lailla. Leirin päällikkö luutnantti Aarno Ilmari Kari oli 4.4.1942 olettanut, että he tulisivat ”saamaan oleskeluluvan maassa vielä sodan kestäessä”.¹⁹ Ilmeisesti osa Suomen viranomaisista oli varautunut siihen, että ei-venäläisen kansallisuuden tai jonkin muun syyn vuoksi osa Suomeen sota-aikana joutuneista ei enää pääsisi palaamaan Neuvostoliittoon tai mahdollisesti sen raunioille muodostuviin valtioihin. Mielessä olivat vielä ensimmäisen maailmansodan jälkeiset sekavat olot, joten olisi viisasta jouduttaa kotoutumista hyväksymällä tosiasiat. Käytännöllisyys oli aatteellisuutta voimakkaampaa jo ennen Stalingradin taistelua, jonka jälkeen voitonusko alkoi hiipua.

Sotavuosien ulkomaalaiset siviilit Suomen vakinaisessa väestössä

Maahanmuutto Suomeen ei tyrehtynyt vaikeimpinakaan aikoina, eikä edes vihollismaiden kansalaisia internoitu tai karkotettu maasta. Suomessa oli vuoden 1939 alkaessa 21 158 ulkomaalaista, joista 64 prosenttia oli Neuvostoliiton tai entisen Venäjän alamaisia; seitsemän vuotta myöhemmin ulkomaalaisia oli 9 790 ja heistä 60 prosenttia Neuvostoliiton tai entisen Venäjän alamaisia. Inkeriläisten, itäkarjalaisten, virolaisten ja saksalaisten määrät romahtivat, mutta muiden Pohjoismaiden ja Sveitsin kansalaiset pysyivät entisessä järjestyksessään kohtuullisen vähäisin vähennyksin. Saksan ja Unkarin kansalaisten internointi 22.9.1944–8.7.1947 tapahtui välirauhansopimuksen mukaisesti liittoutuneiden valvontakomission vaatimuksesta. Se loukkasi Suomen lainsäädäntöä, sillä Suomi joutui internoimaan myös omia kansalaisiaan, jotka olivat kaksoiskansalaisia.²⁰

Suomessa oli aina ollut kaksoiskansalaisia, vaikka kaksoiskansalaisuutta yritettiinkin huonolla menestyksellä rajoittaa vuosina 1920–2003, eikä se ollut milloinkaan muulloin este edes sotilasvirkoihin pääsyyn. Suomen armeijassa palveli runsaasti suo-

¹⁹ Miehikkälän leirin kirjeistöä vuosilta 1942–1943, Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimiston kansio Fc 1, Sota-arkisto (nyk. Kansallisarkisto).

²⁰ Määttä 2011.

menvenäläisiä, joita Neuvostoliitto saattoi pitää yhä omina kansalaisinaan (kuten se piti myös monia Neuvostoliittoon loikanneita suomalaiskommunisteja sekä sotavankeja). Esimerkiksi syntyperältään sveitsiläinen kenraaliluutnantti Karl Lennart Oesch oli ollut kaksoiskansalainen palvellessaan jääkärinä ja myöhemmin Suomen sotilastiedustelun päällikkönä.

Matkailua Suomeen rajoitti yleinen viisumipakko 1.7.1941–14.12.1949. Sitä ennen julkisuutta olivat saaneet etenkin Saksasta ja sen miehittämistä maista paenneet juutalaiset, joista kahdeksan karkotettiin 6.11.1942 Saksan miehittämään Viroon kohtalokkain seurauksin. Turvallisesti Suomessa kuitenkin vietti sotavuotensa ainakin 365 juutalaista ulkomaan kansalaista.²¹ Suomeen pakeni myös Saksaa vastaan taistelleita puolalaisia ja norjalaisia; myöhemmin Suomeen tuotiin Saksan miehittämiltä alueilta puolalaisia metsätyömiehiä. Tunnettuja vieraita olivat Norjan myöhempi kuningas Harald vuonna 1940, saksalainen kirjailija Bertolt Brecht vuosina 1940–1941, sotavankien vaihdossa kotiutettu virolainen olympiavoittaja Kristjan Palusalu ja Suomen kansalaisuutensa avioliiton myötä menettänyt kirjailija Aino Kallas vuosina 1943–1944.

Suomen ensimmäinen somali Muhammed Ali Zain jäi ranskalaisesta laivasta 24.9.1939 ja palasi Ranskaan vasta syyskuussa 1947.²² On viitteitä, että häneltä jäi Suomeen jälkikasvu. Kenraali Kaarlo Edward Kivekkään ottotyttären Gul-Begimin (myöh. Olga Loikkanen) jälkeen Suomen ensimmäinen Afganistanin kansalainen oli Tampereen islamilaisen seurakunnan imaamiksi syksyllä 1947 kutsuttu Habiburrahman Schakir. Ainakin 1950-luvulle saakka tataarien perustamat yhdyskunnat auttoivat kaikkien muslimien kotouttamisessa näiden kansallisuudesta riippumatta.²³

Järvenpäässä vihitty Abdullan pariskunta, jonka lapsi syntyi Suomessa vuonna 1943. Perhe palautettiin Neuvostoliittoon vuonna 1945, eikä heistä sen koommin kuultu. Kuva: Zekiye Arifdshanin kotiarkisto.

²¹ Rautkallio 2004, 442–454; Hanski 2006, 360 ja 365.

²² SM:n ulkomaalaistoimiston oleskelu- ja työluvut 1794/114 AD 1943, 2141/133 AD 1944, 978/I AD 1947 ja 1656/I AD 1947, Kansallisarkisto.

²³ Loikkanen & Harjula 2017, 138–139, 169 ja 258–260; Baibulat 2004; Leitzinger 2008b, 98–99.

Vaasan Jaakkoo Hasan Abdrahimin hautajaisissa

Hasan Abdrahim. Kuva Suomen Islam-seurakunnan veteraanikirjasta.

Helsingissä 13.2.1914 syntynyt reservinkorpraali Hasan Abdrahim kaatui talvisodan loppuvaiheessa maaliskuun 5. päivänä 1940 Säkkijärven Niemenlautassa. Siunaustilaisuus oli Suomen Muhamettilaisella hautausmaalla Helsingissä huhtikuun 18. päivänä. Hautajaisiin osallistui myös Vaasan-Jaakkoo, *Vaasa*-lehden päätoimittaja ja murrepakinoistaan tunnettu Jaakko Oskari Ikola. Hän kirjoitti seuraavana päivänä tapahtumasta:

Minä olin eilen torstaina iltapäivällä hautaamassa Suomen muhamettilaista, joka oli kaatunut Viipurinlahren taistelus, Hasan Abdrahim.

Sateli vettä, kevät oli susmuista ilmaa täynnä. Tapasin siellä saattoväen mukana Vaasan lyseos ylioppilaaksi tulleen turkkilaisen Enver Salahin, joka oli asetakis ja kertoi, että Suomen turkkilaisia on hänen tietämänsä mukahan kaatunut kaksi, kymmenkunta on haavoittunut ja että on n. 80–90 aseissa. Hautausaatossa olikin toistakymmentä Suomen muhamettilaista sotilasta ja kuusimiehinen kunniaavartioisto seisoi arkun vierellä. — — Arkku oli peitetty Suomen lippuun ja kahreksan Suomen muhamettilaista sotilasta kantoi sen ruumisautosta muhamettilaisten hautausmaalle, joka sijaittoo Lapinlahren sairaalaan pääportin läheisyydessä.

Yhrennentoista JR:n 1. komppanian eräs vänrikki puhui kauniisti rohkian aseveljen muistolle, joka haavoittuneena ei suostunut lähtemään sirottavaksi, vaan jatkoi taistelua siihen saakka kun sai toisen ja kuolettavan luodin ruumiiseensa ja siten saavutti sankarin kuoleman. Asetoverin kiitos ja tervehrys oli liikuttava. — — Kun seppeleet oli laskettu, istuivat turbaanipäinen pappi ja kai seurakunnan väkkäri vierekkäin hauran viereen asetetulle penkille ja pappi lauloi monijakeisen valitushymnin yksinään. Se oli ouron nuottinen, mutta kaunis.

Muuten voin sanoa, että meidän turkkilaisemme, joita sanotaan tavallisesti tataareiksi, ovat suuria patriootteja ja tuntevat lämmintä heimorakkautta suomalaisiin nähden. He pitävät yllä ”turaanilaisia suhteitaan” Istanbulin ja Unkarin ja Suomen välillä. Eino Leino runoili Turaanin tapparasta. Pertti Uotilan kans oon minäkin haaveellu turaanilaisen veriheimouren sithistä. — — Kunnioittaakseni Suomen puolesta sankarina kaatuneen turkkilaisen muistoa halusin olla läsnä tässä tilaisuudessa.²⁴

²⁴ Suomen Islam-seurakunnan veteraaniteos 2006, 101–103.

Internoitujen tataarien avulla rakennettiin maailman pohjoisin moskeija Järvenpäähän. Kuva Suomen Islam-seurakunnan veteraanikirjasta.

Suomen kansalaisuus myönnettiin viimeisenä rauhan vuonna 1939 kaikkiaan 707 ulkomaalaiselle, joista 75 prosenttia oli Neuvostoliiton tai entisen Venäjän alamaisia; vuonna 1948 Suomen kansalaisuuden sai jo 775 ulkomaalaista, joista 92 prosenttia oli Neuvostoliiton tai entisen Venäjän alamaisia. Koska ulkomaalaiset vaimot saivat automaattisesti aviomiestensä kansalaisuuden, tällä tavoin suomalaistettujen naisten määrästä ei ole mitään tietoa. Ulkomaalaislainsäädäntöön ei tehty 1940-luvulla olennaisia muutoksia, eikä Suomen viranomaisten asenteessa maahanmuuttajiin ollut havaittavissa minkäänlaista muutosta. Kansalaisuuslakia muutettiin 9.5.1941 ja ulkomaalaisasetusta 30.1.1942, mutta lain valmistelu oli aloitettu jo ennen sotia, eikä laki sisältänyt mitään sellaista, mitä olisi tarvinnut sotien jälkeen hävetä. Kansalaisuuslain 13. pykälän mukaan Suomen kansalaisuuden sai Suomessa syntynyt kansalaisuutta vailla oleva inkeriläinen tai itäkarjalainen lapsi, eikä toimeentulovaatimusta kansalaisuuden saamiseksi ollut, mistä säädettiin lain 14. pykälässä.²⁵ Valtioneuvoston päätöksellä 24.9.1942 valtiollinen poliisi valtuutettiin myöntämään erityisiä maahan-tulolupia miehitetyn alueen "suomensukuisiin heimoihin kuuluvalla henkilölle".²⁶

Sotienjälkeinen Suomi oli aiempaa sulkeutuneempi, köyhempi ja turvattomampi, mutta se ei ollut Suomen valinta. Ruotsi oli onnistunut välttämään sodat ja sen hyvinvointi houkutteli maahanmuuttajia Suomestakin. Helmikuussa 1939 Ruotsissa oli ollut alle kaksi tuhatta ulkomaalaista enemmän kuin Suomessa.²⁷ Vasta vuodesta 1945 Ruotsissa oli väkilukuun suhteutettuna enemmän ulkomaalaisia kuin Suomessa.

²⁵ Laki 325/9.5.1941 Suomen kansalaisuuden saamisesta ja menettämisestä.

²⁶ Valtioneuvoston päätös 778/24.9.1942 valtiollisen poliisin valtuuttamisesta eräissä tapauksissa antamaan maahan-tulolupia.

²⁷ *Hufvudstadsbladet* 23.3.1939.

Oliko Suomi avoin laajamittaisellekin maahanmuutolle?

Suomen ulkomaalaispolitiikka on harvoin poikennut perinteisestä, usein byrokraattisen ankaraksi koetusta laillisuusperiaatteesta, jossa oleskeluluvan saaminen edellyttää ulkomaalaiselta perusteluja: opiskelu- tai työpaikkaa, perhesiteitä ja hyötynäkökohtia suomalaisen yhteiskunnan kannalta. Poikkeuksellisissa oloissa viranomaiset ovat kuitenkin venyneet yllättävän rohkeisiin ja käytännöllisiin aloitteisiin. Vielä yllättävämpää on, ettei kielellisesti tai uskonnollisesti läheisimpiä ”heimoveljiä” juurikaan suosittu, vaikka sellaista moni vaati ja olettikin, vaan useammassa eri vaiheessa lähes 30 vuoden ajan oli valmiutta asuttaa maahan myös kansallisuudeltaan venäläisiä ja saksalaisia, jopa islaminuskoisia tataareja.

Edes jatkosodan aikana levinneen saksalaisperäisen rotuajattelun huumassa ei pyritty järjestelmällisesti syrjimään juutalaisia ja muslimeja, jotka selkeimmin poikkesivat suomalaisista kieleltään ja uskonnoltaan. Mitään salaliittoa ”vieraiden rotujen” poistamiseksi Suomesta ei ollut. Juutalaisten kansalaisuushakemukset jäädytettiin jatkosodan alkuvaiheessa, mutta Leo Ehrnroothin tultua maaliskuussa 1943 Edwin Linkomiehen rauhanhallitukseen Toivo Horellin tilalle sisäministeriksi, juutalaisillekin alettiin myöntää Suomen kansalaisuuksia isänmaallisen kansanliikkeen (IKL) kansanedustajien vastalauseista piittaamatta.²⁸ Luottamusta Suomeen oikeusvaltiona osoittivat juutalaisista Salomon Klass palaamalla Palestiinasta talvisotaan ja ruotsalainen Isac Meier Schapiro palaamalla Suomeen heinäkuussa 1944.²⁹ Luottamus kohdistui yllättäen pikemminkin oikeusvaltioon, virkamiehistöön ja poliittisiin päättäjiin kuin yksityisiin suomalaisiin, kansalaisjärjestöihin ja lehdistöön yleisesti. Juutalaisia syrjittiin ammatillisissa etujärjestöissä, urheilutoiminnassa ja yliopistoissa, joissa kilpailu kiristi tunteita. Klass oli kokenut syrjintää yhdessä suojeluskuntien komppaniassa, mutta hyväksyty toiseen.³⁰

Yhdenvertainen kohtelu ulottui myös Suomessa asuneiden ulkomaalaisten evakointiin Karjalasta suomalaisten evakkojen joukossa. Suomi ei täysin hylännyt kodittomiksi jääneitä tai Neuvostoliittoon joutuneita ulkomaalasiakaan, vaikka heidän puolestaan oli hyvin vähän tehtävissä. Kun sisäministeri Yrjö Leino oli luovuttanut Neuvostoliittoon laittomasti niin Suomen kansalaisia kuin Suomessa pitkään asuneita ulkomaalasiakin, vankeudestaan hengissä selvinneet saivat 1950-luvulla palata Suomeen yhtäläisesti, olivatpa Suomen kansalaisia tai eivät.³¹

²⁸ Leitzinger 2008a, 252–254 lähteinään mm. Kansalaisuusanomukset presidentin esittelyssä, Maahanmuuttoviraston arkisto ja Kansallisarkisto; *Uusi Suomi* 10.4.1943; Linkomies 1970, 233–235.

²⁹ Rautkallio 1989, 45–47; Rautkallio 2004, 450.

³⁰ Rautkallio 1989, 45–47; Rautkallio 2004, 450; Hanski 2006, 355–356.

³¹ Leitzinger 2008a, 287–292 lähteinään mm. asianomaisten muistelmat, sanomalehdet, Juha Martelius: Leinon vankien pidätys (Turvallisuuspoliisi 75 vuotta, toim. Matti Simola ja Jukka Salovaara, Poliisin oppikirjasarja 1, Helsinki 1994) sekä Ulkomaalaisten oleskelu- ja työlupakortisto, Kansallisarkisto.

"Viimeisen inkeriläisryhmän siirto Suomeen. Inkeriläisten tavarat viedään siirtolaivaan Paltiskissa [Paldiski]" 18.6.1944. Samaan aikaan suuri osa Kannaksen väestöstä oli jo evakuoitu puna-armeijan suurhyökkäyksen tieltä, ja 20. kesäkuuta Viipuri oli venäläisten käsissä. SA-kuva.

Suomi ei pyrkinyt sulkemaan rajojaan itsenäisyytensä ensimmäisinä vuosikymmeninä, ei kavahtanut laajojakaan hallittuja väestönsiirtoja eikä pyrkinyt valikoimaan maahanmuuttajiaan kansallisuuden perusteella. Vaikka olosuhteet eivät sallineet joukkomuuttosuunnitelmien toteutumista tai jäämistä pysyviksi, vuosina 1918–1945 Suomen kansalaisuus myönnettiin 10 388 perheelle.³² Tähän lukuun ei sisälly tuhatkun-

³² Leitzinger 2008b, 111–112.

ta petsamolaista, tuntematon määrä aviomiehensä kansalaisuuden automaattisesti saaneita ulkomaalaisia vaimoja tai jatkosodan aikana Suomeen jääneitä tuhansia inkeriläisiä, itäkarjalaisia, venäläisiä ja muita yksittäisiä henkilöitä, joiden piti vielä odottaa kansalaistamistaan.

Kesti kuitenkin vuoteen 1973, ennen kuin ryhdyttiin uudelleen kiintiöpakolaisten valitsemiseen, ja vielä kauemmin, ennen kuin alettiin järjestää laajamittaisempaa työvoiman rekrytointia ulkomailta. Siinä ajassa nuoren Suomen kokemukset olivat päässeet pitkälti unohtumaan ja rohkeus hiipumaan. Kun kesällä 1971 satakunta pakistanilaista ilmestyi Suomeen työnhakuun ja töitä olisi ollut tarjollakin, työntekijäjärjestöt torjuivat ajatuksen Ruotsin ja Keski-Euroopan maiden tapaisesta laajamittaisesta vierastyöläisten maahantulosta.³³

Kansainvälisen solidaarisuuden nimissä Suomeen alettiin hyväksyä kiintiöpakolaisia, mutta hyvin hillitysti ja määrän sijasta humanitaarista laatua korostaen – toisin sanoen tuotiin maahanmuuttajia hyvin vähän, mahdollisimman kaukaa ja mielellään työkyvyttömiäkin. Vielä 1980-luvulla muuttoa lähialueilta pidettiin ulkopoliittisesti arveluttavana. Mielet Suomessa vapautuivat hieman liian myöhään, sillä 1990-luvun alusta aloite siirtyi turvapaikanhakijoille, joiden määrät nousivat nopeammin kuin kiintiöpakolaisten tai muiden valikoitujen maahanmuuttajien. Suomessa ei ehditty pohtia suunnitelmallista ulkomaalaispolitiikkaa, vaikka työvoimapulasta oli ajoittaisia varoituksia jo 1970-luvun alusta, ja huoltovaje osattiin hyvissä ajoin ennustaa.

³³ Leitzinger 2011, http://www.migri.fi/tietoa_virastosta/maahanmuuton_historiaa/mansikkamaan_vartijat), 39–40.

Ortodoksisen siirtoväen kontrolloitu sopeutuminen

Heli Kananen

Suomalaisen siirtoväen sotien jälkeen tapahtunutta integroitumista uusille asuinseuduille on perinteisesti tarkasteltu sopeutumisen käsitettä apuna käyttäen. Suomalainen siirtoväki sopeutui ja oli professori Heikki Wariksen tutkimuksen mukaan sopeutunut jo 1950-luvun alkuun tultaessa, vaikka tämä ei aineellisestikaan pitänyt vielä aivan paikkaansa. Lisäksi siirtoväen sosiaalinen sopeutuminen uuden asuinseutunsa yhteisöihin¹ oli vasta aluillaan, henkisestä ja hengellisestä sopeutumisesta puhumattakaan.²

Kertomus siirtoväen sujuvasta sopeutumisesta täytti kuitenkin tehtävänsä ja palveli rauhaan palaavan kansakunnan omakuvan ja identiteetin rakentamista. Kuva yhtenäisestä kansasta oli osa henkistä ja ideologista puolustusrakennelmaa myös sotien jälkeen.³ Historiantutkija Miika Tervonen on osoittanut, että yhtenäinen kansa oli Heikki Warikselle myös henkilökohtaisesti tavoiteltava tila ja toisaalta jo toteutunut kansallinen näköala.⁴ Wariksen yhteiskunnan rakenteita käsittelevässä teoksessa

¹ Yhteisöllä tarkoitan joukkoa ihmisiä, jotka kokevat yhteenkuuluvuutta konkreettisten vuorovaikutustekijöiden ja kontakteissa syntyvien siteiden ohella myös yhteisön elämässä rakentuvien ja yhteisön jäsenten yhdessä jakamien arvojen sekä kontakteissa syntyvien kokemusten ja niitä ilmentävien myytillistyneiden kertomusten välillä. Yhteisön muodostaa lopulta joukko ihmisiä, jotka jakavat tietyn retorisen kuvauksen maailmasta. Yhteisöön rajautuva identiteetti, kuten tunne kotikuntalaisuudesta (esim. kiuruvetisyydestä) tai tunne kansallisuudesta (esim. suomalaisuudesta) lienee tunnistettavampia yhteisyyden kokemuksen muotoja; Kananen 2010, 41.

² Nevalainen 2010, 237–238; Holmila & Mikkonen 2015, 107–109; Malinen 2014, 8–9; Kananen 2015, 105–106.

³ Kananen 2007a, 80; Kananen 2010, 263.

⁴ Tervonen 2014, 137; Ks. myös Kananen 2007a, 82–83.

vuodelta 1948 tuntui vielä myös sotia edeltävän ajan rotuoppien kaiku. Hän kirjoitti rodullisesta yhtenäisyydestä tärkeänä tukena valtiolle.

Tätä ideologista lähtökohtaa vasten on arvioitava myös muutama vuosi myöhemmin julkaistua teosta *Siirtoväen sopeutuminen. Tutkimus suomalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta* (Waris et al.). Teoksessa esitetään Raja-Karjalan ortodoksisen väestön mukautuneen oloihinsa monissa kohdin jopa paremmin kuin muiden siirtokarjalaisien, ja ortodoksien kohtaamat sopeutumisongelmat ohitettiin.⁵

Sopeutumisen käsitteellä oli rauhan jälkeen myös sosiaalisesta normistosta juontuva rajoite. Ensimmäisen sopeutumista koskevan tutkimuksen lähtökohtiin sisään rakentui virallisen Suomen evakoilta odottama ja edellyttämä sopeutuminen.⁶ Samoin paikallisyhteisössä voitiin odottaa, että tulijat mukautuvat uuden asuinseudun tapoihin ja normeihin. Tämä odotus tarkoitti sotien jälkeen kulttuurista yhdenmukaistumista siten, että ortodoksievakot luopuvat ulospäin näkyvistä uskonnollisista tavoistaan ja suorastaan mukautuvat ulkoisesti muuhun väestöön.

Laatokan pohjoispuolelta sotia (1939–1944) paenneet rajakarjalaiset ortodoksievakot⁷ kohtasivat evakuointi- ja asutusalueilla ymmärtävän vastaanoton lisäksi sosiaalista syrjintää.⁸ Se oli luonteeltaan sekä avointa, siirtoväen ja paikallisväestön keskinäisessä kanssakäymisessä todentunutta alentamista että piilotetumpaa, rakenteellista luterilaisen enemmistöväestön toteuttamaa ortodoksien edustaman toiseuden kontrollointia. Jälkimmäinen tulee näkyväksi tarkasteltaessa esimerkiksi ortodoksisen kirkkokunnan jälleenrakennustoimintaa ja ortodoksisen kirkkokunnan väestökirjanpito-oikeuden lakkauttamishanketta.⁹ Kasvavan evakkopolven sosiaaliset luterilaisen kulttuurin odotuksiin ja tapoihin vastasivat sekä vertaisryhmä että toisaalta kansakoulunopettajat.

Tarkastelen tässä artikkelissa ruohonjuuritason sopeutumista. Lähestyn ortodoksievakkojen sopeutumista ensisijaisesti ulkoapäin kontrolloituna prosessina ja luterilaisen valtaväestön ortodokseille luoman ulkoisen identiteetin integroitumista ohjaavan vaikutuksen näkökulmasta. Ortodoksievakot vastaanottanut luterilainen enemmistöväestö perusteli ja oikeutti sopeuttavat kontrollitoimensa aiemmin ra-

⁵ Waris 1952, 304; Kananen 2007a, 87.

⁶ Kananen 2015, 105.

⁷ Raja-Karjalassa oli ennen viime sotia kahdeksan ortodoksisista seurakuntaa ja niissä noin 37 200 jäsentä. Hämynen 2010, 242.

⁸ Yhteisöt kontrolloivat jäsentensä käytöstä, odottaen ja edellyttäen jäseniltään tiettyjä asioita, kuten yhteiselämän onnistumisen tarpeet ja yhteiset pelisäännöt huomioivaa käytöstä. Kuitenkin silloin, kun esimerkiksi vähemmistöä enemmistön odotuksiin sopeuttava kontrolli kohdistuu vuodelta 1948 peräisin olevan YK:n ihmisoikeussopimuksen mukaisiin synnynnäisiin ominaisuuksiin, kuten syntyperään, äidinkieleen tai uskontoon ja edellyttää niiden piilottamista, voidaan puhua syrjinnästä.

⁹ Kananen 2010, 132–161.

Evakkojen ruokailu Isonkyrön koulussa vuonna 1942. Keittäjänä toimi rouva Miinin, kuvassa vas. alhaalla. Kuva: Karjalan Liitto.

kennetulla ja vielä 1940–1950-luvuilla uusinnetulla kategorisella toiseuskuvalla.¹⁰ Tarkastelen, millainen oli tämä toiseuskuva, jota luterilainen yläsavolaisväestö ylläpiti, ja millaisia argumentteja he käyttivät kontrolloidessaan ortodoksievakoita. Selvitän lähdeaineistosta myös perusteita, joilla luterilaiset rakensivat itselleen sosiaalisesti korkeampaa asemaa. Huomion kiinnittäminen todellisiin ja kuviteltuihin eroihin sekä aktiivinen erojen tuottaminen merkitsivät tosiasiallisesti sitä, että paikallisväestö ohjasi siirtoväen sopeutumista ja mahdollisuuksia valita erilaisten sopeutumiskeinojen välillä asettamalla rajoja ja odotuksia sen suhteen, miten evakoiden tuli uudella asuinseudulla käyttäytyä.

Koska etniset rakennelmat tulevat näkyviksi jokapäiväisessä arkisessa toiminnassa,¹¹ on perusteltua käyttää tutkimuksen lähteenä ruohonjuuritason vuorovaikutustilanteita kuvaavaa ja sivuavaa haastatteluaineistoa. Tutkin sotienjälkeisellä rauhan paluun kaudella Pohjois-Savossa koottuja haastatteluja. Kansallisarkistosta Jyväskylästä löytyvä laaja aineisto syntyi sadoista henkilöhaastatteluista, jotka tehtiin vuonna 1949 enimmäkseen Lapinlahdella. Haastattelut suoritettiin osana Yhteiskuntatieteellisen korkeakoulun toteuttamaa siirtoväkitutkimusta (1948–1952), ja hankkeen tuloksia

¹⁰ Ks. taulukko 1, s. 7.

¹¹ Kananen 2010, 27; Brubaker 2013, 241.

raportoitiin jo edellä mainitussa teoksessa vuonna 1952.¹² Haastateltavien joukossa oli sekä paikallista väestöä että alueelle tullutta siirtoväkeä.

Ortodoksien luokitteluperusteita

Paikallisten ja evakoiden kohtaaminen tapahtui ennako-oletusten kyllästävässä ilmapölyssä. Paikallisväestön keskuudessa vaikuttaneet käsitykset ohjasivat merkittävästi sitä, miten uusiin yhteisöjäseniin suhtauduttiin ja millaiseksi heidän yleinen sosiaalinen asemansa kehittyi. Nämä ennako-oletukset aktivoituivat erilaisista kulttuurisista vihjeistä, joita apuna käyttäen ja joiden nojalla siirtoväen vastaanottaneet savolaiset luterilaiset sijoittivat tuntematonta ortodoksista siirtoväkeä olemassa olleeseen etniseen kategoriaan. Tällaisia aktivoivia kulttuurisia merkityksiä ja ilmiöitä oli useita. Sosiaalisessa vuorovaikutuksessa havaittavissa olleet ulkoiset vihjeet toimivat usein sellaisenaan perusteena, jonka nojalla paikkakuntalaiset sijoittivat tulijat jo ensinäkemältä epäedulliseen luokitukseseen.

Sijoittaessaan evakkoja tuntemaansa toiseuskategoriaan, paikallisväestö käytti vihjeinä muun muassa karjalankieltä äidinkielenään puhuneiden puhekieltä, paikallisesta eroavaa nimistöä ja pukeutumista.¹³ Tässä tarkoituksessa ”vihjeinä” toimivat myös paikallisesta poikenneet uskonnolliset tavat, kuten ikonin edessä rukoileminen tai ristinmerkin teko. Usein kommentit ortodoksien uskonnollisista tavoista olivat sävyllään kielteisiä, mistä seurasi ortodoksien sosiaalisen aseman alentuminen. Tapojen yhteydessä voitiin viitata esimerkiksi ”epäjumalan palvontaan”:

¹² Waris 1952; Kananen 2015, 363–364; Heikki Wariksen et al. teos on nelivuotisen siirtoväen sopeutumista selvittäneen tutkimushankkeen tulosten loppuraportti. Tutkimuksen rahoitti pääasiassa yhdysvaltalainen Rockefeller -säätiö. Ks. myös artikkeli Kananen 2018, *Sopeutuminen kipupisteitä. Salmilaiset ortodoksit luterilaisten keskellä*, joka ilmestyy syksyllä 2018 Salmi-säätiön pitäjähistoriateoksessa.

¹³ Pukeutumiseen liittyvistä huomioista mm. ”...pappia ei eroiteta joukosta niin kuin luterilaista pappia, se kun istuu siinä penkin päässä vaikka minkälaisissa vaatteissa...” (M ei ikää, Lapinlahti); ”...Heidän pukeutumisensa on monta kertaa niin vaatimatonta, ettei papiksi tuntisi. Vaatteet voivat olla rikki...” (M35v, Lapinlahti); Kieleen liittyvistä huomioista mm. ”...täällä toiset meiän salmin kieltä nauravat...” (N51v, Salmi); ”...Kiuruveellä päin sannoivat, että eihän niiden puheesta saa selvää...” (M69v); Virtanen 1972, 150.

Ne niitä jumaliaan palvovat, niillä on niitä jumaliaan kaulassa ja ketjussa ja seinillä ja joka paikassa¹⁴; kuvainpalvelua en ole oikein ymmärtänyt, Jumalahan kieltää sen käskyissään.¹⁵; oudolta näytti... huoneenpirskotuksensa ja metkunsä... liikoja liikkeitä.¹⁶

Siirtoväen majoitusvaiheen aikana paikalliset pääsivät näkemään ortodoksien uskonnonharjoitus- ja jumalanpalvelustapoja. Neuvostoliitolle luovutetuilta alueilta evakuoitu ortodoksinen suomalaisväestö asui tilapäismajoituksessa muiden suomalaisten kodeissa aina siihen saakka, kunnes omat asunnot järjestyivät. Usein majoitusvaihe venyi vuosiksi. Kun siirtoperhe harjoitti uskonnollisia tapojaan, tarjosi se paikallisväestöä edustavalle talonväelle tilaisuuden arvioida ortodokseja ja ortodoksisuutta haluamallaan tavalla. Myös julkisissa tiloissa, kuten kouluilla ennen ortodoksisen kirkkokunnan uudelleenrakennusohjelman¹⁷ toteutumista pidetyt jumalanpalvelukset olivat tilaisuuksia, joissa paikallisilla oli mahdollisuus sijoittaa yhteisöön tulleita ihmisiä kategorioihin ja samalla uusintaa ja myös muokata aiempaa etnistä luokitusta ja siihen sisältyneitä sosiaalisia merkityksiä.

Monelle luterilaiselle "vääränä" näyttäytyneen "kuvainpalvonnan" ohella ortodokseihin liitetty "taikauskon" leima oli osa sitä moraalista polttomerkkiä,¹⁸ joka tulijoihin yhteisössä lyötiin. Myös viittaukset taikauskoon olivat ensisijaisesti moraalisia arvioita, joilla paikallisväestö samanaikaisesti sekä loi että osoitti ortodoksien alemmuutta sosiaalisessa hierarkiassa. Sanat eivät olleet merkityksiltä tyhjiä, vaan ne sisälsivät jaettuja kulttuurisia merkityksiä, jotka niin luterilaiset kuin ortodoksit saattoivat ilman lisäselityksiä ymmärtää. Muun muassa haastatteluista löytyvät maininnat "Taikuutta siinä on"¹⁹, "Temppuja ne ovat"²⁰, "hassua vihkiä taloja, näyttävät pakanallisilta"²¹ ja "pappi kuuluu taluttelevan pöyvän ympäri. Se on kummoo hommoo,"²² osoittavat, miten yläsavolainen luterilaisväestö vuonna 1949 kuvasi ortodoksisia tapoja. Taikauskoisuusleimaan viitattiin myös niissä kommentteissa, joissa käytettiin lumoukseen viittaavaa verbiä *haihtua*: "nuorista se kyllä haihtuu pois",²³ totesi isäntämies Lapinlahdella tarkoittaessaan ortodoksisuuden häviävän siirtoväen nuoremasta polvesta.

¹⁴ N26v. Lapinlahti.

¹⁵ M19v. Lapinlahti.

¹⁶ N32v. Lapinlahti.

¹⁷ Mustonen 1980; Kananen 2007b.

¹⁸ Ks. Häkkinen 2005, 230–237; Kananen 2010, 257–258. Mikäli ortodoksien tapoja ja käsityksiä olisi nimitetty taikauskon sijaan esimerkiksi kansanuskoksi, olisi suhtautumisen sävy voinut olla toinen.

¹⁹ M51v. Lapinlahti.

²⁰ M43v. Lapinlahti.

²¹ N49v. Iisalmen MLK.

²² N65v. Lapinlahti.

²³ M ei ikää. Lapinlahti.

Alempaa sosiaalista asemaa tuotettiin vastaryhmälle myös korostamalla itseä ja omaa uskoa, luterilaisuutta. Luterilaisväestön korkeampaa sosiaalista statusta rakennettiin erityisesti sellaisten käsitteiden kuin *kehittyneisyys*, *pätevyys* ja *sivistyneisyys*²⁴ avulla. Kysyttäessä mielipidettä ja käsityksiä ortodokseista ja ortodoksisuudesta saatoivat paikalliset puhua myös vanhanaikaisuudesta,²⁵ jälkeenjääneisyydestä²⁶ tai henkisesti alemmalla tasolla olemisesta.²⁷ Vertailu suoritettiin ja asenteita rakennettiin jälleen aiemmin omaksuttuja käsityksiä apuna käyttäen:

*Ne ovat joitai kymmeniä vuosia jälessä meistä tavoissaan.*²⁸ *Tuo kreikanuskonto kai pitää ihmisen alkukantaisena ja jarruttaa kehitystä.*²⁹ *Väki alkeellisempaa kuin luterilainen.*³⁰ *Suuren maan sivistyneistöltä ei vaadita niin paljon kuin pienen.*³¹

Ortodoksien tapojen ja kehittyneisyyden kommentoinnin ohella luterilaiset ottivat esiin näkemyksiä luterilaisuudesta. Oman paremmuuden korostaminen voitiin nojata luterilaiseen uskontoon liitettyjen arvostusten varaan. Näissä luterilaista *”ristinuskoa”*³² ja ortodoksien *”ryssänuskoa”* vertailevissa kommentteissa luterilaisuutta määritettiin muun muassa oikeaksi uskoksi³³, joka yleensä käsitettiin myös syvällisempänä ja vakavana uskonnollisuutena:

*Luterilainen homma on toisenlaista... niin kuin se on puhdistettu,³⁴ kun itse on oikealla tiellä.*³⁵ *Eivät tunne syntiä synniks.*³⁶

Ortodoksit eivät olleet yksin leiman kohteena, vaan sotienjälkeisessä Suomessa sosiaalinen sanktio laukesi usein mihin tahansa muuhun kuin luterilaiseen uskonnolliseen yhteisöön kuulumisen seurauksena. Vaikka ortodoksinen kirkko oli saanut toisen kansankirkon aseman vuonna 1918, ortodoksit saatettiin edelleen luokitella lahkolaisiksi ja

²⁴ Ks. taulukko, s. 109.

²⁵ M40v. Lapinlahti.

²⁶ M40v. Lapinlahti.

²⁷ M53v. Iisalmen MLK.

²⁸ M55. Lapinlahti; Kananen 2015, 111.

²⁹ M35v. Lapinlahti.

³⁰ M18v. Lapinlahti.

³¹ N ei ikää.

³² M85v. Lapinlahti.

³³ Mm. M67v. Lapinlahti; M18v. Lapinlahti; N35v. Toivakka; M35v. Toivakka.

³⁴ M ei ikää. Lapinlahti.

³⁵ N 35v. Toivakka.

³⁶ M73v. Lapinlahti.

Kesäinen päivä salmilaisessa kalmistossa 1930-luvun lopulla. Kuva: Karjalan Liitto.

samalla heidän sosiaalinen asemansa luterilaisia alemmaksi.³⁷ Aikalaishaastatteluissa voitiin yhdistää ortodoksisuus ja helluntaillaisuus oudoiksi koettujen tapojen nojalla.³⁸ Jopa Savossa arvostetun körttiläisyyden ja torjutun kreikkalaiskatolilaisuuden välille voitiin asettaa *yhtä kuin* -merkki vaatetuksen perusteella, kuten lapinlahtelaisnainen totesi: "Tuo körttiläisyyskin vaatteilla koettaa näytellä. On kuin kreikkalaiskatoliset."³⁹ Toinen ortodoksien luterilaisesta poikkeavaan sosiaaliseen asemaan viitannut haastateltava taas kertoi, ettei ole lahkoista perustanut.⁴⁰ Samaan merkitykseen liittyy myös 51-vuotiaan lapinlahtelaismiehen kesällä 1949 antama haastatteluvastaus: "Minusta kreikkalaiskatoliset ovat niin vappaakirkollisia, lieneekö yhtään kertoo kirkossa käyneet."⁴¹

Koska ortodoksien kategorian luonnehdinnat olivat kehittyneet jo ennen siirtoväen tuloa, ne oli helppo noutaa luterilais yhteisön yhteisesti jakamasta tietovarannosta uuteen käyttöön. Kun tarvittiin nopeasti selityksiä sodista seuranneille ympäristön

³⁷ Poissulkemisen mekanismeista on mainittava myös hautaamiseen liittyneistä käytännöistä, joista Kananen 2010, 79, 260.

³⁸ N49v. Lapinlahti.

³⁹ N69v. Lapinlahti.

⁴⁰ N68v. Lapinlahti.

⁴¹ M51v; "...toiset katsovat lahkouskonnoksi..." (M44v., Suistamo).

Asutustilan saanti mahdollisti maataloudesta elantonsa saaneille evakkoperheille jälleen maahan kiinni pääsemisen. Elämä alkoi pikkuhiljaa hymyillä, kun oli vaellusvuosien jälkeen saatu oma katto pään päälle ja elanto oli turvattu. Kuvassa heinäntekijöitä Lapinlahden Naarvanlahdessa 1950-luvun alussa. Kuva: Ilona ja Niilo Kuikan kotiarkisto.

muutoksille ja monimutkaisille ilmiöille ja kun toisaalta haettiin keinoja, joilla kontrolloida koettua elinympäristön muutospainetta paikallisväestön suotuisana pitämään suuntaan, noudettiin selityksiä sieltä, mistä ne olivat kätevästi tavoitettavissa: olemassa olleista kansanomaisista selitysmalleista, kuten ortodoksien kategorisesta toiseudesta sekä enemmistöväestön norminmukaisena ja oikeana pitämistä arvostuksista ja odotuksista. Esimerkiksi ryssittelyä oli käytetty Suomen itsenäistymisen jälkeen luokiteltaessa ihmisiä, joten kontrollitavatkin olivat tuttuja ja koeteltuja.⁴² Näistä muodostui kokonaisuus, joka ohjasi ensin siirtoväelle annettua vastaanottoa ja joka vaikutti edelleen siirtoväen valitsemiin sopeutumiskeinoihin.

Seuraava taulukko osoittaa ortodokseille rakennetun ulkoisen identiteetin, jolla kontrollitoimet tulivat perustelluksi ja oikeutetuksi. Oman kulttuurin ja oman ryhmän ensisijaisuuden perusteet luotiin vastakkainasettelussa vertaamalla, tai suoraan sanottuna kertomalla, mitä luterilaisyhteisössä ei suvaittu. Luterilaisten omakuva kiteytyi ei-toivottujen ominaisuuksien ja käytöksen vastakuvana, preferoituna tai ideaali-identiteettinä.⁴³

⁴² Kananen 2010, 87–88, 91, 94–95.

⁴³ Kananen 2010, 64.

Kategoriset identiteetit luterilaisten määrittelemänä

Luterilaisten omakuva	Luterilaisten näkemys ortodokseista
Oikea usko	Pakanuus, taikausko, epäjumalan palvonta
Syvämpi merkitys, vakavuus, yksinkertaisuus / säästäväisyys	Pintapuolisuus, ulkokultaisuus, turhamaisuus / tuhlaavaisuus
Sivistys, pätevyys	Sivistymättömyys, alikehitys
Puhtaus	Likaisuus
Suomalaisuus	Venäläisyys
suomalainen	ryssä
isänmaallinen	epäisänmaallinen
luotettava	epäluotettava, epäilyttävä
	suorat viittaukset venäläisiin, Venäjään, slaavilaisuuteen

Ryhmärajojen valvonnan tapoja

Niissäkin tapauksissa, joissa ortodokseihin kohdistetun oudoksunnan ja ihmettelyn ensisijainen tarkoitus ei olisi ollutkaan asettaa tulijoita huonoon valoon, usein niin kuitenkin kävi. Moitteet, arvostelu ja tuomitseminen saivat monet ortodoksit häpeämään juuriaan, uskontoaan, äidinkieltään ja sen myötä itseään. He kokivat alentamisen johdosta olevansa toisen luokan ihmisiä ja kelpaamattomuus rakentui ainakin jossain määrin osaksi heidän minäkuvaansa.⁴⁴ Ortodokseihin ulkoapäin kohdistettu leima oli selvästi sosiaalisesti alentava ja sellaisena tuotti sosiaalista rajaa ryhmien välille. Syrjintä oli näin ollen ryhmärajojen valvontaa. Rajoja ja sosiaalista erottelua toisin sanoen sekä tuotettiin että valvottiin myös pois sulkemalla yhteisyydestä ja häpeäntunnetta luomalla.

Yksi eniten tunteita liikuttaneita kysymyksiä sotien jälkeen olivat ortodoksien ja luterilaisten seka-avioliitot. Haastatteluissa kerrottiin muun muassa siitä, miten eräässä perheessä tytär aikoi avioitua kreikkalaiskatolisen siirtolaisen kanssa ja äiti itki tätä monta päivää.⁴⁵ Mitenkään erikoista seka-avioliiton solmiminen ei ollut, sillä 1940-luvun puolivälissä ja jälkipuoliskolla kolme neljäsosaa evakoista solmi avioliit-

⁴⁴ Kananen 2010, 87, 189, 194, 262–264. Myös yleinen epäkunnioittava käytös sellaisenaan voidaan tulkita toisen alentamisena ja alemman aseman osoittamisena: "...Milloin mitenkään, milloin nauretaan, milloin pilkataan... Luterilaiset kreikkalaiskatolisessa jumalanpalveluksessa... nauravat, istuskelevat, syljeskelevät... Henki on vanhurskas, mutta tavat." (M38v. Salmi).

⁴⁵ M31v. Lapinlahti.

ton muualta Suomesta kotoisin olleen puolison kanssa.⁴⁶ Niissä tapauksissa, joissa toinen osapuoli kuului eri uskontokuntaan, saattoivat suvut molemmin puolin olla vastahankaan avioitumissuunnitelmiin nähden. Ryhmärajoja valvottiinkin myös kontrolloimalla avioliittoon menoa.

Oman ryhmän sisäisten liittojen suosiminen oli kannanotto, jonka välityksellä torjuva suhtautuminen seka-avioliittoon tuli julki. Muun muassa äidit ja sisaret olivat kantaa ottavien joukossa, sillä he jakaisivat evakkona seudulle tulleiden miniöiden kanssa yhteisen keittiön ja kotitalouden.⁴⁷ Savolaisäiti saattoi sanoa, että "oisin sallinu pojallekkii savolaisia"⁴⁸ tai sisar kertoi, kuinka "olisin ollut... sitä mieltä, ettei veljeni olisi ottanut siirtolaisista vaimoan. Äiti oli samaa mieltä."⁴⁹ Myös ortodoksien puolelta esitettiin käsityksiä, joiden mukaan olisi parempi avioitua omaan kirkkoon kuuluvan henkilön kanssa. Tässä yhteydessä peruste saattoi löytyä ortodoksien alemaksi havaitusta sosiaalisesta asemasta ja pelosta, ettei ortodoksista miniää pidettäisi "ihmisenäkään uusissa piireissä".⁵⁰

Torjuva suhtautuminen seka-avioliittoihin ei ollut uutta. Menneinä vuosisatoina seka-avioliittoihin oli suhtauduttu kielteisesti, ja asenteen juuret olivat elossa vielä sotienjälkeisellä kaudella siitäkkin huolimatta, että puolison valinta oli jo useimmiten henkilökohtaisesti päätettävissä. Myös tässä yhteydessä tuli esiin, että ortodoksien vihkittavat olivat pilkan aihe paikallisyhteisössä: "Ne kun puoleks lissee, sanovat, että papin helmas juoksevat vihkipari," kertoi evakkonainen Lapinlahdella.⁵¹ Toisaalta seka-avioliitot varmimmin johtivat siihen, että sulautuminen yhteisöön sujui nopeasti. Muun muassa enemmistö seka-avioliitoissa syntyneistä lapsista, 1940-luvun lopulla jopa yli 80 prosenttia ja myöhemminkin kaksi kolmasosaa, kastettiin ja he samastuivat luterilaisuuteen ja luterilaisemmistöisen yhteiskunnan kulttuuriin ja elämisen tapoihin.

Sotienjälkeistä ilmapiiriä kuvastaa myös ortodoksien painostaminen uskonnonvaihtoon. Joko toiveiden tai suoranaisten odotusten muodossa ilmentynyt uskonnonvaihtoteema voidaan tulkita yhdeksi sosiaalisen rajan teon ja rajan valvonnan tavaksi. Epävirallisesti ortodokseihin kohdistetut alentavat käsitykset ja ortodoksien kiistanalainen asema sotien jälkeen johtivat siihen, että ortodokseja painostettiin vaihtamaan uskontoa. Uskonnonvaihtoon kannustaminen ja sen odottaminen vahvistaa tulkintaa, jonka mukaan luterilaiset kokivat ortodoksiseen kirkkoon kuulumisen ja ortodoksisuuden vakavana normin rikkomuksena. Aikalaiset kertoivat, että painostus oli paikallisella tasolla vähintään puolivirallista: luterilainen papisto toimi aktiivisesti

⁴⁶ Waris 1952, 348–349; Kananen 2010, 202.

⁴⁷ JYMA, FJK, X. Rusko: "...silloin on haittaa, jos menee miniäksi, sillä taloustavat ovat paljon erilaiset."; Kananen 2010, 197–198.

⁴⁸ N61v. Lapinlahti.

⁴⁹ N21v. Lapinlahti.

⁵⁰ Kananen 2010, 198.

⁵¹ N19v. Salmi; Ks. ortodoksien selviytymisstrategioista laajemmin Kananen 2010, 189–215.

kannustaessaan ortodokseja vaihtamaan kirkkoa.⁵² Perinteisesti papisto oli toiminut paikallisyhteisön normin mukaisten tapojen noudattamisen takeena ja erottelujen luomien rajojen valvojana.⁵³

Haastatteluissa tavoitetut ja uskonnonvaihtoon liittyvät mielipiteet olivat muiden etnisestä taustasta rankaisevien arviointien lailla moraalisen huonommuuden ja epäilyttävyyden osoittamista. Seuraavat esimerkit kertovat, miten moninaisesti käsitykset samasta asiasta muodostuivat:⁵⁴

- nouseva kansa hävittää tavan pois
- tuskin se häviää, pakkotoimenpiteillä voi hävitä
- liittyisivät luterilaiseen kirkkoon
- jää pois tuo usko, kun meikäläisiin sekoittuvat
- jos nuo nuoret noin ikkäästi ovat, voip haihtua. Jos pitemmän aikoo tiällä ovat, ois parempi kun samassa uskossa oisivat.

Sen lisäksi, että sosiaalisia eroja ja ryhmärajoja valvottiin ortodoksien tapoja ihmettellemällä ja pilkkaamalla⁵⁵ tai toivomalla ortodoksien liittyvän luterilaiseen kirkkoon, luterilaisväestö valvoi ryhmärajoja myös erilaisin epäilyin. Vieraisiin ja tuntemattomiin yhteisöön tulijoihin kohdistui epäilyjä ihan vain outouden perusteella. Aiemmin on havaittu, että esimerkiksi Valtimon Sivakan kylällä ilmeni ajatuksia vieraiden tulijoiden epärehellisyydestä. Paikallisväestön keskuudessa koettu epäily, ettei kanssakäyminen ollut rehellistä, lisääntyi sitä mukaa, mitä enemmän vieraita yhteisöön asettui.⁵⁶

Epäilyksenalaisuus syntyi jo siitä yksinkertaisesta syystä, että tulijat eivät kuulu neet yhteisöön, eikä heillä ollut hankittua mainetta ja asemaa tullessaan. Vierauden vaikutuksen ohella olemassa ollut etninen kategoria vahvisti epäilyjä, joita paikalliset tunsivat tulijoita kohtaan. Kun henkilö liitettiin ortodoksin kategoriaan, hänet miellettiin usein ikään kuin automaattisesti epäilyksenalaiseksi. Kuuluminen ortodoksiseen kirkkoon teki evakoista paikallisväestön silmissä epäilyttäviä tai heitä pidettiin luokituksen nojalla todennäköisemmin epäilyttävinä kuin luterilaisia. Ortodoksisuuteen liitettiin käsityksiä muun muassa vilpillisyydestä. Kuten luterilainen kansakoulun-

⁵² "Outokummun pappi... Niiloa houkuttelee, jotta etkö muuta uskontuu..."(N66v. Suistamo); "...papeilla tuntuu kai olevan pyrkimyksenä, että saadaan siirtäväki vaihtamaan uskontoaan..."(M39v., Salmi); "...ainakin Maaningan pappi polkee meitä..."(M32v., Salmi); Kananen 2010, 115, 197–200.

⁵³ Kananen 2010, 116.

⁵⁴ JYMA, SH, SSST, MY — 1949, III:11/13, 3. Paikallisten haastattelut.

⁵⁵ "...menot ovat niin erilaisia ja vaikuttavat... kummallisilta meidän keskuudessa että... tehdään pilkkaa..." (M ei ikää. Lapinlahti).

⁵⁶ Knuuttila Seppo, 1996, 81; Kananen 2010, 98.

opettaja sen sanoi: ”uskonto tekee heistä mielestäni vilpillisiä. Se on sillä selvä, kun tunnustetaan papille.”⁵⁷ Niin ikään ortodoksisuuden voitiin ajatella olevan uskontona liian kevyttä, liian helppoa.⁵⁸ Edes ripittäytymisvaatimus ei vaikuttanut käsityksiin ortodoksisuudesta kevyenä uskontona.

Siinä missä naureskelu – ”Kansa tirskuu lehterillä”⁵⁹ – johti myös epäilyksenalaisuus näkymättömien rajojen pystytykseen ja olemassa olleiden rajojen vahventumiseen ihmisten välillä. Kun toiseen suhtauduttiin epäillen, oli hyvin todennäköistä että tutustuminen, ystävyystyminen tai ylipäänsä suhteen luominen vastaryhmäläiseen ei ollut luontevaa. Ennakkoluulot ja niiden herättämät epäilyt hidastivat paikallisväestön ja siirtoväen tutustumista ja olivat vaikuttamassa erillään pysyttämisen ilmiöön.

Haastatteluaineistossa on esimerkkejä siitä, että rajat todella tuntuivat kanssakäymisessä yhteistoimintaa hidastaen. Erillään pysyttelyn perimmäisenä syynä lienee usein ollut vieraan ja toiseuden pelko. Lapinlahtelaismies totesi, miten ”uskonto tekee juovan väliin, seurustelu on pingotettua. Siinä on pelko välillä.”⁶⁰ Ilmiötä voitaisiin avata myös käsitteillä välttely ja vierastaminen, kuten lapinlahtelaisnaiset kertoivat: ”Se on niin kuin molemmin puolista se erillään pysyttely”⁶¹ ja ”paljonhan ne kreikkalaiskatoliset eristäytyvät”.⁶² Ilmiöstä on havaintoja myös siirtoväen haastatteluissa ja esimerkiksi ortodoksinen opettaja kuvasi kokemustaan siitä, kuinka paikallisväestö eli erillään, pysyttellen poissa kreikkalaiskatolisista jumalanpalveluksista ja muista tilaisuuksista.⁶³ Harvinaisempaa sen sijaan oli, että joku kykeni katsomaan erottelun tavan yli ja totesi, että ”eikö tuo liene jokaisessa uskonnossa, ettei mielellään hyväksyisi muita”.⁶⁴

Paikallisväestön epäluuloissa olikin kyse tottumattomuutta ja outoutta syvemmästä, etnisen kategorian nostattamasta epäluulosta.⁶⁵ Erityisen selvästi lapinlahtelaismiehen kuvaama pelko ja sen herättämä epäluulo oli havaittavissa paikallisväestön suhtautumisesta siirtoväen pappeihin. Papiston yöpyminen siirtoväen taloissa herätti luterilaisissa mieltä vaivanneita epäluuloja. Paikallisväestön sosiaaliset rajat ylittävä läheisyys siirtoväen ja heidän papistonsa välillä epäilytti.⁶⁶ Liiallinen läheisyys näytti normin rikkomiselta, ja havaintoja saattoi vielä täydentää esimerkiksi tuntemus siitä,

⁵⁷ N39v. Lapinlahti.

⁵⁸ M73v. Lapinlahti; M51v. Lapinlahti.

⁵⁹ N15v. Salmi.

⁶⁰ M60v. Lapinlahti; Kananen 98–101.

⁶¹ N27v. Lapinlahti.

⁶² N69v. Lapinlahti.

⁶³ N53v. Salmi.

⁶⁴ N24v. Lapinlahti.

⁶⁵ Ks. epäluulon juurista kootusti Kananen 2010, 73, 81, 87–88, 91–94.

⁶⁶ Kananen 2010, 90.

ettei ortodokseilla ollut hengellisen ja maallisen toiminnan välillä samanlaista raja-aitaa, johon luterilaisyhteisössä oli totuttu:

Ovat... hartaita, mutta heti lähtevät iltamiin⁶⁷; kr.kat. ei ole vakavaa... on se... löysempää... ne voivat tehdä ristinmerkin ja... rivoa samassa.⁶⁸

Yleinen epäilyksenalaisuus saattoi johtaa myös siihen, että syyttävä sormi osoitti karjalaislapsia todennäköisemmin kuin muuta väestöä ja heitä voitiin kevyemmin perustein syyttää varkauksista ja ilkivallasta. Salmilaistyttö muisteli majoituksen aikaisia tilanteita kertoessaan, että "tuntuu, ettei ihmisellä ole omaa vapautta majoitusaikana. Aina jotain kun särkyi niin se oli meidän syytä."⁶⁹ Kuvaavaa on, että Kiuruvedellä ortodoksisen seurakunnan kirkkoherran, isä Mikael Kuhan lapsia syytettiin kirjeitse taajaman kelkkamäen ympäristön sotkemisesta, vaikka taajaman lapset yleisesti käyttivät kyseistä mäkeä.⁷⁰ Voi myös kysyä, olisiko evankelis-luterilaisen seurakunnan kirkkoherraa lähestytty vastaavanlaisella kirjeellä. Kysymyksen esittäminen voi tuoda näkyväksi sitä sosiaalista eroa, joka luterilaisen ja ortodoksisen kirkkoherran asemien välillä todellisuudessa monin paikoin sotien jälkeen vallitsi.

Paikallisten siirtoväkeen kohdistama torjunta ja hyväksymättömyys saattoivat tulla ilmi vielä karjalaisiin kohdistettuna ilkivaltana. Perinteisten nautintaoikeuksien kyseenalaistuminen ja totuttujen nautintarajojen ylitys johtivat vaikeuksiin. Siirtoväen hakeutuessa paikallisille järville kalastamaan saattoi seurauksena olla jopa pyydysten tuhoaminen. Vastustuksen ilmetessä tuhona elannon hankintayrityksistä oli luovuttava.⁷¹ Tähän rinnastuvat ilmiönä 2000-luvun alkupuolen Suomessa tehdyt hyökkäykset esimerkiksi ulkomailla syntyneiden omistuksessa olleita etnisiä ruokaravintoloita vastaan.

Moninaiset siirtoväkeen kohdistetut epäilyt rehellisyydestä täydensivät ortodoksien läsnäolon nostattamia moraalittomuussytöksiä. Epäilyt rehellisyydestä kohdistuivat myös luterilaisiin evakoihin, sillä enemmistöuskoisuudestaan huolimatta hekin olivat paikallisyhteisössä tuntemattomia ja siksi joutuivat sosiaalisen kontrollin alaiseksi sekä etsimään ja lunastamaan paikkansa uuden asuinseutunsa yhteisössä. Epäilyt ilmenivät muun muassa syytöksinä siitä, että siirtoväki pyrki hyötymään sodissa menetetyin omaisuuden korvausjärjestelmästä yli sen, mikä oli ollut omaisuuden todellinen määrä tai mikä oli paikallisten mielestä sopivaa ja tarpeen. Evakoita loukkasi, etteivät paikalliset tuntuneet ymmärtävän, mitä Karjalaan oli jäänyt. 2000-luvun alussa kokonaisuutena ortodoksien haastatteluissa kävikin ilmi, ettei suhde korvauspolitiikkaan

⁶⁷ M18v. Lapinlahti.

⁶⁸ M73v. Lapinlahti.

⁶⁹ JYMA, SH, SSST, YT — 1951, III:11/21, 1. Haastattelut (5. Tyttö); Kananen 2010, 113.

⁷⁰ Kananen 2010, 113; Ks. isä Mikaelista ja lapsista myös Luttinen 2016, 36–44.

⁷¹ Kananen 2010, 100–101.

ollut mutkaton ja että paikallisväestössä oli niitä, jotka ajattelivat, että karjalaiset olivat saaneet korvaukset tyhjästä.⁷²

Mitään erikoista tällaisissa epäilyissä ei ollut. Muinakin aikoina tilanteissa, jotka ovat tuntuneet hallitsemattomilta ja jolloin tulevaisuus on koettu epävarmaksi, on esitetty epäilyjä ja syytöksiä taloudellisesta hyväksikäytöstä tai avunsaajan katteettomasta hyötymisestä. Erilaisia epäilyjä käytettiin säätämään vieraiden tulijoiden toimintamahdollisuuksia yhteisössä.⁷³ Ne palvelivat siis samaa tehtävää kuin kielteiset huhut. Syytösten totuudellisuus ei tässä kohtaa ollut ratkaisevaa, vaan niiden käyttötarkoitus: syytöksillä valvottiin ja ohjattiin yhteisössä olevien ihmisten vastaista käytöstä.

Esimerkiksi paikallisten tuntema kateus evakoiden saamista tuista ja korvauksista palautui takaisin muuntuneena epäilyiksi rehellisyydestä. Muun muassa kateudesta juontuvat epäilyt olivat kuitenkin heijastusta paikallisten omasta tunnetilasta, jolla ei automaattisesti ollut tekemistä siirtoväen rehellisyyden kanssa.⁷⁴ Myös psykologinen ihmisyhteisöissä toimiva ryhmäprosessi vaikutti samansuuntaisesti. Yhdysvaltalainen psykologi ja myötätuntotutkija Kristin Neff kirjoittaa, että oli ryhmä muodostettu millä perusteella ja missä olosuhteissa hyvänsä, ihmisellä on taipumus ryhtyä pitämään omaa ryhmäänsä parempana kuin siitä jollain perusteella erotettua, ”toista” ihmisjoukkoa. Ilmiöön liittyy myös se, että toista ryhmää kohtaan ryhdytään pian tuntemaan ylemmydentunnetta, jota voidaan luoda ja oikeuttaa esimerkiksi määrittämällä toinen sivustamattömäksi,⁷⁵ kuten luterilaiset ortodoksien kohdalla tekivät vielä sotien jälkeen. Siksi ortodokseihin lyöty moralisoiva leima kertoo pikemminkin enemmistöstä itsestään ja 1940-luvulla vallinneista henkisistä ja aineellisista oloista kuin kuvaa sitä, millaisia evakot todella olivat. Moralisoiva leima kertoo yleensä ihmisen taipumuksesta luoda erotteluja mitä erilaisimpien tekijöiden varaan.

Eriytyisen selvästi paikallisyhteisön oman sisäisen tunnetilan vaikutuksen evakoiden vastaanottoon havaitsee vertaamalla käsityksiä, joita sotien ja rauhaan paluun kauden eri vaiheissa tulleista evakoista oli muodostettu. On mahdollista tulkita, että niissä heijastui paikallisväestön omien mielialojen muuttuminen ja kaikkinaisten tarpeiden esiinnousu sotavuosien kuluessa ja tilanteiden vaihtuessa. Esimerkiksi perniöläisten keskuudessa koettu olosuhteiden ja asenteiden muutos sai heidät suhtautumaan evakoihin eri tavoin.

Talvisodan aikana Perniöön oli sijoitettu heinjokelaisia, joita paikalliset pitivät 1940-luvun lopulla iloisina, ahkerina, vieraanvaraisina ja siisteinä. Lisäksi heidän ajateltiin olevan mukavampia ja sopeutuvampia kuin myöhemmin tulleet. Heinjokisten jälkeen kuntaan saapui vuokselaisia ja juhannuksena 1944 Neuvostoliiton suurhyök-

⁷² Kananen 2010, 95, 99.

⁷³ Epäilyjä on käytetty muun muassa miesten keskinäisten kamppailujen välineenä (Saarikoski 2001, 110); Kananen 2010, 88, 95, 101.

⁷⁴ Kananen 2010, 109.

⁷⁵ Neff 2016, 93–95.

käyksen alta kiireellisesti koivistolaisia, joista pidettiin vähiten. Heidät miellettiin vaatelialiksi, epäsiisteiksi ja epäystävällisiksi. Sen sijaan maataloussiirtoväen uudelleensijoitusvaiheessa vuosina 1946–1947 kuntaan saapuneet uskirkkolaiset olivat vielä vieraita alkuperäiselle väestölle.⁷⁶

On todennäköistä, että talvisodan yhteinen kokemus uhriksi joutumisesta vaikutti myös siirtoväen vastaanottoon ja sopeutumiseen uusille asuinseuduille, esitettiinhan ensi vaiheessa saapuneet evakot pääosin positiivisia, stereotyyppisiä ominaisuuksia omanneeksi väestöksi. Perniöön ensimmäisenä tulleet ja sinne pysyvämmin asettuneet heinjokiset olivat jo myös ennättäneet sopeutua ja mukautua paikallisiin odotuksiin ja tapoihin 1940-luvun kuluessa. Kesällä 1944 evakuoituilla ja varsinkin sen jälkeen tulleilla tämä prosessi oli vielä kesken tai aivan alkutekijöissään kesällä 1949, jolloin aikalaishaastattelijat kiersivät eri puolilla maata. Myöhemmin tulleet siirtolaiset olivat vielä todellisesti vieraita paikalliselle väestölle ja näyttäytyivät siksi lähinnä epämääräisenä ihmismassana; massana, johon ennakkoluuloisesti suhtautuminen oli todennäköisempää kuin yksittäisesti tunnettuihin ja kohdattuihin ihmisiin, joihin oli saatu kokemuksellista tarttumapintaa ja joihin siksi oli helpompi samastua.

Evakkojen käytöstä ja paikallisyhteisön kehitystä kontrolloineista teoista esimerkiksi ryssäksi haukkuminen liittyi myös ajankohtaisen historiallisen tilanteen ymmärtämisen tarpeeseen. Ihmisillä oli tarve saada ymmärrettäviä selityksiä maailman monimutkaisille ilmiöille, ja siihen tarkoitukseen jo olemassa ollut leimaava luokitus sopi kätevästi. ”Ryssäläisyys” ja ”ryssän” olemassaolo yhteisössä oli kansanomaisen selitys sodan jälkeen kielteisiksi koetuille muutoksille, ilmiöille ja tapahtumille. Ryssän olemassaololla voitiin perustella sellaisiakin paikallisyhteisön ongelmia, joiden todellinen syy johtui aivan muista tekijöistä kuin siirtoväestä tai sen uskonnosta. Lapsen kuolema, paikallisen nuorison tansseissa kulkeminen tai sotien jälkeen tapahtunut viinankäytön lisääntyminen voitiin selittää evakkojen tulolla tai heidän edustamallaan erilaisuudella, poikkeavuudella.⁷⁷

Lapsen kuoleman syyksi olisi haluttaessa voitu nähdä yksinomainen epäonni tai lapsen riittämätön valvonta. Tanssien lisääntyminen olisi ollut selitettävissä halulla iloita sotavuosien ja tanssikiellon kumoamisen jälkeen. Viinankäytön lisääntyminen taas olisi voitu selittää tarpeella purkaa sotien aiheuttamia tunnekokemuksia ja hallita esimerkiksi ahdistuneisuutta tai hermostuneisuutta. Tähän ei kuitenkaan välttämättä kyetty ja silloin selityksiä etsittiin sieltä, mistä ne nopeimmin ja helpoimmin tuntuvat löytyvän. Tällä tavoin ympäröivää, muutoksenalaista todellisuutta selittävät tekijät haettiin jo olemassa olleista ennakkoluuloisista asenteista.

Paikalliset saattoivat vedota etnisen kategorian jäsenyyteen niissäkin tapauksissa, kun he osoittivat omaa ”sisäryhmäläisyyttään”. Sotienjälkeisessä yhteisössä esimerkiksi sen korostaminen, että henkilö kuului alueen alkuperäisiin sukuihin, toimi erojen

⁷⁶ JYMA, FJK, VII. Perniö.

⁷⁷ Kananen 2010, 88, 109.

korostamisen välineenä ja tuotti erottelua.⁷⁸ Vastaavasti evakkona alueelle tulleet saattoivat kirjoituksissaan ja puheissaan viitata ”aitosuomalaisuuteensa” ja näin korostaa kuuluvansa suomalaisiin, vaikka paikallisväestö yritti sitä ryssittelyin kiistää. Tällä tavoin ymmärrettynä puhe sukujuurista tai ”aitosuomalaisuudesta” oli oman olemisen oikeuttamista ja aseman perustelua samaan tapaan kuin puhuminen oikean uskon edustajana oli tapa varmistaa tietynlainen asema toisten keskusteluun osallistuneiden silmissä.⁷⁹ Sotienjälkeisessä Suomessa kategoriaan kuulumista voitiinkin merkitä ja täsmentää myös mainesanoja käyttämällä.

Ilmiö tekee näkyväksi sen, miten etnisen kategorian jäsenyys riippuu muiden yhteisöön kuuluvien antamasta tunnustuksesta ja tämä tunnustus voidaan jättää myös antamatta. Ortodoksien kohdalla tämä tarkoitti nimenomaan oikean suomalaisen statuksen ja identiteetin kiistämistä. Ryssäläisyyden kategoriaan sijoittaminen merkitsi automaattisesti, ettei henkilö voinut olla suomalainen, ainakaan todellinen ja isänmaallinen sellainen. Muun muassa vertaisten kiusaamaksi joutuminen sen nojalla, että evakkolapsi tunnistettiin kategorisen ennakkokuvan ohjaamana ”ryssäksi”, on yksi esimerkki siitä, että evakoita kohdeltiin suomalaisuudesta ulossulkevan kategorian edustajina. Ryssittelemällä enemmistöväestö sälytti myös lapsille ortodoksikollektiivin harteille sijoitettua vastuuta⁸⁰ väärän, epäilyttävän tai uhkaavan ryssäkirkkolaisen aineksen, tapojen ja muun ilmiön tuomisesta muualle Suomeen. Ortodoksien katsottiin kantavan vastuuta etnisestä syntyperästään, uskonnostaan ja karjalaisuudestaan siitä huolimatta, että he eivät mitenkään voineet vaikuttaa etniseen syntyperäänsä ja siihen, mihin perheeseen ja sukuun olivat syntyneet.

Ryhmäjäsenyys toi mukanaan myös velvoitteita.⁸¹ Suomalaisen odotettiin sotienjälkeisessä tilanteessa käyttäytyvän tietyllä tavalla. Vaikka velvoitteita ei tehty sanoin kuultavaksi juuri muutoin kuin ruohonjuuritaso kohtaamisissa, ja näiden normatiivisten velvoitteiden luonne tuli näkyväksi silloin, kun niitä rikottiin, ohjasivat nämä kirjoittamattomat säännöt siirtoväen sopeutumista sotienjälkeisissä yhteisöissä. Niinpä kun arvioidaan niitä ortodoksien sosiaalisen paineen alla toteuttamia ja sopeutumiseen tähdänneitä tekoja, kuten etnisen taustan piilotusta ja seka-avioliitoissa syntyneiden lasten kastamista arvostetumpaan enemmistön kirkkoon,⁸² voidaan heidän tulkita suorittaneen ”kansallista velvollisuuttaan” noudattaen kirjoittamatonta sääntöä suomalaistua ja osoittaa isänmaallisuutensa.

⁷⁸ Ks. Brubaker 2013, 258.

⁷⁹ Ks. Brubaker 2013, 47.

⁸⁰ Ks. Brubaker 2013, 246.

⁸¹ Kananen 2010, 258; Brubaker 2013, 247; Kananen 2018b: Yhteisöjäsenyyden saavuttaminen ja yhteisössä hyväksytyksi tulo edellyttivät myös 1940-luvulla tietynlaisia, normatiivisiksi määrittäneitä ulkoisia identiteettejä ja käytöstä.

⁸² Kananen 2010, 189–215, 262–265.

Viimeistään Suomen itsenäistymisen jälkeen valtiovalta olikin odottanut ortodoksien osoittavan kansallisuutensa ja irrottautuvan venäläisestä vaikutuksesta. Vaatimuksia oli tehostettu esimerkiksi epäämällä taloudellinen tuki pyhäkköhankeilta, joka eivät täyttäneet suomalaistumisodotuksia.⁸³

Ryhmäsamastumisesta yhteisyyteen

Etninen, tässä luterilais-ortodoksinen, viitekehys oli aikalaisille yksi keskeisimmistä identiteetin konstruoinnin käsitteellisistä konteksteista.⁸⁴ Ortodoksien tullessa Neuvostoliitolle luovutetuilta alueilta muualle Suomeen paikallisväestön ennalta jakamat arvostelmat vaikuttivat heidän tekemiinsä havaintoihin tulijoista ja sen myötä siihen, miten he käyttäytyivät ortodoksievakkoja kohtaan. Tämä päti ruohonjuuritason asenteissa ja käyttäytymisessä sekä todentui myös organisaatioiden toiminnassa niin paikallis- kuin valtiotasollakin.⁸⁵ Väestön enemmistön suhtautumisen sävy olisi luonnollisesti ollut toisenlainen, jos olemassa ollut kategorinen luonnehdinta olisi ollut jotain muuta kuin se oli.

Siitä huolimatta, että vähättelevä, epäilevä ja muutoin alentava asennoituminen ortodokseihin oli lähes sääntö, kyseessä ei silti välttämättä ollut tietoinen pyrkimys loukata evakkoja, vaan etniseen kategoriaan sijoittaminen tapahtui ikään kuin luontaisesti. Se oli kulttuurissa normaalina pidetty ajattelu- ja toimintamalli.⁸⁶ Tällöin voitaisiin jopa puhua tahattomista ennakkoluuloista. Näin voi tulkita olleen sotienjälkeisessä Suomessa, jossa ihmisten arvottaminen ja luokittelu uskonnollisen suuntautumisen ja kirkkoon kuulumisen nojalla oli yleinen tapa. Enemmistöväestö ei välttämättä osannut asettua siirtoväen asemaan, eikä käsittänyt sitä, miltä syrjintä evakoista tuntui ja miten se vaikeutti uusille asuinsijoille sopeutumista.

Vaikka sotienjälkeisessä Suomessa oli tapana erotella ihmisiä, niin samaan aikaan vaikutti silti prosesseja, jotka toimivat toiseen suuntaan – raja-aitoja murtaen. Siitä huolimatta, että ortodoksien suomalaisuutta epävirallisesti kyseenalaistettiin ryssitelyllä, myös he osallistuivat koulujen juhlissa ja muissa yhteisöllisissä tilaisuuksissa esimerkiksi kansallislaulun laulamiseen, ja näin he julkisessa tilassa kuuluivat sekä fyysisen läsnäolon kautta että symbolisesti suomalaiseen kansakuntaan siinä missä luterilaisetkin.⁸⁷ Myös ortodoksiselle kirkkokunnalle osoitettu valtioneuvosto seurakun-

⁸³ Raivo 1996, 133; Kemppe 1997, 129; Kananen 2010, 160–161.

⁸⁴ Ks. Jerman 2006, 151.

⁸⁵ Kananen 2010, 255–262.

⁸⁶ Kananen 2010, 213; Brubakers 2013, 115, 252; Kananen 2015, 122.

⁸⁷ Symbolisesta yhdentymisestä sotien jälkeisessä Ylä-Savossa ja paikallisyhteisössä ks. Kananen 2010, 215–270.

nallisen toiminnan edellytysten uudelleenrakentamiseen teki selväksi, että ortodoksisuudella oli oikeus säilyä osana suomalaista yhteiskuntaa. Rakennettavien uusien pyhäkköjen arkkitehtuuri toki sopeutettiin sopivaksi luterilaisen Suomen maisemaan.

Siirtoväkeä integroitiin uusille asuinseuduille myös vähitellen kohonnut karjalaisten ja lopulta myös ortodoksien yleinen sosiaalinen arvostus. Väitöskirjassa tutkimani Ylä-Savon alueen paikallislehdistö toimi sillanrakentajana esittelemällä siirtoväen ajatuksia, ahkeraa tilojen raivaamista ja muuta asutustilojen todellisuutta 1940- ja 1950-luvulla. Käsittelemällä paikallisia ja siirtoväkeä yhdistäneitä asioita ja tekijöitä toimittajat saattoivat rakentaa yhteisyydenkokemuksen siltaa ryhmien välille kuviteltujen erojen ylitse. Kristin Neffia mukaillen totean, että lehdistön keskittyminen ihmisiä yhdistäneisiin piirteisiin ja asioihin, kuten uudisraivaukseen, ahkeruuteen ja yhteisesti kohdattuihin vaikeuksiin (esim. hallatuhot)⁸⁸, vaikutti osaltaan sotien jälkeen vallinneesta ryhmäsamastumisesta johtuneiden ristiriitojen vähenemiseen ja katoamiseen vuosituhannen vaihteeseen tultaessa. 2000-luvun alussa vallitsevassa tilanteessa yläsavolaisessa yhteisössä ei enää luokitella alkuperäisiä ja tulijoita, savolaisia ja karjalaisia, luterilaisia ja ortodokseja erilaisiin sosiaalisiin asemiin. Siirtoväkenä alueelle tulleen väestön ja heidän jälkeläistensä ortodoksisuus ei myöskään saa paikallista väestöä enää kyseenalaistamaan ortodoksien tapoja ja suomalaisuutta.⁸⁹

Vaikka suhtautuminen evakkojen tuloon, heidän menetyksensä korvaamiseen ja asuttamisohjelmaan saattoi ruohonjuuritasolla olla hyvinkin kielteistä, ei evakoille annettu taloudellinen tuki ollut kuitenkaan muilta pois. Päinvastoin taloudellinen tuki loi toivoa selviytymisestä ja sai evakot toimimaan rakentavasti oman tulevaisuutensa ja siten koko yhteisön hyväksi.

⁸⁸ Yhteisyydentunteen rakentamista rauhaan paluun kauden Iisalmen Sanomissa ks. Kananen 2010, 215–254.

⁸⁹ Yhdentymisprosessista laajasti Kananen 2010.

Sodanjälkeisestä asutustoiminnasta tuli suuri maareformi

Pirkko Kanervo

Turvapaikanhakijoiden ennätysellinen määrä vuonna 2015 nosti yleiseen keskusteluun jälleen myös toisen maailmansodanjälkeisen asutustoiminnan. Esiin nousivat kuitenkin etupäässä vain karjalaiset, ja voitiin jopa puhua heidän "asuttamisestaan ja kotouttamisestaan Suomeen" aivan kuin kyse ei olisi ollut Suomen kansalaisista. Mutta olihan karjalaisten lisäksi myös muita siirtolaisia, joiden asuttamat alueet oli luovutettava Neuvostoliitolle välirauhansopimuksessa 19.9.1944. Toiseen kertaan karjalaisten tapaan evakoiksi joutuivat ne Kuusamon ja Sallan osien asukkaat, joiden kotiseutu oli mennyt talvisodan päättäneessä Moskovan-rauhassa ja valloitettu takaisin jatkosodassa. Petsamon Neuvostoliitto oli vallannut talvisodassa mutta antoi sen rauhanteossa takaisin Suomelle. Syksyllä 1944 oli Petsamo "palautettava" venäläisille, ja lisää evakoita tuli Porkkalan vuokra-alueelta.

Eikä asuttaminenkaan koskenut vain evakoita, vaan maanhankintalain mukaiseen maansaantiin oikeutettuja olivat myös perheelliset rintamamiehet, sotainvalidit, so-
talesket ja sotaorvot, joukko maatyömiehiä sekä maanvuokraajia, minkä lisäksi elin-
kelvottomiksi luokitelluille pientiloille annettiin lisämaata. Asutustoimintaa johtanut
Veikko Vennamo kirjoittaa, miten jälleenrakennustyössä sai "uuden tai korjatun kodin,
lisämaan tai muun edun yli 400 000 perhettä eli yli puolet kansastamme".¹ Laajat väes-
töpiirit kautta Suomen olivat siten maansaajina: sodanjälkeisestä asutustoiminnasta
tuli maareformi, valtiovallan toimesta toteutettu suuri maanomistuksen uusjako.²

Myös osa asutuskeskusten siirtoväestä, niin sanotusta "kaupunkilaissiirtoväestä",
oli maanhankintalain piirissä, sillä maansaantiin oikeutettuja olivat ne, joilla oli ollut

¹ Vennamo 1988, 103; Laitinen 1995, 96.

² Tykkyläinen 1995, 140.

asuntotontilla ”valmis tai rakenteilla ollut oman perheen asunto”. Joko vuokralla tai omistamisella asunto-osakkeissa asuneet, jollaisia oli esimerkiksi pääosa viipurilaisista, olivat sen sijaan maanhankintalain ulkopuolella. Heidän ohellaan lain ulkopuolelle maansaajina jäivät ”poikamiesrintamasotilaat” ja korkeasti koulutetut rintamamiehet; perheellisen rintamamiehen tuli olla ruumiillisen työn tekijä.³

Siirtoväestä kaupunkilaisia oli noin kahdeksantoista prosenttia. Sodan jälkeen niin maanhankintalain ulkopuolelle jäänyt kuin lainmukaisen asuntotontin tai -tilan saanut kaupunkilaissiirtoväki hakeutui kaupunkiin samoin kuin runsas joukko rintamamiehiä ja muutakin siirtoväkeä. Tärkeä tutkimus kaupunkien asutustoiminnasta on Antti Palomäen Tampereen yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikössä vuonna 2011 valmistunut väitöskirja: *Juoksuhaudoista jälleenrakennukseen – Siirtoväen ja rintamamiesten asutus- ja asuntokysymyksen järjestäminen kaupungeissa 1940–1960 ja sen käänteentekevä vaikutus asuntopolitiikkaan ja kaupunkirakentamiseen*. Veikko Vennamo kuvaa maanhankintalakia maa-asioissa eräänlaiseksi diktatuurilaiksi, koska laki ”antoi vallan puuttua kaupunkien itsehallintoon asutusiasioissa ja kaavoitusmonopoliin”. Kaupunkien maista otettiin siirtoväelle ja rintamamiehille asuntotontteja ja -tiloja. Uusia pientaloalueita nousi kaupunkien laitaosien rakentamattomille maille, joita oli hankittu silmällä pitäen tulevaa kasvua.⁴

Asutustoimintaa koskevasta tutkimuksesta on vielä myös aukkoja. Varsin niukasti asuttamisen taustalla vaikuttaneita sisä- ja ulkopoliittisia tekijöitä on käsitelty esimerkiksi Erkki Rintalan toimittamassa, vuonna 1995 ilmestyneessä tutkimuksessa: *Rintamalta raivioille. Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta*. Teos syntyi tuloksena vuonna 1979 käynnistyneestä hankkeesta, jonka tutkijajoukko oli pääosin Joensuun ja Jyväskylän yliopistoista. Kun vastapainona Rintalan toimittamalle kirjalle toimii Vennamon ja hallitusneuvos P. O. Väisäsen teos *Jälleenrakennuksen ihme. Suomi nousi aallonpohjasta*, jossa erityisesti Vennamon poleemiset heitot kaipaavat tuekseen tutkimuksellista vahvistusta.

Suurelta osin edelleen tutkimatta on aikoinaan paljon porua herättänyt kysymys karjalaisten asuttamisesta Suomen ruotsinkielisille alueille. Sen toteutumisesta on tähän mennessä olemassa ainoastaan Osuuskunta Sigillumien tutkijoiden, Heli Teittisen ja Pentti Mäkelän, toistaiseksi julkaisematon työ ruotsinkielisestä Pohjanmaasta. Jatkoa on tulossa, sillä vielä vuoden 2018 puolella on alkamassa Olli Kleemolan vetämä tutkimushanke karjalaisten asuttamisesta Uudenmaan ja Varsinais-Suomen ruotsinkielisille alueille.

Jatkotutkimuksen tarpeellisuudesta vahvan näytön jo tähän artikkeliin tarjoaa Lena Selénin ja Berndt Gottbergin vuonna 2015 ilmestynyt teos *Främlingar i eget land, Muukalaisina omassa maassaan, Strangers in their own country*, johon tekijät ovat haastatelleet niin maanluovuttajien kuin evakoidenkin edustajia ruotsinkielisillä alueilla Uudella maalla ja Varsinais-Suomessa. Kun Erkki Laitinen tutkimuksessa *Rintamalta raivioille*

³ Nevalainen 2010, 233–234; Palomäki 2011, 250–251, 456 ja 459.

⁴ Vennamo 1988, 183–186.

Jatkosodanaikaiseen jälleenrakennukseen ja huoltajansa sodissa menettäneille perheille osoitettuun tukeen kuuluvat asevelitoiminnan puitteissa rakennetut uudet kodit, ns. asevelitalot. Talojen rakennuskehikkoja pioneerijoukot valmistivat rintamalla vuosina 1942–1943 yhteensä 833 kappaletta. Hirret numeroitiin ennen kuin kehikko purettiin, joten talo oli helppo koota uudelleen. Kannakselle pystytettiin asuttavaan kuntoon 262 asevelitaloa.

Kuusamon ensimmäisen asevelitalon sai sotaleski Helmi Oikarinen, jonka mies Matti oli kaatunut jatkosodassa. Orvoiksi jäi kolme lasta: 6-vuotias Eila, neljävuotias Anja ja vasta vuoden ikäinen Heino-poika. ”Omaa taloa ei perheellä aikaisemmin ollut, joten oman talon saanti oli onnellinen tapahtuma.” Talon vihkiäisiä vietettiin joulun jälkeen 27.12.1942, Helmi kuvan keskellä sotilaiden ympäröimänä. SA-kuva.

toteaa, että ”käytännössä ruotsinkieliset kunnat välttyivätkin lähes kokonaan siirtoväen asuttamiselta”, Selénin ja Gottbergin mielestä tilanne ei ollutkaan aivan niin huono.⁵

Suunnitelmista käytännön toimiin

Karjalaan oli jatkosodan aikana palannut 281 896 henkeä,⁶ joista suurin osa joutui uudelle evakkotielle puna-armeijan käynnistäessä suurhyökkäyksen Kannaksella kesä-

⁵ Selén, Gottberg 2015, 155.

⁶ Virolainen 1989, 256.

kuussa 1944 viljapeltojen ollessa oraalla. Laatokan Karjalassa väki sai pysyä kodeissaan sadonkorjuuseen asti. Syyskuun 4. päivänä kello 21 alkaneessa eduskunnan suljetussa istunnossa pääministeri Antti Hackzell ilmoitti, että samana aamuna kello kuudelta oli ylipäällikön määräyksestä aloitettu evakuointi niissä kunnissa, joita ei ollut aiemmin tarvinnut tyhjentää. Evakuoitavia oli vielä 70 000 ihmistä ja 60 000 eläintä. Nyt evakuoitiin Hiitola, Kurkijoki, Lumivaara, Jaakkima, Lahdenpohja, Ruskeala, Sortavalan kaupunki ja maalaiskunta sekä osat Rautjärven, Simpeleen, Parikkalan, Saaren, Uukuniemen, Pälkjärven ja Värtsilän kunnista.⁷

Hackzellin mukaan luovutettavalta alueelta oli elokuun loppuun mennessä saatu pelastettua viljaa 1,3 miljoonaa kiloa, ja evakuointikäskyn jälkeenkin työkykyiset henkilöt saivat jäädä vielä sadonkorjuuseen. Sotatoimien lakattua myös armeija pani miehiä peltotöihin. Esimerkiksi Käkisalmessa ollut täydennyspataljoona lähetti kahdeksansataa miestä Hiitolaan nostamaan perunaa. Puintia jatkettiin ”viimeiseen mahdolliseen ajankohtaan”, ja viimeisinä päivinä puimatonta viljaa ajettiin autoilla uuden rajan länsipuolelle. Käsky alueen lopullisesta tyhjentämisestä annettiin välirauhan päivänä ja viidessä päivässä käsky oli täytetty.⁸

Välirauhansopimuksesta oli kulunut kymmenen päivää, kun valtioneuvosto syyskuun 29. päivänä asetti suunnittelukomitean asutustoimintaa varten. Komiteaa johti maanviljelysneuvos Tatu Nissinen, ja hänen mukaansa sitä kutsuttiin Nissisen komiteaksi. Joulukuun 1. päivänä valmistui komitean mietinnön ensimmäinen osa, eli ehdotus maanhankintalaiksi ja siihen liittyväksi lainsäädännöksi, ja toinen asutustoiminnan pääperiaatteita käsittelevä osa joulukuun 22. päivänä. Mietintö julkaistiin tammikuussa 1945.⁹

Lakiehdotuksen keskeisin laatija oli Nissisen komiteassa istunut maatalousministeriön vuonna 1938 perustetun asutusasiainosaston (ASO) silloinen osastopäällikkö ja myöhempi ylijohdaja, jaakkimalainen lakitieteen lisensiaatti, varatuomari Veikko Vennamo. Esitys valmistui nopeasti, koska se hyvin pitkälle voitiin rakentaa välirauhanaikaisen pika-asutuslain ja jatkosodan aikana istuneen niin kutsutun Jutilan komitean esitysten pohjalle. Vennamo toteaa, että maaliskuun 1945 eduskuntavaalien alla kirjoitettu laki ”oli pakko kirjoittaa kaikkia suuntia palvelevaksi”, jotta sitä ei äänestettäisi yli vaalien. Pelkona oli, että mikäli näin ei olisi menetelty, vaaleissa olisi saatu vasemmistoenemmistöinen eduskunta ”kaikkine muine vakavine seurauksineen”.¹⁰

Asutustoiminnan suunnittelulla sinänsä oli vankka pohja, jolle nojata. ASOa oli edeltänyt vuonna 1917 perustettu Asutushallitus, jonka juuret juontuvat 1800-luvun lopulle, jolloin Suomessa otettiin ensiaskeleita tilattoman väestön asuttamiseksi. Suuret nälkävuodet 1860-luvulla olivat olleet nollapiste. Tilojen elinkelpoisuus nousi puolestaan

⁷ Eduskunnan istunto 4.9.1944 (Wirtanen 1967, 299); Simonen 1965, 332–335.

⁸ Eduskunnan istunto 4.9.1944 (Wirtanen 1967, 299); Simonen 1965, 332–335.

⁹ Laitinen 1995, 95–96.

¹⁰ Vennamo 1988, 56 ja 102; Laitinen 1995, 96 ja 105.

esiin vuonna 1933, kun silloin istunut asutustoimintakomitea esitti mietinnössään, että uusia tiloja perustettaessa pitäisi entistä enemmän kiinnittää huomiota niiden elinkelpoisuuteen. Elinkelpoisuus toteutui vuoden 1936 asutuslaissa, joskin lievempänä kuin mitä komitea oli esittänyt.¹¹

Asutushallitus lakkautettiin vuoden 1937 lopussa ja sen työtä jatkoi ASO, joka alkutaipaleellaan sai tehtäväkseen talvisodanjälkeisen pika-asutuslain toteutuksen. Pitkälti sama organisaatio hoiti uuden urakan jatkosodan jälkeen. Neuvoa antavana elimenä toimi eduskunnan ehdottama, lähinnä kansanedustajista koostunut kahdeksanjäseninen maalautakunta, jonka puheenjohtajana toimi ASON päällikkö. Kolme maalautakunnan jäsenistä edusti maanluovuttajia, kolme jäsentä maansaajia. Johto- ja valvontaelinten alaisuudessa toimi laaja organisaatio, joka jakautui kahtia: tilojen perustamis- ja kuntoonpanoelimiin.¹²

Tärkeimpiä perustamiselimistä olivat maanlunastuslautakunnat ja asukkaannottolautakunnat, joissa kummassakin piti olla sekä maanluovuttajien että maansaajien edustajia. Maanlunastuslautakunta hankki maan ja muodosti tilan eli määritteli tilatyypin ja sen rajat. Kun tila oli muodostettu, asukkaannottolautakunta valitsi sille asukkaan. Tilaa ja sijoitussuunnitelmaa odotellessa tärkeitä lakeja olivat lait viljelysmaan, heinämaan ja laitumen vuokraamisesta evakoille, jotta heidät saatiin heti kiinni tuottavaan työhön ja jotta he saivat ruokittua karjansa ja hevosensa.¹³

Vaikka Nissisen komitean mietintö oli valmistunut nopeasti, ongelmia syntyi kun hallituksen tuli mietinnön pohjalta sorvata eduskunnalle esitys maanhankintalaiksi. Pääministeri Paasikivi oli asutuskysymyksessä jyrkästi eri mieltä hallituksen enemmistön kanssa ja löysi vastakaikua presidentti Mannerheimilta. Paasikivi oli uudisraivauslinjalla, hänestä esitys 250 000 valmiin peltohehtaarin käytöstä oli liikaa, puolet siitä riittäisi. Valmista peltoa käytettiin lopulta lähes esityksen verran eli 245 724 hehtaaria.¹⁴

”Palvottu marski”, olisi voinut arvovallallaan edistää maanhankintalain läpimeenoa, mutta hän jopa harkitsi radiopuhetta lakia vastaan ja väläytteli jälleen tuttua keinoaan: eroa. Mutta kun Mannerheim ilmoitti olevansa valmis tukemaan Paasikiveä, tämä ryhtyikin puolustamaan hallituksen enemmistön kantaa ja taivuttelemaan Mannerheimia asettumaan sen taakse. Paasikiven mielenmuutoksen takana oli maalaisliittolaisten ministereiden uhkaus erota hallituksesta, ellei presidentti hyväksyisi enemmistön ajamaa lakiesitystä.¹⁵

Taivuttelujen jälkeen Mannerheim perääntyi ja ilmoitti hyväksyvänsä hallituksen enemmistön kannan mutta vain sillä ehdolla, että hän sanelisi valtioneuvoston pöytä-

¹¹ Kupiainen, Laitinen 1995, 29; Laitinen 1995, 113.

¹² Laitinen 1995, 114.

¹³ Laitinen 1995, 100–101 ja 114; Nevalainen 2010, 233.

¹⁴ Vennamo 1988, 107; Laitinen 1995, 102–103 ja 119; Nevalainen 2010, 234–235.

¹⁵ Vennamo 1988, 54; Virkkunen 1989, 422–424; Laitinen 1995, 105; Suomi 2013, 482–488.

"Evakuoimiskäsäjä jaetaan." Kurkijoen sotilashallintopiirin päällikkö, luutnantti Mäkinen, päämajan määräämä kapteeni Junkkari ja Ihalan evakuoimiskeskuksen päällikkö, maanviljelijä Härkönen antavat evakuoimiskäsäjä Lumivaarassa paikalliselle maanviljelijälle kesken heinätoiden 15.7.1944. Lumivaaran asukkaat saivat kuitenkin olla kotiseudullaan sadonkorjuuseen asti. Lopullinen käsäjä pitäjän evakuoinnista tuli aselevon päivänä 4.9.1944. SA-kuva.

kirjaan oman mielipiteensä, josta suurimman osan muotoili kirjalliseen asuun Paasikivi. Lausumassa korostettiin siirtoväen olojen järjestämistä ja sen pikaisen asuttamisen välttämättömyyttä, joskaan valtioneuvoston enemmistön kanta ei antanut riittäviä takeita siitä, "ettei maataloustuotantoa ja taloudellisia oloja järkytetä". Sanallakaan lausumassa ei kajottu rintamamiesten maansaantioikeuteen.¹⁶

¹⁶ Vennamo 1988, 55; Virkkunen 1989, 422–424; Laitinen 1995, 105, Suomi 2013, 482–488.

Eduskunnassa käydyn repivän taistelun jälkeen Mannerheim vahvisti maanhankintalain ja siihen liittyvät lait, kuten toisen korvauslain, toukokuun 5. päivänä 1945. Lakeihin jouduttiin tekemään kymmeniä täsmennyksiä ja muutoksia, joista useimmat olivat kuitenkin pieniä, eivätkä ne vaikuttaneet jo maanhankintalaissa ja sen toimeenpanoasetuksessa valittuun suuntaan tai päälinjoihin.¹⁷

Ensi- ja toissijaiset maanluovuttajat

Maanluovuttajat jaettiin kahteen ryhmään. *Ensisijaisia* olivat valtio, rappiotilojen omistajat, tilakeinottelijat, yhtiöt, seurakunnat, kunnat (maalaiskunnat, kaupungit, kauppalat), säätiöt ja muut yhteisöt sekä harrastelijaviljelijät, joiden omistama maa voitiin käyttää asutukseen joko kokonaan tai osittain. *Toissijaisia* maanluovuttajia olivat varsinaiset maanviljelijät, joilta maata voitiin pakkolunastaa vain tietyn valtioneuvoston määräämän asteikon mukaisesti. Kiista asteikosta oli kova.¹⁸

Valtioneuvosto päätti asteikosta 7. kesäkuuta 1945, mutta kun tarvittavan maan todellinen tarve selvisi, sitä oli kiristettävä. Uusi päätös saatiin aikaan runsaan vuoden kuluttua heinäkuun 4. päivänä 1946. Käytännössä alle 25 peltohehtaarin tiloihin ei koskettu, ja huojentavaa oli, että ensisijaisesti piti luovuttaa tilan laita-alueet, joiden kunto yleensä oli keskimääräistä kehnempi. Seitsenportaisessa asteikossa alimpana oli 25–35 hehtaaria maatalous- tai maatalouskelpoista maata omistanut maanviljelijä, joka luovutti alarajan kohdalla 10 prosenttia ja ylimenevältä osalta 45 prosenttia, mikäli vähentäviä tekijöitä ei ollut. Ja esimerkiksi 50–100 hehtaarin omistavien luovutusprosentit olivat vastaavasti 30 ja 60.¹⁹

Useimmilla luovutettavaa määrää pienensi lapsivähennys, jonka sai ”ylimääräisistä” lapsista ja myös ottolapsesta. Vähennystä ei kuitenkaan saanut, jos lapsi sai elantonsa muusta ammatista kuin maataloudesta. Jokin maanlunastuslautakunta hylkäsi erään maanluovuttajan vaatimuksen, että vielä syntymätön mutta tulossa oleva lapsi olisi otettava huomioon. Lautakunta perusteli kantaansa sillä, ”että lapsi oli pantu alulle lain kiertämistarkoituksessa”.²⁰

Varsinaiset maanviljelijät luovuttivat maata yhteensä 396 000 hehtaaria, josta peltoa oli yli 95 000 hehtaaria. Kaikesta käytetystä maasta heidän osuutensa oli 14,3 prosenttia, mutta peltomaan osalta lähes 40 prosenttia, mikä merkitsee heidän luovuttaneen peltoa kaikkein eniten. Usein unohdetaan, etteivät maanluovuttajat joutuneet antamaan maataan vastikkeetta. He saivat korvauksen, joskin siitä tuli alihintainen,

¹⁷ Vennamo 1988, 102–103; Laitinen 1995, 105–106 ja 113.

¹⁸ Laitinen 1995, 99.

¹⁹ Vennamo 1988, 105–117; Virtanen 2006, 8.

²⁰ Virtanen 2003, 10.

Moni vapaaehtoisella kaupalla tilansa hankkinut pystyi siten itse valitsemaan asuinpaikkansa muiden joutuessa tyytymään tiloihin, jotka heille osoitettiin.²²

Maansaajien suuri joukko

Maan hankkiminen karjalaisille oli suurelta osin korvauskysymys heidän menetyksistään Karjalassa, ja he maksoivat saamansa tilan korvauksillaan. Määrällisesti suurin ryhmä olivat kuitenkin perheelliset rintamamiehet, joita ei Vennamon mukaan palkittu sotimisesta, vaan kyse oli heidän toimeentulonsa turvaamisesta tai tukemisesta. Ajatus rintamamiesten asuttamisesta ei ollut uusi: jo Ruotsin-vallan aikana ruotusotamiehen palkkaukseen oli kuulunut torppa ja maata. Läheisin yhteys löytyy 1930-luvulta, jolloin keskusteltiin maan antamisesta vuonna 1918 valkoisella puolella taistelleille tilattomille ja pikkutilallisille. Aloitteet eivät kuitenkaan johtaneet tuloksiin, koska kysymys oli poliittisesti niin arka.²³

Rintamamiehille ei jatkosodan syttyessä annettu mitään virallisia lupauksia maasta, mutta käsitys lupauksesta alkoi juurtua sotilaiden ja kansan mieliin jo syksystä 1941 lähtien lehtien kirjoitellessa Suur-Suomesta ja Itä-Karjalan tarjoamista mahdollisuuksista etenkin maa- ja metsätalouden osalta. Asiaa valmistelivat Mannerheimin syyskuussa 1941 asettama, salaisella kabinetti- tai sotilaslinjalla toiminut Itä-Karjalan maa-asiaintoimikunta ja valtioneuvoston marraskuussa 1941 asettama, julkisella siviililinjalla toiminut K. T. Jutilan johtama asutuslainsäädäntötoimikunta, jonka tehtävänä oli suunnitella sotainvalidien, soteleskien, sotaorpojen ja rintamamiesten asuttamista. Kolmas oli vuosina 1940–1942 toiminut tuotantokomitea.²⁴

Itä-Karjalan maa-asiain toimikunta sai työnsä valmiiksi lokakuussa 1942. Toimikunta oli laskenut, että Itä-Karjalaan voitaisiin perustaa 57 000 viljelystilaa nostamalla peltoala 637 000 hehtaariin. Alueelle olisi asutettu suomenheimoisia viljelijäperheitä, myös inkeriläisiä, ja osa suomalaisista rintamamiehistä. Saksan-mallin mukaiset rajaseudun maanpuolustustalonpojat olisivat muodostaneet asutuksen. Suur-Suomi jäi syntymättä ja jälleen menetettiin myös oma Karjala. Sen maataloudesta elantonsa saanut väestö nousi nyt tärkeimmäksi asutettavaksi ryhmäksi. Mutta ei rintamasotilaitakaan voitu sivuuttaa, sillä niin laajasti heitä koskeneet sodanaikaiset suunnitelmat olivat levinneet julkisuuteen.²⁵

Vaatus rintamamiesten perheellisyydestä ei aluksi näytä olleen yleisesti tiedossa. Vennamo kirjoittaa, että SKDL:n painostuksesta alkuperäistä kesäkuun puolivälissä

²² Kirkinen, Nevalainen, Sihvo 1995, 476; Laitinen 1995, 124.

²³ Vennamo 1988, 45; Laitinen 1995, 66–67 ja 111.

²⁴ Laitinen 1995, 75–79.

²⁵ Kulha 1969, 84; Laitinen 1995, 80–85.

1945 päättynyttä hakuaikaa jatkettiin lokakuun 1. päivään asti. Syyskuussa avioliittojen määrä olikin poikkeuksellisen korkea. Maansa rintamamiehet saivat ilmaiseksi. Raivaamiseen ja rakentamiseen he saivat halpakorkoista lainaa laina-aikojen ollessa pitkiä — jopa 36 vuotta — ja viiden ensimmäisen vuoden ollessa vapaita kuoletuksesta ja korosta. Hallintasopimusta allekirjoitettaessa perheessä olleet kolme lasta ja myöhemmin syntyvät lapset alensivat lainan määrää. Sotainvalideille, sotalleskille ja sotaorvoille myönnettyt helpotukset olivat vielä rintamamiehille myönnettyjä suuremmat.²⁶

Vuoden 1945 loppuun mennessä hakemuksia kertyi yhteensä 137 000, joista 45 000 oli siirtoväeltä, 92 000 muilta. Siirtoväen hakemuksista hylättiin 2 700 ja muiden 28 300 kappaletta. Seuraavien kahden vuoden aikana hakemuksia kertyi lisää noin 12 000. Hakijat olivat nyt lähinnä vuokramiehiä ja maatyömiehiä, joiden oikeus maansaantiin selvisi vasta näinä vuosina. Maansaantiin oikeutettuja olivat perheelliset maatyöläiset, jotka jäivät työttömiksi, kun heidän työnantajiansa maista oli lohkaistu asutukseen suuria määriä. Työsuhteen piti lain voimaan tullessa olla kestänyt yhtäjaksoisesti kolme vuotta. Maatyömiehet jättivät noin 3 000 hakemusta, joista hyväksyttiin noin 1 400. Maatyöläisten lisäksi oli korjattava niiden vuokramiesten asemaa, joiden vuokraama maa meni asutukseen. Vuokramiehenä piti olla toiminut yhtäjaksoisesti vähintään viisi vuotta. Hakemuksia tuli noin 4 900, joista hyväksyttiin 2 700.²⁷

Hyväksytyjen hakemusten määrä vuoden 1947 lopussa oli 113 000, mutta muodostettujen tilojen luku jäi lopulta kuitenkin siitä yli 11 000 pienemmäksi. Suuri joukko oli siten joko kieltäytynyt ottamasta vastaan mitään tarjottua tilaa, luopunut jo saamastaan tilasta tai koko maansaantioikeudesta.²⁸ Tutkimuksissa esitetyt luvut osoittavat, että noin puolet luopuneista oli karjalaista siirtoväkeä. Karjalaiset pienviljelijät olivat kotipuolellakin tottuneet hankkimaan leipänsä useammasta lähteestä, ja nyt he epäilemättä ottivat korvauksensa, luopuivat kokonaan maataloudesta ja jatkoivat jossain muussa ammatissa.

Mutta ei tässä vielä kaikki. Ehkä nykypäivinä on vähiten tiedetty ja puhuttu siitä, että sodanjälkeisellä asutustoiminnalla korjattiin samalla Suomen maanomistusoloissa esiintyneitä epäkohtia antamalla harkinnan mukaan lisämaata jo olemassa oleville liian pieniksi katsotuille tiloille. Taustalla oli 1930-luvun loppupuolen asutuslainsäädäntöön liittyvä ajatus tilojen elinkelpoisuudesta takaamisesta. Säädös koski suurin joukoin myös karjalaisia. Varsinkin eteläinen Kannas ja Raja-Karjala olivat olleet leimallisia pienviljelysalueita. Lisämaan hakijoita oli 40 000 ja saajia 34 300.²⁹

²⁶ Vennamo 1988, 178–179; Haimi 2004, 73.

²⁷ Laitinen 1995, 107 ja 124–125.

²⁸ Laitinen 1995, 125–126.

²⁹ Hietanen 1982, 232; Vennamo 1988, 45; Laitinen 1995, 97–98; Virtanen 2006, 8; Kanervo 2014, 472.

Muodostetut tilat ja käytetty maa

Muodostettavia tiloja olivat viljelystilat, asuntoviljelystilat, kalastustilat, asuntotilat ja asuntotontit, yhteismetsät, laidunalueet ja lisäalueet. Suurin oli viljelystila, jossa maatalousmaata tai maatalouskelpoista maata oli 6–15 hehtaaria, kotitarvemetsä ja lisäksi tukimetsä ja jonka piti antaa haltijoilleen päätoiminen elanto. Asuntoviljelystilaan kuului puolestaan maatalousmaata tai maatalouskelpoista maata 2–6 hehtaaria ja kotitarvemetsä. Asuntoviljelystila piti sijoittaa asutuskeskusten lähelle, jossa maataloustuotteiden menekki ja mahdollisuudet erikoistuotantoon olivat hyvät tai seudulle, jossa oli sivuansiomahdollisuuksia.³⁰

Kalastustila vastasi kooltaan asuntoviljelystilaa. Se tuli perustaa rannikolle tai meren saaristoon, ja siihen erotettiin vesialue ammattimaisen kalastuksen harjoittamista varten. Alle kahden hehtaarin asuntotilat olivat puolestaan kotitarvetiloja, joilla pääosa elannosta piti hakea kodin ulkopuolelta. Asuntotontit olivat vain omakotitalotontteja. Maan karuilla alueilla tilojen koot olivat mainittuja suurempia. Ja mitä enemmän oli Karjalassa omistanut maata, sitä pienempi suhteellisesti oli uusi tila, toisin sanoen, asutuksessa tasattiin samalla karjalaisten keskinäisiä omaisuuseroja. Siirtoväki sai lähinnä viljelys- ja asuntoviljelystiloja, rintamamiehet, sotainvalidit, sotelesket ja so-taorvot lähinnä asuntotiloja ja asuntotontteja. Vuokramiehet ja tiloilta pois joutuvat työmiehet saivat eniten asuntotiloja, mutta myös muita tilatyyppjä.³¹

Kaikesta asutustoimintaan käytetystä maasta karjalainen siirtoväki sai vajaa puolet eli 48 prosenttia, muut 52 prosenttia. Viljely- ja viljelykelpoisesta maasta karjalaisten osuus oli kuitenkin yli puolet. Maanhankintalain mukaisiin tarpeisiin maata hankittiin lähes 2,8 miljoonaa hehtaaria, josta 1,3 miljoonaa hehtaaria oli valtion maata. Hankitusta maasta muodostettiin vajaa 102 000 tilaa, joista karjalaisen siirtoväen osuus oli runsas kolmannes. Suurimmista eli viljelystiloista ja asuntoviljelystiloista heidän osuutensa oli kuitenkin huomattavasti korkeampi.³²

	kaikki	karj.	karj. osuus
Viljelystiloja	30 000	18 800	63 %
Asuntoviljelystiloja	15 000	7 300	49 %
Asuntotiloja ja -tontteja	56 000	9 800	18 %
Kalastustiloja	700	450	64 %
Yhteensä	101 700	36 350	

³⁰ Laitinen 1995, 96–98 ja 123.

³¹ Laitinen 1995, 123–124; Nevalainen 2010, 243.

³² Laitinen 1995, 120 – 123; Virtanen 2003, 11; Nevalainen 2010, 235.

Lisämaata sai 34 300 tilaa, laidunalueita muodostettiin noin 1700 ja yhteismetsiä yli 80.³³ Tiedossa ei ole, miten nämä jakautuivat eri maansaajaryhmien kesken.

ASOn laatiman karjalaisevakoita koskeneen yleisen sijoitussuunnitelman valtioneuvosto vahvisti syyskuussa 1945, mutta ruotsinkielisten alueiden erityisyyttä ja ongelmallisuutta kuvaa, että niitä koskevat suunnitelmat vahvistettiin lähes vuotta myöhemmin: ruotsinkielisen Pohjanmaan suunnitelma heinäkuussa 1946 ja Uudenmaan ja Turun saariston suunnitelmat seuraavassa kuussa.³⁴

Yleinen sijoitussuunnitelma koski vain maataloudesta elantonsa saaneita karjalaisia. Asuntotilan tai -tontin saajia ei siihen sidottu, vaan he saivat maapalansa sieltä mistä halusivat, mikä käytännössä usein merkitsi heidän hakeutuneen kaupunkiin ja muihin asutuskeskuksiin. Myös pienen osan maanhankintalain ulkopuolella olleista, joko vuokralla tai asunto-osakkeissa asuneista karjalaisista, onnistui saada asuntotila tai -tontti kaupungista, koska he olivat hakeneet maata rintamamiehinä.³⁵

Yleisessä sijoitussuunnitelmassa pyrkimyksenä oli sijoittaa karjalainen maatalousväestö luonnonoloiltaan, liikenneyhteyksiltään ja taloudellisilta edellytyksiltään lähtöalueita vastaaville seuduille ja säilyttää yhteisöt lähtökunnittain, kielen ja uskonnon mukaan mahdollisimman ehjinä. Siirtoväkiasutuksen pohjoisraja tuli nyt selvästi etelämmäksi kuin pika-asutuslaissa ja kulki linjalla Haapavesi—Kajaani. Poikkeuksena oli Oulujärven ympäristöön asutettu osa rajakarjalaisen Salmin väestöstä. Pohjois- ja Keski-Pohjanmaa jäivät miltei kokonaan sijoitusalueen ulkopuolelle toisaalta alueen tilarakenteen ja toisaalta asutukseen sopivan, raivauskelpoisen maan vähyyden takia. Erkki Laitisen mukaan ”siirtoväkiasutus painottui nyt paljon selvemmin pelto-Suomeen kuin talvisodan jälkeen”.³⁶

Lopullinen sijoittuminen ei kuitenkaan tarkasti myötäillyt sijoitussuunnitelmaa, sillä siihen vaikuttivat vapaaehtoisuudet sekä se, että osa evakoista oli talvisodan jälkeen jäänyt pysyvästi saamilleen tiloille tai palasi niille jatkosodan jälkeen. Usein kävi myös niin, ettei kunnasta löytynytäkään luovutuskelpoista maata niin paljon kuin suunnitelma olisi edellyttänyt.³⁷

³³ Laitinen 1995, 124. Laitinen on ilmoittanut muodostettujen tilojen tarkat luvut, mutta koska karjalaisten osuudesta löytyy vain pyöristettyjä lukuja, taulukossa on käytetty viimeksi mainittuja. On myös todettava, että tässä käytetyissä tutkimuksissa erinäiset luvut poikkeavat jonkin verran toisistaan, mikä nähtävästi johtuu tilastoissa olevista eroista. Erot ovat kuitenkin sen verran pieniä, ettei niillä kokonaisuuden kannalta ole merkitystä.

³⁴ Laitinen 1995, 111.

³⁵ Palomäki 2011, 459.

³⁶ Laitinen 1995, 111.

³⁷ Laitinen 1995, 126; Nevalainen 2010, 232; Esimerkiksi johannekselaisista osa sijoittui talvisodan aikaisille pika-asutustiloille Poriin ja sen ympäristöön, kun pääosa heistä asutettiin jatkosodan jälkeen Turun ympäristökuntiin.

Maanhankintalain kiistelty kielipykälä

Ahvenanmaa jäi maanhankintalain ulkopuolelle, mutta muita Suomen ruotsin- ja kaksikielisiä alueita koski maanhankintalain kielipykälä (lain 92. pykälä), jonka mukaan siirtoväen sijoittaminen oli toimitettava siten, ettei ruotsinkielisten ja kaksikielisten kuntien kielellinen luonne vaihdu. Lisäksi ruotsinkielisille maansaajille piti mahdollisuuksien mukaan antaa tiloja tai lisämaata yksikielisiltä ruotsinkielisiltä alueilta ja sen jälkeen kaksikielisiltä, joissa oli ruotsinkielinen enemmistö. Maanluovutusvelvollisuuden aiheuttama taloudellinen rasitus ei saanut kuitenkaan tulla ruotsinkielisille maanomistajille lievemmäksi kuin muille. Luovutusvelvollisuutensa he saattoivat korvata raivaamalla tai raivauttamalla maatalousministeriön osoittamasta paikasta puolitoistakertaisen alueen. Ruotsalaisraivausten määrä oli 4 714 hehtaaria. Myös suomenkielisillä luovuttajilla oli mahdollisuus vastikeraivaukseen; heidän raivaustensa määrä oli 2 991 hehtaaria.³⁸

Ruotsalaisraivaukset sijoituivat Itä-Suomeen, ”metsiin ja rämeille”. Esimerkiksi silloisessa Pielisjärven pitäjässä sijainneesta Egyptinkorvesta tuli kunnan tärkein asutusalue, kooltaan 2 500 hehtaaria. Puolet maasta tuli Enso-Gutzeit Oy:ltä ruotsinkielisten tilanomistajien kustantaessa alueelle 281 hehtaaria uutta peltoa. Uudistiloja Egyptinkorpeen tuli 43: karjalaiselle siirtoväelle 16 ja loput etupäässä pielisjärveläisille rintamamiehille.³⁹ Juuri Egyptinkorpeen Heikki Turunen sijoitti romaaninsa *Hupeli*. Kirjan päähenkilö on sotainvalidi Viljo, joka oli saanut kiväärinluodin kasvoihinsa ja makasi sotasairaalassa kyljellään, jotta ei tukehtuisi vereensä. ”Kasvojen edessä oleva kehikko piti murskaantunutta alaleukaa paikoillaan. — Hupeli oli Viljolle ja hänen Kyllikilleen rintamamiesten luvattu maa. — Egyptinkorpi, Egyptinkorpi. Nimikin väristi Viljon selkänahkaa.”⁴⁰

Kielipykälällä oli juurensa jo välirauhanaikaisessa pika-asutuslaissa, jolloin ruotsinkielisten ja kaksikielisten kuntien kielisuhteista oli noussut ”kiivas poliittinen kamppailu”. Pika-asutuslakia toimeenpantaessa kielisuhteita sääтели valtioneuvoston päätös vuodelta 1936. Se oli voimassa vuoden 1942 loppuun asti, jolloin valtioneuvosto määräsi kielisuhteista vuosiksi 1943–1952. Kielipykälän maanhankintalakiin ajoi pääministeri Paasikivi. Ruotsia ja muita Skandinavian maita ei pitänyt ärsyttää heikentämällä maan ruotsinkielisen väestön asemaa. Hallitus myös perusteli asiaa kovilla realiteeteilla, joita löytyi niin maan huoltotilanteesta kuin sotakorvausten suorittamisestakin.⁴¹

Kun suhteet Saksaan oli aselevon myötä katkaistava, Ruotsi oli ainoa, joka saattoi turvata suomalaisten leivän talveksi 1944–1945 ja seuraavan satokauden alkuun. Jo kesällä 1944 hallitus olikin saanut Ruotsin hallitukselta rauhoittavan tiedon, että

³⁸ Vennamo 1988, 134; Laitinen 1995, 105 ja 128; Virtanen 2006, 9.

³⁹ Nevalainen 2010, 234–236.

⁴⁰ Turunen 1978, 7, 228 ja takakansi.

⁴¹ Hietanen 1982, 198–204; Laitinen 1995, 105; Nevalainen 2010, 234.

Ruotsi toimittaisi välttämättömyystarvikkeita sen verran että Suomi selviäisi seuraavan talven yli. Niihin kuului muun muassa 150 000 tonnia viljaa, 10 000 tonnia sokeria ja 5 000 tonnia rasvaa.⁴²

Sota jatkui edelleen Euroopan mantereella ja raaka-ainetoimitukset olivat pahasti häiriintyneet, kun Saksan kaikki toimitukset olivat loppuneet. Saksa miehitti edelleen Norjaa ja Tanskaa ja meritiet olivat suljettuja, joten Ruotsi oli myös ainoa maa, johon Suomi saattoi panna toivonsa saadakseen raaka-aineita, koneita ja muuta materiaalia, kun sotakorvausten maksu oli välirauhansopimuksen jälkeen aloitettava. Jo lokakuussa 1944 sotakorvauksia käsittelevä neuvottelukunta teki hallitukselle esityksen pikaisten neuvottelujen aloittamisesta raaka-ainetuonnin lisäämiseksi Ruotsista⁴³.

Hallituksen iltakoulussa helmikuun 23. päivänä 1945 Paasikivi lausui: "Voimme tänä vuonna maksaa sotakorvaukset vain Ruotsin avulla. Emme voi suututtaa Ruotsia, joka tuntee meitä kohtaan mielenkiintoa juuri ruotsalaisväestön takia." Samassa iltakoulussa ministeri Ralf Törngren totesi, että kysymyksellä ruotsalaispykälästä "oli suurempi ulko- kuin sisäpoliittinen merkitys", kun Vennamo puolestaan puhuu "ulkopoliittisesta valheesta". Juho Niukkanen taas sanoi eduskunnan istunnossa 12. maaliskuuta, "ettei aitosuomalainen kummitus tässä asiassa enää voinut eikä saanut näytellä mitään osaa".⁴⁴ Jatkosodan jälkeen aitosuomalainen kummitus oli haudattava.

Asutus ruotsinkielisille alueille

Ruotsinkielisellä Pohjanmaalla kielipykälällä ei ollut juuri merkitystä, vaan sen vaikutus tuntui ennen muuta Uudellamaalla, jonne oli asutettava Porkkalan 7 252 asukkaan ohella alueen omat rintamamiehet ja muut maanhankintalain mukaiset maansaajat. Kielipykälä kuitenkin lisäsi eteläisen Suomen suomenkielisten kuntien vauraiden talonpoikien taakkaa asuttamisessa sekä esti sen, ettei yli kielirajojen voinut syntyä varsinaisten maanviljelijöiden yhtenäistä rintamaa.⁴⁵

Säädökset kuntien yksi- ja kaksikielisydestä ovat muuttuneet sitten sotavuosien, ruotsinkielisten suhteellinen osuus väestöstä on vähentynyt ja lukuisia kuntaliitoksia on tapahtunut. Vuonna 1944 Uudellamaalla oli seitsemän yksikielistä ruotsinkielistä kuntaa: Bromarv, Hangon ja Tammisaaren maalaiskunnat, Snappertuna, Inkoo, Degerby ja Sipoo. Kaksikielisiä kuntia, joissa ruotsi oli enemmistön kielenä, olivat: Espoo, Pohja, Tenhola, Siuntio, Kirkkonummi, Porvoo, Porvoon maalaiskunta, Liljendal, Loviisa, Pernaja ja Karjaa. Suomi oli enemmistön kielenä Ruotsinpyhtäällä, Helsingin maalaiskunnassa,

⁴² Meinander 2012, 258.

⁴³ Harki 1971, 104–105.

⁴⁴ Vennamo 1988, 71, 73 ja 95–98; Rumpunen, Manninen 2009, 318.

⁴⁵ Laitinen 1955, 97.

Lohjalla, Myrskylässä ja Lapinjärvellä. Varsinais-Suomessa yksikielisiä ruotsinkielisiä kuntia oli viisi: Iniö, Houtskari, Korppoo, Västanfjärd ja Hiittinen, ruotsi oli enemmistön kielenä Nauvossa, Paraisilla, Kemiössä ja Dragsfjärdissä, suomi Turussa ja Särkisalossa.⁴⁶

Pohjanmaalla ruotsin- ja kaksikielisiä kuntia oli vuonna 1944 yhteensä 35. Maanomistusolot Pohjanmaalla olivat tyystin toisenlaiset kuin itäisen Uudenmaan kartanoalueilla. Jo ennen maanhankintalain säätämistä hallituksessa oli selvää, että ”Pohjanmaan ruotsalainen asutus jää pienviljelysseutuna ulkopuolelle”.⁴⁷ Karjalaisten asuttaminen kosketti siten vain vähän ruotsinkielistä Pohjanmaata, eikä suinkaan kielipykälän vaan alueen pienviljelyvaltaisuuden takia. Tyypillistä köyhälle Pohjanmaalle oli ollut Amerikan-siirtolaisuus samoin kuin muutto työn perään lahden taakse Ruotsiin, mutta 1800-luvun lopulla sieltä on muutettu nälkää pakoon myös Laatokan rannalle Kurkijoen pitäjän Sorjon kylään, jossa toimi myös ruotsinkielinen kansakoulu.

Seurakunnat, joiden maa oli yleensä vuokrattu viljelyskäyttöön, olivat ruotsinkielisellä Pohjanmaalla käytännössä ainoita merkittäviä maanluovuttajia. Vain neljästätoista maalaiskunnasta löytyi lainmukaisia luovutusvelvollisia, joten turhaa on ollut syytellä Pohjanmaan ruotsinkielisiä haluttomuudesta luovuttaa maata karjalaisille. Sijoitussuunnitelman mukaan ruotsinkieliselle Pohjanmaalle oli tarkoitus asuttaa 2021 karjalaista ja muodostaa näille 403 tilaa tai tonttia, joihin maata menisi 955 hehtaaria. Suurin osa eli 315 oli kaupunkien alueelle sijoitettuja asuntotiloja ja -tontteja, joilla poistettiin sodanjälkeistä asuntopulaa, maalaiskuntiin muodostettiin vain 88 tilaa.⁴⁸

	tiloja	ha
Lapväärtti	8	64
Kristiinankaupunki	15	10
Närpiö	11	88
Kaskinen	10	3
Vaasa	150	50
Vöyri	3	26
Jepua	8	64
Uudenkaarlepyyn mlk.	10	41
Pietarsaari	50	50
Pietarsaaren mlk.	31	248
Purmo	1	5
Alaveteli	8	64
Kokkola	90	186
Kaarlela	8	56
Yhteensä	403 tilaa	955 ha

⁴⁶ Hietanen 1982, 200–201.

⁴⁷ Rumpunen, Manninen 2009, 318.

⁴⁸ Teittinen, Mäkelä 2015, 105–107, 154 ja 202.

Edellä oleva taulukko kertoo kuitenkin vain suunnitelman, joka ei välttämättä toteutunut täsmälleen sellaisenaan. Joka tapauksessa Pohjanmaan ruotsinkieliselle alueelle perustettiin suhteellisesti vähiten maanhankintatiloja. Karjalaisten osuus alueen kaikista maatiloista oli 0,4 prosenttia ja muiden maanhankintatilojen, kuten rintamamiesten, 1,8 prosenttia.⁴⁹

Karjalaisten kalastajien sijoittamisessa kielipykälä aiheutti vaikeuksia. Luovutetulla alueella oli ollut 1 400 ruokakuntaa, joiden pääelanto oli tullut kalastuksesta, ja 2 000 kalastusta sivuelinkeinonaan harjoittavaa ruokakuntaa. Yhteensä nämä 3 400 olivat noin kolmannes Suomen kalastajaperheistä. Näiden asuttamiseksi laadittiin oma sijoitussuunnitelma, joka vahvistettiin helmikuussa 1946 ja jonka mukaisesti noin 700 Suomenlahden rannikon ja ulkosaarien kalastajaa oli tarkoitus sijoittaa Uudenmaan ja Turun saaristoon. Toteutunut karjalaisten kalastajatilojen määrä oli vajaa 500. Kalastajien sijoittamista lienee rajoittanut sekin, että Porkkalan 122 kalastajaperheelle piti löytyä paikka Uudeltamaalta. Laatokan kalastajia asutettiin sisämaan suurten järvien, Päijänteen ja Saimaan rannoille.⁵⁰

Uuteenmaahan liittyy yritys erottaa Pernajasta lähes 10 000 hehtaaria käsittänyt alue, jolle olisi perustettu etupäässä koivistolaisia kalastajaperheitä varten uusi suomenkielinen kunta: Merikoivisto, jonka asukasmääräksi kaavailtiin kolmea tuhatta. Karjalan Liiton puolesta lakialoitteen Merikoivistosta tekivät kansanedustajat Juho Niukkanen ja Eeno Pusa. He esittivät, että Pernajassa oli seitsemän suurmaanomistajaa, jotka omistivat yhteensä yli yhdeksän tuhatta hehtaaria maata ja lisäksi laajoja vesialueita. Kielipykälä olisi saatu kierrettyä, kun uusi kunta olisi alusta alkaen ollut suomenkielinen, minkä Selén ja Gottberg sanovat tarkoittaneen sitä, että tuhannen entisen asukkaan olisi pitänyt muuttaa pois alueelta. Asia herätti ankaraa vastustusta, ja aloite hylättiin lopullisesti vasta vuonna 1951.⁵¹

Yksi Pernajan suurmaanomistajista oli kansanedustaja ja ministeri Ernst von Born, joka oli puoltanut kielipykälää ja joka omisti Suur-Sarvilahden kartanon Pernajassa. Talvisodan jälkeen hän otti kartanoonsa edellä mainitut Kurkijoen Sorjon-kylän ruotsinkieliset asukkaat. Luovutusvelvollisuutensa von Born hoiti myymällä sorjolaisille maistaan 300 hehtaaria ja raivauttamalla muualta uutta maata. Kustannukset nousivat kolmeenkymmeneen miljoonaan markkaan, mikä siihen aikaan vastasi Suur-Sarvilahden verotusarvoa.⁵²

Merikoivisto jäi syntymättä, mutta kyllä Uudenmaan ruotsinkielisillä alueilla on maata karjalaisille luovutettu. Selénin ja Gottbergin mukaan esimerkiksi yksikielisessä ruotsinkielisessä Inkoossa sijainnut Fagervikin tila menetti maistaan 654 hehtaaria,

⁴⁹ Laitinen 1995, 126.

⁵⁰ Laitinen 1995, 55–56 ja 102.

⁵¹ Virtanen 2003, 11–12; Nevalainen 2010, 234; Selén, Gottberg 2015, 93–95.

⁵² Selén, Gottberg 2015, 93–95; Tutkija Aapo Roselius kertoi Sodan pakolaiset -seminaarissa Turussa 17.11.2016, että von Born otti talvisodan sorjolaiset kartanoonsa.

josta peltoa oli 198 hehtaaria, eli lähes puolet tilan peltomaasta. Fagervikin karjalaiset perustivat Inkoon ensimmäisen suomenkielisen koulun. Helsingin kaupungin aiemmin omistamalle Bengtsårin saarelle asutettiin muutamia karjalaisperheitä. Kaupunki oli yrittänyt pitää hallussaan Bengtsårin, jossa oli aiemmin sijainnut kaupungin perustama kasvatustila, mutta ainakin osa alueesta meni pakkolunastukseen.⁵³

Paraisilla sijaitsevan Kuitian kartanon omisti vapaaherratar Margareta af Heurlin. Kuitiaan kuuluivat lisäksi Kassorin, Lemlahden ja Signäsän tilat; maata oli yhteensä 3 300 hehtaaria. Karjalaisten asutukseen maista meni arviolta 40 prosenttia. Paraisilta kerrotaan myös, että eräällä maatilalla onnistuttiin todistamaan, että yli kaksikymmentä perintöön oikeutetuista oli potentiaalisia maanviljelijöitä, ja tilan maiden asuttaminen onnistuttiin siten eliminoimaan kokonaan. Atun kartanon maille sen sijaan tuli Selénin ja Gottbergin mukaan 22 karjalaisperhettä.⁵⁴ Tietyvästi Atun omisti noihin aikoihin tunnettu suurlahjoittaja, lapseton Amos Anderson.

Moni Koiviston saarten, eli Koivusaaren, Tiurinsaaren ja Piissaaren, entisistä asukkaista sai uuden kodin Paraisilta, kertoo Turun ja sen ympäristön koivistolaisten ja Paraisten karjalaisten puheenjohtaja Matti Agge *Karjala*-lehden haastattelussa kesäkuussa 2017. Yksinomaan Gundvikin ja Brattnäsän alueella asui Aggen mukaan viisitoista karjalaisperhettä. ”Me asuimme täällä omissa oloissamme, ikään kuin omassa kuplassamme. Paraisten väestöstä oli silloin 70 prosenttia ruotsinkielisiä. Suomen kielellä oli vaikea tulla toimeen.”⁵⁵

Kemiön suurpitäjän historiassa kerrotaan puolestaan, että talvisodan jälkeen Kemiön kuntiin evakuoitiin erityisesti säkkijärveläisiä, joista huomattava osa palasi takaisin Karjalaan jatkosodan aikana. Sodan päätyttyä saaristoon tullut joukko oli aikaisempaa paljon suurempi. Nyt muuttajat olivat pääasiassa Koivistolta. Syyskuussa 1947 tehty laskenta osoitti, että Kemiön kunnissa asui 1 213 karjalaista; määrä oli 8,8 prosenttia koko väestöstä, kun samaan aikaan siirtoväen osuus Turun ja Porin läänin maalaiskunnissa oli keskimäärin 13,5 prosenttia väestöstä:

	henkeä	%
Dragsfjärd	425	9,5
Hiittinen	14	1,1
Kemiö	708	10,9
Västanfjärd	66	4,0

Mutta eivät nämäkään karjalaiset Kemiön kunnissa kauan pysyneet, sillä vuoden 1950 väestönlaskennassa heitä asui siellä enää 684 henkeä. Kari Suistoranta arvioi, että

⁵³ Selén, Gottberg 2015, 53 ja 109–119.

⁵⁴ Selén, Gottberg 2015, 101–103.

⁵⁵ Summa 2017, *Karjala* 22.6.2017.

joko työmahdollisuudet tai kieliolot saivat aikaan sen, että ”varsin moni karjalainen” hakeutui vuoden 1947 jälkeen muualle.⁵⁶

Sallan, Kuusamon ja Petsamon evakoiden asuttaminen

Sallasta, Kuusamosta ja Petsamosta evakoita tuli yhteensä 10 800 henkeä. Ja mahtoiko täysin tyhjä ihmisistä olla Jäniskosken-Niskakosken aluekaan, jonka Suomi myi Neuvostoliitolle huhtikuussa 1947? Sallan ja Kuusamon rintamamiehiä, sotainvalideja, sotaleskiä ja sotaorpoja koski varsinainen maanhankintalaki, mutta ei niitä tilanomistajia, jotka olivat asuneet kunnista Neuvostoliitolle luovutetuilla alueilla, mikä taas johtui järjestymättömistä maanomistusoloista keskeneräisen isojaon vuoksi. Sallassa isojako tosin oli saatu lähes valmiiksi talvisotaan mennessä, mutta Kuusamossa se oli pahasti kesken. Sallan ja Kuusamon evakoille säädettiin oma maanhankintalaki, joka vahvistettiin 20.7.1945, ja heidät pyrittiin etupäässä asuttamaan näiden kuntien Suomelle jääneisiin osiin.⁵⁷

Neuvostoliitolle luovutettu osa Sallasta oli noin puolet kunnan pinta-alasta eli 578 000 hehtaaria. Luovutetulla alueella oli sijainnut kahdeksan kylää ja lisäksi osat neljästä muusta kylästä; yhteensä menetys oli neljäsataa maatilaa. Sallan evakot — määrältään vajaa puolet pitäjän asukkaista — voitiin asuttaa pääasiassa valtion maille, joita oli runsaasti jäljellä alueluovutuksesta huolimatta. Myös Sallassa siirtoväki oli kiireellisyysjärjestyksessä ensi sijalla, pitäjän rintamamiehille tiloja alettiin perustaa 1950-luvun alusta lukien. Sallan siirtoväki asutettiin — Kaarlo Kantolan mukaan toisin kuin karjalaiset — alueille, ”joilta puuttuivat tiet, pellot ja rakennukset”.⁵⁸

Kuusamon siirtoväelle oli vuoteen 1953 mennessä päätetty muodostaa ja hyväksyä yhteensä 200 tilaa ja muille maansaajille 585 tilaa ja lisämaa-alueita. Metsämaita annettiin Kuusamossa ja Sallassa pääosin yhteismetsinä, joiden osakkaiksi pääsivät sekä asutustilalliset että entiset viljelijät. Kuusamoon tulivat Suomen suurimmat yhteismetsät, kun alueelle vuonna 1956 muodostettiin seitsemän yhteismetsäaluetta, pinta-alaltaan yhteensä peräti 88 860 hehtaaria. Vielä 2000-luvulla yhteismetsää oli jäljellä noin 85 000 hehtaaria. Tasaista tuottoa tarjoavan metsän sanotaan osaltaan lieventäneen maatalouden ahdinkoa ja murrosta 1960-luvulla. Kuusamossa, jonne pientilojakaan ei ollut perustettu yhtä runsaasti kuin Sallaan, ei siten koettu muutto-liikettä yhtä ankarana kuin Sallassa.⁵⁹

⁵⁶ Suistoranta 1997, 54–55.

⁵⁷ Laitinen 1995, 85–86 ja 110.

⁵⁸ Kantola 2013, 14–16.

⁵⁹ Kuusamon ja Sallan maanhankintalaki; Laitinen 1995, 110–111.

SA-Kuva

Koltat eli kolttasaamelaiset joutuivat hekin evakkoon kahteen kertaan. Jatkosodan jälkeen heidät asutettiin Inarin kuntaan. Vakavaimmista naisista ja lapsista otetun kuvan teksti on lyhykäisyydessään: "Evakuoituja lappalaisia." Kuva on otettu 8.2.1940, mutta mitään tietoa kuvauspaikasta ei ole. SA-kuva.

Varsinaista maanhankintalakia ei liioin sovellettu Petsamon kolttasaamelaisiin, jotka asutettiin Inarin kuntaan, Sevettijärven, Nellimin ja Näätämon kyliin. Sen sijaan Petsamon maataloussiirtoväki sai maanhankintalain nojalla maata etelälappilaisesta Tervolasta, erityisesti Tervolan Varejoelta. Petsamon kalastajat asutettiin Perämeren rannikolle. Petsamoon oli 1920- ja 1930-luvuilla muuttanut eri puolelta maata väkeä rakennustöihin, tietyömaille ja kaivosteollisuuden palvelukseen.⁶⁰ Tämä väestönosa nähtävästi siirtyi etelämmäksi entisille asuinsijoilleen.

Maanluovutusvelvollisuuden välttämis- ja vähentämispyrkimyksiä

Kun itse asiassa on hyvin ymmärrettävää, että maanluovutus varsinaisten maanviljelijöiden keskuudessa synnytti katkeruutta, vähemmälle huomiolle ovat jääneet ne niin suomen- kuin ruotsinkielisetkin vaikuttajat, jotka eri keinoin pyrkivät välttämään

⁶⁰ Virtanen 2006, 9; Harjumaa 2015, 2.

tai vähentämään maanluovutusvelvollisuuttaan. Harvinaista ei liioin näytä olleen se, että hyvissä viroissa ja ammateissa toimineet henkilöt, kuten lääkärit ja tuomarit, ilmoittivat ryhtyneensä päätoimisiksi maanviljelijöiksi, jotta välttyisivät tulkinnalta harrastelijaviljelijöiksi, jolloin koko tila olisi voitu pakkolunastaa asutukseen.⁶¹

Veikko Vennamo ei aikoinaan käynyt niinkään suomenkielisten vaikuttajien kimp- puun, vaan hänelle punainen vaate olivat ”pyhää maataan” puolustaneet ruotsinkieli- set kartanonherrat ja poliitikot, jotka häikäilemättömästi ajoivat henkilökohtaisia ja poliittisia etujaan. Vennamo katsoo näiden unohtaneen Suomen edun ja velvollisuu- tensa Suomen kansalaisina pyytämällä ”erilaisia kanavia myöten apua Ruotsin poliit- tisisilta voimilta ja propagandatukea Ruotsin lehdistöltä”. Hän pitää sitä moraalisena isänmaan pettämisenä tilanteessa, jossa Suomi taisteli olemassaolostaan ja vapaasta yhteiskuntajärjestelmästä.⁶²

Talvisodanjälkeistä pika-asutuslakia toteutettaessa presidentti Kyösti Kallio oli näyttänyt kansalle esimerkkiä. Hän matkusti elokuun 1940 alkupäivinä Nivalaan, osallistui pika-asutuslautakunnan katselmukseen ja osoitti ne tilukset, jotka hänen tilansa yhteensä 224 hehtaaria käsittävistä pelloista oli sopivinta ottaa neljän siirto- laistilan pohjaksi.⁶³ Mahtoiko Kallio olla harvinainen poikkeus? Tanner ainakaan ei kuulunut esimerkin antajiin. Jaakko Paavolainen arvioi kirjoittamassaan Väinö Tan- nerin elämäkerrassa, että kun Tannerin Vihdissä sijainnut Sorkin-tila pika-asutuslakia toimeenpantaessa jaettiin vuoden 1940 lopulla osakeyhtiömuotoiseksi, se saattoi liittyä ”maanluovutusvelvoitteen torjuntaan”. Linda Tannerin ”virallinen” selitys oli Paavolai- sen mukaan kuitenkin se, ”että pelättiin Neuvostoliiton miehitystä ja sitä seuraavaa suurtilojen pirstomista”.⁶⁴ Lasse Lehtisen kirjoittamasta uudesta, vuonna 2017 ilmesty- neestä Tannerin elämäkerrasta selviää, että Sorkista on talvisodan jälkeen luovutettu 30 hehtaarin suuruinen tila. Sen saanut siirtolaisperhe oli jatkosodan aikana palannut takaisin Karjalaan.⁶⁵

Kun tultiin vuoteen 1946 ja uuteen asutukseen, Tanner pyrki sotasyllisyysvan- keudesta käsin vaikuttamaan kirjeitse Veikko Vennamoon, jotta häntä ei tulkittaisi ensi- vaan toissijaiseksi maanluovuttajaksi. Vaimolleen Tanner lähetti jäljennöksen kirjeestä ja kirjoitti: ”Siitä näet, että yritän yhä edelleen pitää kiinni kannastani, että olen toissijainen luovuttaja. Ja tästä kannasta pyydän Sinuakin pitämään kiinni lop- puun saakka.” Samalla hän antoi Lindalle ohjeita, mitkä alueet olisi kuitenkin välttä- mättä saatava jäämään talolle. Tannerin vapauduttua *Lallin* pakinoitsija Kalle Kustaa muistutti Sorkin pinta-alan olevan metsät mukaan lukien yli tuhat hehtaaria: ”Siitä luonnollisesti meni osansa maansa menettäneelle siirtoväelle, mutta jäi siitä sentään

⁶¹ Virtanen 2003,10.

⁶² Vennamo 1988, 96.

⁶³ Virkkunen 1983, 265.

⁶⁴ Paavolainen 1989, 186.

⁶⁵ Lehtinen 2017, 511–512.

vanhalle isännällekin sen verran, että sillä pitäisi vaatimattomasti eläen pärjätä.” Lehtinen ei kerro, paljonko Sorkista tällä kertaa meni maata ja oliko Vennamo palauttanut ”asian järkevälle kannalle”, kuten Tanner kirjeessään oli toivonut.⁶⁶

Paasikivelläkin oli maatila, Keravalla sijainnut Jukola. Paasikiven ja Tannerin ohella myös Rytillä ja Linkomiehellä oli maatilansa sekä mainittujen lisäksi epäilemättä silloisen tavan mukaan lukuisilla muilla yhteiskunnallisesti korkeissa asemissa olevilla henkilöillä, joiden pääelanto ei suinkaan lähtenyt maataloudesta ja jotka siten voitiin luokitella harrastelijaviljelijöiksi. Atun kartanon maille Paraisille asutettiin 22 perhettä, mutta Kemiössä sijaitsevan Söderlångvikin kartanonsa maita Amos Anderson muutti omenatarhoiksi vähentääkseen luovutusvelvollisuuttaan.⁶⁷

Mannerheimin oli vaikea hyväksyä maanhankintalakia, mutta hän ajoi myös henkilökohtaista etuaan toimimalla sen puolesta, että hänen kohdallaan poikettaisiin luovutusvelvollisuudesta, joka koski hänen omistamaansa Kirkniemen kartanoa Lohjan maalaiskunnassa. Kirkniemi oli toki ”varmuuden vuoksi” siirretty Gustaf Mannerheimin kansallisrahaston (sitemmin Mannerheim-säätiö) nimiin, mutta tilan maat eivät olleetkaan turvassa. Kirkniemeen kaavailtiin kyllä poikkeuslakia, mutta SKDL esti lain voimaantulon. Viestin puolueen vastustuksesta vei Tamminiemeen kansanedustaja Hertta Kuusinen. Marsalkka ei saanut erityiskohtelua, mikä ”katkeroitti häntä kovin yksinomaan jo sen vuoksi, että hän pelkäsi siirtoväen ’liiallisen’ asuttamisen alentavan kartanonsa arvoa”.⁶⁸

Ja voi vain arvailla, kuinka moni lapseton maanluovuttaja turvautui adoptioon, jotta saisi maitaan turvaan karjalaisten asuttamiselta. Tunnettu asutuksen takia adoptoitu on Pirkko Helenoro, joka kirjoitti vaiheistaan kirjan *Tuntemattoman sotilaan tytär* ja jonka elämäntarinasta on tehty televisiodokumentti. Pirkko Helenoro on täysorpo; hän oli menettänyt ensin äitinsä ja talvisodan lopussa isänsä. Hänet adoptoitiin Järnefelt-Rauanheimon suvun omistamaan Hällän kartanoon Köyliössä.

Kritiikkiä asutustoimintaa kohtaan

Sodanjälkeisen asutustoiminnan myötä Suomi muuttui entistä pienviljelyvaltaisemmaksi. Jälkikäteen asutustoimintaan onkin kohdistettu kritiikkiä, joka lähti ajatukselta, että sen tuloksena oli syntynyt suuri joukko elinkelvottomia pientiloja, jotka pian kuolivat pois. Väitteelle löytyy perusteluita, mutta voidaan myös kysyä, oliko asuttaminen lopulta aikansa päättäjille niissä oloissa ainoa mahdollinen ratkaisu, varsinkin kun huomioon otetaan asiaan liitetyt yhteiskuntapoliittiset tavoitteet. Yhteiskunnal-

⁶⁶ Lehtinen 2017, 511–512 ja 568.

⁶⁷ Selén, Gottberg 2015, 139.

⁶⁸ Virkkunen 1989, 427–428; Suomi 2013, 482–488.

Tyypitalo. Turun Sanomat esitteli toukokuussa 1945 alkavan kesäkauden laajaa ja omakoti- ja asutustoimintaa, jossa oli ennen kaikkea ”pyrittävä edistämään sotalaskien, invalidien, siirtoväen ja vähävaraisten suurperheitten rakennustoimintaa, jotta he voisivat jälleen osallistua yhteiskuntaa rakentavaan, tuottavaan toimintaan”. Artikkelissa esiteltiin viisi erilaista omakotityyppiä, joista numerot 42 ja 43 olivat muita tyyppejä jonkin verran suurempia, kokonaispinta oli 97 neliometriä. Molemmissa oli alakerrassa kaksi huonetta ja keittiö ja yläkerrassa huone ja keittiö. Tällaisia tyyppitaloja/rintamamiestaloja nousi tuhansittain sekä maaseudulle että kaupunkien liepeille. Sodanjälkeistä asuntopulaa helpotti se, että hyvin usein nuo yläkerran huoneet vuokrattiin vieraille.

Tietenkin pidetty suurenmoisena selviytymistarinanana mutta kiitetty myös siitä, ettei Suomeen sen ansiosta syntynyt pakolaisleirejä. Leireistä puhuneille ajatus näyttää jääneen puolitiehen. Pohtimatta on jäänyt, millaiset leirit Suomen ilmastossa – sotatalvien pakkasissa – olisivat ylipäätään olleet käytännössä mahdollisia ja mitä olisi esimerkiksi tapahtunut evakoiden karjalle ja hevosille. Huomaamatta ovat tässä yhteydessä myös jääneet asuttamiseen liitetyt yhteiskuntapoliittiset tavoitteet, sillä juuri leirit olisivat olleet omiaan radikalisoimaan rauhallisimmatkin asukkaansa.

listien levottomuuksien välttämiseksi siirtoväki piti saada asutettua ja kiinni rakentavaan työhön samoin kuin työtömyysuhan alaiset rintamamiehet. Maanhankintalain avulla ehkäistiin molempien ryhmien radikalisoitumista.⁶⁹ Samalla lailla yhteiskuntarauhan ylläpitämisestä ja entisen vapaan yhteiskuntajärjestelmän säilyttämisestä oli kyse, kun maan alta sodan jälkeen nousseen äärivasemmiston vaikutusvallan rajoittamiseksi Suomi–Neuvostoliitto-seura perustettiin eri tahojen yhteistyöjärjestöksi ja laajemmalle pohjalle kuin mitä talvisodanjälkeinen Suomen–Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seura oli ollut.⁷⁰

On tietenkin mahdoton sanoa, mitä olisi tapahtunut, ellei asuttamista olisi hoidettu niin kuin hoidettiin. Liioteltu ei liene ajatus, että valtiovalta oli tavaltaan myös kuin välirauhanaikaisen pika-asutuksen vanki, sillä epäilemättä uudet evakot pitivät itsestään selvyytensä – jo oikeudenmukaisuuden nimissä – että asutus tapahtuisi samalla tavoin kuin millaisena sitä oli välirauhan aikana jo aloitettu toteuttaa. Rintamamiehille sodan aikana annettu optio maansaannista vaati sekin lunastuksensa.

Tehtyä ratkaisua on useimmin kui-

⁶⁹ Virkkunen 1989, 424; Virtanen 2003, 13; Haimi 2004, 73; Nevalainen 2010, 236.

⁷⁰ Rentola 1994, 478–479.

Kuvassa johannekselaisten Emma ja Hugo Konton uudistalo Paimion Viksbergissä alkuperäisessä asussaan vielä maalaamattomana. Päärakennus maalattiin yleisimmin vaaleilla väreillä, ulkorakennukset punamullalla. Kuva: Johannes-Seura.

Karjalaisten asutus oli suurimmaksi osaksi hoidettu vuoden 1948 loppuun mennessä. Uusiin asuinkuntiinsa viimeiset merkittiin kirjoille vuonna 1950, mutta muu asutustoiminta jatkui vielä vuosia. Urakka alkoi olla ohi 1950-luvun lopulla. Joulukuussa 1958 eduskunta päätti lakkauttaa ASON, jonka tehtävät siirtyivät 1.3.1959 uudelleen perustetulle Asutushallitukselle. Muutoksen taustalla oli Veikko Vennamoon liittyneitä poliittisia kuvioita. Vennamon päivät maalaisliitossa alkoivat olla luetut, ja hänen välinsä Kekkoeseen olivat kiristyneet.⁷¹

⁷¹ Laitinen 1995, 119; Virtanen 2003, 11; Nevalainen 2010, 232.

**Muistaminen:
karjalaisuus on kuin
rakennukselle kivijalka**

Luovutetun Karjalan ylirajainen muisti

Outi Fingerroos & Ulla Savolainen

Meiltä karjalaisilta on kysytty, mitä karjalaisuus merkitsee meille, neljän vuosikymmenen takaa. Minun vastaukseni on. Se merkitsee samaa, kuin rakennukselle perustus tai kivijalka.¹

Ennen viimeistä silmäystä kotimaisemaan otin muistoksi Askareen kanavan vettä ja rapakivimurusen. Tyttären ottivat keto-orvokeita Rantakallion rinteestä. Nyt ne kukkivat täällä Lahdessa.²

Otteet ovat Liisa Lehdon kokoamasta antologiasta *Kaipaus Karjalaan. Matkoja kotiseudulle*. Ne kertovat rajan taakse suuntautuvista kotiseutumatkoista, vahvoista kotipaikan kokemisen tunteista ja kiinnittymisen kohteista. Näistä tuntemuksista karjalaiset ovat tottuneet puhumaan ja kirjoittamaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) kansanrunousarkisto järjesti ensimmäisen keruun Karjalan matkoista otsikolla *Kertokaa matkasta Karjalaan!* vuonna 1992. Vertaileva keruu toteutettiin viisitoista vuotta myöhemmin teemalla *Aikapyörällä Karjalaan* yhdessä Karjalan Liiton kanssa. Molemmat tuottivat SKS:n arkistoihin mittavan karjalaisen muisteluaineiston. Matkakuvausten taustalta löytyy monia inhimillisen tuskan ja kaipuun metaforia, kuten viittauksia pyhiinvaelluksiin ja paluuseen pyhään tai luvattuun maahan. Topeliaaninen ajatus kodista, jota rakastetaan enemmän kuin mitään paikkaa maan päällä, toistuu kirjoituksissa siirtokarjalaisten henkilökohtaisena kokemuksena ja ylisukupolvisena muistona.³

Muisti ja muistelu ilmenevät usein sanallisessa muodossa, mistä siirtokarjalainen muistelukulttuuri on erinomainen esimerkki. Muistot kiinnittyvät myös materiaaliin

¹ Suutari 2010, 49.

² Hämäläinen 2010, 206.

³ Lehto 2010, 9–11; Fingerroos 2010, 21–23, 157–168.

asioihin, jotka voivat olla esineitä ja valokuvia⁴, muistomerkkejä, paikkoja ja jälkiä maisemassa⁵ sekä kehollisia ja affektiivisiä käytänteitä ja kokemuksia⁶. Muistelussa menneisyydelle annetaan merkityksiä, tulkitaan ja tuotetaan aina myös uudelleen. Kaikkea menneisyyttä ei kuitenkaan muistella eikä siitä tule historiaa. Muistamisessa ja menneisyyden esittämisessä onkin kyse valinnoista, tulkinnasta, argumentaatiosta, retoriikasta ja osittain myös sattumasta. Muistelu on kuin taideteos: luomus, joka nostaa menneisyyden sopukoista esille mukavia näkymiä tai on esitystavassaan ristiriitainen, traaginen, kova ja kyseenalaistava.⁷

Artikkelissa paneudumme toisen maailmansodan jälkeen Neuvostoliitolle luovutettuun Karjalaan muistin paikkana, utopiana ja ylijärjestyksen muistelukultuurin yhtenä ulottuvuutena. Keskeistä tämän artikkelin näkökulmasta on se, että yksilön ja yhteisön käsitys menneestä – eli muisti – ja sen kautta myös itseymmärrys kytkeytyvät materiaan ja konkreettisiin sijainteihin ja paikkoihin sekä niihin liittyviin kertomuksiin ja merkityksiin. Kysymme, millaisilla erilaisilla tavoilla siirtokarjalaiset ovat kertoneet ja muistelleet menetettyä paikkaa, kotiaan, sotien jälkeisessä Suomessa. Millaisia jälkiä he ovat jättäneet jälkeensä, ja millaisia materiaalisia ulottuvuuksia muisteluun sisältyy. Artikkelimme ei kuitenkaan ole systemaattinen kartoitus siirtokarjalaisen muistelukultuurin eri ulottuvuuksista vaan erilaisista näytteistä koostuva kollaasi, jonka olemme koonneet omista tutkimuksellisista kiinnostuksista.⁸ Meillä molemmilla on pitkä kokemus nimenomaan siirtokarjalaisen muistin, kerronnan ja muistelukultuurin tutkimisesta.

Artikkelimme paikantuu muistitietotutkimukseen ja kulttuuriseen muistitutkimukseen. Tämän lisäksi hyödynnämme kriittiseen kulttuuriperintötutkimukseen sekä ylijärjestyksen ja liikkuvuuden kytkeytyviä tutkimusnäkökulmia. Esinetutkimusta ja materiaalisesta kulttuurin historiaa aiheemme sivuaa sikäli, että lähtökohtanamme on ajatus, että esineiden tutkiminen ei ole esinetutkimusta *an sich* vaan ennemmin ihmisten, arjen ja merkitysten tulkintaa erilaisia tutkimuksellisia välineitä hyödyntäen⁹. Materiaalisen kulttuurin tutkimuksessa kulttuurien ja ihmisten sosiaalisten suhteiden materiaaliseen ulottuvuuteen on viime vuosikymmeninä kiinnitetty huomiota jopa niin, että voidaan puhua tutkimuksen materiaalisesta käänteestä¹⁰.

⁴ Ks. esim. Fingerroos 2010, 183; Hirsh 1997; Kuusisto-Arponen & Savolainen 2016; Savolainen 2015, 215–234; Peltonen 1996, 23–29; Raninen-Siiskonen 1999, 32.

⁵ Ks. esim. Fingerroos 2004, 377–390; Fingerroos 2007; Fingerroos 2010, 21–22; Savolainen 2015, 234–255; Peltonen 2003.

⁶ Ks. esim. Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen 2017; Kuusisto-Arponen & Savolainen 2016; Savolainen 2015, 268–275.

⁷ Fingerroos 2010, 193–194.

⁸ Fakta- ja näytenäkökulmien eroista, ks. Alasuutari 1995.

⁹ esim. Kiuru 1999, 228–230.

¹⁰ Mäkikalli 2010, 9.

Muisti, paikka ja materia

Muistitietotutkimus (engl. *oral history research*) ja kulttuurinen muistitutkimus (engl. *cultural memory studies*) ovat monitieteisiä tutkimussuuntia. Tutkimussuuntien eroa voisi jäsentää siten, että kulttuurinen muistitutkimus analysoi kulttuurista ja institutionaalista muistamista pitkällä aikavälillä kun taas muistitietotutkimuksen kohteena on kommunikatiivinen muisti, kuten muistelutyö itsessään, muistin kantamat merkitykset sekä erilaiset muistelijat ja muistin representaatiot. Muistitietotutkimus analysoi siis tyypillisesti yksilöiden ja ryhmien muistelua, eri tavoin koettujen tapahtumien muistelua ja kerrontaa.¹¹

Kansainvälisessä oral history -tutkimuksessa keskeistä on haastattelutilanteessa tuotetun muistelupuheen nauhoittaminen¹² ja toisaalta haastattelussa syntynyt tuote, kertomus. Se on samaan aikaan tutkimuksen metodi, jossa teoria ja käytäntö – tulkin- ta ja toiminta – ovat kietoutuneet yhteen.¹³ Vaikka suomalainen muistitietotutkimus pohjaa voimakkaasti oral history -tutkimukseen, sen erityispiirteitä ovat monipuolisten, myös kirjallisten tutkimusaineistojen käyttäminen sekä kulttuurisen muistitutkimuksen näkökulmien hyödyntäminen.¹⁴

Muistin, paikan ja materian yhteyttä on tutkittu kulttuuria ja historiaa tutkivien tieteenalojen piirissä paljon.¹⁵ *Paikka* on artikkelissamme tila, johon ihmiset liittävät omasta elämästään ja elinympäristöstään käsin merkityksiä. Se on siis koettu, kerrottu ja muisteltu tila ja kooste, jota yksilöt ja yhteisöt jatkuvasti luovat ja muokkaavat kulloisessakin elinympäristössään.¹⁶ Samaan tapaan määritämme *muistin paikan*: kysymyksessä on muistelussa ja kerronnassa uudelleen tuotettu paikka, jolla on yksilölliset ja kollektiiviset tulkintansa. Alun perin Pierre Noran lanseeraamalla käsitteellä *lieu de mémoire* viitattiin paikkaan, monumenttiin, rakennukseen, henkilöön, taideteokseen, tapahtumaan, symboliin tai rituaaliin. Käsite oli hyvin vahvasti sidoksissa ideolo-

¹¹ Tutkimussuuntien suhteista ks. esim. Heimo 2010, 42–44; 2016; Savolainen 2015, 71–78; Savolainen 2017a; Kuusisto-Arponen & Savolainen 2016; Abrams 2010, 3–9; Hamilton & Shopes 2008; Erlil 2011a, 53–57.

¹² Vrt. Perks & Thomson 2004, ix.

¹³ Abrams 2010, 2–4; Portelli 1998; Fingerroos & Haanpää 2006.

¹⁴ Ks. esim. Fingerroos & Haanpää & Heimo & Peltonen 2006; Heimo 2016; Savolainen 2015, 52–69.

¹⁵ Ks. esim. Glassie 1982; Basso 1984; Lowenthal 1985; Connerton 1989; Tonkin 1992; Peltonen 2003; Siikala & Siikala 2005; Lukin 2011; Mäkikalli & Laitinen 2010.

¹⁶ Tilley 1994, 10–17; Fingerroos 2010, 21.

giakritiikkiin, joka Noran teoksissa kohdistui kansallisvaltion (Ranska) ylläpitämään kollektiiviseen muistelukulttuuriin.¹⁷

Suomalaiset muistitietotutkijat ovat laajentaneet käsitteen määrittelyä muistin paikkojen kulttuuristen ja subjektisidonnaisten tulkintojen suuntaan. Ulla-Maija Peltonen esimerkiksi pitää vuoden 1918 sotaan liittyvistä kertomuksista, paikkoja ja muistoesineitä muistin paikkoina niiden sisältämien kulttuuristen viestien ja merkitysten vuoksi.¹⁸ Samaan tapaan Outi Fingerroos on määritellyt muistin paikat yksilöiden ja kollektiivien muistelutyössä tuottamiksi tulkinnoiksi paikasta.¹⁹ Ulla Savolaisen mukaan muistelussa muistin paikat ilmenevät eri aikoihin liittyvien mielikuvien ja muistojen solmukohtina. Muistin paikat, jotka kytkeytyvät esimerkiksi muistoesineisiin, sijainteihin tai kirjallisiin dokumentteihin, ilmenevät kerronnassa ajallisina kerrostumisina ja assosiaatioiden kimppuina.²⁰

Materian ja fyysisten paikkojen roolia ihmisten ajallisuuden jäsentämisessä, kuten muistelussa, on niin ikään käsitelty tutkimuksessa runsaasti. Menneisyyden jäljet (engl. *traces*) ovat historiallisia ja fyysisiä. Sellaisina ne mahdollistavat paluun menneisyyteen. Konkreettisten jälkien merkitys kuitenkin perustuu paradoksiin: olemassaoloon tässä ja nyt mutta samalla olemassaoloon jo menneiden tapahtumien vuoksi. Toisin sanoen jäljet ovat nykyhetkessä olevia todisteita menneistä tapahtumista. Esimerkiksi menetystä kodista kertova valokuva kertoo menneestä elämästä, mutta samalla valokuvaan sisältyy esittämisen funktio: se vain esittää mennyttä. Kodin sisätiloihin ei välttämättä pääse kuvan avulla ollenkaan, joten emme lopulta tiedä, miltä sieltä on joskus näyttänyt.²¹

¹⁷ Fingerroos 2010, 21–22; Nora 1996, xvii, 67, 14; Nora 1998, 636. Noran teoriaa, kuten myös kulttuurisen muistitutkimuksen varhaista 1980-luvulta alkuunsa saanutta vaihetta, on kritisoitu ennen kaikkea valtio-keskeisyydestä ja metodologisesta nationalismista. (Ks. esim. Tai 2001; Huyssen 2003, 95; myös Erll 2011a, 25.) Sittemmin kulttuurisen muistitutkimus on siirtynyt analysoimaan muistia dynaamisena, yllirajaisena, välittyneenä ja liikkuvana prosessina. (Esim. Assmann & Conrad 2010; 2011b; De Cesari & Rigney 2014; Rothberg 2009; Erll & Rigney 2009; Huyssen 2003.) Esimerkiksi Astrid Erllin mukaan muisti rakentuu liikkeessä, merkitysten siirtymisinä paikoista, yhteisöistä, konteksteista ja medioista toiseen. (Erll 2011b; Erll 2011a, 65–66.)

¹⁸ Peltonen 2003, 20–24, 187–191, 257–262.

¹⁹ Fingerroos 2010, 22–23.

²⁰ Savolainen 2015, 73–74, 215–267; myös Kuusisto-Arponen & Savolainen 2016.

²¹ Fingerroos 2010, 183; Ricoeur 1990, 119; myös Lowenthal 1985, 240–250; Connerton 1989, 13; Siikala & Siikala 2005, 119–120.

Koti, poissaolo ja keholliset muistot

Koti on tarkoittaa paikkaa, jonka suomalainen mieltää taloksi tai huoneistoksi, jossa oleillaan vapaa-aikana, oman perheen ja omien tavaroiden keskellä. Kodin sanallistamisessa keskeisiksi nousevat sellaiset merkitykset kuin yksityisyys, intiimiys, rauha, vapaus, turva, oikeus omaan itseensä, yhteisyys, kuuluminen, läheisyys, ihmissuhteet, arki, työ ja sisäpuolisuus. Toisaalta niilläkin ihmisillä, joilla ei ole tietystä fyysisessä paikassa kotia, on henkilökohtaisesti tärkeitä paikkoja ja tapahtumia, joihin liittyy tuttuja maisemia, merkityksellisiä muistoja ja ihmissuhteita. Niissä ihminen kokee olevansa kuin kotonaan, vaikka fyysisesti rajattua kotia ei voikaan osoittaa.²²

Kun olemassa oleva koti on otettu pois tai menetetty, kodin sanallistaminen muuttuu ja siitä tulee muistin paikka. Kerronnassa mennyt saa tulkinnan ja se ikään kuin paikallistetaan. Ulla Savolaisen tutkimus *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka. Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta* vuodelta 2015 on muistitietotutkimus siirtokarjalaisten lasten evakkomatkaista. Lähdeaineistona ovat Karjalan Liiton vuonna 2004 toteuttaman *Lasten evakkomatka* -keruun aineistot. Menetetty koti on teema, joka toistuu teksteissä tiuhaan — jopa niin, että muistelukirjoituksia voi pitää kirjoituksina kodista. Niissä toistuvat kuvaukset evakkoudesta matkana *pois kodista*, että kotiseutumattojen sanallistaminen *paluuna kotiin*.

Eri paikoissa sijaitsevien kotien välillä on siis matka ja siirtymä, joka on teksteissä yhtä aikaa metaforinen, symbolinen että emotionaalinen *menetyksen kokemuksen kuvaus*. Poispäin suuntautuva matka tekee kodista etäisen, saavuttamattoman, menetety ja kaukaisen. Lasten evakkomatka-kirjoituksissa Karjalan kodista poislähdön kuvaukset ovat usein kertomuksen merkittäviä kohtia. Kodin jättämisen kuvauksen erityisyyttä korostetaan keruuaineistossa tyypillisesti esimerkiksi preesens-aikamuodon käytöllä, joka muistelussa tuo menneisyyden hetken ikään kuin lähemmäksi lukijaa (ja kenties myös kirjoittajaa). Preesens-aikamuodolla luodaan vaikutelmaa menneisyyden välittömästä läheisyydestä.

*Pimeä yö. Yhä kuuluvat Kronstadtin tykkien äänet. Olohuoneen ikkuna helisee ja valonheittäjät pyyhkivät kirkkaalla taivaalla. Lapsia on lohduteltu koulussa, puhuttu asioista. Pojat, kaksi suurinta, nukkuvat yläkerrassa, länteen osoittavassa päädyssä. Tytöt olohuoneessa avattavassa jousisohvassa. Makuuhuoneessa nukkuu isin lempipoi-ka, toiseksi vanhin meistä, ja vanhemmat. Vanhempien ajatuksissa on varmaan huoli perheen tulevaisuudesta.*²³

²² Aro 2001, 165; Riukulehto 2013, 319.

²³ LEM, 49.

Koti on vahvoilla tunteilla ladattu käsite.²⁴ Kodin tapaan myös muuttaminen ja siirtolaisuus ovat emootioilla ladattuja: ne koetaan kehollisesti aistien kautta uusina hajuina, ääninä ja makuina.²⁵ Savolaisen tutkimissa evakkojen muistelukirjoituksissa toistuvat siirtymät tutusta vieraaseen ja arjesta arvaamattomaan. Kiinnostava yksityiskohta on se, että monet kirjoittajat kuvaavat omaa evakkouttaan ruokaan, syömiseen ja ruuan puutteeseen liittyvien tunteiden, aistimusten ja muistojen kautta. Kuvatut maut ja tuoksut eivät liity vain tiettyyn tapahtumaan, vaan ne viittaavat kokonaiseen aika-kauteen.²⁶ Monissa muistelmissa kuvataan viimeistä Karjalan kotona syötyä ateriaa ja matkaeväitä: ”Lähtöpäivämme oli perjantai joulukuun ensimmäinen päivä. Aamupäivällä leivät paistuivat uunissa, ja minä sain muun ohella kolme tuoreenlammintä karjalaislimppua selkärepuussa kannettavakseni. Yksi limppu jäi isälle ja yksi vääpeli Vesteriselle.”²⁷ Ruuan ja ruokailujen kuvaukset ovatkin symbolisia. Niissä käsitellään kodin ja arjen menetystä, matkaa pois kodista, evakkouteen sisäytyviä jännitteitä ja vieraan kohtaamista. Kirjoituksissa esimerkiksi korostetaan karjalaisten tapaa valmistaa pehmeää ja tuoretta leipää vastakohtana länsisuomalaisten kovalle ja kuivatetulle ruisleivälle. Kysymys leivän laadusta kytkeytyy myös kysymykseen vallasta: kuka päättää, kuinka usein uuni lämpiää ja minkälaista leipää syödään.

*Äitini päivitteli kun ei keittiössä ollut leivinuunia. Meidät ohjattiin kartanon suureen leivintupaan, joka oli aivan erillinen rakennus ihmettelemistä riitti sielläkin. Leipäsaavia ei löytynyt vain kummallinen, pitkä kaukalo johon olisi mahtunut vaikka nukkumaan. Eihän äidillä niin paljon jauhoja ollut, että tähän kaukaloon olisi voinut taikinan tehdä. Kartanossa leivottiin reikäleipiä vain kaksi kertaa vuodessa. Oli siinä ihmettelemistä, kun leivintuvan katossa olevat vartaat olivat täynnä reikäleipiä. Annettiin niitä meillemkin syötäväksi, mutta emme me tottumattomina saaneet niistä osaa kuin liottamalla.*²⁸

Evakkomatkakirjoitukset sisältävät runsaasti eläviä kuvauksia maku, kuulo- ja näkömuistoista. Sota-aika kokemuksineen jättikin konkreettisia jälkiä evakkolapsiin. Unohtumattomat aistimuistot ovat kirjoituksissa niin arkisia, laajempaa aikakautta tai paikkaa symboloivia muistoja, kuin erityisiä ja poikkeuksellisia:

Porissa viettämämme talvi oli kaikkein pahin, ei ollut ruokaa ja kuitenkin oli nälkä. Äiti keitti kokonaisista kauroista lientä, jota siivilöitiin. Siitä tuli sellaista harmaata

²⁴ Silvasti 2000, 232; Dovey 1985, 34–35; Vilkkö 1998.

²⁵ Ahmed 1999, 342–343. Laura Huttusen (2002, 328–332) mukaan myös maahanmuuttajien omaelämäkertoissa koti näyttäytyy kiintopisteenä, josta käsin ihminen rakentaa suhdettaan maailmaan.

²⁶ Savolainen 2015, 201, 268–272.

²⁷ LEM, 1783.

²⁸ LEM, 743.

kiisseliä, eikä se maistunut kovin hyvältä. Sairastin paljon sinä talvena. Lääkäri sanoi, että olin aliravittu...²⁹

Maalaistalossa oli meidän ikäisemme tyttö, jonka seurassa oli mukava mm ruokkia eläimiä. Hän oli eräänä päivänä ottanut kanoja varten säästettyjä pieniä keitettyjä perunoita kippoon ja menimme yhdessä kanakopille. Siellä istuimme lankulla ja tyttö näytti meille miten perunaa puristamalla sai kuoren nätisti irtoamaan. Sitten vain suuhun ja pureskelemaan. Ne maistuivat ihanalle! Kanat taisivat silloin jäädä tavallista vähemmälle. Keitetty kylmä peruna maistuu suussani vieläkin herkulta!³⁰

Aistimuistojen lisäksi lasten evakkomatkakirjoituksissa on kuvauksia järkytyksistä, jotka kuvataan edelleen melkein kuin läsnä oleviksi kokemuksi. Hyvin usein toistuva aihe on evakkomatkan aikana koettu pelko, joka johtuu pommituksista, lentokoneista ja perheenjäsenten menettämisen tai kadottamisen uhkasta. Pelottavien hetkien kuvauksen lisäksi evakkomatkakirjoituksissa arvioidaan usein sitä, kuinka pelot jäivät ikään kuin elämään kokijoidensa elämässä, selittävät elämänkokemuksia ja ovat sellaisenaan edelleen relevantteja:

Ei mennyt kovinkaan pitkää aikaa, kun tuli jälleen uusi pommiaalto asemalle. Olenko nukahtanut, muistan vain hirvittävän räjähdysten, ja kuinka otin äitiä kädestä kiinne pöydän alta. Muistan vain kysyneeni mikä se oli. Äiti vastasi pommi tuli aivan lähelle. Tajusin pommeja tulevan edelleen asemalle. Sulkiko pelko sen etten muista kuinka äitiä kädestä pitäen pyysin, äiti rukoillan vaikka isämeidän rukous. En tiennyt silloin että päivällä sille Kaukon kanssa naurettaisiin. Pommi tuli melkein asunnon nurkalle. Ikkunalasit hajosivat. Lasin sirpaleet haavoittivat pöydällä istuneen Juho Toivolan kämmen selkämukset, ne olivat veren tahrimat vielä kun hän pääsi kotiin. Laudoista tehty ulkoeteinen hajosi palasiksi. Mielessäni on kummitellut missä ja milloin olen tullut jopa unissani riippuvien lautojen alta, ja on pitänyt kävellä varoen ettei putoa. Nyt kotiseutu matkoilla kun olemme keskustelleet Nurmin pommituksesta ja siitä kuka missäkin oli, niin asiat on selkeytyneet toisilta mukana olleilta.³¹

Kertomuksissa kuvataankin esimerkiksi toistuvia painajaisia sekä pelon tunteen aktivoitumista turvallisessa tilanteessa jonkin alkuperäiseen pelottavaan tilanteeseen liittyvän seikan kautta. Muistelukerronnassa pelkoon liittyvät muistot synnyttävät assosiaatioita menneisyyden, nykyisyyden ja elämän eri vaiheiden välillä. Kerronnassa ne ilmenevät ajallisina loikkina ja kerrostumina – muistin paikkoina. Muistin paikat ja niiden kerronnassa synnyttämät assosiaatiot ilmentävät muistelun mieltä, jossa

²⁹ LEM, 700.

³⁰ LEM, 1513.

³¹ LEM, 1554.

keskeistä on eletyn menneen, nykyisen sekä myös tulevan välisen suhteen pohtiminen ja jäsentäminen. Muistin paikat myös kiinnittävät yksilön muistit konkreettiseen, jaettuun todellisuuteen. Materiaalisina, edelleen olemassa olevina objekteina, konkreettisine paikkoina tai aisti-, tai affektimuistoina, jotka ovat jättäneet jälkensä muistelijan kehoon, muistin paikat ovat konkreettisia todisteita menneisyyden tapahtumista sekä muistelijan roolista niissä. Muistin paikat myös rakentavat muistelukerrontaa, sillä muistot ja kokemukset järjestyvät niiden kautta kertomuksiksi.

Matka utopiaan

Folkloristi Laura Aro on kirjoittanut siitä, miten vanhojen kansanrunojen, kansanlaulujen ja populaariryhtiikan koti on ristiriitainen. Pääteemana on kodin poissaolo: se on lapsuuden koti, paikka, joka elää muistoissa, jonne kaivataan katkerana, vihaisenakin. Lauluihin kytkeytyy menetetyn kodin kaikinpuolinen kauneus ja hyvyys ja poissaolon paradoksi: pysyvä paluu kotiin ei ole enää mahdollinen. Ja jos naitu nainen palaisikin lapsuuden kotiinsa, ei se olisi enää samanlainen onnena kuin ennen. Tästä syystä koti on otollinen kohde myös kaikenlaiselle myyttillistämiseksi ja retoriseksi käsittelylle, jota Aro kutsuu utopiaksi: "Kodin aatteellistamisessa koti on itsessään metafora ja retoriikka keino esineellistää tai ulkoistaa kotiin vahvasti liittyvät yksityiset ja yksilölliset tunteet kollektiivisiksi."³²

Outi Fingerroos on määritellyt tutkimuksessaan *Karjala utopiana* käsitteen utopia olemusta. Sana juontuu suomen kieleen kreikan kielen sanoista *topos*, joka merkitsee paikkaa, ja kieltosana *u*. Sana utopia merkitsee siis ei-paikkaa, joka on yhtäältä mahdoton haavekuvitelma, yhtäältä jonkin aatteen mukainen ihanneyhteiskunta.³³ Utopiasta on muodostunut tuulentupa: kimppu enemmän tai vähemmän realistisia suunnitelmia uudistaa ja luoda todellisuutta niin, että jokin tässä hetkessä poissaoleva muuttuu edes hetkeksi läsnä olevaksi. Fingerroosin tutkimus Karjala on juuri tällainen utooppinen tuulentupa: paikka joka on abstrakti ja aatteellinen, jopa kuviteltu ihanneyhteiskunta. Hän esittelee Yrjö Hirnin ensimmäisenä suomalaisena, joka myös nimitti Karjalaa utooppiseksi ideologiaksi, käyttäen tässä yhteydessä ilmaisua *karelianismi*.³⁴

Karelianistinen utopia Karjalasta liittyy vahvasti Noran *lieu de mémoiren* sisältöön: kysymyksessä on kansallisromanttikkojen muovaamasta paikasta (Itä-Karjala), jota tiede, taide ja isänmaallinen ideologia kuvittivat runsain symbolein ja rituaalein. Toisaalta Karjalan muistaminen sisältää vahvan utooppisen elementin tänäkin päivänä. Haavelemme sekä paluusta menetettyyn Karjalaan että Karjalan palautuksesta. Hannes Sihvo

³² Aro 2001, 174–182.

³³ Lahtinen 2002, 169, Fingerroos 2006, 6; Fingerroos 2010, 23.

³⁴ Hirn 1939, 207–208

Pyhiinvaellusmatkalla kesällä 2004! Sukujensa entisillä asuinsijoilla Huunonsaarella vierailleet matkajat purkautuvat maihin venäläisestä aluksesta nykyisen Sovetskin, entisen Johanneksen rannalla. Kuva: Pirkko Kanervon arkisto.

jopa totesi 2000-luvun alussa, että karelianismille on juuri nyt samanlainen tilaus kuin sen syntyäikoina.³⁵ Elämme uuskarélianismin aikaa, jossa menetetyt ja poissaolevan *u-topoksen* ihannointi toistuu ilmaisuisissa muistojen Viipuri, kultainen Karjala, kultaisten rantojen Kannas ja takaisin Karjalaan. Sihvo kirjoittikin *Karjalan kuvassa*, että karelianismissa toistuu eri aikakausina "suorastaan paralleelisiä motiiveja ja suurempia aaterakennelmia, joista yksi on utooppiseksi struktuuriksi edellä nimetty."

³⁵ Haapanen 2001; myös Fingerroos 2007.

Lopettakaamme vain toteamalla, että Karjalan "todellisuus" eli reaaliset olot muutuivat vuosikymmenten kuluessa, mutta kareliaanien romanttinen tai realistinen perusasentoituminen ei: he loivat Karjalan kuvaa milloin fasivoivalta, milloin tosioloiselta pohjalta.³⁶

Muistitietotutkijana Fingerroosia kiinnosti Karjalaan liitetty "paralleeli, fasinoitu ja tosioloinen" utooppisuus myös yksilöllisenä kokemuksena. Hän erottaakin kareliaanisesta utooppisuudesta kaksi erilaista kerrosta: abstraktin ja haaveellisen sekä konkreettisen ja kokemuksellisen. Aatteelliset tuulentuvat ovat hänen tulkinnassaan erilaisia kuin yksilöiden henkilökohtaisesti kokemat, kertomat ja muistelemaat *u-topokset*. Siirtokarjalaisten paluu menetettyihin koteihin ja paikkoihin alkoi 1990-luvun alkupuolella, pian Neuvostoliiton romahdettua. Kotiseuduille palattiin suku-, kylä- ja pitäjäkunnittain, mikä muutti utopian todellisuudeksi ja muistelukerronnan hetkelliseksi "tosioloisuudeksi". Paluun kokemuksista syntyi siirtokarjalaiseen muistelukulttuuriin kokonainen matkalla olon kertomusten tihentymä. Kotiseutumatkat ovat kirvoittaneet siirtokarjalaisia katkeransuloiseen pohdintaan siitä, jospa tilanne joskus olisikin toisenlainen ja menetetty jälleen oma ja kotoinen. Tästä syystä siirtokarjalaisten tekemiä kotiseutumatkoja kutsutaan siirtokarjalaisten omassakin muistelukerronnassa utopioiksi ja pyhiinvaelluksiksi:

Viime kesän "pyhiinvaellusmatkallani" huomasin ajattelevani: miksi tämä kaikki ei ole meidän; kaikki nämä kotipitäjäni kauniit maisemat, monet kulttuurikohteet, kahden eri uskonnon kauniit kirkot ja tsasounat. Minulle nämä asiat ovat tulleet aina vain rakkaammiksi. Olen ajatellut, pitäisi olla "laki", joka takaisi kaikille maailman ihmisille vapaan pääsyn synnyinseuduilleen aina kun tuntee tarvetta siihen. Ehkä se on utopia, mutta minulle ja monelle kotiseudultaan pakolla lähteneelle kuitenkin kipeä asia.³⁷

Kotiseutumatkojen kuvauksille tyypillisiä ovat myös liminaalisuuden, rajattomuuden ja yhteenkuuluvuuden tunteiden kuvaukset. Kotiseutumatkoja kutsutaan evakkojen muistelukirjoituksissa usein "pyhiinvaellukseksi" ja matkalaisia "pyhiinvaeltajiksi". Toistuvia Karjalan nimityksiä ovat taas esimerkiksi "pyhä maa" ja "luvattu maa".³⁸ Kotiseutumatkakertomuksia analysoineen Liisa Lehdon ja Senni Timosen mukaan pyhiinvaelluksen siirtymäriitin kolmivaiheinen, lähdön, matkan ja paluun sisältävä rakenne toteutuu muistelmien kuvaamalla kotiseutumatkoilla myös metaforien käyttöä syvällisemmin. Kotiseutumatkoilla syntymäkodin kohtaaminen synnyttää evakoissa voimakkaita tunteita. Myös kosketuksen merkitys, materiaalistien objektien ylijäräinen

³⁶ Sihvo 2003, 406–407.

³⁷ Kanerva 2010, 203.

³⁸ Armstrong 2004, 88; Lehto & Timonen 1993, 100–102; Fingerroos 2010, 157–159.

kuljetus sekä liminaaliset, tietoisuuksia ja aikatasoja yhteen kytkevät kokemukset, kuuluvat keskeisesti molempiin.³⁹

Kotiseutumatkakertomusten Karjala muistuttaa myös hyvin usein lapsuuden evakomatkakirjoituksissa ja yleisestikin Karjala-muistelussa idylliseksi kuvattua lapsuuden Karjalaa.⁴⁰ Keskeistä sekä lapsuuden että kotiseutumatkojen Karjalan kuvauksille on se, että ne piirtävät esiin maailman, joka poikkeaa muistelijoiden arkipäiväisestä maailmasta. Kuvausten Karjalat ovat toisia ulottuvuuksia. Ne ovat pyhiä menneisyyden maailmoja, paratiiseja Karjalan kotipaikassa. Tämä muistelmien, niin kotiseutumatka- kuin lapsuudenmuistelmien, Karjala toistuu tyypillisesti myös samankaltaisena useissa kirjoituksissa. Ajan kuluminen tukee kiteytyneiden muistojen ja kertomusten maailmojen muotoutumista, mikä tekee niistä myös helpommin muistettavia. Ajan kuluminen poistaa menneestä kokemusten monisärmäisyyden ja vaihtelevuuden tyyllitellen sen tyyppikuvaksi, mikä tekee siitä myös helpommin muistettavaa.⁴¹

Tärkeää on myös se, että Karjalaan liittyvien muistojen idyllisyys, utooppisuus tai stereotyyppisyys ei vähennä muistojen tai kotiseutumatkakokemusten aitoutta ja merkittävyyttä muisteliijoille. Tyypilliset, samankaltaisinakin toistuvat Karjalan muistot tai aiheumat eivät ole vääristyneitä muistoja vaan pikemmin solmukohtia ja muistin paikkoja, jotka kytkevät itseensä rikkaan aikoihin ja paikkoihin kietoutuvan, henkilökohtaisesti merkittävän ja kulttuurisesti tunnistetun merkitysverkoston. Lapsuuden Karjalan kuvaaminen idylliseksi ei ole vain menneisyyden muistelua vaan myös nykyisyyden kuvaamista ja ennen kaikkea sen arvottamista suhteessa menneeseen. Kotiseutumatkojen Karjala-kuvausten kohdalla paikan erityinen pyhyys ilmentää kuitenkin tuoreempaa suhdetta paikkaan, joka on syntynyt konkreettisessa paikan uudelleen kokemisessa.

Ylirajainen kotiseutu

Maantieteellinen alue on luonnollinen perusta yhteisöllisyyden kokemukselle, ja *kotiseudun* käsite on merkittävä tekijä, kun kuvataan yksilön suhdetta paikkaan ja paikallisuuteen. Yhteinen elinalue synnyttää jaettuina kokemuksia, muistoja ja kertomuksia, vaikka jaetut yhteisöllisyyden tunteet eivät ilmene kaikissa alueen asukkaissa yhtä voimakkaina. Tietyn alueen asukkaisiinsa jättämä kollektiivinen jälki on jopa niin voimakas, että alueellisten yhteisöjen – oman maamme savolaisten, karjalaisten, poh-

³⁹ Lehto & Timonen 1993, 101–102; Savolainen 2007, 132–138; myös Savolainen 2017b.

⁴⁰ Ks. Savolainen 2017b.

⁴¹ Ks. myös Sihvo 2004, 75–79.

jalaisten ja saamelaisten — olemassaoloa ei voi kiistää, vaikka kaikki alueen asujaimistossa eivät jaa yhteistä menneisyyttä tai edusta tiettyä etnisyyttä.⁴²

Antropologi Steven Vertovec nimittää *ylirajaisuudeksi* (engl. *transnationalism*) kansallisvaltioiden rajat ylittäviä prosesseja ja suhteita, joissa keskeisessä roolissa ovat ei-valtiolliset toimijat. Kansainvälisessä tutkimuksessa transnationaalinen käsite on liitetty usein pakolaisten, turvapaikanhakijoiden ja maahanmuuttajien maiden rajat ylittäviin suhteisiin sekä siirtotyövoiman liikkumiseen koti- ja ulkomaan välillä. Artikkelissa lähdemme kuitenkin siitä, että myös siirtokarjalaisten muutto on luonteeltaan ylirajaista: siirtokarjalaiset ovat pakotetun siirtymän seurauksena poissa kodeistaan ja kotiseudultaan. Heidän kotinsa siis on liikkeessä ja diasporassa⁴³ siinä merkityksessä, mitä Paul Basu⁴⁴ ja Avtar Brah⁴⁵ ovat artikkelissa aiemmin esittäneet. Ylirajaisuus ja liikkeellä olo toisin sanoen ovat konteksteja, jotka luovat uudenlaisia, pysyviäkin yhteisömuotoja ja käytäntöjä.

Siirtokarjalaisesta muistelukulttuurista on tunnistettavissa useita jo pysyväksi muotoutuneita yhteisöllisyyden muotoja ja käytäntöjä. Karjalan Liitto perustettiin pian ensimmäisen evakkomatkan jälkeen vuonna 1940 kotinsa menettäneiden yli 400 000 siirtokarjalaisen edunvalvojaksi asutus- ja korvauskysymyksissä. Alkuvaiheessa liitto pyrki olemaan aktiivinen myös Karjalan palautusasiassa. Sitten toiminta on poliittisessa mielessä neutralisoitunut, ja liiton tehtävänä on sääntöjen toisen pykälän mukaisesti ”toimia karjalaisten sekä karjalaisuudesta kiinnostuneen väestön kulttuuri- ja etujärjestönä sekä toimia luovutetun Karjalan kysymyksen ratkaisemiseksi”.⁴⁶

Siirtokarjalaisten kotiseutumatkat ovat niin ikään tyypillinen esimerkki uudelta yhteisöllisyyden käytännteestä. Fingerroos on liittänyt Karjalan matkaajiin jopa Michel Maffesolin käsitteet postmodernit nomadit ja uusheimot⁴⁷, sillä osa Karjalan matkaajista ei liiku enää henkilökohtaisesti koetussa muistojen Karjalassa vaan osana siirtokarjalaista heimoa, jopa omaa identiteettiään hetkellisesti vaihtaen. Fingerroosin omatkin juuret löytyvät isoäidin kautta Johanneksen Koskijärven kylästä. Hänen ”vart-

⁴² Mäkinen 2009, 22; Riukulehto 2013, 309.

⁴³ *Diasporisten* yhteisöjen perustana on aina jossain mielessä menetetty kodin paikka. Caroline B. Brettell (2008, 121) jopa näkee, että antropologisessa teorianmuodostuksessa käsite diaspora määritetään epämääräisesti joukoksi ihmisiä, jotka elävät kokemuksellisen kotimaansa ulkopuolella. Tätä poissaolon, kuulumisen ja kuulumattomuuden ilmiötä voidaan tutkia hyvinkin eri lähtökohdista. Osa tutkijoista on kiinnostunut diasporasta näkökulmasta, jossa yhteisöjen ylläpitämä kollektiivinen muisti tuottaa merkityksiä poissaolevasta tai representoi liikkeellä olevia ihmisiä (engl. *diaspora in motion*), jotka sukuloivat identiteettien, kulttuurien ja kommunikaation välitiloissa.

⁴⁴ Basu 2006, 8.

⁴⁵ Brah 1996, 193.

⁴⁶ Karjalan Liitto. Säännöt; Fingerroos 2010, 141–142.

⁴⁷ Maffesoli 1995, 39, 44.

Kotiseutumatkailijat saivat vielä 2000-luvun alussa nähdä Muolaan Kuusaanhovin, ei loistossaan mutta pysytyssä, ja sen edessä Neuvostoliiton Tukholman-lähettilään Aleksandra Kollontain (1872–1952) veistosmuotokuvan. Kuusaanhovin oli rakennuttanut Kollontain äidinisä, suomalainen Savonlinnan seudulta kotoisin ollut Aleksander Masalin; hovissa Aleksandra vietti lapsena kesäänsä. Aleksandra Kollontai toimi välittäjänä Suomen ja Neuvostoliiton rauhantunnusteluissa vuosina 1940 ja 1944.

Talvisodan aikana Kuusaanhovi toimi suomalaisten kenttäsairaalana ja Muolaan menetyksen jälkeen venäläisten kenttäsairaalana. Muolaan kirkko tuhoutui talvisodassa ja rakennus toimi jatkosodan aikana Karjalaan palaaville evakoille kirkkona. Neuvostoliiton romahduksen jälkeen paikalliset asukkaat purkivat rakennuksesta ovia, lautoja, ikkunoita ym. ja lopullisesti Kuusaanhovin päärakennus tuhoutui tulipalossa kesällä 2006. Kuva: Pirkko Kanervon arkisto.

tikarjalaisuutensa” heräsi henkiin Turussa vietettyjen opiskeluvuosien, väitöstutkimuksen ja kymmenien kotiseutumatkojen seurauksena. Hän kirjoittaa: ”Todellisuudessa isoäitini muistojen Karjala on välittynyt minulle vain kertomuksina, niiden turvin olen päässyt karjalaisten heimon jäseneksi. Juuri tämä on elävää uskarelianismia: liikettä omasta positiosta kertomusten Karjalaan ja sen jälkeen turvallisesti takaisin koti-Suomeen.”⁴⁸

Myös karjalaista perinnettä voi ajatella siirretyn ja siirtyvän yllirajaisesti paikasta toiseen, ja muistelutyötä ohjaavat jopa eräänlaiset totutun kirjoittamisen konventiot. Savolaisen mukaan lapsuuden evakkomatka kirjoitukset ovat ensinnäkin *kirjoituksia kodista*. Ne kuvaavat matkaa pois Karjalan kodista, kodin menetystä, saapumista uusiin koteihin

⁴⁸ Fingerroos 2010, 162–164.

sekä paluita Karjalan kotiin. Fyysisten paikkojen ja niiden välisten liikkumisten lisäksi kotia jäsennetään evakkomatkakirjoituksissa myös ”mielen koti” -käsityksen⁴⁹ kautta, jolloin identiteettiin, kuulumiseen ja yhteisöllisyyteen liittyvät aiheet ovat etualalla.

Lasten evakkomatkakirjoituksia värittää usein kodin saavuttamattomuus sekä spatioalisesti että temporaalisesti. Koti Karjalassa kuvataan kaksinkertaisesti poissaolevana. Se sijaitsee ajallisesti menneisyydessä, mutta myös paikassa, jossa vierailu oli pitkään mahdotonta. Vaikka vierailut luovutettuun Karjalaan tulivat mahdollisiksi Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen, olivat kotipaikat muuttuneet peruuttamattomasti. Monet kotiseutumatkalaiset kuvaavatkin, että heidän muistamiaan Karjalan koteja ei ole enää löydettävissä. Monet kuitenkin ovat sittemmin löytäneet uudelleen kotinsa toistuvien vierailujen myötä.⁵⁰ Etenkin lapsievakkojen Karjalan koti on usein siinäkin mielessä saavuttamaton, että se sijoittuu lapsuuteen. Tämänkaltainen etäisyys on taipuvainen muuttamaan kodin myyttiseksi.⁵¹ Lapsuuden Karjala ”kultautuu” sekä muuttuu idylliseksi ja saavuttamattomaksi, mutta itseymmärryksen kannalta keskeiseksi alkukodiksi:

On kesäkuun ensi hetket vuonna 1944. Luonto on herännyt eloon talven alta. Lehtipuissa on lehdet, sini- ja valkovuokot ovat avanneet kukintonsa. Koulutien varrella, Leppiniemen kohdalla, missä meren rantaviiva tavoittaa tien, on aistittavissa jotain ihmeellistä. Kun siinä hetkeksi pysähtyy, kuulee lehdosta satakielen, peipon ja monen muun lintulajin edustajan liverrystä. Samanaikaisesti katse tavoittaa monta kasvia ja kukkalajia täydessä kukinnossaan. Sisään hengitettäessä yhdistyi sieraimissa, hajuaiistissa suolaisen meriveden, tervaleppien, leskenlehtien ja monien muiden kasvilajien tuoksut ja samanaikaisesti ihollaan aisti miten auringon säteiden vaikutuksesta kosteasta, hiekkaperäisestä maaperästä nousi lämmin, ionisoitunut, väreilevä lämpöaalto. Jos vielä maistoi paikalta löytyvää suolaheinää ja jäniksenleipää, löytyi siitä paikasta ihmisen kaikilla aisteilla tunnistettavia elementtejä. Juuri sellaista paikkaa en myöhemminkään ole mistään muualta tavoittanut.⁵²

Toine maailmansota ol alkant. Miul jäi koko elämän pitune ikävä Kannakse kottii ja niihi varhaislapsuuve onne päivii. Se on vällee sitä mitä hyö sannoot taivasikäväks. Myö kaivataa takasii siihe paratiisii mist meijät on aikaanaa ajettu pois jokahine. Se on se ihmise perusikävä ja tietö siit, et myös ollaa kotosii jostakii paljo paremmast — ”ihanasta maasta”, niiko vanhas virres sanotaa.⁵³

Evakkomatkakirjoitukset kuitenkin osoittavat, että Karjalan kodin saavuttamattomuus myös edistää kerronnallisten ja symbolisten siteiden syntymistä paikkaan.

⁴⁹ Ks. Vilkkio 1998, 28.

⁵⁰ Ks. Korjonen-Kuusipuro 2017; Fingerroos 2010; Savolainen 2017b.

⁵¹ Ks. myös Brah 1996, 192.

⁵² LEM, 1328.

⁵³ LEM, 1593.

Evakkomatkakirjoitusten kirjoittajat, entiset lapsievakot, eivät ole lannistuneita kodin saavuttamattomuudesta, sillä muistelussa he rakentavat ylitraajaisia siltoja kotiin maantieteellisen ja ajallisen saavuttamattomuuden yli.

Laukkuun pakattava kotiseutu

Siirtokarjalaisten muistia on siirretty myös aidosti Suomen rajojen ulkopuolelle – käytännössä kaikkialle sinne, missä siirtokarjalaiset jälkeläisineen tässä päivässä elävät. Etnologi Bo Lönnqvist on kirjoittanut, että tietynlaiset symbolit ja tunnuskuvat säilyvät, vaikka kielialue tai kotiseutu muuttuu tai häviää. Juhannussalko, talonpoikaiset hääperinteet, kansallispuvut ja Lucia esimerkiksi eivät ole olleet riippuvaisia ajasta ja alueesta, vaan ne toimivat maalla ja kaupungissa, sisällä ja ulkona, kotimaassa ja Ruotsin ja Amerikan siirtolaisten parissa. Ne eivät myöskään ole vain tietyn sosiaalisen luokan tai ryhmän – suomenruotsalaisten – symboleita vaan kaikkien omaisuutta. Rekvisiitan voi aina myös laittaa komeroon, jos haluaa olla identiteetiltään tavallinen tai huomaamaton kaduntallaaja.⁵⁴

Karjalaisen kansallispuku on kiinnostava materiaalisen kulttuurin, muistin paikkojen ja ylitraajaisuuden tihentymä. Kansallispuvuille on ominaista tietoinen pyrkimys säilyttää, luoda ja tutkia valikoitua ja osittain myös kuviteltua menneisyyden paikalliskulttuuria ja kotiseutua. Kyse on talonpoikaisen, 1700- ja 1800-luvuille sijoittuvan kulttuurin ”pelastamisesta” ja samalla menneisyyden tai menneisyyksien konstruomisesta nykyhetkestä käsin. Tämän lisäksi kansallispuvut liittyvät vähintäänkin yhtä paljon nationalistisiin ja romanttisiin käsityksiin ”kansan” tietynlaisista paikallisista kulttuureista kuin niihin talonpoikaisiin todellisuuksiin, joita kansallispukujen on nimetty edustavan. Kansallispuvussa siivu tietyn alueen kansankulttuuria on tiivistetty hallituksi kokonaisuudeksi, jossa joka ikisellä ristipistolla, nyytingillä ja napinläven yksityiskohdalla on paikkansa ja tiedostettu tehtävänsä⁵⁵.

Kansallispuku konkretisoi sen, millainen merkitys materiaalilla ja muistin paikoilla on nykyhetkessä. Ne tekevät merkitykselliseksi kantajansa edustaman yhteisön olemassaolon ja rakentavat sille kuvitellun menneisyyden.⁵⁶ Tärkeiden esineiden ja paikkojen arvo riippuu niihin liitettyjen menneisyyden tapahtumien, kuten evakkomatkan tai luovutetussa Karjalassa eletyn lapsuuden myöhemmin saamista merkityksistä. Paul Connerton kuvaa muistelua paikantamisen prosessina, kartalle sijoittamisena. Yhteisö tarjoaa yksilön muistoille viitekehyksen, johon muistot voidaan paikantaa.⁵⁷ Kirsten

⁵⁴ Lönnqvist 1981, 142–153.

⁵⁵ Suomen käsityön museo. Kansallispuku.

⁵⁶ Halbwachs 1992, 175; ks. Myös Erl 2011a, 14–18.

⁵⁷ Connerton 1989, 37.

Johanneksen uudessa, vuonna 2017 julkistetussa naisen kansallispuvussa on palttinapellavaisen puseron lisäksi kaksi hame- ja esiliinavaihtoehtoa, sekä sarka- että silkkirojii, valkoinen ja punainen silkkihiuvi ja sukat kolmea väriä. Kuvan malleina ovat vas. Leena Saaristo ja Irma Lempinen. Kummallakin on päähineenä naiseen naisen pukuun kuuluva "natsi", jota aikoinaan kutsuttiin myös "helttuhatuksi". Nuoren neidon hiuksilla on silkkinauha. Kuva: Johannes-Seura/Sari Scimone.

Hastrupin mukaan muisti on välttämätön menneisyyteen suuntaavan tasonsa lisäksi myös nykyisyyden merkitysten arvioinnin sekä yhteisön olemassaolon kannalta.⁵⁸

⁵⁸ Hastrup 1987, 264–265.

Kansallispukeprosessissa määritellään sitäkin, mikä on tärkeäksi koettua menneisyyttä ja millainen on tietyn paikan, kotiseudun menneisyyden sovinnainen ulkoasu. Pukuun valikoidut muodot ja tyylit on jähmetetty valikoiduksi ja vakiintuneeksi kotiseudun esittämisen tavaksi eli *kotiseutukoodiksi*⁵⁹. Esimerkiksi kerjäläislasten ja vähäväkisten ryysyistä ei olisi ainesta karjalaiseen kotiseutukoodiin, vaikka ne kuvaisivat aikansa kulttuuria osuvammin kuin tarkkaan sertifioidut kansallispuvuiksi nimetyt asut. Mikä kuitenkin tärkeintä, kansallispuvun kaltaista aineellista kulttuuriperintöä voidaan käyttää valitun perinteen välittämiseen sekä menneisyyden ja muistin konstruointiin nykyajassa. Karjalaiset kesäjuhlat, häät ja hautajaiset ovat esimerkkejä tilanteista, joissa juuri tietyn alueen perinteeksi nimettyjen käytänteiden jatkuvuudella tuntuu olevan merkitystä ja tarvetta. Perinteet muuttuvat ajassa ja uusia syntyy. Emme tiedä, millaisissa yhteyksissä kansallispukeja käytetään viidenkymmenen tai sadan vuoden kuluttua, vai käytetäänkö niitä lainkaan.

Kollektiivinen kokemus luo yhteisöllisyyttä

Muistelu on ennen kaikkea ajallisten välimatkojen sekä omakohtaisen, yhteisöllisen ja kulttuurisen menneisyyskäsitteiden välisten suhteiden ja jännitteiden pohdintaa ja tulkintaa. Muistelussa ei ole kyse yksin menneisyyden tai menneiden kokemusten tallentamisesta, vaan muistelun ja muistin luonne on pikemminkin dynaaminen, konstruktivinen ja muokkaava. Muisti ja muistelu tulkitsevat uudelleen menneisyyttä, sen tapahtumia ja sen kokemusta. Yksilön ja kulttuurisen muistin painopiste ja näkökulma ovat aina muistelun nykyhetkessä. Muistelukerronta tuo kertojalle tyypillisesti ilmeiseksi henkilökohtaisten muistojen historian ristiriitoja. Usein muistelijat havaitsevat sen, että omat muistot eivät vastaa menneisyyden tapahtumia, ainakaan täydellisesti. Muistot myös kiertelevät ihmisten kesken. Välillä ne ovat aktiivisia, välillä taas lähestulkoon unohtuneita, kunnes taas jostain syystä ne muuttuvat jälleen ajankohtaisiksi. Tämän havainnon on sanallistanut myös kirjailija ja entinen lapsievakko Eeva Kilpi muistelmateoksessaan *Rajattomuuden aika* (2001):

Mutta kaikesta ei ole valokuvia. Ja koska niitä asioita ei ole rajattu suorakaiteen tai soikion muotoon, ne ujuttautuvat koko olemiseen sekä eteen- että taaksepäin ja koska niitä ei voi panna laatikkoon eikä albumiin, ne sijoittavat itsensä ihmisen mielen pohjalle ja kulkevat aina mukana. Ne kopioivat itse itseään ja levittäytyvät erilaisina versioina monen ihmisen muistiin. Sieltä ne sitten jonkin ennalta aavistamattoman yhteensattuman kutsusta käännähtävät äkkiä esiin ja tekevät tuoreesti kipeää melkein täyden ihmisiän päästä.⁶⁰

⁵⁹ Kurki 2011.

⁶⁰ Kilpi 2001, 36.

Antropologi Paul Basu on esittänyt, että koti on sekä liikkeessä että paikallaanoloissa.⁶¹ Tämänkaltainen koti-käsitys on hyödyllinen myös evakkomatkakirjoitusten ymmärtämisen kannalta. Vaikka sodasta johtuva kodin menetys ja evakkomatka ovat kriisejä, lasten evakkomatkakertomukset eivät tue evakkouden käsittämistä yksinomaan negatiivisena asiana. Yhdenkään muistelijan identiteetti ei evakkomatkakirjoitusten valossa kytkeydy vain menetykseen ja ulkopuolisuuden kokemukseen. Tyypillistä on myös se, että useat kirjoittajat kuvaavat evakkouttaan voimavarana.

Evakkomatka on myös synnyttänyt siirtokarjalaista yhteisöllisyyttä, joka perustuu nimenomaan evakkouden ja kodin menetyksen kollektiiviselle kokemukselle. Sosiologi Avtar Brah onkin oivaltavasti todennut, että vaikka diaspora usein liitetään lähtemisen ja eron aiheuttamiin traumoihin, diasporat ovat myös pitkäaikaisten ja pysyvien yhteisönmuotoutumisen konteksteja.⁶² Kollektiivista muistia tutkineen filosofin ja sosiologin Maurice Halbwachsin mukaan merkittävät paikat tukevat yhteisöllisyyttä erityisesti silloin, kun yhteisö on niistä kaukana tai kun yhteisön perustana ei ole jäsentensä jakama asuinpaikka. Näissä yllirajaisiksi kutsuttavissa tilanteissa kertomukset tärkeistä paikoista edustavat usein yhteisön menneisyyttä ja jaettua muistia. Halbwachsin mukaan etäisyys luo muistelukulttuurille jopa selkeän tarpeen, sillä muistoihin kytketään yhteisöjen ja yksilöiden kannalta tärkeitä merkityksiä. Muistojen ja kulttuurisen muistin välittämä kuva menneisyydestä ja sen paikoista on toki yksinkertaistettu, mutta olennaista on kuitenkin se, että ne ylläpitävät menneisyyttä yhteisön muistissa.⁶³

⁶¹ Basu 2006, 8.

⁶² Brah 1996, 193.

⁶³ Halbwachs 1992, 202–205; Lowenthal 1985, 239; myös Siikala & Siikala 2005, 119–121.

Karjalaiset evakkolapset – selviytyjäsankarit

Eeva Riutamaa

Suomalaiset evakot sopeutuivat ja selviytyivät mallikkaasti. Tämä on jäänyt sotahistoriamme hallitsevaksi kertomukseksi jälleenrakennusvuosilta. Asuttaminen hoidettiin esimerkillisesti, ja evakot löysivät paikkansa uusilla seuduilla ja työmarkkinoilla. Aikusevakkojen varjossa varttui arviolta 150 000 alaikäistä lasta, joiden kokemuksvauksia ja tunnemuistoja käsittelin väitöstutkimuksessani. Tutkimus osoittaa, että ikääntyneet evakkolapset voivat kaiken kokemansa jälkeen pääsääntöisesti hyvin.¹

Laajaan evakkolapsille osoitettuun kyselytutkimukseen osallistuneet edustivat kuitenkin aktiivista ja keskimääräistä koulutetumpaa senioriväestöä. Löysin aineistosta myös monia vastakertomuksia tälle yleiselle, hyvin sopeutumista korostavalle hallitsevalle kertomukselle. Mikrohistoriallisesta näkökulmasta nostan tasavertaisina rinnalle myös vähemmistöön jääneitä ääniä ja korostan evakkolasten muistelupuheen moniäänisyyttä, jota avaan vastaajien tuottaman metafora-aineiston pohjalta. Olen kategorisoinut evakkolapset selviytyjätyyppeihin, jotka ilmentävät kokijoiden tunnemuistojen laadullista erilaisuutta ja selviytymisstrategioita. Artikkelin lopussa tarkastelen tiivistetysti evakkolasten kokemuksellista hyvinvointia.

Aineistostani muotoutui monipuolinen kuva sota-ajan varjossa kasvaneen evakkolapsijoukon profiilista, jossa tunnemuistojen osuus on vain yksi ulottuvuus. Tunteet ovat valtaosin kehollisia ja osa luonnollista elämäämme. Tunne elää ja on läsnä nykyhetkessä ilmentäen ihmisen ja elämäntilanteen suhdetta.² Aktiivinen muistelu ja asioiden mieleen palauttaminen herättää piiloon jääneitä ja unohdetuiksi luultuja muistikuvia.³ Tunteista ilo, suru, viha ja pelko ovat tärkeimmät perustunteet. Monet tutkijat lisäävät perustunteiden joukkoon vielä uteliaisuuden, onnellisuuden ja in-

¹ Riutamaa 2016, 169.

² Perttula 2008, 124.

³ Langer, Lawrens L. 1991, 5–7.

hon tunteet.⁴ Perustunteiden tehtävänä on ollut sukupolvesta toiseen auttaa ihmistä sopeutumaan omaan elämäntilanteeseensa.

Evakkolapsuuden positiivisia tunteita, iloa ja onnellisuutta, esiintyy eniten lapsuuden leikkien muistelussa, kauniiden kotimaisemien, kodin ja vanhempien kuvailussa sekä koulu- ja kilpailumenestyksissä. Erään evakkotytön tunnemuistoissa isän kanssa vietetyt hetket tuntuvat vielä vuosikymmenten jälkeen mielihyvää ja rauhaa tuovina kokemuksina:

Kauniina muistona tältä jatkosodan kouluajalta ovat varhaiset aamuhetket, kun isäni neuvoi minulle tuvan pöydän äärellä öljylampun valossa laskutehtäviä. Tehtävät olivat sanallisia esim. Mansikki lypsää niin ja niin paljon, Heluna ja Maiikki yhteensä niin ja niin paljon. Mikä oli tulos? Isäni oli lempeä, rauhallinen ja kannustava. Hän itse oli mennyt kouluun 30 kilometrin päähän 1897. Hän sai päästötodistuksen v. 1901. Tämän arvokkaan ja hyvän todistuksen olen raamittanut kunniapaikalle kotini seinälle kertomaan jälkikasvulle eri vuosisatojen opinteistä. (H 525)

Onnellisia hetkiä on koettu myös isovanhempien ja turvallisten aikuisten parissa sekä kotiseudulle palattaessa jatkosodan aikana:

Isänäiti oli tiukka ja oikeudenmukainen, isänisä huumorintajuinen leikkisä ja lempeä, äidinäiti lihava lempeä ihana mummo, äidinisä ihana mukava ukko, osti minulle ensimmäiset punaiset kumisaappaat. (H260)

Isän äiti buaboni, mummoni oli inhimillinen, rakastava, hoivaava, ihana ihminen, hengellinen kasvattaja ja esirukoilija. (H261)

Evakkolapsen yleiskuvasta välittyy perustyytyväisyys, seesteisyys ja sovinto menneen kanssa.⁵ Suurimmat pelot liittyvät pommikoneisiin, äidin menettämiseen ja tunteettomaan päämäärään.⁶ Lasten pelot ja epätietoisuus huolestuneen aikuisjoukon tungoksessa ovat aiheuttaneet ahdistusta ja piirtyneet tunnemuistoihin syvälle. Moni evakkolapsi kuvaa niiden vaikuttaneen läpi elämän, muun muassa painajaisunina ja kehollisina reaktioina.⁷ Lapsen herkkään mieleen piirtyneitä ikäviä kokemuksia tai kohdalle osuneita sattumuksia löytyy useista muisteluista:

Ikävä muisto liittyy kevääseen 1942. Me tytöt olimme koulun pihalla opettajan kanssa harjoittelemassa huomista kevätjuhlaa varten leikkiä: "Me kainoja olemme ja pieniä

⁴ Damasio 2003, 37–38.

⁵ Peltonen 2012, 120.

⁶ Savolainen 2015, 348.

⁷ Siltala 2006, 43–44.

Karjala nousee tuhkasta! *Hakkapeliitta* pani kanteen kuvan Karjalaan jatkosodan aikana palanneista lapsista Muolaan kirkon raunioilla.

vaan, mutt' Luoja ei unhoita kukkiakaan..." ja samassa kuului pamaus lähimetsästä, jonne pojat olivat menneet. Eräs poika astui miinaan ja menetti toisen jalkansa. Kevätjuhla jäi sinä vuonna pitämättä. (H 525)

*Evakkotalon häistä jäi ikävä muisto. Tulin koulusta ja menin kiireellä vaihtamaan juh-
lavaatteita, niin silloinCOMPASTUIN aitanrappusissa ja löin leukani rappusiin ja kieli
jäi hampaiden väliin. Kieleen tuli iso reikä ja verta tuli kovasti. Minä en voinut syödä
mitään hääherkkuja, katselin vain kun toiset juhlivat. (I. K-M.)*

Talvisodan evakkomatkoilla on inhottavina asioina koettu erityisesti härkävaunujen kylmyys, ahtaus, pissaämpäri, likaisuus ja eläinten kohtalo. Nämä ovat puistattaneet, karmineet selkäpiitä ja taltioituneet värisevinä kokemuksina keholliseen muistiin. Monet vahvat äänet ja hajut ovat jääneet epämiellyttäväiksi muistoiksi.

Monen muistelijan kerronta sisältää paljon surua, joka kuuluu puheessa melankolisena pohjavireenä. Tätä muistelua voi verrata diasporassa elävien ryhmien menetetyn kotipaikan diskurssiin, jota sävyttää menneen nostalgisointi, koti-ikävä. Nostalgia kertoo kadotetun ihannoimisesta ja mielikuviin rakentuneista muistoista, joita vaalitaan hyvän olon ylläpitämiseksi.⁸ Jo nostalgia-sanana etymologiassa olevat kreikankieliset sanat *nostos* (kotiinpaluu) ja *algos* (kipu/tuska) liittyvät koti-ikävään.⁹ Varjelemalla positiivista kokemusta ihmisen on mahdollista katsoa menetyksen kipua etäämmältä ja sietää sitä tai jopa torjua se mielestään.

Aktiivisen vihan ilmaisu on vähäistä evakkolasten kerronnassa. Ihmisen elämänkaareissa tapahtuu luonnollista menneiden tapahtumien integraatiota, jossa koetut surut ja ilot ”kerrotaan” itseä rakentavaan muotoon. Joissakin haastattelussa viha välittyy lapsena koettujen vääryyksien hautomisena. Tällöin puheita leimaa kyynisyys, katkeruus ja velkomisen tarve. Nämä suhtautumiset ilmentävät tilannetta, jossa alkuperäinen, väärinkohteluun liittynyt vihan tunne on jäänyt ilmaisematta. Itseä puolustava ja oikeutettu tunne on muuntunut ja elää negatiivisena suhtautumisena tapahtuneeseen — ja tuhoisimmillaan kyynistää ihmisen. Tunnemuistojen näyttäytyminen, piiloutuminen tai muuntuminen on aina yksilöllistä ja sidoksissa ihmisen persoonallisuuteen sekä kasvatusta ja elämänhistoriaan. Erityisesti vaikeuksista selviytymisessä ihmiset käyttävät yksilöllisiä ja monesti toisilleen vastakkaisia psyykkisiä resurssejaan.

Metaforat tunnemuistojen ilmaisijoina

Tutkimuksessani valitsin tunnemuistojen ilmentäjäksi metaforan, koska sen avulla voidaan tiivistää monenlaisia tapahtumia, ilmaista piilossa olevaa tai sanallistaa vaikeasti tavoitettavaa kokemusta.¹⁰ Olen etsinyt metaforakuvauksista sitä, mitä henkilö kertoo menetyksistään, miten hän niistä puhuu ja kuinka hän on käsitellyt niihin

⁸ Safran 1999, 255.

⁹ Wilson 2005, 1–2/194.

¹⁰ Glucksberg & Keysar 1990, 16.

"Evakot ruokailevat metsässä." Evakkoäiti lapsineen pakomatalla Karjalasta viimeisenä sotakesänä. Noitermaa 18.6.1944. SA-kuva.

liittyvää kipua? Kutsun kodin pakkomenetystä kivuksi, sillä koti edustaa lapselle turvapaikkaa, jonka menettäminen sota-ajan olosuhteissa on verrattavissa traumaan.¹¹ Metaforisten kuvausten pohjalta olen muodostanut kuusi erilaista selviytyjätyyppiä,

¹¹ Levine 2008, 33–34.

joita ovat *selviytyjäsankarit, identiteetin etsijät, optimistiset toimijat, trauman työstäjät, kohtalonsa hyväksyjät ja menetysten kantajat*.¹²

Kuviossa 1. olen kuvannut kullekin selviytyjätyypille ominaiset kivun käsittelystrategiat, toimintaa ohjaavat motiivit ja täyttymystä vaille jääneen lapsen tarpeen. Tätä ihmisen tarvetta voidaan kutsua myös kaipaukseksi tai olotilaksi, jossa peruskokemus elämästä on se, että jotain puuttuu. Menetyksiin liittyvät suhtautumistavat ovat aina yksilöllisiä ja riippuvaisia jo lapsuuden kehitysvaiheissa muovautuneista selviytymismalleista. Kaikki sota-ajan lapset eivät ole kokeneet menetyksiään traumaattisiksi tai pitkäaikaisia psyykkisiä vaurioita aiheuttaviksi. Menetyksiin liittyvän trauman aste onkin riippuvainen lapsen iästä, olosuhteista ja kyvystä ymmärtää tapahtumaa.¹³ Traumaa ei myöskään voida selittää millään yksittäisellä tekijällä tai tehdä yksinkertaisia yleistyksiä.¹⁴

Eri yksilöllillä painotukset ja sävyt poikkeavat huomattavastikin toisistaan vaikka ne yleispiirteiltään voivat edustaa samaa selviytyjätyyppiä. Kunkin tyypin sisällä esiintyy laadullisesti sekä yhteisiä että yksilöllisiä piirteitä, mutta kuitenkin senkaltaista erityisyyttä, joka erottaa ne omiksi ryhmikseen.¹⁵ Haastateltuani evakkolapsia olen saanut yhdessä heidän kanssaan todeta, että moni luokittelee itsensä useampaan selviytyjätyyppiin, ja näinhän se käytännössä onkin. Haastavissa olosuhteissa ihminen ottaa käyttöönsä sellaisia selviytymiskeinoja, jotka ovat muovautuneet psyykkisen kehityksen eri vaiheissa ja ovat käsillä olevassa tilanteessa tarkoituksenmukaisia. Lukija voikin tarkastella itsensä eri puolia ja reagointimallejaan vapaasti eri tyyppeihin peilaten.

Selviytyjätyypit (Kuvio 1.)

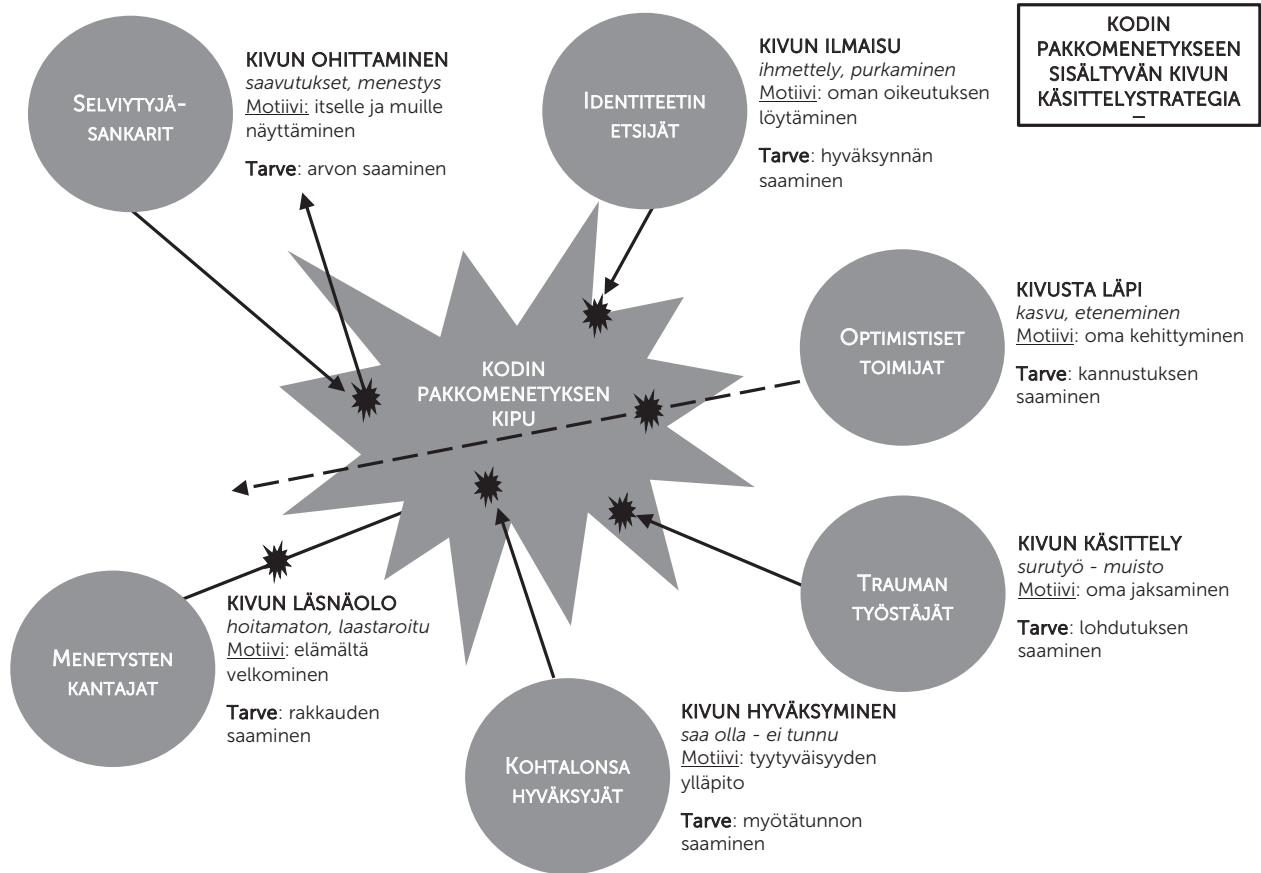
Selviytyjäsankari näyttäytyy muille vaivalloisen matkan voittaneena sankarina. Tyypillinen suhtautumistapa menetykseen on siihen liittyvän kivun ohittaminen. Menetyksen kivussa käväistään ja siitä puhutaan vain ohimennen, mutta siitä pongahdetaan pois kuin vahingossa jännitejohtoon saadusta osumasta. Selviytyjäsankari tarkastelee elämäänsä vaikeuksien voittamisena, menestymisenä ja haasteista selviytymisenä. Hän tunnistaa menetyksensä ja viivähtää muistikuvien herättämissä tunteissa, mutta puhe kääntyy nopeasti ja toistuvasti omiin saavutuksiin, joihin hän on silminnähden tyytyväinen. Menetysten sisältämää kipua voidaan vähätellä, kuitata huumorilla tai ainakin sujuvasti ohittaa esittelemällä omia töitä, sankaritekoja ja voittoja. Kuulijasta tuntuu, että omaa, sisäisen lapsen tilannetta ei haluta katsoa ja siihen liittyvät tunteet

¹² ks. ed. Riutamaa 2016, 132–146.

¹³ Serenius 2003, 41.

¹⁴ Vihottula 2015, 191.

¹⁵ Paananen 2008, 28.

halutaan sivuuttaa. Selviytyjä sankarin piilossa olevana tarpeena on saada kunnioitusta ja arvostusta ympäristöltään. Tästä kerron esimerkin tuonnempana.

Identiteetin etsijä on elämänsä ihmetelijä ja taiteilija. Hän asettuu lapsuutensa ja nykyisyytensä rajapinnoille ja tarkastelee unenomaisesti hämmästellessä lapsuuttaan ja elämänsä kohtaloa. Hänellä on tarve ilmaista kokemuksia, joista hän etsii itsensä ja ulkomaailman välistä suhdetta. Kipu näyttäytyy usein unissa ja purkautuu omaperäisinä toimintoina ja taiteellisinä ilmaisumuotoina. Identiteetin peruskysymykset – kuka olen, mistä tulen ja mihin kuulun – ovat etsijän kertomuksissa läsnä. Identiteetin etsijä rakentaa olemassaoloaan puolustamalla oikeuttaan omannäköiseen elämäänsä. Hänen toimintaansa motivoi oman äänen ja yksilöllisen toimintatavan esiin tuominen. Yksin pärjäämisen korostamisella hän vaimentaa sisällä olevaa tarvitsevuuttaan. Aikuisiässä tarpeet muuntuvat toiminnaksi, jonka avulla halutaan määrittää omaa paikkaa. Identiteetin etsijä kaipaa ja tarvitsee ympäristöltään erityisesti hyväksyntää.

Optimistinen toimija katsoo menetysten yli ja tähyää elämässään eteenpäin. Hän suhtautuu vaikeuksiin kasvun mahdollisuuksina ja haluaa jatkuvasti kehittää itseään. Menetysten kipu toimii generaattorina, joka motivoi yrittämään tavoitetta kohti. Optimistiselle toimijalle elämä näyttää kouluna ja oppimismatkana. Henkilön elämää leimaa toiminta, jolle on ominaista aktiivinen tekeminen ja positiivinen usko tulevaisuuteen. Optimistinen toimija tunnistaa menetyksensä ja käy kohti kipua. Hän menee eteenpäin joko sivuuttamalla tai kohtaamalla vaikeudet ja kulkee niistä läpi.

SA-Kuva

"Lato on karjalaisperheen väliaikainen koti." Kuvauspaikka on Ilmee juhannusaattona 23.6.1944. Pakomatalla sai olla tyytyväinen, jos löysi vaikka ladosta yöksi katon päänsä päälle, sillä juhannuksen tienoilla satoi paljon ja oli kylmää. SA-kuva.

Menetystään hän ei välttämättä edes luonnehdi kivuksi. Optimistisella toimijalla on samoja piirteitä kuin selviytyjäsankarilla, mutta puheissa eivät korostu voitot ja saavutukset vaan ennemmin oma sisäinen kasvu ja kehittyminen. Pohjimmainen tarve hänellä on saada rohkaisua ja kannustusta ympäristöltään.

Optimistista toimijuutta on aikanaan tarvinnut myös evakkoperhe, jonka epäoikeudenmukainen kohtelu on jäänyt lähtemättömästi 10-vuotiaan tytön mieleen:

Olin myös syksyllä perunoita pelloilta poimimassa. Puhuin kai liikaa piikojen kanssa kun isäntä sanoi minulle että tänne on tultu töitä tekemään eikä puhumaan. Oli aamupäivä ja olin laskenut, että 11 isoa sinkkiämpärillistä olin jo ehtinyt perunoita kerätä. Silloin minä suutuin niin että läksin siltä seisomaltani kotiin, enkä edes mennyt syömään taloon. (Emäntä kyllä soitteli perään.)

Kun isäni sitten kai v. 1943 lopulla pääsi pois sodasta, talon isäntä olisi halunnut isästäni ilmaisen rengin. Johon isäni ei suostunut, koska oli aina tottunut itsenäisesti elantonsa hankkimaan ja perheensä elättämään. Talon isäntä suuttui ja olisi laittanut isäni pakkotöihin Lappiin Sallaan. Silloin isäni otti perheensä ja vei meidät X:n lähelle (25 km) saareen, jossa hän pystyi kalastamaan ja elättämään perheensä. Silloin aloitin

12 v:aana oppikoulun... Saatuaan sotakorvausta menettämästään kodista, hän osti pienen mökin, taas saaresta..., jossa kalasteli kesät ja talvet teki hevosen kanssa puun vetoa metsässä.

Myöhemmin vasta olen ymmärtänyt, miksi minut laitettiin oppikouluun... saareen, johon he muuttivat, ei ollut koulua. Isä kyllä nättisti kysyi minulta haluanko lähteä. Itse sain päättää. Minähän olin kyllä valmis seikkailuun.

Ohittamalla kovan kohtelunsa muistelija kääntää kokemuksensa seikkailuksi, joka on mahdollistanut väylän kohti parempaa tulevaisuutta.

Trauman työstäjä on kohdannut kipunsa, kokenut sen sisältämät tuskat ja painajaismaiset tunteet. Hän tunnistaa ja tunnustaa menetyksensä ja on hakenut apua niiden käsittelyyn. Kipua tuottava haava on avattu ja puhdistettu. Menetyksiin liittyvää surua on käsitelty, ja kokemuksista on alkanut muodostua muisto, josta voidaan puhua ilman suurempia tunnereaktioita. Trauman työstäjä on kosketuksissa menetyskipuunsa, joka ilmenee yksilöllisesti. Ikäviä asioita nimetään, niistä uskalletaan puhua ja niiden piinaavasta otteesta halutaan päästä eroon. Toimintaa motivoi oman jaksamisen turvaaminen, jota varten on usein haettu myös ulkopuolista apua. Trauman työstäjän tarpeena on lohdutuksen saaminen.

Lapsena koettu ero kodista ja vanhemmista, sopeutuminen uuteen maahan ja kieliympäristöön sekä lapsen oikeudentajua loukkaavat kokemukset ovat jättäneet erään evakko-sotalapsen mielenmaisemaan jatkuvan ikävän ja kaipauksen. Hän on erotraumaa työstänyt, mutta ulkopuolisuuden kokemus on seurannut mukana koko elämän ajan:

Harjoittelimme kuinka pitää istua junassa, kun meidän on lähdettävä Ruotsiin. Tärkeää oli pitää siskoa kädestä ja huolehdittava hänestä matkalla. Olin neljävuotias ja sisko kaksi. Kun viimein olimme perillä Ruotsissa, niin hänet vietiin toiseen perheeseen. Olin niin vihainen, kuinka he voivat tehdä niin. Ja samalla oli niin kamala olla kun olin äidille luvannut pitää siskosta huolta.

Minulla oli hyvä olla, mutta taisin kyllä olla aika vaikea joskus, kun muistan joutuneeni usein komeroon häpeämään. Istuin myös usein sormet korvissa ja silmät kiinni kun pelkäsin ukkosta niin kamalasti, kuin pommituksia. Ja ikävä oli kotiin, olimme saaneet pikkuveljen ja äiti oli joutunut olemaan sairaalassa viikkoja, kun oli niin huonossa kunnossa. Äiti kertoi, ettei meillä ollut juuri muuta syötävää kuin lanttuja... Mamma oli joskus kovin ankara vaan kyllä hän aina heltyi kun seisoin ruokakomeron edessä käsi ojossa ja pyytelin: "Kära mamma, kan jag få en liten bulle?"

Kävin Ruotsissa koulua kaksi vuotta, ja juuri kun olin täyttänyt yhdeksän, jouduin lähtemään Suomeen. Se oli kamalaa. Kun tulimme Turkuun, muistan kuinka kamalan ruskeaa oli vesi ja mietin, ettei minulla ole ketään, eikä mitään mihin kuulua. Ensimmäisen kerran ajattelin, että olisi parempi, ettei minua olisi, kun minut tänne lähetettiin.

En tuntenut äitiä enkä isää, veljiä enkä 1 kk ikäistä pikkusiskoa. Pelkäsin kun se huusi enkä osannut häntä hoitaa. Äiti joutui jonottamaan ruokaa milloin missäkin ja olimme keskenämme. Oli ikävä takaisin ja tuntui, ettei täällä ole mitään, vain tyhjiä. Emme osanneet puhua toisillemme, kukaan ei ymmärtänyt ja kaiken lisäksi jouduin suomalaiseen kouluun neljännelle luokalle, iltavuoroon, kuunteluoppilaaksi. Istuin koulun kalliolla ja pelkäsin myöhästyväni koulusta...

Kun siskoni palasi Suomeen, ei hän ollut kuin vuoden kotona, kun Ruotsin pappa tuli hänet hakemaan. Hän olisi halunnut jäädä kotiin, vaan sitten isä kuitenkin lupasi, kun meitä oli niin monta, kuusi lasta. Itkimme siskon kanssa kilpaa saunan takana, tuntui kuin koko maailma olisi meitä vastaan. Sisareni syytti äitiä siitä, että hänet päästettiin sinne. Olisivat halunneet adoptoida hänet vaan siihen ei äiti suostunut. Äiti sanoikin aina meille lapsille: 'Muistakaa, että minulla on aina kuusi lasta, tapahtukoon mitä vaan.'

Svea-mamma sanoi kerran, että jos hän olisi tiennyt kuinka se koski kun piti lähettää minut takaisin, niin ei olisi uskaltanut edes ottaa. Kun ajattelen elämäni, niin aina on tuntunut, että olen kuin matkalla, aina on ikävä jompaan kumpaan paikkaan. Kuitenkin olen saanut niin paljon josta saan olla kiitollinen. (H. W.)

Moneen kertaan asuinpaikoiltaan siirretyn ihmisen osa ei ole helppo. Useissa tarinoissa toistuukin kuvaus juurettomuudesta, kuulumattomuudesta ja ulkopuolisuuden tunteesta. Näitä traumoja on elämän varrella käsitelty ja työstetty.

Kohtalonsa hyväksyjä katselee menneitä kokemuksiinsa tynnosti. Hän tyytyy osaansa, haluaa unohtaa vaikeudet ja tekee tilit selviksi lapsuutensa kanssa. Menetyksiin liittyvä kipu on jossain taustalla. Se saa olla ja siitä pystytään puhumaankin, mutta se ei tunnu häiritsevän ja määrittävän elämää. Hänellä ei ole tarvetta velkoa keneltäkään mitään. Leimallista hänelle on tosiasioiden myöntäminen ja menneisyyden "unohtaminen". Kohtalonsa hyväksyjä kuvaa sujuvasti kokemaansa ja selittää vaikeudet itselleen siten, että niistä tulee siedettäviä. Hän nimeää kivun ja antaa sen olla. Kivuliaat muistonsa hän on joko käynyt läpi tai sitten koteloinut ne pois mielestään arkea häiritsemästä. Vanhemmiten menetyksistä voidaan puhua ja tarkastella niitä levollisesti. Kohtalonsa hyväksyjää motivoi elämässä tyytyväisyyden ja harmonian ylläpito. Syvällä kaiken pohjalla on tarve saada myötätuntoa.

Jatkosodan alta pakomatkaansa kuvaa eräs muistelija, jonka kertomus on sekoitus suolaisenmakeita kyyneleitä, haikeutta ja kaipausta. Lukijalle näyttäytyy evakkonuori, joka kaiken kokemansa jälkeen on hyväksynyt kohtalonsa ja pystyy kuvaamaan kokemustaan ilman katkeruutta. Teksti on muutamia muokkauksia lukuun ottamatta suora lainaus vanhuksen hauraalla käsialalla kuvatusa muistelukertomuksesta ja sellaisenaan yksi realistinen esimerkki nuoruuteensa kurottautuvan evakkotyön kokemuksista:

Odotettiin Juhannusta. Mutta kaikki muuttui, tuli viranomainen lappu kädessä jossa luki – koska minä olen 18 vuotta täyttänyt, on lähettävä karjan kuljetukseen. Kylän

SA-Kuva

Miehikkälän tienristeyksessä juhannuksena 1944 otettu kuva kertoo pienen matkamiehen saaneen tuotua paljon tavaraa pyörän tarakalle lastattuna. Muurikkala 25.6.1944. SA-kuva.

karja oli kaikkien vietävä yöllä klo 3 mennessä sen mainitun talon aitaukseen. Ja meidän piti olla lähtövalmiina paikalla klo 3 yöllä. Matkaan otettava yhdet vaihtovaatteet ja vähän evästä reppuun kumisaappaat jalkaan. Matkan päässä oli Värtsilä. Siitä piti lastata härkävaunuun, joka ei onnistunut. Ilmoitettiin vain; kävelkää eteenpäin, koska junat ja vaunut tarvitaan sotilaskuljetukseen. Meillä matkan pää oli tuntematon.

Meillä oli hevoskärrit + hepo joka kuljetti lypsyastiat (sankot), illalla kun pysähdyttiin yön ajaksi niin kuljetuspäällikkö etsi aina lehmillä aitauksen jos mahdollista,

jos ei löytynyt niin vuoronperään aina paimennettiin. Lypsettiin niin paljon kun jaksettiin. Alkumatkasta sotilaat hakivat maidot rintamalle ja vielä kannustivat — kävelkää nopeammin, muuten jätte ryssän jalkoihin.

Silloin satoi aika paljon, ei pystynyt edes tekemään nuotiota että saisi keittää teevettä. Muutamassa paikassa käytiin taloissa kysymässä, saako tulla sisälle — enimmäkseen oli EI vastaus. Yksi tapaus jäi mieleen. Satoi monta päivää, nuotion teko oli mahdoton. Menimme taloon kysymään keittomahdollisuutta, emäntä ajoi ovelta: älkää tulko, olette likaisia ettekä saa käyttää hellaa. Kerroimme kuljetuspäällikölle asian. Hän meni, teki tulen hellaan, jolloin emäntä otti vettä sankoon ja kaatoi hellaan. Teet jäi taas keittämättä.

Kun oli kesäyöt, nukuttiin heinäladoissa navetan ylisillä ja joskus kärrin ja puun alla. Meille ei sanottu mikä on matkan pää. Ruokaa oli niukasti, vaatteet likaiset, ei rahaa, ei tietoa perheestä. Eikun kävelyä, oli vilu ja nälkä, lehmät väsyneet, loppumatka hidas. Ei ollut kuin sorateitä. Oli kovin lämmin päivä, käveltiin paljain jaloin, koska oli vain kumisaappaat eikä enää sukkiakaan (oli riekaleina). Valittavana olisi ollut puukengät, ei ollut kävely- eikä tanssikenkiä nahkaisena. Muistan kun sukkanauhaliivit oli paperista kudottu. Harmittaa kun en säästänyt. Ei valitettu eikä vaadittu — eikun eteenpäin.

Lehmät lastattiin laivan proomuihin ja kuljetettiin niissä kaupungin kanavaa pitkin. Oli vaikeaa lastata. Lehmät ei olisi millään suostuneet menemään alas proomuun niitä vain työnnettiin väkisin — olivat niin kiinni toisissaan että ei voitu lypsää, me roikuttiin proomun reunoilla, jotka oli liikkumista varten. Kun proomut seisovivat kanavassa, ihmiset katsoi ihmeissään. Lähtiessä liikkeelle lauloimme Jo Karjalan kunnalla — monet ihmiset itkivät rannalla.

Joensuusta seilattiin Leppävirralle — taas pois proomusta, kävely jatkui tietä pitkin Iisvedelle, siellä taas proomuun ja seilattiin Keiteleelle, jossa purettiin lehmät sekä tyttölasti. Annettiin neuvo käykää kysymässä kunnantoimistosta onko täällä kenen vanhempia. Teimme käskyn mukaan. Annettiin ohje kävelkää Kummunkylään noin 17 km, täältä ei ole kyytiä eikä mene linja-autoa. Itkuhan siinä tuli... Tuli vielä kova ukonilma. Serkkuni kanssa istuttiin puun alla ja itkettiin. Eikun jatkettiin matkaa eikä ollut kilometripylväitä. — Ei meinanneet uskoa kun menin sisään onko tämä totta. Oli kulkenut viestiä, että tytöt ovat proomujen mukana hukkuneet, proomuissa on ollut liian paljon painoa.

Alettiin etsiä omia lemiä ja hevosta. Selvisi, että 2 lehmää on Karstulassa ja eikun isän kanssa matkaan. Löytyivät... Toinen lehmä oli jo niin väsynyt, ei jaksanut kävellä. Isä hommasi kuorma-auton ja sen lavalla tultiin loppumatka — väsynyt lehmä piti lopettaa. Hevonen oli rintamalla ja siitä tuli niin vauhko ei pysähtynyt kuin seinään sek in piti lopettaa. Onneksi minä olin jotenkuten kunnossa. Jalat kyllä kärsi aika pahasti tuli matkaa muutama sata kilometriä. Talvi meni jalkoja parannellessa, oli aika kipeät ja osittain aukinaisia haavoja. Kävin Konnevedellä lääkärissä 2–3 kertaa vaan kun ei ollut järkeä pyytää todistusta.

Oltiin vain onnellisia, näinkin vähällä selvittiin. Minä pidin matkan aikana jonkunlaista matkapäiväkirjaa, ikävä kyllä joku vei sen loppumatkassa. Monta kyyneltä vierähti tätä sepustusta kirjoittaessa ja käteni väsy helposti. Ehkä verenpaine nousi jonkun pykälän. (83-vuotias M. H., vuonna 2009)

Historiansa hyväksyneen ihmisen on kaihoisista tunteista huolimatta mahdollista kuvata kärsimyksiään. Hän tarkastelee osakseen tulleita tapahtumia kohtalon tarjoamina haasteina, jotka ovat toimineet elämässä kasvun siemeninä.

Menetysten kantajan kuvauksissa vaille jäämisen kokemus on tuoreesti läsnä. Puheissa kuultavat menetysten raastavuus, osattomuus ja elämältä velkominen. Kipu sykkii laastaroidun tapahtuman alla kuin puhdistamattomana ja märkivänä haavana. Käsittelemätön kipu kulkee mukana ja muistuttaa rankoista tapahtumista. Toimintaa sävyttää epäoikeudenmukaisuudesta puhuminen. Elämän haasteissa hän on jäänyt selviytymään yksin, hammasta purren ja kipua kuuntelematta. Vielä ikääntyneenäkin kokemukset nousevat tuoreina pintaan ja herättävät aristavia muistoja. Pohjimmiltaan kyse on tarpeesta saada rakkautta ja lämpöä läheisiltä.

Hallitsevan kertomuksen sankari Eino ja vastakertomuksen taakankantaja Yrjö

Eniten aineistostani löytyi selviytyjäsankareita, joista esimerkkinä kuvaan Einoa (tutkimuksessa käytetty peitenimi). Hän esitteli haastattelussa monenlaisia saavutuksia, voittoja ja menestystään elämässä. Evakkolapsuuttaan hän luonnehti hyväksi ja turvalliseksi. Hän myös korosti olleensa erityisesti äidin rakastama poika. Suhde isään ilmeni työtoveruutena jo pikkupojasta lähtien. Eino muistelee lämmöllä kotinsa tarjoamia eväitä ja uskon siemeniä. Vuodet olivat kantaneet ja sisältäneet runsaasti siunauksia. Poika oli koulussa suosittu, menestyi urheilukilpailuissa ja sai kunnioitusta ikätovereiltaan. Hän myös itse halusi päästä kokemaan naapurimaan yltäkylläisyyttä ja oli 12-vuotiaana sitkeästi pyrkinyt Ruotsiin lähetettävien sotalasten joukkoon. Hän oli saanut houkuteltua mukaansa myös sisarensa. Ruotsin aikaa hän kuvailee rikkaaksi, onnelliseksi ja huolettomaksi. Rakkaat mamma ja pappa olivat tarjonneet parastaan, opettaneet, rakastaneet ja pitäneet kuin omaa poikaansa. Lämpö ja liikutus heitä kohtaan tuntuvat vielä vanhanakin. Eino oli työllä ja sitkeydellä hankkinut omaisuutta, menestynyt keräilyharrastuksessaan ja voittanut kansainvälisiä kilpailuja. Lasivetriini kodissa oli täynnä palkintoja ja pokaaleja.

Vastakertomuksena nostan esiin menetysten kantajan, Yrjön, joka kasvoi vammautuneen isän ja alistuneen äidin lapsena. Isän tunteenpurkaukset ja kaltoin kohtelu jäivät jälkensä. Pojasta kasvoi arka ja tarkkaileva lapsi. Hän kertoo jo Karjalan koulussa

joutuneensa pilkan ja tönimisen kohteeksi, koska ei osannut puolustautua. Isän kasvatus ja rangaistusmenetelmät olivat mielivaltaisia. Kotona hän joutui hakemaan itse vitsat, jos isä niin päätti. Evakkopaikkakunnilla Yrjön silmätikkuna olo jatkui. Uusien paikkakuntien kouluissa toverit huomasivat nopeasti aran pojan, joka puhui outoa murretta ja yritti olla huomaamaton. Selkäsauna seurasi toistaan. Kiusatun osa alkoi kasvattaa. Taustalla ei ollut enää pelkästään kodin rakkaudettomuus. Huono-onnisen lapsen osan sementoi myös ympäristön kylmyys ja syrjintä. Haastatteluhetkellä Yrjön kerronnasta välittyi kyynisyys ja katkeruus. Hän on puolustanut itseään elämän varrella nyrkein, kamppailulajein ja hammasta purren. Evakkolapsuuttaan hän vertaa nuppuun, joka on tallottu maahan. Tutkija jää miettimään tallojan askelten voimaa ja nupun kätköön jäänyttä kauneutta.

Molemmat muistelijat ovat selviytyneet evakkolapsuudestaan. He itse ilmoittautuivat tutkimukseen ja halusivat kertoa tarinansa. Eino edusti selviytyjäsankaria ja Yrjö menetysten kantajaa. Kummankin puheista välittyi yksilöllinen tapa suhtautua evakkolapsuuden kokemuksiin. Lapsuuden kuvauksissa oli nähtävissä kodin ilmapiirin merkittävä vaikutus. Yrjö koki jo lapsuudessaan yksinäisyyttä, oli jäänyt kodissaan yksin, kokenut kaltoin kohtelua, häpeää ja pelkoja. Eino kantoi lämmintä ja turvallista muistoa vanhemmista, joiden läsnäolo säilyi sisäistettynä myös erossa olon aikana. Molempia yhdisti kodin pakkomenetys, pommikoneiden uhka, evakkomatkat ja uusiin ympäristöihin sopeutuminen.

Ikääntyneen kerronnassa aktivoituneen tunnemuiston kuvauksessa kuuluu lapsuuskodin tarjoamien eväiden laatu. Kodin ilmapiiriin vaikuttaa eniten vanhempien suhde, jonka emotionaalinen sävy muovaa lapsen mieleen rakentuvan ”sisäistetyin kodin” olemuksen – tunnelman, jota lapsi on hengittänyt. Tämä tunnelma säilyy tuttuna mielikuvana läpi elämän. Jos se on turvallinen ja rakastava, kokee lapsikin sisäisesti olevansa turvassa olosuhteista riippumatta. Henkilökohtaisten tunteiden lisäksi mielen-kodin voidaan nähdä koostuvan myös yhteisöllisyydestä ja johonkin kuulumisesta. Toisilla lapsuuskodin fyysinen paikka rakennuksineen, pihoineen ja tavaroineen on piirtynyt vahvoin tunnesitein mielikuviin ja asettunut kokonaisuus on jatkuvan kaipauksen kohteena.¹⁶

Elämän perusturvaa ravistelevissa tilanteissa selviytymisen kulmakiviksi nousevat sisäistettyjen, vanhempien turvaa ja kannattelua ylläpitävät äänet. ”Ei siul oo mittää hättää, kyl myö selvittää, Jumala meit auttaa.” Tämä lause oli kantanut erästä evakko-tyttöä, joka oli mummonsa kainalossa ojanpohjalla tärysten seurannut yläpuolella kaartelevaa pommikonetta. Samankaltaista turvallisuuden tunnetta vahvistavaa ja eteenpäin suuntaavaa asennetta ilmaistiin monissa muissakin kuvauksissa. Nykyajan

¹⁶ Neuvonen-Seppänen, Hellä. (tulossa 2019). Siirtokarjalaisuuden valot ja varjot evakon lapsen elämässä. Väitöskirjan käsikirjoitus. Itä-Suomen yliopisto.

traumatutkijat puhuvatkin ihmisen kätöksässä olevista, perityistä selviytymisvoimavaroista¹⁷ sekä resilienssiprosessin merkittävytydestä menetyksistä toipumisessa.

Aivot, mieli ja sielu ovat joustavia ja sopeutuvia eli resilienssejä. Näiden elämäntilanteesta yhteisvaikutuksesta muodostuu niin sanottu resilienssiprosessi. Oleellista on se, mitä ihmiselle on tapahtunut ennen pelottavaa tapahtumaa ja millaiset hänen ihmissuhteensa ovat olleet. Jos ihminen on saanut rakkautta ja turvaa, hän ei ole menetyksensä vanki. Mikäli yksilö voi traumakokemuksensa jälkeen palata turvalliseen ihmissuhteeseen, puhua traumastaan ja saada kognitiivista jäsennyttä kokemukseensa, hän voi käydä resilienssiprosessin onnistuneesti läpi. Tällöin myös ihmisen pirstaloitunut ja jakautunut mieli voi eheytyä.¹⁸

Kokemuksellinen hyvinvointi

Olen tarkastellut evakkolasten muistelukerrontaa kokemuksen tutkimuksen periaatteella. Valtaosa evakkolapsista sijoittuu positiivista hyvinvointikokemusta edustavien ryhmään. Kokemuksellinen hyvinvointi on verrattavissa kokemukselliseen ikään, jota sosiaaligerontologiassa ei tarkastella pelkästään kronologisen iän näkökulmasta. Kun ihminen luokitellaan tiettyyn ikäihmisten ryhmään kuuluvaksi, häntä voidaan kronologisesti katsoen pitää vanhana, mutta psykologisesti, sisäisenä kokemuksenaan hän tuntee olevansa nuori. Tämä voidaan nähdä myös toisinpäin: biologisesti nuori voi kokemuksellisesti olla vanha. Samalla periaatteella tarkastelin kokemuksellista hyvinvointia. Johonkin sairausryhmään luokiteltua ihmistä voidaan pitää fyysisesti sairaana, mutta sisäisesti hän voi tuntea itsensä hyvinvoivaksi.

Ikääntyneen evakkolapsen hyvinvoinnin avaintekijänä on lapsuuskodin tasapainoisen kotikasvatus, jossa merkittävimpänä on äidin *emotionaalinen saatavilla olo* eli äidin kyky luoda läheinen ja lämmin suhde lapseensa.¹⁹ Toisena hyvinvointitekijänä on lapsen toveripiiri, jossa oleellista on hyväksyntä ja joukkoon kuulumisen eli *vastavuoroiset vertaissuhteet*. Näiden lisäksi ikääntyneen hyvinvointia lisää kouluaiikana saatu *suositun oppilaan asema*. Tiivistetysti voidaan sanoa, että lämpimässä koti-ilmastossa kasvaneesta evakkolapsesta varttuu sosiaalisesti kyvykäs aikuinen, jonka eväät ylläpitävät hyvinvointia ja riittävät vielä pitkälle vanhuuteen. Lapsuudessa omaksutut vuorovaikutusmallit ja toveripiirissä mahdollistuneet sosiaaliset roolit ovat arvokasta sosiaalista pääomaa ikäihmiselle.

Ikääntyneen hyvinvointiin negatiivisesti yhteydessä olevista tekijöistä löytyy kaksi selkeää ulottuvuutta. Ensimmäinen on kodin melankolinen ilmapiiri, joka liittyy van-

¹⁷ Ayalon 1995, 12–13.

¹⁸ Cyrulnik 2011, 5-13 ja 273–277.

¹⁹ Salo & Flykt 2013, 402–403.

hempien surumielisyyteen. Tällöin kodin tunneilmastoa sävyttää äidin ja isän kantama menetyksen kipu, jossa tykyttää kadotetun kodin ja kotiseudun ikävä. Toisena negatiivisena tekijänä on *koulukiusaaminen*, joka sisältää fyysistä, psyykkistä tai sosiaalista kaltain kohtelua. Kantaväestöstä poikkeava kielellinen ja uskonnollinen tausta on ollut evakkolasten kohdalla merkittävin kiusaamisen syy. Ortodoksitaustaisia lapsia kiusattiin muita evakkolapsia enemmän. Vastaanottavan väestön pois sulkeva kulttuuri on voinut jättää monen herkän lapsen tunnemuistoihin syvän häpeän kokemuksen, joka on näkynyt elämässä jatkuvana itsensä vähättelynä. Myös evakkolapsena koettu *yksinäisyys* vähentää ikääntyvän hyvinvointia. Tämä on usein seurausta siitä jos perhe on eristäytynyt ja poikennut paljon ympäröivästä yhteisöstä.²⁰ Lapsuudessa koetut kaltain kohtelut ja traumaattiset menetykset herättävät tunteita, joiden äärelle tulee pysähtyä ja tarjota riittävästi aikaa niiden läpikäymiseen.

Evakkolapsen suru ja ylisukupolvisuus

Suomalaiset ovat joutuneet sotahistoriasta selviytyäkseen sysäämään syrjään traumojaan. Kun ihminen joutuu pakolla luopumaan itselle rakkaista asioista, se sattuu ja jättää tunnemaailmaan kaihtavan ikävän. Mikäli menetyksiin liittyviä tunteita ei käsitellä, ne voivat pakkautua suremattomaksi suruksi, johon lapsi jää henkisesti kiinni. Esimerkiksi kodista lähtemisen tematiikkaan liittyy oleellisesti kotiin palaaminen, jota evakkolapset eivät ole kokeneet. Evakkolapset ovat joutuneet lähtemään pakolla, eikä heidän palaamisen tarpeensa ole täyttynyt. He ovat jääneet kiinni toiveeseen, että kotiinpaluun kaipuu täyttyy vielä, ja toisaalta monen mieleen on jäänyt pelko, ettei paluutoive toteudukaan. Tämä toive voi olla jopa korostuneempi niillä evakkolapsilla, jotka saivat kokea jatkosodanaikaisen paluun, mutta joutuivat uudelleen jättämään kotinsa. Lapsi on olemukseltaan eteenpäin katsova ja kehittyvä. Jos lapsen kokemusmaailmasta on jäänyt puuttumaan myönteinen tulevaisuus ja siihen liittyvä odotuksen ilo, mielialaa kaihtaa pohjaton suru.

Surematon suru siirtyy seuraavien sukupolvien kannettavaksi. Tällaista ketjua kutsutaan taakkasiirtymäksi, jota edesmennyt psykoanalyttikko Martti Siirala käytti jo 1960-luvulla: Se mikä ei tule yhdessä jaetuksi, siirtyy toisten kannettavaksi.²¹ Taakkasiirtymällä tarkoitetaan sukupolvelta toiselle kulkeutuvia ongelmia ja tunnetiloja, jotka on työnnetty pois mielestä. Niitä ei ole pystytty kohtaamaan ja käsittelemään. Nykyisin samaa ilmiötä kuvataan ylisukupolvisina traumoina. Vaikka asiat ovat jääneet suurimmaksi osaksi tiedostamattomiksi, ne vaikuttavat ihmisen identiteettiin sekä

²⁰ ks. ed. Riutamaa 2016, 159–168.

²¹ Siirala 1983, 92.

sisäiseen ja ulkoiseen elämään. Ne eivät häviä, vaan jäävät piilotajuntaan. Traumaattiset kokemukset jatkavat kulkuaan ellei niitä käsitellä yksilöllisesti tai yhteisöllisesti.²²

Historialliset vääryydet jäävät elämään perheiden ja kansakuntien kollektiivisessa alitajunnassa.

Niiden käsittelyyn liittyy muistamisen ja poissulkemisen dynamiikka. Historian hallinnassa käytetään mielen puolustuskeinoja, joista yhtenä on vaikeiden asioiden torjunta. Ihminen voi muuntaa, vääristää tai kieltää tietyt kokemukset ja niihin liittyvät tunteet. Psykoanalyysin mukaan puolustusmekanismit ovat yksilöllisiä eikä niistä voida kokonaan irtautua, mutta tiedostamalla niistä voidaan muokata uudenlaisia yhdistelmiä.²³

Ihmisen elämäntarina ei koskaan rakennu vain tilapäisesti, yhden kerrontahetken tuotteena, vaan ilmaisee aina tiettyä perussuhtautumista elämään. Onnellinen ihminen ilmentää voittopuolisesti onnellisuutta, ja onneton ihminen pitäytyy onnettomana, vaikka elämässä joskus menisi hyvinkin.²⁴ Evakkolasten tunnemuistoista ja selviytymisstrategioista voivat jälkipolvet tarkastella saamiaan kasvun eväitä. On hyvä nähdä mallien vahvuudet ja heikkoudet. Toivon tuoreita keskustelunavauksia evakkolasten perhekuntiin. Lukija voi kysyä itseltään: Millaisia ylisukupolvisia selviytymisstrategioita tunnistan? Mistä haluan pitää kiinni, mistä luopua, ja mihin suuntaan haluan kehittyä?

On lohdullista tietää, ettei koskaan ole liian myöhäistä saada onnellinen vanhuus. Jälkipolvet voivat tehdä suurenmoisen palveluksen elämänkulkuaan kertaavan vanhuksen äärellä. On tärkeää pysähtyä niihin vaiheisiin, jotka edelleen herättävät vahvoja tunteita ja nousevat toistuvasti keskusteluissa pintaan. Käsittelemättömät tapahtumat pakottavat muistelijan ikään kuin kiertämään kehää, toistamaan ja kertaamaan kuormittaneita asioita uudelleen ja uudelleen. Menetyskivulle ja itkulle tarvitaan vastaanottaja. Toistamispakon kehästä ulospääsemiseksi auttaa puhuminen. Moni sota-aikana kasvanut lapsi ei ole oppinut myöhemmin elämässään hyödyntämään esimerkiksi ammattiapua. Kuitenkin taakan jakamisen hetki toimii helpottavana ja terapeuttisena, kun vierellä on kuunteleva, ymmärtävä ja empaattinen ihminen.

Elämäänsä muistelevan ihmisen voi olla vaikea kertoa lähisukulaisille kipeistä asioista. Läheiset eivät välttämättä pysty niitä edes vastaanottamaan, koska ovat samalla lailla osa yhteistä kipua. Tämän sain todeta tutkijan roolissa toteuttaessani haastatteluja. Ulkopuolisen kanssa asian jakaminen on usein helpompaa. Kun muistelija saa rauhassa kuvata kokemustaan ja löytää todistajan "kivun täyttämälle elämänsä näyttämölle", tapahtuu parantavaa kohtaamista. Nousevat kyöneleet ja suru tarjoavat väylän hyvästellä asiaa. Kokemuksen purkamisen jälkeen tapahtumasta alkaa muodostua muisto, joka ei enää pakota toistamaan vaan vapauttaa menneen sitovuudesta. Katse ja energia suuntautuvat tähän hetkeen. Surutyöprosessiin sisältyvien eri vaiheiden

²² Siltala 2016, 7–8.

²³ Ihanus 2012, 136–138.

²⁴ Roos 1988, 213.

tehtävänä on auttaa päästämään irti. Ihminen voi alkaa hyväksyä historiansa ja pystyy tarkastelemaan elämänsä tapahtumia levollisemmin.

Usko tulevaisuuteen auttoi selviytymään

Olen kuvannut evakkolasten selviytymisstrategiat tasapuolisesti toisilleen rinnakkaisina, vaikka selviytyjäsenkarit edustivatkin suurinta ryhmää. Mikrohistoriallisen tutkimusotteen edustajana alleviivaan jokaisen äänen tärkeyttä. Evakkojen histori-an kirjoituksessa on korostunut hallitsevana kertomuksena hyvin sopeutumisen ja selviytymisen eetos. Tämä valtakunnallisesti hyväksytty kertomus on sopinut vuosikymmeniä yhteiskuntapoliittiseen diskurssiin. Sodan jälkeen oli sosiaalisesti suotavaa, ettei evakkoväestö valittanut tai aiheuttanut ristiriitoja nostamalla esiin epäkohtia, vaan alistui ja tyytyi hiljaa osaansa.²⁵ Karjalainen sopeutumiskyky ja asenne ”nauraa pittää vaik syän märkänis” ovat haudanneet alleen häpeän ja väheksynnän kokemukset. Nämä ovat sattuneet, mutta kipu on verhottu näennäiseen vaatimattomuuteen: ”Eihä miul nii vällyi, ja enhä mie mittää”. Tosiasiassa kyseiset lauseet huutavat: ”Minäkin olen arvokas, minulla ja hyvinvoinnillani on väliä. Liian pitkään olen kätkenyt satuttavia katseita ja kommentteja.”

Tämän päivän pakolaiskeskusteluun osallistuvista evakoista jotkut kutsuvat itseään pakolaisiksi, mutta toiset kavahtavat tätä ja nimeävät itsensä ehdottomasti evakoiksi. Suomalaiset evakot lähtivät sotaa pakoon omien rajojen sisällä turvallisemmille alueille ja joutuivat jättämään kotinsa lopullisesti. Vastaavasti nykysotien ahdistamat ihmiset pakenevat sotaa ja hakevat turvaa. He kohtaavat vieraan maan, kielen ja kulttuurin. Pommitusten ja kuoleman pelon edessä ihmisen tunnekokemus on kaikkialla samanlainen. Arvelenkin, että evakkojen loukkaantuminen pakolaisiin rinnastamisesta saattaisi olla yhteydessä johonkin evakkoväestön alitajunnan kätköissä piilevään haavoittuneisuuteen. Monin paikoin evakkoja ei pidetty suomalaisina vaan idästä tulleen ”ryssien” joukkona, jonka murre ja tavat poikkesivat liiaksi vastaanottavasta väestöstä. Ja vaikkei olisi ryssitelty, on evakkoväestön kokema köyhyys, puute ja riippuvuus kantaväestön hyväntahtoisuudesta aiheuttanut kollektiivista häpeää. Monet evakkolapsista haluavat auttaa pakolaisia:

Ymmärrän pakolaisia koska tunsin olleeni heidän kaltaisensa. Monet lapsena koetut asiat ovat niin muistissa niin kuin katsoessani elokuvaa ”Äideistä parhain”, itkin kaksi viikkoa joka yö unissani. Samoin kun kuulen ”saksalaisten sotilaiden marssivan” tunnen kylmät väreet selässäni. KIITOS KUN SAIN KIRJOITTA. (H. W.)

²⁵ Kananen 2010, 66–67.

Vain kodin pakkomenetyksen kokenut tietää, millaista on paeta sodan jaloista, etsiä turvallista asuinpaikkaa ja kasvattaa lapsia vierailta tuvilla. Korostan sodan mielettömyyden ja siviilien kärsimyksen todellisuutta. Lapsen kokema hätä ja pelko ovat universaaleja tunteita. Samalla tavoin kuin vaikka afgaanilapsi sodan keskellä tarvitsee lohduttavan aikuisen syliä, on evakkolapsi aikoinaan etsinyt turvaa ja lohtua siirtysään sodan jaloista uusille seuduille.

Tutkimukseni mukaan evakkolasten merkittävimpana selviytymiskeinona on ollut kodeissa omaksuttu tulevaisuuden usko ja toivo. Sitkeä mahdollisuuksiin tarttuminen ja asioiden myönteisten puolien näkeminen on hyvä malli myös tähän päivään. Evakkolapsitutkimuksen tuloksia voidaan hyödyntää nykypäivän pakolaislasten kotouttamisessa. Ensiarvoisen tärkeää on perheiden osallisuuden ja integroitumisen tukeminen uudessa ympäristössä. Tämän onnistumiseksi tulee huomioida lasten yksilölliset selviytymisstrategiat ja käsitellä kodin menetystraumaa.

Ikuinen ikävä – kirjeet tunteiden tulkkeina

Marjatta Hietala

Oma aikamme on kiinnostunut elämyksistä ja kokemuksista. Varsinainen aarreaitta menneiden sukupolvien elämään ovat kirjeet. Ne kertovat kirjoitushetken tunteista ja tunnelmista, iloista ja suruista. Olen käynyt läpi isäni ja äitini kirjeenvaihtoa sotavuosilta. Isäni Nikolai Puusan kirjoittamia talvisodanaikaisia kirjeitä ei juuri ole säilynyt, sillä äitini Maire Puusa oli Ruokolahdella evakossa tätinsä luona aina toukokuulle 1940 ja tilanahtauden vuoksi kirjeitä ei voinut säilyttää. Muutamia äitini kirjoittamia talvisodanaikaisia kirjeitä isälleni on säilynyt.

Lähdeaineistona tässä artikkelissa ovat pääosin jatkosodan, erityisesti isäni vuosina 1941–1942 kirjoittamat kirjeet. Isä kirjoitti äidilleni rintamalta päivittäin tai joka toinen päivä ”toisten pelatessa korttia tai juhliessa viinan voimalla”. Hän kirjoitti myös kahdelle veljelleen (August Puusa ja Adolf Puusa) sekä sisarelleen Olgalle (Olga Puusa). Otan mukaan tätä kirjeenvaihtoa siltä osin kun niissä käsitellään tutkimuskysymystäni.

Isäni lähettämiä kirjeitä on säilynyt jatkosodan ajalta 435 kappaletta. Niistä 86 on vuodelta 1941, 136 kirjettä vuodelta 1942, 94 vuodelta 1943 ja 119 kirjettä vuodelta 1944. Aili-tytär sai kymmeniä kortteja rintamalta ja äiti Maire a isäni muisti äitienväivänä, nimipäivänä ja joulukorteilla. Isäni säilytti muutamia äidin kirjeitä jatkosodan ensimmäisiltä kuukausilta, samoin omaisilta hänelle tulleita kirjeitä, mikä lienee harvinaista rintamaoloissa.¹

Talvisotatalvena, evakossa ollessaan äiti sai kirjeitä sukulaisilta ja ystäviltä. Äidin veli Tauno Rastas ja sisar Sylvi Rastas sekä äidinäiti Hilma Rastas kirjoittivat säännöllisesti. Erillään asuminen muista sukulaisista oli outoa monelle karjalaiseen suurperheeseen tottuneelle. Hilma Rastas kirjoitti Lapinjärveltä helmikuussa 1940: ”Tämä on

¹ 435 kirjeen joukossa ei ole äidin lähettämiä tai saamia kirjeitä. Kirjeiden suuren määrän vuoksi olen tarkastellut pääasiassa kirjeitä vuosilta 1941–1942.

kyllä kaunista seutua ja suuria maatiloja, mutta kun vain olisi päässyt sinne Karjalaan, vaikka raunioille istumaan ja itkemään niin olisi kyllä sieltä elatuksen saanut.”²

Aiemmin olen julkaissut äidin ja evakossa hajallaan olevien sukulaisten kirjeenvaihdosta artikkelin ”Evakkopolulla. Mikrohistoriallinen katsaus Viipurin läänin Johanneksen pitäjän Kaijalan kylän naisten selviytymistarinaan.”³ Tässä artikkelissa korostin sitä, miten vaikeaa oli selviytyä arjen askareista ja aloittaa kaikki alusta. Se oli evakkoon lähteneiden naisten kohtalo.

Isäni arkistoi henkilökohtaista aineistoaan, ja säilytti kirjeitä.⁴ Jatkosodan aikana hän pyysi äitiäni tallettamaan hänen lähettämänsä kirjeet ja äidin omaisilta tulleet kirjeet, ”jotta jälkipolvet saisivat tietää Suomen ja evakkokansan kohtaloista”.⁵ Kirjeiden saapuminen rintamalle oli isälle ”kohokohta tähän yksinäiseen korpielämään”.⁶ Seuraavassa pyrin analysoimaan ikävöimistä ja sitä, ikävöitiinkö menetettyä kotia ja kotiseutua.

Kirjeet lähteenä

Kirjeiden tutkimisessa suositellaan lähilukua, mikä merkitsee tarkkaa ja toistuvaa luentaa.⁷ Kun historiantutkijat löysivät arkielämän tutkimuskohteeksi, oli luonnollista että kirjeaineisto ja muistelmat saivat erityistä painoa. Myös sotahistorian tutkimus on siirtynyt tapahtumien historiasta kokemusten, yksilöllisten kokemusten ja tunteiden tutkimiseen. Esimerkkinä tästä ovat Ville Kivimäen ja Tiina Kinnusen tutkimukset.⁸

Kirjeiden arvo on siinä, että ne ovat kohdistettu vain kirjeen saajalle, ei levitettäväksi laajalle yleisölle. Esimerkiksi isäni toiveena oli, ettei sota-ajan kirjeitä saanut lukea

² Hilma Rastas Maire Puusalle helmikuussa 1940.

³ Marjatta Hietala, Evakkopolulla. Mikrohistoriallinen katsaus Viipurin läänin Johanneksen pitäjän Kaijalan kylän naisten selviytymistarinaan (Studia Karelica Humanistica 16, Joensuu yliopiston humanistinen tiedekunta, Joensuu 2001, 245–256.

⁴ Kirjeet ovat arkistoituina tekijän hallussa.

⁵ Maire Puusan haastattelu Kouvolassa 21.7.1995, haastattelijana Marjatta Hietala.

⁶ Nikolai Puusa Maire Puusalle 8.1.1942.

⁷ Hagelstam, Sonja ja Taskinen, Ilari, Hiljaisuuden myytit. Postisensuuri, vaikeneminen ja etulinjan kokemukset sota-ajan kirjeissä, teoksessa Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina, toim. Marko Tikka, Ilari Taskinen-Seija-Leena Nevala-Nurmi, Tampereen Historiallinen Seura ja Postimuseo, Tampere tutkimuksia ja kuvauksia XII, Tampere 2015, 44–59.

⁸ Kivimäki, Ville, Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945. WSOY 2013. Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.), Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodassa, Minerva, Helsinki & Jyväskylä 2006.

Puusien kotitalo Kaijalan Kuoppamäellä oli rakennettu vuosina 1926–1927. Lähes umpipihan muodostaneet talousrakennukset: navetta, talli, kärrikuuri, ladot, vaateaitta ja vilja-aitta ym. eivät kaikki näy vuonna 1934 otetussa kuvassa. Kuva on Nikolai Puusan kirjasta *Karjalainen kylätie* sivulta 24.

hänen elinaikanaan, koska kirjeet sisälsivät liian paljon yksityisiä asioita. Kirjeiden alun puhuttelu ”Rakas eukkoseni” tai ”Rakas vaimoni” saattoi isäni mielestä olla liian yksityistä, sillä 1900-luvun alussa syntyneiden sanavarastoon eivät nämä ilmaisut oikein istuneet. Sotavuosina koko kansa kirjoitti kirjeitä ja kirjeenvaihdosta tuli ainoa tapa pitää yhteyttä kodin ja rintaman välillä. Taina Huuhtanen luonnehtii kirjeitä siviilielämäksi sodan keskellä.⁹

Kirjeiden kirjoittamisesta ja kirjeiden saamisesta tuli monille ensiarvoisen tärkeää henkisen kestävyuden kannalta. Sonja Hagelstam ja Ilari Taskinen ovat tutkineet sota-ajan kirjeiden kirjoittamista kulttuurisena ja sosiaalisena ilmiönä, kirjeiden kirjoitustyyliä ja sanojen käyttöä. Kirjeiden kirjoittaminen on dialogista toimintaa, jossa kirjoittaja ja vastaanottaja jatkuvasti huomioivat toisensa. Kirjedialogi on näin ollen myös tapahtuma tai toiminta, jonka avulla kirjoittaja voi tarkastella omia ajatuksiaan ja tunteitaan.¹⁰ Kirjeen kirjoittaminen nähdään myös yksityisenä tilana, jossa kirjoittaja kohdistaa keskittymisensä ja huomionsa pois nykyhetkestä ja myös siitä fyysisestä paikasta missä on. Kirjeet voidaan nähdä myös terapeuttisena tilana.¹¹

⁹ Huuhtanen, Taina (toim.), *Talvisodan kirjeet*, Otava 1984, 7.

¹⁰ Hagelstam, Sonja, *Röster från kriget. En etnologisk studie av brevdialoger mellan frontsoldater och deras familjer 1941–1944*; Åbo Akademis förlag, Åbo 2014. (Diss.: Åbo Akademi).

¹¹ Hagelstam, Sonja, *Röster från kriget*, 315.

Suomen kenttäpostijärjestelmä

Kenttäpostijärjestelmä rakentui heinäkuussa 1919 annetun ohjesäännön pohjalle. Käskey kenttäpostin yleisestä järjestelystä annettiin lokakuun puolivälissä 1939.¹² Erityisen oppaan avulla kirjeenkirjoittajia ohjeistettiin kirjeen kirjoittamisessa.¹³ Rintamalle kirjoitettaessa oli vältettävä valittamista turhista asioista tai ongelmista kotona. Suositeltava oli kirjoittaa sivun tai kahden pituinen kirje. Sotilaita kehoitettiin puolestaan välttämään olinpaikan tai taisteluiden kuvausta.¹⁴ Sensuuri toimi sodan aikana, mutta sensuuritoimisto tarkasti vain neljä prosenttia kaikista kirjeistä. Sensuurin välttämiseksi kirjeet saatettiin lähettää tavallisena postina. Talvi- ja jatkosodan aikana kenttäposti toimitti noin 1,3 miljardia postilähetystä. Koska rintamalta pääsi yleensä vain kolme neljä kertaa kotilomalle, olivat kirjeitse tapahtuvat yhteydenotot erittäin merkittäviä. Kirjeet kulkivat nopeasti, jopa kahdessa päivässä.¹⁵

Tampereen yliopistoon on kerätty sotienajan kirjeenvaihtoa 40 000 kirjettä. Niistä historianopiskelijat ovat saaneet aineistoa tutkimuksilleen. Historian oppiaineessa on tehty tutkimusta kriisiaikojen kirjeistä, sekä sisällissodan että talvi- ja jatkosodan aikaisista kirjeistä. Vuonna 1984 Taina HUUHTANEN analysoi talvisodan kirjeitä toimittamassaan teoksessa *Talvisodan kirjeet*¹⁶ ja kaksi vuotta myöhemmin häneltä ilmestyi teos *Jatkosodan kirjeet*.¹⁷

Uusimmassa tutkimuksessa *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina* pohditaan sota-ajan kirjekulttuuria ja kirjeiden kokemusten tulkintaa, kirjetutkimuksen etiikkaa ja kirjesensuuria talvi- ja jatkosodan aikana. Teoksen johdannossa Marko Tikka toteaa, että kirje ja kortti ovat viestejä yksityisestä maailmasta, jota halutaan varjella. Ne ovat keino jakaa intiimisti tietoja, tunteita ja kokemuksia. Kirjeet edustavat myös pysyvyyttä, sillä ne eivät muutu ihmisten mukana vaan säilyttävät kirjoittamishetkensä muodon, tarkoituksen ja tunnelman. ”Fyysisesti ne ovat kenties

¹² Kenttäpostin välityksellä sai ilman maksua lähettää enintään 45 gramman painoiset kirjeet sekä postikortit. Rahaa sai lähettää enintään 1000 markkaa ja rintamalta enintään 100 markkaa. Lähetykset lajiteltiin kenttäpostikonttoreissa, joita talvisodan alkuvaiheessa toimi 18 ja loppupuolella 30. Kesäkuun 20 päivänä 1941 annettiin asetus kenttäpostilaitoksesta sotatilan aikana. Kenttäpostikonttoreiden määrää lisättiin niin, että niitä oli enimmillään 55. Maksuttomina saatettiin lähettää alle 40 g. painoisia kirjeitä. Lokakuun 1 päivään 1943 saakka kotirintamalta lähetetyt paketit voivat painaa korkeinaan 2 kiloa ja kirjeet 250 g.

¹³ Kenttäpostioapas joukkoja varten, Päämajan huolto-osasto 1941.

¹⁴ Isäni kirjeissä vuodelta 1941 on mainittu paikkojen nimiä, mutta ne katoavat vuoden 1941 lopussa.

¹⁵ Hagelstam, Sonja, *Röster från kriget*, 206–207.

¹⁶ HUUHTANEN, Taina, *Talvisodan kirjeet*, Otava 1984.

¹⁷ HUUHTANEN, Taina, *Jatkosodan kirjeet*, Otava 1986.

vain pala paperia, mutta yksityisesti ne voivat olla mittaamattoman arvokkaita, käsin kosketeltavia jälkiä ja muistoja rakkaista läheisistä”¹⁸.

Nikolai ja Maire Puusa – artikkelin päähenkilöiden lyhyt elämäkerta

Isäni Nikolai Puusa (20.3.1908–31.8.1993) oli Karoliina (o.s. Mellanen) ja Konsta Puusan perheen nuorimmainen Johanneksen pitäjän Kaijalan kylästä, nr 3. Maakirjoista Puusan talo löytyy jo 1500-luvulta. Johannes sijaitsi Viipurinlahden itäisellä rannalla, Viipurista sen kirkonkylään tuli matkaa 25 kilometriä, Kaijalan kylästä Johanneksen kirkolle matkaa taas oli vajaat 10 kilometriä. Vuonna 1939 kylässä oli kaksi kansakoulua ja 151 taloa, peltojen pinta-ala oli yhteensä 1 600 hehtaaria. Perheen sukulaisia asui Johanneksen saarikylissä Huunonsaarella ja Riionsaarella.

Puusan perheeseen kuuluivat isosisko Amalia, veljet Edward, Adolf ja August, jotka kaikki olivat syntyneet 1890-luvulla, mutta nuorimmaisilla Olga Marialla (s.1906) ja Nikolaiilla ikäeroa oli vain kaksi vuotta. Lapsuus oli isän muistelmien mukaan onnellinen. Parhaita hetkiä saattoivat olla ne, kun isä Konsta palasi Koivistolta mukanaan pullia ja muuta makeaa, ja kun perhe kävi vierailulla Karoliina-äidin kanssa Huunonsaaren sukulaisten luona.

Asevelvollisuutensa isä suoritti Valkjärvellä polkupyöräpataljoonassa, joutui kouluttajaksi ja palasi Kaijalaan alikersanttina. Isä osallistui aktiivisesti nuorisoseuran toimintaan, näytelmäkerhoon ja voimistelukerhoon. Luonto oli isälle erityisen läheinen. Hän oli kiinnostunut puutarhanhoidosta ja opetteli jalostamaan omenapuita. Maanviljelykseen liittyviä taitoja karttui seuraamalla lehdistöä ja käymällä maatalousnäytelyissä. Uudenkirkon maamieskoulussa isä oli toiseksi paras yhdeksän keskiarvolla, ja häntä kehoitettiin jatkamaan agrologiksi. Kotiväki toivoi toisin, ja niin isä jäi harjoittamaan veljiensä kanssa maanviljelystä unelmanaan rakentaa oma koti Kakisaareen, joka sijaitsi Kaijalan kylän perukoilla. Viipuri kaupunkina kiehtoi torikaupasta innostunutta isääni. Isälle kaupunki ja kaupunkilaisuus olivat jotakin parempaa. Viiteryhmä tuli kansainvälisestä kauniista Viipurista.

Äitini Maire Puusa, o.s. Rastas (27.1.1916–24.6.2014) kasvoi Johanneksen pitäjän Kaijalan kylässä kolmen veljeksensä (Juhana, August ja Adolf Rastas) suurperheessä; yhteensä kahdeksantoista henkeä istui ruokapöydässä. Kaijalan kylässä Rastat olivat asuneet 1500-luvulta alkaen. Rastailla oli puutarhatila, myöhemmin harjoittelutila,

¹⁸ Tikka, Marko, Ilari Taskinen, Seija-Leena Nevala-Nurmi, Kirjeiden tutkimaton maailma, teoksessa *Kirjeitä sodasta*. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina, Postimuseo, Tampereen Historiallinen Seura, Tutkimuksia ja kuvauksia XII, Tampere 2015, 6–9.

Nikolai Puusa ja Maire Rastas kihlakuvassaan 30.6.1936 ja hääkuvassaan 9.5.1937, molemmat otettu Viipurissa. Kuvat: Marjatta Hietalan arkisto.

josta pidettiin täydellistä kirjanpitoa. Auto ostettiin juurikasvien ja omenien markkinoinniseksi vuonna 1928. Lapset oppivat jo varhain työnteon. Maire oli etevä käsittä, säilönnässä ja kotitaloustöissä. Hän osallistui nuoruudessaan paljon Marttojen kursseille.¹⁹ Isä solmi avioliiton Maire Rastaa kanssa toukokuun 9. päivänä vuonna 1937. Sota katkaisi unelmat ja muutti perheemme kohtalon – kuten yli 410 000 evakuoitun karjalaisen elämän.

Isäni oli kiinnostunut historiasta ja kirjoittaminen oli hänen intohimonsa koko elämän ajan. Hän nousi aamulla varhain kirjoittamaan ja osallistui useisiin Kansallismuseon ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran järjestämiin kansanperinteen keruukilpailuihin ja sai niistä kunniamainintoja. Hän piti puheita Johanneksen pitäjäseuran juhlilla ja kirjoitti pitäjälehteen *Johannekselaiseen*. Isällä oli ilmiömäinen muisti, kirjoittamisen ja kertomisen lahja. Omaelämäkerralliset kuvaukset käsittelivät lapsuutta,

¹⁹ Hietala, Marjatta, Sukulaiset, ystävät ja naapurit tekivät juhlan. Välähdyksiä Maire Puusan 90-vuotispäiviltä, *Johannekselainen* huhtikuu/2006.

koulunkäyntiä, entisajan leikkejä ja askareita, taikoja, uskomuksia ja enteitä.²⁰ Isä oli aikaansa edellä, sillä arkielämä alkoi kiinnostaa historian- ja kansanperinteen tutkijoita vasta 1980-luvulla ranskalaisen Annales-koulukunnan tultua tutuksi. On luonnollista, että isäni tallensi tuntojaan myös kirjeisiin sodan aikana. Sodan jälkeen hän palasi kirjoituksissaan usein sodan kohtalokkaiisiin vuosiin.

Monet olivat ne joulut, jotka isäni vietti rintamalla, ensimmäisen talvisodan jouluna Humaljoen rannikkolinnakkeella: ”Jouluaattona, pimeän tultua, kokoonnuimme me Humaljoen linnakkeen sotilaat, tulenjohtotornin läheisyyteen. Huurteinen metsä oli kirkkomme. Taistelujen äänet olivat hetkeksi vaienneet. Tähtien valkeat valot tukivat lempeästi. Lauloimme aluksi tutun jouluvirren *Enkeli taivaan lausui näin*. Tuskin koskaan Joulun Herra on ollut meitä niin lähellä kuin tuona jouluaattona.”²¹

Talvisota syttyy

Syyskuun 9. päivänä 1939 isä joutui muiden Kaijalan nuorten miesten kanssa ylimääräisiin harjoituksiin vahvistamaan Koivistolla sijainnutta Humaljoen linnaketta. Talvisodan alkaessa marraskuun viimeisenä päivänä palvelu jatkui tykistöissä Humaljoen linnakkeella. Kun Humaljoesta oli puna-armeijan edetessä luovuttava, miehet hiihtivät Koiviston Koivusaarella sijaitsevalle Saarenpään linnakkeelle, jossa tykkimiehistä koottiin jalkaväkipataljoona, pataljoona Häyrinen. Taisteluihin isä osallistui Koivistolla, Viipurinlahdella ja Viipurinlahden länsirannalla sijaitsevissa Vilaniemessä ja Nisalahdessa. Viipurinlahden taistelut maaliskuussa 1940 olivat sodan kovimpia; niissä suomalaisten kokonaistappiot kohosivat 5 200 mieheen. Kaatuneiden joukossa oli monia johannekselaisia.²²

Äitini muistelujen²³ kautta piirtyy kuva itsenäisyyspäivästä 1939, joka muutti 23-vuotiaan nuoren naisen elämän Kaijalan kylässä:

Oli joulukuun kuudes 1939. — — Seisoin tien varressa kotiimme vievien kujasten suulla yhdessä tyttäreemme Ailin, Karoliina-mummon, mieheni sisaren Olgan ja kälyni Elinan kanssa odottamassa evakuointiautoa. Kello 10 itsenäisyyspäivän aamuna oli tuotu tieto siitä, että evakuointi alkaa klo 14. Viikon ajan oli kuulunut tykkien jylinää ja taivas

²⁰ Nikolai Puusa, Karjalainen Kylätie. Elämää Johanneksessa vuosina 1908 - 1939. ja kohtalon vuodet 1939–1944, Helsinki 1982. Osa tämän teoksen kirjoituksista on julkaistu *Kaijala. Kylä Karjalassa Viipurin läänin Johanneksen pitäjässä* (Gummerus 2000). Karjalainen kylätie-kokoelmassa on joitakin Johannekselainen -lehdessä ilmestyneitä artikkeleita.

²¹ Nikolai Puusa, Joulu rannikkolinnakkeella vuonna 1939, *Johannekselainen* 12/1964.

²² Kanervo, Pirkko, *Jäi vain nimi sankarin. Johannekselaiset toisessa maailmansodassa*, 155–157.

²³ Maire Puusan haastattelu Kouvolassa 21.7.1995, haastattelijana Marjatta Hietala.

punoittanut enteellisesti. Väntsin Helena seisoi hänkin tien varressa ja kertoi mieheni äidille Karoliinalle, että Rastaat lähtevät autolla viemään Gabrielia ja Anton setää Ruokolahdelle, eikö Maire pääsisi lapsen kanssa samassa autossa. Karoliina mummo kehotti minua kysymään. Maa oli paljas lumesta ja myöhäinen talven tulo ennakoivat pakkasia. — — Onnistuin pääsemään kyytiin. Oli kyllä ahdasta. Mukanani oli pieni laukku, johon olin pakannut puolitoistavuotiaan tyttärenme Ailin vaatteet ja piirongin laatikosta ottamani rahat. Vain hetki sitten olin sulkenut kotimme ovet. En osannut aavistaa, että tämä olisi viimeinen kerta.

Uskoin vakaasti, että evakuointi kestäisi vain vähän aikaa ja että pääsisimme palaamaan, sanoivathan Puusan taloon sijoittuneet lääkärit ja sairaanhoitajat, että olette poissa vain kaksi viikkoa. Kotiin jäivät kaikki kauniit tekstiilit ja kapiot, osa käyttämättöminä. Olin ommellut niitä Marttojen kursseilla äitini sekä Rastaan suvun naisten avustuksella. Sain mukaani pieniä mutta myöhemmin niin kallisarvoisiksi osoittautuneita asioita: valokuvat ja muutaman tekstiilin: ryijyn, pöytäliinan ja keinu-tuolinmaton, jotka viisas äitini Hilma oli pakannut matkaan. Matka vei tätini taloon Ruokolahdelle. Kun pääsimme perille, tuli lumisade.

Äidilläni kuten monilla muilla evakoilla oli vahva usko siihen, ettei rintama siirtyisi rannikolle, olihan rajalle matkaa. Linnoitusten, erityisesti Summan uskottiin pitävän vihollisen poissa. Näin ei kuitenkaan käynyt. Joulukuun alussa Kaijalan kylä tyhjeni asukkaista. Kylään jäi vain niitä, jotka olivat liian vanhoja sotaan sekä nuorisoa ja jokuunen eläintenhoitaja. Puusan talon asukkaiden tiet erosivat, mutta vain muutamaksi vuodeksi.

Olot sukulaisten luona Ruokolahdella eivät olleet ylelliset. Asiaa pahensi talvisota-talven kylmyys. ”Kaikille ei riittänyt vuoteita ja nukuimme lattialla. Arjen askareiden suorittaminen oli vaikeaa. Kaivosta loppui vesi ja juomavesi oli haettava keskellä peltoa olevasta lähteestä. Pyykkivesi oli sulatettava lumesta. Rintamalta kipeästi odottamiani kirjeitä sai hakea 2,5 kilometrin päästä.”

Kaijalaan vielä jääneiden kirjeistä voi todeta, että elämä jatkui kylässä aina tammi-kuulle 1940. Isäni pääsi rintamalta käymään kotona Kaijalassa kaksi kertaa. Kirjeessään joulukuun 15. päivältä 1939²⁴ isä kertoo kylän pommituksista. Ikkunat olivat rikkoutuneet talossa kuin talossa. Puusan talon pihapiiriin saunan taakse oli pudotettu pommi, joka ei ollut onneksi vaurioittanut taloa. Joulukuun viimeisenä päivänä isäni kertoo kaivaneensa häälähjat, paremmat vaatteet ja talon kirjallisen arkiston tammitynnyriin, joka upotettiin puusuojaan.²⁵ Kun Karjalaan jatkosodan aikana jälleen päästiin, oli kätköt avattu, jäljellä oli vain pari lasilautasta. Isäni veli August, joka ei joutunut talvi-

²⁴ Nikolai Puusa Maire Puusalle 15.12.1939.

²⁵ Nikolai Puusa Maire Puusalle 31.12.1939; Nikolai Puusan haastattelu Kouvolassa 8.12.1991, haastattelijana Marjatta Hietala.

sotaan, vaan vasta jatkosotaan, kirjoitti äidilleni ennen joulua 1939, että oli lähettänyt hänelle vaatteita Ruokolahdelle. Vähäiset olivat ne mitä hän oli löytänyt.²⁶

Talvisodanaikaiset kirjeet saavuttivat äitini Ruokolahdella evakossa Emma-tätinsä talossa. Sukulaistalon suojissa olivat myös Rastaan Juhanan perheestä ne, jotka eivät olleet joutuneet rintamalle. Olga Puusa kävi kerran hakemassa kotoa Kaijalasta vaatteita.²⁷ Kun hän oli karjan kansa yksin Valkeakosken Metsäkansassa, hän kertoi kovan koti-ikävänsä vaivaavan.²⁸ Helmikuun alussa Olga Puusa kirjoittaa: "Voi hyvä Jumala kun tekis nyt jo lopun tästä sodasta. Kyllä tästä on jo saanut osansa jokainen yksilö, mutta se on nyt siinä, että kuinka meitä kuritetaan, jos tämä on jo vielä sitten meille kaikki vähäistä."²⁹

Isä palasi talvisodasta 3.5.1940. Haastatellessani häntä sodan kokemuksista hän kertoi koskettavimmista ja fyysisesti raskaimmista tapahtumista talvisodan loppuvaiheessa.³⁰ Talvisodan kipeimpiin muistoihin kuului pataljoonankomentajan, kapteeni Salomon Häyrisen, haavoittuminen Viipurinlahdella maaliskuun 6. päivänä 1940. Isäni kuuli Häyrisen viimeiset sanat: "Voi niitä naisia." Isäni liimasi valokuvakansioonsa kapteeni Häyrisen kuolinilmoituksen, jota hän oli kantanut pahvisessa sotilaan kirjetaskussa. Siinä hän säilytti kirjekuoria ja kirjepaperia, sotilaan virsikirjaa ja päivän tunnussanaa. Tätä järkyttävää muistoa isäni kertoi yhä uudelleen. Louisa Passerinin mukaan muisti valikoi päällimmäiseksi järkyttävimmät muistot.³¹

Talvisotatalven raskaimpia kokemuksia oli perääntyminen hiihtäen yli jäätyneen Viipurinlahden Koiviston Piissaaren Alvatin kylästä Ristiniemen linnakkeelle. Matkaa kertyi useita kymmeniä kilometrejä, jotka isä kertoi hiihtäneensä sokeripalojen voimalla selässä oma ja naapurinpojan asevarustus. Suomi noudatti perääntyessään poltetun maan taktiikkaa. Jäältä katsoen järkyttävin näky oli Kannaksen kylien palaminen: "kuinka isien työt nousivat savuna ilmaan ja kuinka tulimeren keskeltä erottui Koiviston kivinen kirkontorni".

Omien joukkojen suorittama kylien polttaminen nosti vihaa, mutta myös iloa siitä, ettei venäläisille (ryssille) jäänyt suojaa.³² Adolfin perhe katsoi Sippolassa kaakon punaista taivasta helmikuun 17. päivänä 1940: "Kyllä me omilla rapuilla katselimme kotikylän "kokkoa" vaan toisekseen olimme iloisia kun ei "iivanoille" ollutkaan pesäpönttöä ja leipää ja lämmintä odottamassa kuten kuvittelivat tänne ryntäillessään.

²⁶ August Puusa Maire Puusalle 19.12.1939.

²⁷ Olga Puusa (Metsäkansa) Maire Puusalle 4.2.1940.

²⁸ Olga Puusa (Metsäkansa) Maire Puusalle 23.2.1940.

²⁹ Olga Puusa (Metsäkansa) Nikolai Puusalle 21.2.1940.

³⁰ Nikolai Puusan haastattelu Kouvolassa 8.12.1991, haastattelijana Marjatta Hietala.

³¹ Passerini, Louisa: *Fascism in Popular Memory. The Cultural Experience of the Turin working class*. Translated by Robert Lumley and Jude Bloomfield, Cambridge University Press, 1988.

³² Nikolai Puusan haastattelu Kouvolassa 8.12.1991, haastattelijana Marjatta Hietala.

"Uuraan laitamilla palaa." Kuva on Johanneksen Kivitokeen kylästä. Kylän polttivat helsinkiläisen Ässärykmentin I pataljoonan miehet helmikuun 1940 lopulla. Kuva on julkaistu kirjassa *Kunniamme päivät* maaliskuun 6. päivän kohdalla.

Kyllä se olisi ollut katkera pala tosissaan, jos ne olisi päässeet pesimään ehjiin rakennuksiin, saaneet talot ja tavarat."³³

Usko parempaan huomiseen, kohtaloon ja Jumalan varjelukseen toistui kirjeissä: "Eihän ne uutiset ilahduttavia ole mutta ollaan tyytyväisiä kohtaloomme, mikä kulloin-

³³ Tyyne Puusa (Adolf Puusan puoliso) Maire Puusalle Ruokolahdelle 12.3.1940.

Nikolai Puusa oli syntynyt 20.3.1908. Maaliskuun 12. päivänä 1940 Maire lähetti rintamalle ruusuisen onnittelukortin, jonka tekstipuoli kertoo Mairen rukoilevan, että sota loppuisi. Talvisota päättyi seuraavana päivänä: 13.3.1940 Suomen aikaa kello 12. Kuva: Marjatta Hietalan arkisto.

kin meille sallitaan. Jos meille kullekin itselle on suotu elinaikaa, olojen palauduttua jälleen rauhallisiksi, niin kaikki järjestyy uudelleen.”³⁴ Tunnelmat Moskovan rauhan jälkeen olivat apeat: ”— niin kotiseutu on nyt jäänyt meiltä ja suurella vaivalla ja hiellä raivatut pellot, mutta emme voi kohtalolle mitään. Kaikki on korkeimman taholta sallittua ja siihen meidän tulee tyytyä. — Jumalalle kiitos, että olet vaaroista ja melskeistä niin hyvin selviytynyt.”³⁵

Moskovan rauhanehtojen tultua voimaan surtiin Karjalan menetystä, pelättiin rauhan kestävyyttä, ja pohdittiin tulevaa elämää. Muutamia ilon merkkejä oli se, että Olga Puusa sai Kaijalasta evakuoitua ompelukoneensa ja polkupyöränsä, mutta tulevaisuus pelotti: ”Täällä ne ajat ovat menneet pikku hiljaa, kun on jo kohta kesäpäiviä edessä eikä tulevaisuudesta yhtään mitään tiedetä, että miksi sitä oikein joutuu loppujen lopuksi vai tuleeko meistä kesäksi paimenia näille Hämeen maille!”³⁶

Elämää helpotti se, että niin monet jakoivat saman kohtalon. Äitini toteaa: ”Siitä olen kiitollinen, että jos vielä sinut saan, kyllähän sitä sitten taas jotenkin elää, että

³⁴ Adolf Puusan kirje Nikolai Puusalle 8.3.1940.

³⁵ Adolf Puusa Nikolai Puusalle 20.3.1940.

³⁶ Olga Puusa (Metsäkansa) Maire Puusalle 2.4.1940.

Nikolai Puusa Salossa talvisodan jälkeen, armeijasta hän vapautui 3.5.1940. Kuva: Marjatta Hietalan arkisto.

pitähän niidenkin elää, vaikka koti sekä mies on mennyt. Onhan se vapaus jäljellä. Jos se sota vielä tulee, sitten me olemme ensimmäisessä tulella. Toivotaan ettei tule."³⁷

Uusi elämä Piikkiössä ja Valkealassa

Kun isäni kotiutettiin talvisodasta, hän oli tilanteessa, jossa kaikki hänen todistuksensa olivat palaneet, kun kotitalo oli poltettu rintamalinjojen siirtyessä lännemmäksi helmikuussa 1940. Isäni kirjoitti Uudenkirkon maamieskoulun johtajalle pyytäen to-

³⁷ Maire Puusa (Suolahti) Nikolai Puusalle 25.3.1940.

distusta maamieskoulusta, mutta maamieskoulun arkisto oli joutunut tulen saaliiksi koulun tuhoutuessa 3.12.1939.³⁸

Toukokuussa 1940 väliaikaiseksi asunnoksi löytyi muonamiesmökki Piikkiön Kiirlan kartanosta ja työpaikka talon palkollisena, mikä sosiaalisessa mielessä merkitsi laskua. Suhteet isäntäväkeen olivat hyvät ja yhteydenpito perheiden välillä jatkui 1960-luvulle saakka.³⁹ Mökkiin saatiin sähköt jouluna 1940, mutta saunaa ei kartanossa lämmitetty kuin joka toinen viikko. Se oli ainoa ongelma veden äärellä eläneelle Puusan perheelle.

Kirjeenvaihdosta käy selville, että Puusan veljeksistä Adolf ehdotti, että veljekset ja Olga-sisar asettuisivat samaan taloon kuten Karjalassakin. Isoäiti Karoliina saisi turvallisen kodin ja oltaisiin omavaraisia. Arveltiin, että suurvaltain sodan jatkuessa ei ollut odotettavissa helpotusta elintarvikkeiden tuonnissa.⁴⁰ Adolf Puusa kävi etsimässä myytäviä taloja, mutta kaupanteko siirtyi, koska lainaa ei saatu ja korvaukset menetetyistä omaisuudesta viipyivät.

Avistamatta mitä odotettavissa oli isäni ja hänen veljensä August ja Adolf ostivat Valkealan Kuivalan kylästä Pekkola -nimisen kahdeksantoista hehtaarin kokoisen tilan huhtikuun 18. päivänä 1941; paikkaan oli Kouvolasta matkaa kolmetoista kilometriä. Runsaan kuukauden kuluttua siitä, kun perhe oli asettunut uusille asuinsijoille, alkoi jatkosota. Talon miehet Nikolai ja August joutuivat rintamalle. Veljeksistä Adolf jatkoi Osuusliike Jykevän myymälänhoitajana. Naiset: äitini Maire, Augustin puoliso Elina, tätini Olga ja Karoliina-mummo, jatkoivat naisvoimin talonpitoa. Lapsia talossa olivat sisareni Aili ja serkkuni Antero.

Naisten oli ylläpidettävä tilaa, jossa ei ollut työvälineitä ja jossa kaikki oli lainattava naapureilta. Äiti ei lakannut kertomasta siitä, ettei mitään ollut, ei astioita, ei verhoja, ei mattoja, ei huonekaluja, ei sänkyjä. Elämää varjostivat paitsi pelko ja huoli rintamalle lähteneiden kohtaloista, myös puute kaikesta. Kun olkiakaan ei saatu naapuritaloista patjojen täytteeksi, keksi viisas Karoliina-mummo, isoäitini, kerätä kuloheinää ojien pientareilta. ”Talo oli kylmä kuin ryssän helvetti”, sanoi äiti joka ei juuri voimasanoja käyttänyt. Tuvan ikkunat jäätyivät ja jäätä sai hakata nurkista kirveellä. Vaikka oli oma katto pään päällä, ei naurattanut, sillä polttopuita ei ollut. Omenapuut olivat paleltuneet talvisodan pakkasissa, ja niitä Karoliina-mummo hakkasi polttopuiksi. Kaiken lisäksi vesi loppui kaivosta.

Oli vain selviydyttävä. ”Korvikekoti”, kuten isäni taloa nimitti, sijaitsi lähellä Utin lentokenttää. Saksan kanssa solmittu kauttakulkusopimus mahdollisti kentän käyttämisen välilaskupaikkana matkalla pohjoiseen, mikä lisäsi viholliskoneiden pommituslentoja alueella. Äitini heräsi joka yö kello kaksi, kun laivue lähti kohti Norjaa.

³⁸ Maamieskoulun johtaja E.A. Tuomivaaran todistus (Johanneksessa 3.6.1940). siitä, että Nikolai Puusa on ollut talvikautena 1927–1928 oppilaana Uudenkirkon maamieskoulussa.

³⁹ Kiirlan kartanon isäntä Lambert Alaskartano kirjoitti isälle rintamalle ja kirjoitti erinomaisen työtodistuksen 22.4.1941.

⁴⁰ Adolf Puusa Nikolai Puusalle 6.4.1941.

Jatkosota sytty

Isän sotilaspassista voi lukea hänen saapuneen uudelleen isänmaan palvelukseen 21.6.1941. Jatkosodassa isä oli ammusvaraston johtajana ja rehumestarina. Hänen sotilaspassissaan on maininta yhdeksästätoista taisteluun osallistumisesta.⁴¹ Isä talletti myös pahvisen tuntolevyn, joka annettiin perääntymisvaiheen alkaessa kesällä 1944. Sen sisällä olivat lähiomaisten: äitini ja sisareni nimet ja osoite. Tuntolevyn välissä isä säilytti kuvaa Kaijalan Kuoppamäen talon aurinkoisesta puutarhasta vuodelta 1939, kuvassa isä, äiti ja isän sylissä puolitoistavuotias Aili. Koti, jonka isäni oli rakentanut veljiensä kanssa vuonna 1928, oli kaiken aikaa mielessä, myös unissa, niissäkin unissa, joissa palaneen talon raunioille oltiin rakentamassa uutta kotia.⁴²

Jatkosodan aikana kirjoitetuissa kirjeissä isän päällimmäisenä huolena oli naisväen selviytyminen puutteellisin välinein maatalon töistä. Huolta lisäsivät Utin lentokentän pommitukset, olihan alue sotatoimialuetta. Sodan puhjettua kesäkuussa 1941 isä joutui aluksi Pohjanmaalle Ylistaron pitäjään, jossa sota oli vaatinut paljon uhreja. Eräästä talosta oli viimeinenkin mies kaatunut. Tämä sai isäni miettelikäksi: ”Jospa se ryssän mahti nyt lopullisesti nujertuu ja kaiken kärsityn jälkeen saataisiin onnellisempi aika kansamme elämässä. Lunnaita se vaatii ja perheitä pirstoutuu.”⁴³

Lukuisissa kirjeissä isä toivoo saavansa lomaa maataloustöihin. Hän pyysi Adolfveljeään ja äitiäni kirjoittamaan Kuivalan kylän kyläpäällikölle ja kunnan kansanhuoltolautakunnalle loman saamiseksi syys- ja kevättöiden ajaksi.⁴⁴ Karjala oli vallattu takaisin ja lomaa pyydettiin myös Kaijalan kylässä sijaitsevan Puusan tilan kylvötöihin. Tilan rakennukset olivat tuhoutuneet lukuun ottamatta saunaa, jota sinne palanneet käyttivät tilapäisenä asuntona.⁴⁵

Kirjeissä on myös jonkin verran mainintoja venäläisten heikosta vastarinnasta ja suomalaisten joukkojen etenemisestä, ”ryssän” tuhotuista tankeista matkalla kohti Petroskoita. Elokuun lopusta lokakuun loppuun isän kirjeissä on mainintoja paikoista:

⁴¹ Nikolai Puusan sotilaspassi: Tsokkila, Nuosjärvi, Pyhäjärvi, Matrosa, Jodrijärvi ja Äänislinna, Suusmu, Kontupohja, Karhumäki, Hiisjärvi, Poventsanlohko, Maaselkä, Joukivaara, Selki, Porajärvi, Liusvaaraa, Möhkö, Ilajjärvi, Lehmivaara, Survejoki.

⁴² Nikolai Puusa Maire Puusalle tammikuussa 1942.

⁴³ Nikolai Puusa Maire Puusalle 27.7.1941.

⁴⁴ Eemil Tommola Valkealan kunnan Kuivalan piirin viljelyspäällikkö Valkealan Kansanhuoltolautakunnalle 26.3.1942. Hän pyytää isälleni kuuden viikon lomaa kylvötöiden ajaksi. Myös kynnot olivat jääneet suorittamatta, Nikolai Puusan arkisto. Nikolai Puusa Maire Puusalle laskiaisena 1942.

⁴⁵ Kunnanpäällikkö Holger Laine ja Väestönsiirtojohtaja Hugo Hiiri Johanneksessa 30.3.1942; Etelä-Valkealan Suojeluskunta myönsi loman pidennystä kenttäjoukoista maatalouslomalla oleville. Nikolai Puusa sai loman pidennystä syyskuusta lokakuuhun 23. päivään saakka, A.F. Laurila 24.9.1942, Nikolai Puusan arkisto.

Heimomme mailla (7. ja 14.9.1941), Venäjällä (26.8. ja 5.9.1941), Itä-Karjalassa (17., 21., 23., 25. ja 26.9.1941), Itä-Karjalan korsussa (28.9. ja 1.10.1941), lähellä Petroskoita 2.10.1941, Petroskoissa 3.10.1941. Kaupunki muistutti Viipurin esikaupunkeja, mutta oli sentään muutama tiilitalo: ”Puistoissa oli Espilän tyyliin huvipaikkakin. Leninin ja Stalinin kuvia on aika tiheään, että vaan jokainen alamainen olisi tuntenut jos olisi vastaan tullut.”⁴⁶

Talvella 1942 kirjoitetut kirjeet kuvaavat hyvin asemasodan aikaa. Talvi oli kolmas kova pakkastalvi, tammikuun lopussa pakkasta oli jopa 40 astetta. ”Nyt on tässä aamu- teetä varttuissa hyvää aikaa, kello on viiden maissa. Toiset nukkuvat vielä parhaillaan. Pitkäksi tämä aika tuppaa vaan täällä jo käymään, tulee vaan ajateltua niitä omia töitään ja asioitaan siellä kotona, toisinaan liiaksikin. Ei tiedä koska näistä hommista oikein vapautuu. Saattaa olla että muutoksia tulee meille vanhemmille. Ei täältä minulla lom- man saantiin ole toivoa talviaikana, kun on vielä semmoisia, jotka eivät ole käyneet ollenkaan ja sitten semmoisten vuoro tulee, jotka ensimmäiseksi kävivät kun lom- iat ruvettiin jakamaan. Koetetaan vaan kärsivällisesti varttua aikaa parempaa, rauhal- lisempaa. Ehkä sekin aika vielä kerran koittaa.”⁴⁷ Nukkumaan mennessä isäni totesi usein, että ”taas on yksi päivä lähempänä rauhaa, samoin jokainen eletty viikko, kuka sitten on näkemässä nekin ajat, lohduttakaamme sillä itseämme.”⁴⁸

*On varhainen sunnuntiaamu ja tässä ennen postin lähtöä kirjoittelen taas. Olin aikeissa jo illalla kirjoittaa, mutta uni petti, miten lienee niin kovin nukuttanut. Monet kiitokset paketeista, jotka sain jo, eivät ne olleet matkalla kuin viikonpäivät. Kirjeetkin kulkevat nyt aika pian, kun kolmessa päivässä tulevat perille ainakin tännepäin. Tänäpäin on sitten pyhäpäivä, meillä on korsun kaivuu meneillään, mutta sanoivat, ettei tänäpäin tarvitse mennä, kun ei tällä kertaa tilannekaan erikoista kiirettä pidä lähellämme. Meillä on ollut melko rauhallista, tykkien jyskettä harvakseltaan.*⁴⁹

*Siellä kotona se elämä kai kulkee entistä latuaan, touhua riittää aamusta iltaan, ettei jouda pahasti muistelemaan. Onhan sitä sitten joskus hiljaisempaa samoin siellä kuin täällä, elää ajatuksissa muistojen parissa — siksi toivoen aikaa parempaa ja rauhaa maailmaan, joka on tällä kertaa kansan sekä yksityisten ihmisten kohtalon a ja o ja joka tällä kertaa jokaisen mieliä askarruttaa.*⁵⁰

Muistan taas kirjeellä tässä aamun valjetessa. Sain eilen illalla kirjeen, jonka olit lähettänyt ja Ailin kortin. En ole saanutkaan muilta kirjeitä pitkiin aikoihin. Kirjoitin eilen Nikon Taaville sinne Kaijalaan ja kyselin kuulumisia. Täällä vanhempien porukassa vaan toivovat kovasti pois pääsyä. Saattaa olla että pääsevätkin. Kaikista vanhimmat 1901 syntyneisiin saakka, niin kuin kuulemma muualla, ovat päässeet. Heimolan Jorma

⁴⁶ Nikolai Puusa Maire Puualle 2.10.1941.

⁴⁷ Nikolai Puusa Maire Puusalle 2.2.1942

⁴⁸ Nikolai Puusa Maire Puusalle 22.1.1942 ja 25.1.1942

⁴⁹ Nikolai Puusa Maire Puusalle 7.2.1942

⁵⁰ Nikolai Puusa Maire Puusalle 10.2.1942, 14.2.1942.

on tässä samassa yksikössä, olemme aina joskus jutelleet sen puolen asioista. Pojat ovat täällä kovin lukuhaluisia, ei tahdo olla vaan lukemista.

Helmikuussa 1942 isä kävi parin kaverin kanssa Karhumäkeä katsomassa. Kaupunki oli sekalainen, ollakseen kaupunki eikä kanttiineistakaan löytnyt syötävää.⁵¹ Pakeetit toivat iloa armeijan yksipuoliseen ruokavalioon.⁵² Äitini Maire lähetti paketteja viikoittain isälleni. Paketeissa oli puhtaita, pestyjä vaatteita, ruokaa, sakkariinia ja korviketta, ja miltei joka paketissa leipää. Äidin työpäivä venyi yön puolelle, sillä hän ei lähettänyt leipäpaketteja pelkästään isälleni, vaan myös veljelleen Taunolle ja Adolfin pojalle Aatolle.

Isän kirjeissä on aina myös kuvauksia Itä-Karjalan luonnosta ja säästä: pakkasista,⁵³ lumipyryistä, leudoista ilmoista ja "helakoista" kevättalven päivistä ja synkistä korvista, joissa ei kuulu naisen nauru tai lapsen itku, samoin kuvauksia korsu- ja teltaoloista: savusta ja hämärästä. "On niin puhtaan lumivaipan alla nämä ikävännäköiset raiskatut korpimaisemat."⁵⁴

Kirjeet olivat merkittäviä tiedotuskanavia. Isäni kertoi niistä henkilöistä, jotka ikänsä vuoksi pääsivät pois rintamalta, samoin kirjeistä, joita oli saanut.⁵⁵ Hän myös selosti keitä tuttuja oli tavannut. Kirjeiden kautta hahmottui irralleen joutuneiden Kaijalan asukkaiden tilanne. Helmikuussa 1942 isä palasi lomalta junassa:

Vaunu oli täysi, niin sattui niin, että siinä oli eräs nainen istumassa sotilaiden vaunussa, niin sotapoliisi käski sen naisten vaunuun, kun siellä oli taas hyvät tilat. Sain istumapaikan ja olin siinä Äänislinnaan saakka. Rauhatonta se vähän oli, kun poikia oli ryyyksissä ja pitivät omaa peliään. Tapasin Heimolan Jorman ja istuimme loppumatkan rinnakkain, sattui hanurin soittaja ja hyvä laulaja ja laulelivat ja soittelivat eikä matkakaan tuntunut enää niin pitkältä. — — Aaton juna tuli Perälahdessa vastaan, mutta eihän siinä ollut tilaisuudessa häntä näkemään. — — Pitkäksihän se aika vähän käypi aivan paikoillaan. — — Kyllähän siellä mieluummin touhuaisi, kun saisi olla kotona.⁵⁶

Nyt on sitten laskiainen ja hiihtämiset ohi. Minäkin tein laskiaispäivänä muiden mukana suksilla kymmenen kilometrin hiihtolenkin ja sitten seuravana päivänä oli kilpailut, niin minäkin jouduin määräyksestä hiihtämään mutta parin kilometrin päässä

⁵¹ Nikolai Puusa Maire Puusalle 11.2.1942.

⁵² Nikolai Puusa Maire Puusalle 13.2.1942.

⁵³ Nikolai kysyy kirjeessään Maire Puusalle 13.2.1942, mahtoivatko kovat pakkaset jo loppua?

⁵⁴ Ibid

⁵⁵ Nikolai Puusa Maire Puusalle 16.2.1942. "Pukin Arvo kävi minua tapaamassa, Hiiren Toivo on myös samassa. Pääsevät huomenna pois" Heidän yksiköstä pääsevät 06 syntyneet ja vanhemmat. Arvo ja Hiiren Toivo pääsivät illalla lähtemään. Ei taitaneet pojat liioin kaihoten jälkeensä katsoa" Nikolai Puusa Maire Puusalle 15.11.1942.

⁵⁶ Nikolai Puusa Maire Puusalle 15.2.1942.

eräässä myötämässä suksi meni päin kantoa ja se meni palasiksi. Itsemenin nurin niin että lumi tuprusi, ei sentään yhtään koskenut. Samoin kävi myös monelle. Koson Bruno Koskijärveltä hiihti meidän patterin parhaan ajan.” — Tässä juuri huhu kiertää, että 05 syntyneet ja vanhemmat pääsevät lähiaikoina.

Kotityöt painavat. ”Mahtaako se Työvoimalautakunta nyt anoa maanviljelijöitä pois, kuten viime kesänä? Voithan tuota joskus Tommolalta kysyä.”⁵⁷ Äiti toteaa: ”Than ikäväksi pistää kun Sinua ei lomalle päästetä vaikka monista joukoista laskevat aivan säännöllisesti kolmen kuukauden perästä.”⁵⁸

Täit olivat riesana ja siksi isäni lähetti vaatteita äidille pestäväksi: ”Lähetän taas tänään pestävää pyykkiä, — kun tämä perille tulee ja peset niin voithan sen taas lähettää tänne. En lähetä näitä valtion vaatteitakaan tänne pestäväksi, kun sieltä ei saa kunnollisia takaisin ja taitaa niissä olla vielä niitä saivareita pyykistä tullessakin. — Kerron vielä eilisestä: meille jaettiin tuoreita haileja tusinan verran mieheen, vähän ylimääräistä margariinia ja jäätyneitä perunoita ja jokainen sai näyttää sitten ruoanlaittotaitonsa, ei siinä mielessä että olisi johonkin tarvittu, mutta oli somaa seurata kun pojat hääräsivät emännän tehtävissä, kuka paistoi pakin kannen kanssa kamiinan päällä, kuka vartaassa hiilloksella, väliin vitsejä päästellen, mutta valmista tuli jokaiselta ja jokainen oli tyytyväinen kun sai harvinaista ruokaa.” Vaihtelua toivat kesällä kalastus ja talvella jäiden nostaminen. ”Meillä oli tänään pienet talkoot, käytiin nostamassa hiukan jäitä Äänisestä ja hevostmiehet ajoivat, minä olin porukan vanhimpana. Varmaan muonan säilytystä varten varaavat kesäksi.”⁵⁹

Äitini ja isäni välisestä kirjeenvaihdosta voi aistia mielialoja, huolia ja tunnelmia. Rintamakirjeiden tutkijat ovat korostaneet vaikenemisen kulttuurua, mutta ainakin maatalousväestön kirjeenvaihdossa etusijan sai selviytyminen arjesta ja töiden sujumisesta. Lukiessani isäni ja äitini kirjeenvaihtoa tulee väistämättä mieleeni sama huoli talon töistä mitä Antti Rokka tunsu Väinö Linnan *Tuntemattomassa sotilaassa*.⁶⁰

Vanhempieni kirjeenvaihdossa aiheista tärkeimpiä olivat odotus sodan loppumisesta, lomalle pääsy ja turhautuminen olemiseen ja loikoilemiseen. Lause ”Semmoista olemista tämä on ollut kuin tähänkin saakka” toistui usein kirjeissä.⁶¹ ”Tänään on siten kahdeksan kuukautta kulunut näissä sotahommissa, saa nähdä pitkäksikö vielä menee.”⁶² Päivät tuntuivat entistä pidemmiltä marraskuussa 1942.⁶³ Vastaavaa turhautumista löytyy laajalti, kuten esimerkiksi johannekselaisen Pentti Haltian kirjeessä

⁵⁷ Nikolai Puusa Maire Puusalle 19.2.1942.

⁵⁸ Maire Puusa Nikolai Puusalle 19.3.1942.

⁵⁹ Nikolai Puusa Maire Puusalle 22.2.1942.

⁶⁰ Väinö Linna, *Tuntematon sotilas*, 39. painos, 1988, 321–326.

⁶¹ Esimerkiksi Nikolai Puusa Maire Puusalle 17.2.1942.

⁶² Nikolai Puusa Maire Puusalle 22.2.1942.

⁶³ Nikolai Puusa Maire Puusalle 15.11.1942.

sisarelleen Martalle kolmantena sotatalvena: ”Täällähän tämä elämä on aina suurin piirtein samanlaista. Vartiota, nukkumista, vartiota — ja niin pois päin, loputtomiin päivästä päivään, ja viikosta viikkoon.”⁶⁴

Kotihuolet painoivat. Korvauspäätöksiä odotettiin ja maataloille asetettuja luovutusvelvollisuuksia ihmeteltiin. Luovutusvelvollisuus koski halkoja, viljaa ja perunoita. Myös Kuivalan tilalle asetettiin luovutusvelvollisuus; Karjalan kodin raunioille palaneilla Puusan asukkailla oli vaikeuksia täyttää luovutusvelvollisuutta. Molemmissa maanviljelystä hidasti työkalujen puute. Vuonna 1941 hankittua ”korvikekotiä” Valkealan Kuivalan kylästä pidettiin tilapäisenä. Oli ikävä omaa sukutilaa Johanneksessa, naapureita ja ystäviä.

Helmikuun lopussa 1942 isän joukko-osasto vaihtui. ”Minä joudun huomenna Auran osastoon. Meitä lähtee kymmenkunta. Näyttää siltä, että sinne siirretään välillä 1906 ja 1911 syntyneet kaikki. Tunte mattomia ne kaverit taas ovat, mutta pianhan sitä näissä oloissa tutustuu. — — Eihän tästä olostani ole erikoista kertomista, hiljaiseksihan tämä muuttuu, kun kaikki vanhempia ja Auran isäntämiehiä. Eihän ne liioin leikkiä puhu”⁶⁵ Isä teki pärekoreja ja lähetti niitä äidilleni ennen siirtymistä eteenpäin, samoin kuin sahan ja kirveen varsia. Arvokkaimpia isäni puhdetöistä ovat mäntypuinen kannel ja keinutuoli, jonka isäni teki Karhumäen Käppäselän kylässä vuonna 1943. Keinutuoli oli tarkoitettu äidilleni. ⁶⁶

Kirjeistä välittyi myös tulevaisuuden toivo, huoli läheisten terveydestä ja arjen sujumisesta. Vaikka unelmat särkyivät, ei epätoivolle saanut antaa sijaa: ”On taas sunnuntai-ilta ja ajatukset ovat luonasi, menneitä muistellen — sekä uskoen tämänkin sotaisen ajan pian loppuvan, jolloin pääsemme täältä vapaaksi ja saamme taas yhteisen elämämme taipaleella yhteisesti kantaa ilot ja surut, myötä- ja vastoin käymiset, jotka olemme joskus toisillemme vannoneet.” ⁶⁷ Sota ei loppunut, kuten toivottiin. Maaliskuun alussa 1944, jolloin Neuvostoliiton rauhanehdot tulivat julki ja Karjala oli jälleen vaarassa mennä rauhan pantiksi, isä kirjoitti tunnelmista ennakoiden tulevaa:

Tänään näkyi lehdessä olleen ryssän vaatimuksia taas Suomelle, kun ei vaan koskaan toteutuisi. Joutuvat taas lähtemään ihmiset niin kuin mieron tielle kotikonnuiltaan. Ehkä se oikeus ja ihmisyyys lopultakin tässä maailmassa perii voiton kun paha aikansa reuhaa. Meidän kohdalla on ehkä niin, että se on se ”korvikekoti” niin kuin sitä Kuivalan kotia sanotaan, kaiken varalta. — — Huomenna on sitten pari viikkoa kulunut siitä rattoisasta lomasta, niin ne viikot vierii täällä rauhattoman maailman keskellä, maailman, jossa tällä kertaa tapahtuu niin paljon paha. On onnellista sentään omistaa koti siinä mielessä kuten minä kirjoittelen. Koti — rakkaat siellä — kauniit muistot eletystä, usko

⁶⁴ Lainaus Kanervo, Pirkko, *Jäi vain nimi sankarin*, 375.

⁶⁵ Nikolai Puusa Maire Puusalle 28.2.1942.

⁶⁶ Keinutuolissa äitini imetti minua, juhannuksena 1943 syntynyttä.

⁶⁷ Nikolai Puusa Maire Puusalla 22.2.1942.

*tulevaisuuteen ja elämän jatkuvaisuudesta — siellä on ajatuksissaankin jo hyvä olla. Se antaa voimaa kestävään elämän raskaimmatkin koettelemukset.*⁶⁸

Suomi ei solminut rauhaa venäläisten asettamilla ehdoilla. Kun puna-armeijan suurhyökkäys sitten käynnistyi kesäkuun 9. päivänä 1944, äitini tunsu heinäkuun alussa suurta pelkoa pommituksista ja tulevasta tilanteesta: ”Jospa ei sensuroisi, niin kirjoitan. Viidenteen päivään pitää olla lentokenttä tyhjä suomalaisista, tulevat toiset ja pelottaa kovasti. Immolaakin ovat pommittaneet että miten tässä sitten selvitään. — Kyllä tämä on aikaa, ei osannut aavistaa, kun lomalla olit. Loppuisi pian sota, mutta kuka tietää, kun Linkomies piti puheen, että Suomen on taisteltava Saksan rinnalla loppuun asti, että ei ole lopusta tietoa. On niin raskasta olo kaikin puolin”⁶⁹

Katkeruudelle ei jätetty sijaa

Karjalaisten kohtuuttomilta tuntuviin kärsimyksiin kuuluu sodan tappioiden, isien, poikien, veljien ja mielitettyjen kuoleman lisäksi se, että lukemattomien karjalaisten kodit olivat tuhoutuneet, kun armeija perääntyessään talvisodan aikana oli sytyttänyt kylät ja talot tavaroineen palamaan. Kun tieto tästä saapui, suru sumensi silmät, mutta kirjeistä huokuu myös iloa siitä, etteivät ”ryssät” hyötyneet taloista. Moskovan rauhan-
ehtojen tultua voimaan surtiin Karjalan menetystä, mutta suunniteltiin uutta elämää.

Elämää helpotti se, että monet jakoivat saman kohtalon. Kotia ei enää ollut fyysisenä tilana, vain muistoina. Kun Karjala valloitettiin takaisin syksyllä 1941, karjalaiset palasivat nostamaan kotejaan raunioista ja panemaan pellot viljelykseen. Kaijalaan palanneet Puusat eivät monien muiden tapaan ehtineet jatkosodan aikana pystyttää uutta asuinrakennusta, Puusille sauna sai kelvata tilapäiseksi asunnoksi. Kuitenkin monet myös ehtivät rakentaa uuden kodin, hankkia maataloustyökalut ja vetää sähköt, kuten äitini synnyinkodissa, Rastaan veljesten talossa.⁷⁰

Kesäkuussa 1944 uusi koti ja Kaijala oli jälleen jätettävä. Kannaksen evakuointisuunnitelmien pettäessä Johanneksen evakuointi tapahtui kuin perääntyvän armeijan jaloissa. Kaijalasta viimeiset siviilit karjoineen lähtivät vasta kesäkuun 17. päivän puolella. Kesäkuun 20. päivänä Viipuri oli jo venäläisillä. Lähtö Kaijalasta oli Mairenen äidille ja sisarelle järkyttävä kokemus. Heidän lähdestään tuli niin pikainen että kohoamaan leivotut ruisleivät oli jätettävä paistamatta. Naiset kiersivät Viipurin ja kävelivät jalan kohti Lappeenrantaa ja Uttia.

⁶⁸ Nikolai Puusa Maire Puusalle 4.3.1944.

⁶⁹ Maire Puusa Nikolai Puusalle 4.7.1944.

⁷⁰ Ei sovi unohtaa Lapin sodan vuoksi kotinsa menettäneitä asukkaita, jotka kuitenkin päinvastoin kuin karjalaiset pääsivät palaamaan kotiseudulleen.

Rintamalla muistot eletystä elämästä ja kotiseudusta täyttivät isäni ajatukset erityisesti asemasodan ajan pitkinä päivinä ja yön tunteina. Muistot antoivat voimaa rintamaoloissa. Unissa sai palata tutuille kotitanhuville.⁷¹ Ensi sijalla ajatuksissa olivat oma perhe, perheen jaksaminen sekä talon työt. Karjalaiseen perheeseen kuuluivat myös äidit ja isoäidit ja sisarukset perheeseen.

Isäni ja äitini kirjeet olivat tunteiden tulkkeja ja toimivat tiedonsiirtäjinä ja viestinviejinä. Kirjeen saaminen Itä-Karjalan korvessa oli päivän tärkeimpiä hetkiä. Odotettiin rauhaa ja anottiin lomaa, jota myönnettiin maatalousväestölle kevätkylvöjen ja sadonkorjuun aikana. Kirjeissä kaivattiin kotiin, kyseltiin ja välitettiin tietoja hajallaan olevien sukulaisten ja naapurien tilanteista ja kohtaloista. Sodan päätyttyä iloittiin rauhasta eikä katkeruudelle jätetty sijaa. Isäni kirjoittaa yhdessä viimeisistä jatkosodan aikaisista kirjeistä ⁷² ”Koti on se parhain paikka ja omaiset siellä, jolle osaa antaa arvoa ehkä enemmän vielä kuin ennen, tällaisen vuosia kestäneen sotareissun jälkeen.”

⁷¹ Nikolai Puusa Maire Puusalle 29.1. 1942.

⁷² Nikolai Puusa Maire Puusalle 5.11.1944.

Epilogi

Karjala elää keskuudessamme

Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö, Olli Kleemola

Karjala on menetetty – ikuisiksi ajoiksi, kuten tänä päivänä useimmat suomalaiset varmaan uskovat, mutta kuollut Karjala ei ole. Ei Karjala voi koskaan kadota, niin olennainen osa se on Suomen kansallista kertomusta. Luovutettu Karjala elää keskuudessamme, eikä lyhyen artikkelin puitteissa voi oikeastaan kuin raapaista pinnalta siitä kertovasta runsaudensarvesta. Historiaa, ei maan poliittista ja sotahistoriaa eikä kulttuurihistoriaa voi kirjoittaa ilman Karjalaa. Vankkumattomana todisteena tästä ovat jo Karjalan taistelutantereilla kaatuneiden sankarihaudat Suomen kirkkomailla, syntymäkuntien nimet karjalaisten vainajien hautakivissä ja pitäjäseurojen Karjalaan jääneille vainajille pystyttämät muistomerkit.

Karjala elää musiikissa, kuvataiteessa ja kirjallisuudessa. Muistoja on tallessa lukuisten keruiden tuloksena arkistoissa, kyläkirjoissa, pitäjähistorioissa, sukukirjoissa ja yksittäisten henkilöiden julkaisemissa muistelmissa. Minkään muun Suomen maakunnan historiaa ei ole tallennettu niin kattavasti kuin Karjalan. Karjalan Liiton karjalaisessa kirjastossa oli jo vuonna 2010 yli viisi tuhatta kirjaa.¹ Määrä karttuu vuosi vuodelta. Tätä nykyä liitossa valitaan vuosittain karjalainen kirja ja vuoden karjalainen pitäjä- tai kyläkirja. Vuonna 2017 karjalaistaustainen Kansallisteatterissa näyttelevä Petri Liski valitsi neljästä vaihtoehdosta karjalaiseksi kirjaksi tutkija Anneli Sarhimaan teoksen *Vaietut ja vaiennetut. Karjalankieliset ja karjalaiset Suomessa*. Vuoden 2017 pitäjäkirjaksi valikoitui teos *Kotiseutumattojen Siirlahti*. Siirlahti sijaitsi Räisälässä.²

Varsinkin Viipuri esiintyy vielä monen toimivan yhteisön nimessä. Niitä ovat esimerkiksi Viipurissa vuonna 1916 perustettu painiseura Viipurin Voimailijat ja pari vuotta myöhemmin perustettu yleisurheiluun keskittynyt Viipurin Urheilijat. Viipurin

¹ Kuisma 2010, 178. Mainittujen lähdeviitteiden lisäksi tekstiä on laadittu myös käyttäen Karjalan Liiton ja muiden karjalaisyhteisöjen kotisivuja.

² Liski 2017, 10–11 ja Ijäs 2017, 1.

Taiteilijaseura, joka perustettiin syyskuussa 1930 Pyöreässä tornissa, piti jo välirauhan aikana näyttelyn Helsingissä ja pitää edelleen näyttelyn vuosittain. Pitopaikka vaihtelee, vuonna 2017 Loviisassa järjestetyn näyttelyn teema oli ”Elämää satavuotiaassa Suomessa”.³

Viipurilaisen kulttuurin, erityisesti sen kirjallisen kulttuurin, vaaliija Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura täytti 172 vuotta vuonna 2017. Seura on vuodesta 2010 lähtien järjestänyt vuosittaisen Viipuri-tutkimuksen päivän. Vuonna 1929 perustettu Viipurin Soitannollinen Kerho toimii edelleen, ja kuorolaulun puolelta löytyy yksi Suomen vanhimmista kuoroista, Viipurissa vuonna 1897 perustettu Viipurin Lauluveikot. Sen harjoitusallissa Helsingissä on evakkomatkalta mukaan otettu vuonna 1899 hankittu Steinway-flyygeli. Vuonna 2017 kuoro konsertoi 120-vuotisjuhlakiertuellaan viidellä eri paikkakunnalla Pohjois-Amerikassa⁴.

Nimenomaan Viipuriin, Karjalan pääkaupunkiin tuntuukin kulminoituvan kaikki menetettyyn kotiseutuun kohdistettu kaipuu ja ikävä. Paljon on puhuttu erityislaatuista Viipurin hengestä, jolle ei löytynyt maasta vertaa. Se tempasi otteeseensa muualtakin muuttajat. Viipurin hengen vangiksi joutui tai pikemminkin tietysti pääsi myös Viipurin asemakaava-arkkitehti, Ilmajoella syntynyt Otto-Iivari Meurman. Hän kertoo muistelmissaan, miten nähtyään ensi kerran Viipurin linnan ja vanhan tuomiokirkon kellotornin kaupunki alkoi kiehtoa hänen mieltään: ”Viipurin hengettären siipi sipaisi minua, ja minusta tuli hetkessä viipurilainen. Ja viipurilainen olen hautaan asti.”⁵

Luonnon vääjäämättömien lakien mukaisesti Karjalassa aikoinaan asuneiden muistajien joukko on harvennut vuosi vuodelta, nuorimmatkin siellä syntyneet ovat jo ylittäneet 70 vuoden iän. Karjalaisjuuristen määrä karttuu kuitenkin kaiken aikaa: yhä useamman ja useamman suomalaisen suvusta löytyy karjalaisia esivanhempia. Haasteena on, että nuoria yhä enenevässä määrin saataisiin mukaan karjalaisuutta ylläpitävien yhteisöjen toimintaan. Eräs mahdollisuus saada kiinnostus heräämään on viedä heitä suvun entisille asuinsijoille, näkemään omin silmin että Karjala elää edelleen myös rajan takana: Viipurissa, Sortavalassa, Käkisalmissa. Maalaiskunnista tuhoutui lukuisia kirkkoja jo talvisodassa, mutta niitäkin on paikoin jäljellä samoin kuin muita suomalaisaikaisia rakennuksia. Ja jos kirkkoa ei ole, kirkonpaikasta kertoo entisten asukkaiden pystyttämä muistomerkki. Tallella ovat Vuoksen virta, Terijoen hiekkarannat ja Laatokan luoteisosan jylhät vuonomaaisemat.

Matkailu on tänä päivänä helppoa, sillä tavallaan Karjala löytyi uudelleen, kun maailma alkoi 1980-luvun lopussa mullistua. Saksat yhdistyivät Berliinin muurin murtuessa ja Neuvostoliitto lakkasi virallisesti olemasta joulukuussa 1991. Raja Venäjälle aukeni ja matkailu Karjalaan vapautui. Suosituilla Leningradin bussimatkoilla reitti oli kulkenut Viipurista Terijoelle. Molemmissa lyhyet pysäykset olivat olleet mahdollisia, mutta

³ Autio 2017, 7.

⁴ Saloniemi 2017, 16–19.

⁵ Meurman 1989, 119 ja 154–155.

"ESIVANHEMILLE JOTKA JÄIVÄT KOTIIN KARJALAN MULTIIN TYÖN, LAULUN JA TAISTON TANHUVILLE." Ulvilan karjalaisten pystyttämä vaikuttava muistomerkki Ulvilan hautausmaalla. Kuva: Pirkko Kanervon arkisto.

Laatokan Karjala oli ollut suljettu.⁶ Kaksi sukupolvea oli ehtinyt mennä manan majoille saamatta nähdä entisiä kotiseutuja, mutta nuoremmille oli nyt mahdollista laskea jalkansa kotinurmikolle. Se on ollut järisyttävä kokemus; kuin eräänlainen paluu sekini.

Karjalan Liitto – edunvalvojasta aatteelliseksi keskusjärjestöksi

Tänä päivänä Karjalan Liitto tunnetaan karjalaisten ja karjalaisuuden valtakunnallisena aatteellisena keskusjärjestönä. Se perustettiin Helsingissä pian talvisodan päättymisen jälkeen huhtikuun 20.–21. päivinä 1940 valvomaan siirtoväen etuja asutuksessa ja menetetyt omaisuuden korvauskysymyksissä. Karjalan Liiton 70-vuotishistoriassa Risto Kuisma ja Terhi Willman jakavat liiton toiminnan kolmeen eri vaiheeseen. Ensimmäisellä kaudella liitto oli leimallisesti karjalaisten etujärjestö, heidän oikeuksiensa puolustaja, sitä seurasi toiminta karjalaisen kulttuurin elinvoiman säilyttäjänä, ja kolmannella jaksolla yhdistävä tekijä on ollut "kaipuu juurille: koti-ikävä".⁷ Karjalan Liiton kolmivuotisteema vuosille 2014–2016 oli "Karjalainen sanankäyttö" ja vuosille 2017–2020 "Karjalan perintö".

Karjalan Liiton tielle on osunut myös vastamäkiä. Murrosvaiheessa, kaupungistumisen ja Ruotsiin muuton kiihtyessä liitossa jopa uskottiin, että karjalaisuus katoaa.

⁶ Hupponen 2010, 120–121.

⁷ Kuisma, Willman 2010, 187–188.

Vuoden 1960 Karjalaiset suurjuhlat päätettiin järjestää ”komeaksi päätökseksi evakokarjalaisuudelle. — — Mielialat olivat sellaiset, että nyt järjestetään viimeinen voimainkoetus.” Toisin kävi. Liiton toimintaan juhlat toivatkin uutta intoa. Noita juhlia kunnioitti läsnäolollaan presidentti Urho Kekkonen, jolle liiton johto säännöllisesti raportoi karjalaisten mielialoista. Kekkonen piti puheen Helsingin Olympiastadionilla pidetyssä pääjuhlassa. Seuraavana vuonna liiton toiminta organisoitiin uudelleen.⁸

Komean päätöksen sijaan liitto ottikin komean uuden alun, jossa oma paikkansa oli entisestään virinneellä nuorisotyöllä. Nuorisotyötä oli kyllä ollut jo 1950-luvulla, mutta 1960-luvun alussa ei ollut ”arvattu, että nuoriso innostuisi karjalaisuudesta”. Liiton silloinen puheenjohtaja, Muolaasta kotoisin ollut Eemil Luukka kohdisti sanojaan nuorille Karjalan Liiton ensimmäisillä Nuorisopäivillä Lahdessa tammikuussa 1962: ”Tulevaisuus on karjalaisuuden kohdalla nuorison käsissä, ilman teitä karjalaisuus erityislaatuisena kulttuurimuotona sulautuu yleismassaan. Se olisi suuri vahinko, ei yksin meille karjalaisille, vaan samalla koko maalle ja kansalle.”⁹

Eräs merkki toiminnan vireytymisestä oli Helsingin Käpylään noussut Karjalatalo. Heimotalo vihittiin käyttöön marraskuussa 1974.¹⁰ Vaikeuksiin liitto joutui uudelleen 1980-luvun lopussa ja seuraavan vuosikymmenen alussa Suomen ajaututtua ajan aallokoissa tähänastisen historiansa syvimpään lamaan. Myös Karjalan Liiton talous heikkeni. Tilanteen kerrotaan vuonna 1993 olleen kasvaneiden velkojen takia ”jopa niin katastrofaalinen, että liiton toiminnan lakkauttamista mietittiin vakavissaan”. Jälleen selvittiin. Tehdyt uudistukset, Kolarin Ylläsjärvelle rakennettuun tunturimajaan ja Ylläsjärven Tunturihotelli -osakeyhtiöön ”liittyneet onnistuneet kaupat ja uudenlaiset rahoitus- sekä yhteistyömahdollisuudet valoivat jälleen optimismia toimintaan”. Nurmeksessa sijaitsevan Bomba-talon osakkeensa liitto myi vuonna 2004.¹¹

Menetetyn Karjalan merkittävimmät poliittiset ja yhteiskunnalliset vaikuttajat ovat vuosikymmenten mittaan toimineet liiton puheenjohtajina, johtaneet hajallaan ympäri Suomea olevaa heimoaan. Pisimpään johdossa on ollut ministeri Eemil Luukka, ja tunnetuin puheenjohtajista lienee karjalaisuuden keulahahmoksi noussut valtioneuvos Johannes Virolainen. Vuonna 1995 puheenjohtajaksi valittu kansanedustaja Markku Laukkanen oli ensimmäinen, joka on syntynyt sodan jälkeen. Hänen juurensa ovat Jaakkimassa ja Lumivaarassa.¹² Vuonna 2017 Marjo Matikainen-Kallströmiä, jonka isä on kotoisin Talista ja äiti Viipurista, seurasi Karjalan Liiton puheenjohtajana keskustan kansanedustaja Pertti Hakanen. Hänen juurensa ovat äidin kautta Viipurin läänin Pyhäjärvellä.

⁸ Willman 2010, 52–53.

⁹ Ibid., 66–67.

¹⁰ Arponen 2010, 74–82.

¹¹ Huppunen 2010, 88–114.

¹² Kuisma, Willman 2010, 187–188; Luettelo puheenjohtajista liiton 70-vuotishistoriassa, 191–193.

Karjalaisuus elää eri puolille maata perustetuissa karjalaisseuroissa: pitäjäseuroissa ja paikallisseuroissa ja niiden yhteisissä piirijärjestöissä, säätiöissä ja sukuseuroissa. Vuonna 1948, jolloin sodanjälkeinen asutustoiminta oli osittain vielä kesken, karjalaisseuroja oli jo 299. Entisten asukkaiden yhdyssiteeksi määriteltyjä pitäjäseuroja alkoi syntyä, kun luovutetun Karjalan kunnat sodan jälkeen lakkautettiin. Seurat perustivat pitäjälehtiä ja julkaisivat 1950-luvulla pitäjähistorioita menetetyistä kotikunnista.¹³ Nykyään Karjalan Liitolla on 15 piirijärjestöä, noin 400 jäsenyhdistystä ja yhteensä noin 30 000 jäsentä. Karjalan Liitto ja sen jäsenyhteisöt eivät suinkaan ole tarkoitettu vain karjalaisjuurisia varten, vaan kuka tahansa Karjalasta tai karjalaisuudesta kiinnostunut voi liittyä jäseneksi.

Kesän pitäjäjuhlat kuuluvat seurojen jokavuotisiin perinteisiin, ja eräät seurat ovat järjestäneet niitä myös entisissä kotikunnissa. Esimerkiksi valkjärveläiset ovat vuosina 2000, 2005 ja 2010 juhlineet nykyisessä Mitsurinskojessa. Koivisto-juhlat vietettiin kesällä 2014 Primorskissa ja Viipurin läänin pyhäjärveläisten juhlien pitopaikka kesällä 2017 oli Pyhäjärven kirkkoaholla, nykyisessä Plodovojessa. Juhlien järjestäminen luovutetun Karjalan alueella kertoo, että välit nykyasukkaihin ja paikallisviranomaisiin ovat kunnossa. Kesällä 2017 Kaarinan lukiossa oli musiikin ja tanssin juhla, jonka nuoret pääesiintyjät tulivat entisestä Johanneksesta, nykyisestä Sovetskista. Syyskuussa venäläiset järjestivät juhlan Sovetskissa. Johannekselaisten lisäksi paikalla olivat Sovetskin suomalaisten ystävyyskuntien edustajat: Paimion ja Kaarinan kaupunginjohtajat sekä Liedon kunnanjohtaja¹⁴.

Kaikki karjalaiset kokoaa yhteen Karjalan Liiton vuotuiset ennen juhannusta eri puolella Suomea pidettävät Karjalaiset kesäjuhlat. Vuonna 2016 juhlat olivat Seinäjoella ja seuraavana vuonna Jyväskylässä. Juhlapuhujana oli ulkoministeri Timo Soini. Kesällä 2018 juhlat ovat Kouvolassa, joka ennen sotia kuului Viipurin läänin. Kesäjuhlien ohella liitto järjestää Karjala-talolla itsenäisyyspäivän juhlan, kun taas talvisodan syttymisen ja päättymisen muistopäiviä on vietetty eri paikkakunnilla samoin kuin hengellisiä päiviä liiton hengellisen toiminnan vuotuisena päätapahtumana¹⁵.

Vuotuisiin tapahtumiin kuuluvat myös 2000-luvulla alkaneet Viipurissa pidettävät Pyöreän tornin illallistanssiaiset 1930-luvun hengessä. Keittiömestari Aira Viitaniemen johdolla valitun ja valmistetun illallisen menu vuonna 2015 maistuisi kelle tahansa: "Blinit Wiipuri viisii / Kuohkea mustajuurikeitto / Härän sisäseläke lintumoussella täytettynä / juuresvuokaa / suppilovahveroita ja madeirakastiketta / Marjaretki Karjalaan." Tanssimusiikkia soitti Karelia-puhallinorkesterin seitsikko, tanssiaiset käynnistyivät perinteisesti valssilla *Äänisen aallot*.¹⁶

¹³ Arponen 2010, 33.

¹⁴ *Johannekselainen* elo-syyskuu 2017 ja lokakuu 2017.

¹⁵ Kuisma 2010, 172–174.

¹⁶ Nurro 2015, 14–16.

Kouvolas näkkee Karjala väkkee! Karjalaiset kesäjuhlat pidettiin vuonna 2018 Kouvolaissa, joka ennen sotia kuului Viipurin lääniiin. Juhlapuheen piti *Maaseudun Tulevaisuuden* päätoimittaja Jouni Kemppainen, jonka sukujuuret ovat Viipurin läänin Pyhäjärvellä. Kuvassa Suomen lipun vierellä Karjalan Liiton ja Kymenlaakson piirin liput. Kuva: Karjalan Liitto/Saija Pelvas.

Suomen itsenäisyyden 100-vuotista taivalta Karjalan Liitto juhlisti näyttelyllä "Karjalaisen Naisen Ääni". Näyttely kertoi siitä, "miten karjalaiset naiset ovat omissa pitäjissään ja evakkoina Suomen eri paikkakunnilla rakentaneet suomalaista yhteiskuntaa omalla työllään". Sortavala-seuran esittelemä nainen oli runoilija ja suomentaja

Eila Kivikk'aho, Koivisto-seuran Marimekon perustaja Armi Ratia ja Johannes-seuran Tampereen yliopiston yleisen historian professori emerita Marjatta Hietala. Lahden Torkkelin Kilta esitteli Wendla Ivaskan, Suomen ensimmäisen teologian tutkinnon suorittaneen naisen ja Käkisalmen kaupungin Rouvasväen Yhdistys kuusi paikallista persoonaa, joista yksi oli kirjailija Ain'Elisabeth Pennanen. Jaakkimalaisia edusti Tekla Hultin, Suomalaisen Naisliiton perustaja ja ensimmäinen puheenjohtaja, kansanedustaja, lehtinainen, tiedenainen ja paljon muuta.¹⁷

Puhuttaessa karjalaisuudesta on mahdoton sivuuttaa aihetta alueen palautuksesta. "Uskossa vahvojen" karjalaisten mielissä unelma eli vuosikymmenten ajan koetuista pettymyksistä huolimatta. Tiedossa on pitkään ollut, että presidentti Urho Kekkonen aikoinaan toimi aktiivisesti Karjalan palautuksen puolesta siinä kuitenkin onnistumatta. Neuvostoliiton hajoaminen sytytti uudelleen toiveet palautuksesta ja nostatti julkisen keskustelun. Karjalan Liiton hallitus asetti kesäkuussa 1994 työryhmän valmistelemaan ehdotuksia luovutetun Karjalan palautusta koskevista toimenpiteistä.¹⁸

Liiton ja sen uuden puheenjohtajan Markku Laukkasen kanta palautukseen oli maltillinen liiton pyrkiessä hoitamaan asiaa valtion ulkopoliittisen johdon kautta. Laukkasen arvion mukaan "Karjalan kysymyksestä ei tullut Karjalan Liiton maltillisen toiminnan johdosta mitään todellista ongelmaa Suomen ja Venäjän välille". Innokkaimmille palautuksen kannattajille, joista useimmat olivat liiton jäseniä, maltillisuus oli myrkyä, ja he perustivat useita palautusjärjestöjä, kuten ProKarelia, Karelia Klubi, Aluepalautus ja Tarton rauha ry. Järjestöissä liittoa arvosteltiin kärkevästi. Palautuskeskustelu nosti jännitteitä myös liiton ja *Karjala*-lehden välille lehden julkaistessa liittoa ja sen johtoa arvostelevia mielipidekirjoituksia. Henkilövaihdosten myötä välit normalisoituvat, mutta vielä vuonna 2010 osa liiton aktiiveista piti "lehteä edelleen liian palautusmyönteisenä".¹⁹

Vuonna 1998 historiantutkija, FT Jukka Seppinen laati liiton hallituksen toimeksiannosta yksityiskohtaisen selvityksen Karjala-kysymyksen ratkaisun edistämiseksi. Valtionjohto ei kuitenkaan "ryhtynyt tosissaan toimeen". Liiton toivomaa Karjala-ohjelmaa ei valtionhallintoa varten laadittu. Viipurissa syntynyt presidentti Martti Ahtisaari, tuleva Nobelin rauhanpalkinnon saaja, sentään hyväksyi julkisen keskustelun. Hän sanoi Karjalaisten kesäjuhlien avajaisissa Vaasassa vuonna 1999 pitämässään puheessa: "Karjalaisuus ja Karjala ovat koko Suomen ja kaikkien suomalaisten asia. Oikeutemme ja velvollisuutemme on käydä kansalaiskeskustelua Karjalasta." Keskustelu jatkui 2000-luvulle asti mutta on viime vuosina hiipunut. Koiviston ja Uuraan öljysatamien rakentaminen sekä Nord Stream -kaasuputken sijoittaminen Suomenlahteen veivät omalta osaltaan pohjaa palautustoiveilta. Venäjälle Karjala-kysymystä ei ole ollut.²⁰

¹⁷ Pohls 2017, 1.

¹⁸ Sipponen 2010, 126–152.

¹⁹ Kuisma 2010, 155–156 ja 180.

²⁰ Sipponen 2010, 126–152.

Karjalaisten äänenkannattajia

Oman äänenkannattajansa, *Karjalainen Kansa* -nimisen lehden Karjalan Liitto sai vuonna 1945. Lehden taival oli kuitenkin kivulias, ja lopullisesti sen julkaiseminen päättyi vuoteen 1958. Joulunumeron *Joulukanteleen* ilmestymistä kuitenkin jatkettiin ja se ilmestyy edelleen jouluisin,²¹ vuonna 2017 samoissa kansissa kuin liiton jäsenlehti *Karjalan Kunnaat*. Jäsenlehdessä on kuvauksia Liiton järjestämistä juhlista ja muista tapahtumista, näyttelyistä, esitelmistä, koulutustilaisuuksista ja kursseista. Niihin ovat vuosien varrella kuuluneet niin tavalliset piirakkakurssit kuin erityiset isojen poikien piirakkakurssitkin. Piirakoissa elää rikas karjalainen ruokaperinne.

Karjalan Kunnaissa on usein haastateltu karjalaistaustaisia henkilöitä, kuten esimerkiksi yhdysvaltalaista astronautti Tim Kopraa tämän vieraillessa Suomessa. Kopran juuret ovat isän puolelta Valkjärvellä. Teatterineuvos Hilikka Kinnusen juuret ovat puolestaan Pohjois- ja Etelä-Karjalassa, mutta hän on syntynyt ja viettänyt lapsuutensa Viipurissa. Elämäkerrassaan nimeltä *Prima-Donna* Hilikka Kinnunen sanoo, ettei hän kyyneliltä pysty vielääkään laulamaan *Karjalan kunnaila* -laulua. Toukokuussa 2016 lehti kertoi, että Karjalan Liiton korkein ansiomerkki, Pro Carelia -mitali, oli kevätseminaarissa luovutettu kirjailija Eeva Kilvälle. Hän oli 11-vuotias, kun talvisodan syttyessä oli jätettävä koti Hiitolassa.²²

Karjalaisen Kansan lopettamisen taustalla oli liiton ja *Karjala*-lehden sopimus. Vuonna 1904 perustettu *Karjala* oli aikoinaan levikiltään Suomen suurin pääkaupungin ulkopuolella ilmestynyt lehti. Kun levikki parhaimmillaan oli ollut yli 40 000, vuonna 1958 se oli pudonnut alle 10 000:n. *Karjala* muutettiin kerran viikossa ilmestyväksi karjalaisten perinnelehdiksi.²³ Tänä päivänä *Karjala* kertoo olevansa valtakunnallinen karjalainen viikkolehti, kaikkien karjalaisten viikoittainen yhdyside ja ilmoituslehti.

Karjalan sisältö on varsin monipuolista: uutisia, tutkimustietoa, muisteloita, matkakertomuksia, kirja-arvosteluja, aktiivisten toimijoiden haastatteluja ja kolumneja. Lehden kolumnisteja vuonna 2017 ovat esimerkiksi olleet Jääskessä syntynyt valtioneuvos Riitta Uosukainen, FT Anna Kortelainen, taidehistorioitsija ja tietokirjailija, jonka isoisä oli Viipurista sekä opetusministeri Sanni Grahn-Laasonen, jonka juuret isoäidin puolelta ovat Viipurin maalaiskunnassa.

Luettavaa löytyy kelle hyvänsä suomalaiselle. Historian puolelta voi mainita vaikkapa Viipurin merkitystä Suomen sisällissodassa tutkineen Teemu Keskisarjan artikkelit. Lokakuussa 2016 *Karjala* julkaisi Keskisarjan jutun ”Jallu vapautui Kakolasta marraskuussa 1917”. Jallu on Hjalmar ”Jallu” Kaipiainen. Hän oli johtanut juopunutta punaisten joukkiota, joka surmasi 30 siviiliä Viipurin lääninvankilassa 27.–28. huhtikuuta 1918, juuri ennen kuin valkoiset saivat Viipurin käsiinsä. Jallu oli taparikollinen, joka

²¹ Arponen 2010, 30–31.

²² *Karjalan Kunnaat* 17.2.2016, 18.5.2016 ja 13.9.2017.

²³ Arponen 2010, 30–32.

oli istunut useita kertoja vankilassa omaisuusrikoksista. Kakolasta Jallu oli vapautunut 15.11.1917. Keskisarja luonnehtii Jallua yhdeksi niistä pienistä ihmisistä, "jotka yllättäen tempautuivat elämäänsä suurempiin tapahtumiin, tappamaan ja tapetuiksi".²⁴

Yhtään *Karjalaa* ei taida ilmestyä ilman takasivun esittelyä merkittävässä yhteiskunnallisessa tehtävässä toimivasta karjalaistaustaisesta suomalaisesta. Elokuussa 2017 Markku Summa esitteli Turun yliopiston nykyisen rehtorin Kalervo Väänäsen, jonka äiti oli Suistamon Sarasta; isä oli syntynyt Maaningalla, josta perhe myöhemmin oli muuttanut Suistamon Leppäsyryjään. Väänäsen ensimmäinen professuuri oli solu- ja kehitysbiologia Oulun yliopiston lääketieteellisessä tiedekunnassa. Väänänen toteaa haastattelussa: "Solu- ja molekyylibiologia on kokenut työurani aikana valtavia harppauksia. Joka päivälle on riittänyt uutta opittavaa ja koko ajan on voinut pohtia montaa ratkaisematonta kysymystä yhtä aikaa."²⁵

Kirja-arviot ja kirjailijahaastattelut ovat tärkeä osa *Karjalan* sisältöä. Vuoden 2017 viimeisessä numerossa on haastateltu FT, dosentti Tiina Mahlamäkeä aiheena tämän kirjoittama Kersti Bergrothin (1886–1975) elämäkerta *Kaikki maallinen on vain vertauskuvaa*. Kirjaa tehdessään Tiina Mahlamäki kävi Bergrothille tärkeissä paikoissa: Viipurissa, Antreassa, Roomassa ja Sveitsin Dornachissa sijaitsevassa Yleisen Antroposofisen Seuran päämajassa. Roomassa Kersti Bergroth asui parikymmentä vuotta. Lapsena hän vietti kesiään Antreassa ja sinne sijoittuvat hänen tunnetuimmat näytelmänsä, karjalanmurteiset *Anu ja Mikko* sekä *Kuparsaare Antti*. Kirjailijanura kesti pitkään.²⁶ Vuonna 1973, ollessaan 87-vuotias, Bergroth julkaisi vielä muistelmateoksen *Löytöretkiä* ja aforismikokoelman *Meidän elämämme täällä*.

Lehden välityksellä lukija saa kuin osallistua karjalaisseurojen juhliin ja muihin tapaamisiin. Toimittaja Kanerva Frantti oli tammikuussa 2018 paikalla, kun dosentti Touko Perko luennoi Turun Torkkelin Killan lounasseminaarissa Artturi Ilmari Virtasesta, joka sai Nobelin kemian palkinnon vuonna 1945. Palkintoa Perko luonnehtii voimakkaaksi valonpilkahdukseksi sodanjälkeisissä synkissä oloissa. Helsingissä syntyneestä tulevasta nobelistista tuli kolmen kuukauden ikäisenä viipurilainen. Hän kasvoi Viipurin henkisessä ilmapiirissä, kävi Viipurin klassillisen lyseon ja jatkoi opintoja Helsingin yliopistossa. Perko nostaa Virtasen Suomen johtavien toisinajattelijoiden kärkeen. Tämä vastusti Paasikiven ja Kekkonen idänpolitiikkaa kutsuen sitä "kaltevan pinnan politiikaksi". Itse hän ei politiikkaan mukaan lähtenyt eikä liioin suostunut kokoomuksen ehdokkaaksi vuoden 1956 presidentinvaaleihin: "Mie oon tiedemies, mie en ruppee." Touko Perkon kirjoittaman A. I. Virtasen elämäkerran pääotsikko on kohdettaan kuvaava *Mies, liekki ja unelma*.²⁷

²⁴ Keskisarja 2016, 12.

²⁵ *Karjala* 3.8.2017, 20.

²⁶ Parjanen-Vättö 2017, 6.

²⁷ Frantti 2018, 4.

Karjala seuraa tarkasti myös rajantakaisia tapahtumia. Joulukuussa 2017 lukijat saivat tietää, että Monrepos'n puistoon on nousemassa uusi Neptunuksen temppeli. Ensimmäinen oli pystytetty puiston pohjoisrannalle 1800-luvun alussa, ja sen jäännökset oli lopullisesti purettu vuonna 1948. Toinen versio valmistui suomalaisvoimin samalle paikalle vuonna 1999. Se taas tuhoutui kesäöisessä tuhopoltoksi arvellussa tulipalossa vuonna 2011. Uuden temppelin lahjoitti venäläinen yhtiö LVL-Brus, joka on osallistunut monien Pietarin historiallisten arvokohteiden kunnostamiseen.²⁸

Joulu oli tulossa ja *Karjalan* jouluaiheinen juttu kertoi Laihialla asuvan, vuonna 2013 piirakkamestarin arvonimen saaneen Riikka Rastaan jouluperinteistä. Hänellä on kaksi taikinapyttyä, joista toisessa on metsäpirttiläinen leivänjuuri. Riikka Rastas kertoi leipovansa jouluksi 2017 puolpielavaa eli setsuuria sekä lanttupiirakkaa ja että niiden lisäksi hän pyrkii valmistamaan peruna-, riisi-, tattari-, ohra- ja hirssiryynipiirakoita. Piirakkamestari Riikka Rastas toimii Etelä-Pohjanmaan Metsäpirtti-kerhon puheenjohtajana ja sihteerinä, Laihian karjalaisissa rahastonhoitajana ja varapuheenjohtajana Pohjanmaan piirin hallituksessa.²⁹

Tänä päivänä ilmestyviä pitäjä- ja muiden seurojen julkaisemia lehtiä on yhteensä 27. Joillakin niistä on murrepitoisia nimiä, kuten Terijoki-Seuran jäsentiedote *Terjokkoine*, Pääkaupungin Ruskeala-Seuran julkaisema *Ruskiilainen* ja Ravansaari-Seuran *Lyht'paalu*. Lehdet toimivat ilmoituslehtinä mutta tarjoavat lukijoilleen evakkomais- tojen, matkakertomusten ja muun ohella monenlaista uutta historiallista tietoa entisen kotiseudun oloista ja siellä vaikuttaneista ihmisistä sekä laajemmalti tietoa myös muualta Karjalasta ja Suomen historiasta.

Säkkijärvi-lehden syyskuussa 2017 ilmestyneessä numerossa on muun muassa kertomus säkkijärveläisten heinäkuisesta matkasta pitäjälle ennen kuuluneeseen Teikarsaareen, jossa käytiin kovia taisteluita viimeisenä sotakesänä 1.–5. heinäkuuta 1944 ja jossa noina päivinä kaatui tai haavoittui lukuisia 1926-ikäluokan vain 18-vuotiaita suomalaissotilaita. Saarella sijaitsevalle taistelujen muistomerkillle matkalaiset laskivat seppeleen. Lehestä nousee myös pieni väläys pitäjän asukkaiden värikkäistä evakkovaiheista. Kun säkkijärveläisten pääasialliset sijoituskunnat sodan jälkeen olivat Itä-Suomessa, lähellä entistä kotiseutua, Kemiön hautausmaalta löytyy lokakuun 2. päivänä 1949 paljastettu muistokivi, johon on kaiverrettu 39 säkkijärveläisen vainajan nimet.³⁰

Koiviston Viesti kertoo joulukuuisessa numerossaan vuodelta 2014 Viipurin tuhoisista pommituksista 14. ja 15. kesäkuuta 1944 mutta palaa myös sitä vanhempiin aikoihin artikkelissa, jossa kuvataan Koiviston kuntakokouksen taistelua venäläisten sortopoliittikka vastaan keisari Nikolai II:n annettua niin kutsutun helmikuun manifestin vuonna 1899. Manifesti käynnisti kansalaisadressin, Suuren Adressin keruun. Pitäjistä

²⁸ Niinistö 2017, 3.

²⁹ Laitio-Ramone 2017, 4.

³⁰ *Säkkijärvi* syyskuu 2017.

ja kaupungeista valittu viisisataa henkeä käsittänyt lähetystö lähti maaliskuussa viemään adressia keisarille. Koivistoa lähetystössä edusti talollinen Aleksander Peussa.³¹

Koiviston naapurin, Johanneksen lehdessä *Johannekselaisessa* on joulukuussa 2017 Suomen itsenäistymisen 100-vuotisjuhlan merkeissä lehden päätoimittajan Hannu Rastaa artikkeli: ”Alexander Frey – Johanneksesta itsenäisyssenaattiin.” Rastas oli selvittänyt, että Alexander Freyllä oli suora yhteys Johanneksessa vuosikymmeniä vaikuttaneeseen Frey-sukuun. Eräässä vaiheessa suku omisti pitäjässä 1 500 hehtaaria käsittäneen Kaislahden kartanon. Ensimmäinen Frey Johanneksessa oli Preussissa syntynyt matruusi Johan Frey, joka oli pelastunut, kun Kronstadtista Hampuriin matkalla ollut Die Oranienbaum -niminen alus oli kokenut haaksirikon Porkkalan vesillä vuonna 1767. Frey oli sen jälkeen päätynyt Johannekseen ja avioitunut siellä karjalaistytön kanssa.³²

Aartehena maailman, Säilyy voimat Karjalan

Vaikka Karjalan Liiton tärkein tehtävä sen ensimmäisinä vuosina oli edunvalvonta, kulttuurilla oli sijansa alusta alkaen. Jo välirauhan aikana vuonna 1940 ilmestyi teos *Karjala – muistojen maa*. Sen toimitti Kivennavalta kotoisin ollut kirjailija Olavi Paavolainen avustajanaan Maija Suova. Muistojulkaisu on kuvateos, jossa esitellään jokainen menetetyt Karjalan pitäjä, Suomenlahden ulkosaaret ja Karjalan kaupungit ympäristöineen, kaikki kuvat varustettuna vain lyhyellä kuvatekstillä. Kirkon kuva on itsestään selvästi mukana kustakin kunnasta.

Vuonna 1947 liitto julkaisi teoksen *Rakas entinen Karjala*, joka sekkin on kuvateos toimittajanaan jälleen Olavi Paavolainen. Avustajana oli tällä kertaa toinen kivennapalainen kirjailija, vuonna 1897 syntynyt Ilmari Pimiä. Nyt kuvat on ryhmitelty aihepiireittäin. Osiossa ”Teollisuutta” on muiden muassa kuvia jääskessä sijainneista Euroopan moderneimmista Enson selluloosatehtaista ja Suomen ainoasta keinosilkki- eli sillatehtaasta, Kuitu Oy:stä sekä Suomen silloisesta toisesta sokeritehtaasta eli Itä-Suomen raakasokeritehtaasta Antreassa.

”Taiteilijoita”-osiossa on kuvia kirjailijoista, runoilijoista, kuvataiteilijoista ja näyttelijöistä viettämässä kesää ja lomaa Terijoen, Kellomäen ja Kuokkalan valkoisilla hietikoilla. Kuvissa esiintyvät muiden muassa Unto Seppänen, Yrjö Jylhä, Mikko Oinonen, Toivo Pekkanen, Elli Tompuri, Joel Rinne, Katri Vala, Ina ja Tito Colliander, Helvi Hämäläinen, Hagar Olsson, Mika ja Marjatta Waltari, Lempi Jääskeläinen sekä Paavolainen ja Pimiä. Mukana ovat kuvat Paavolaisen kodin Vienolan kuuluisasta palmusalista sekä Edith Södergranin kotitalosta Raivolassa.

³¹ *Koiviston Viesti* 12.12.2014.

³² *Johannekselainen* joulukuu 2017.

Antrean raakasokeritehtaan ikkunoista suurin osa näyttää olevan säpäleinä suomalaisten saadessa sen jatkosodan alussa uudelleen haltuunsa. Sisäänkäynnin yläpuolen kuvassa Stalin näyttää kuin tervehtivän tulijoita. Venäläiset olivat vieneet koneet mukanaan mutta jättäneet kuvan paikoilleen. Antrea 16.8.1941. SA-kuva.

Rakas entinen Karjala -teoksen kuvatekstit ovat karun asiallisia, nostalgia henkii Ilmari Pimiän runoissa. Yksi niistä on runo *Karjalalle*, jonka Pimiä kirjoitti 22. päivänä maaliskuuta 1940 ollessaan paluumatkalla rintamalta. Sen viimeinen säkeistö kuuluu seuraavasti: "Kaipuun sinikukkarinne / Karjalassa aina lie / — kultamuistot, käykää sinne, / vaikka tiemme minne vie." Nostalgialla tarkoitetaan menneen ikävöintiä, kaihoa ja haikeutta pohjanaan kreikan sanat *nostos*, kotiinpaluu ja *algos*, tuska. Seuraavassa

on muutama esimerkki siitä, miten Pimiän ohella eräät kaipuun tuntojen tulkit, karjalais-syntyiset tai karjalaisiksi itsensä tunteneet runoilijat ja kirjailijat tuotannossaan muistivat menetettyä kotiseutua.

Eeva Liisa Manner, kirjailija, runoilija, kirjallisuuskriitikko ja suomentaja, oli syntynyt Helsingissä vuonna 1921. Hän asui Viipurissa uskovaisten isovanhempiensa hoidossa ja tunsii itsensä viipurilaiseksi. Eeva Liisa Manner kirjoitti Karjalan lipun värien – surun ja toivon – mukaan nimensä saaneen runonsa *Mustaa ja punaista* jo välirauhan aikana vuonna 1940. Samannimisessä kokoelmassa on talvisodan päättymisen yksivuotispäivälle päivätty runo *Näky raunioilla*. Näky oli aavistus, että Viipuri on jälleen nouseva. "Aavistat nyt, että kaupunkisi / jälleen nouseva on tuhon yöstä. / Linnan varjo taivaalle jo piirtyy. / Aamunkoitossa ui meren ääri, / itätuuli tyyntyy yllä aavain. / Pyhän tornikellon lyönnit jostain / uskoa ja rauhaa sieluus soittaa."³³

Eila Kivikk'aho, runoilija ja suomentaja, Eeva Liisa Mannerin ikätoveri, oli syntynyt Sortavalassa helmikuussa 1921. Esikoiskokoelmansa *Sinikallio* hän julkaisi jatkosodan vuonna 1942. Runo *Nocturno* vei kotilahteen Laatokan, Karjalan meren rantamille:³⁴

*Läpäjävä vedenkalvo,
Vipajava kuva kuun.
Älä katso. Älä valvo.
Nuku tuoksuun tuomipuun.*

*Vaivu uneen, niin et muista
saman tuoksun huokuvan
tuhansista tuomipuista
rantamilta Laatokan,*

*etkä muista kuvastuvan
vielä kuulaampana kuun
hopeaisen peilikuvan
kotilahteen kaivattuun.*

Kolme läheisin sitein Viipuriin kiinnittyvää kirjailijaa: Viipurissa syntyneet Kersti Bergroth ja Lempi Jääskeläinen sekä Kaukolassa syntynyt Viljo Kojo muistelivat kaupunkiaan vuonna 1951 ilmestyneessä teoksessa *Rakas kaupunki*. Bergroth kertoo muun muassa kaupungista eri vuodenaikoina ja sen teatterielämästä. Historiallisista romaaneistaan tunnetun Lempi Jääskeläisen osuudessa on romanttinen tarina Viipurista, ja Viljo Kojo, runoilija, lehtimies ja kuvataiteilija, liikkuu puolestaan hänelle tutuissa Viipurin sanomalehtimies- ja taiteilijapiireissä. Kojo oli toimittajana sanomalehti *Karjalassa*

³³ Manner 1944, 11.

³⁴ <http://www.naistenaani.fi/eila-kivikkaho-runoilija-kaantaja-sortavalasta/>

vuosina 1925–1940. *Rakas kaupunki* alkaa Kersti Bergrothin runolla, jolla on sama nimi kuin kirjalla ja joka päättyy sanoihin: ”Aartehena maailman, Säilyy voimat Karjalan.” Runon ensimmäisissä säkeissä Bergroth kirjoittaa Karjalan elävän karjalaisten sydämissä ikikaipuuna, vasta kuoloon unohtuvana.³⁵

Vasta kuolossa unohtuva Viipuri oli Kaisulle, Iris Kähärin koskettavan romaanin *Viipurilaisen iltapäivä* päähenkilölle. Teos kertoo vanhainkodin asukin, entisen viipurilaisen Kaisun yhdestä iltapäivästä linja-autoasemalla odottamassa poikaansa Putua tulevaksi. Päivä oli kylmä ja tuulinen, ”jotta ei köyhä tahdo pysyä pystyssä”. Kaisulla oli kaulassaan kulunut kettupuuha, buuva, hänen harvoja Viipurin perujaan. Kaisu elää yhä Viipurissaan. Asemalla hän pyrkii lyöttäytymään tuntemattomien seuraan etsien kuulijaa, jolle voisi puhua kotikaupungista. Niitä vain ei tahdo löytyä. Ihmiset kyllä kuuntelevat mutta eivät kuule. Kukaan ei enää halua vastata, ”ennen vastasivat vaikka en kysynytäkään. Hullu? Enkä ole. Hiukan höperö mutta en hullu.”³⁶

”Viipurin kaupunki, hän ajatteli haikeasti. Viipurista vain puhun. Mistään muusta en jaksa puhua.” Viipuri on surullinen menetetty paikka. ”Mutta iloinen surullinen, sen myöntävät kaikki, jotka ovat käyneet Viipurissa. On ero menetetyllä ja menetetyllä.” Kaisun lempipoliisi, Jokinen, sävyisä ihminen, sentään valvoo järjestystä linja-autoaseman tienoilla. Jokisen laskujen mukaan Kaisu on seitsemättä kertaa varttumassa poikaansa. Jokinen oli ollut rintamalla, nyt hän lukee sotakirjoja: kirjan viikossa. Kaisun mielestä Jokisen pitäisi lukea välillä jotain muuta. Häntä värisyttää. ”Kolmea sotaa oli pitänyt lähteä karkuun. Kolmea tai neljää. Hän oli saanut jo niistä tarpeekseen.”

Iltalomalla olevalle nuorelle sotilaalle, joka norkoilee linja-autoasemalla, Kaisu pääsee kertomaan Viipuristaan, jossa kuukin ”oli yhtä iso kuin aurinko. — — Viipurilainen kuu. Kuuhut”, ja sitäkin ei poika ollut nähnyt. Mutta ”Viipurissakin vilisi sotamiehiä. — — Kun meni kahvilaan: täynnä sotilaita. Puistoon: jokaisella penkillä sotilas. Elokuvateatteriin: sotilailla parhaat paikat. Ja se pintoi. Mutta kun tuli paraati: sankoin joukoin katsomaan, katuvieret täynnä sakkia.” Kaisulla oli ollut väessä heilakin, vänrikki, joka oli ”kuljettanut häntä kaikkialle, näytellyt häntä. Ja näyttämistä oli ollut. Ai että ... puku oli ollut punainen, kiinanpunainen tai intianpunainen, sorsettia, helmasta vähän kello, vähän vain, kankun päällä jo tiukka, kauluksessa musta valmu.”

Talvisodan runoilijoita

Talvisota toi kirjallisuuteen sotakirjallisuutta sekä sotarunouden, Karjalan kuolematomuuden tulkkeja nekin. Tampereella vuonna 1903 syntynyt Yrjö Jylhä palveli talvisodassa komppanianpäällikkönä Kannaksella Metsäpirtin alueella sijainneella Taipaleen

³⁵ Bergroth 1951, 5–7.

³⁶ Artikkelin teksti on koottu Iris Kähärin romaanista, sieltä ja täältä.

rintamalohkolla, joka kesti sodan loppuun asti. Jylhän jo välirauhan aikana ilmestynyt runokokoelma *Kiirastuli* kuuluu suomalaisen lyriikan merkittäviin klassikoihin. Runon *Hyvästi, Kirvesmäki!* viimeisessä säkeistössä Jylhä hyvästelee Taipaleen taistelutantereen: "Käsi rohkea, sille tilini teen, / puu murtunut tuskani näki. / Hyvästi, tienoot Taipaleen, / tuhot kärsineen ja ne kestäneen — / hyvästi, Kirvesmäki."³⁷

Jylhällä on *Kiirastuli*-kokoelmassa runo Taipaleenjoesta nimellä *Laulu joesta*.³⁸ Vastapuolella palveli toinen runoilija, Jevgeni Dolmatovski, joka hänkin runoili samasta joesta. Dolmatovskin runon nimi on *Taipaleenjoki*: "Olen nähnyt mä jokia paljon, / ja kaikkia muista en. / Mutta yksi on — Taipaleenjoki / vain purosen levyinen. / On vaikeampi yli sen mennä / kuin ylittää elämä ..." Vuonna 2010 kantaesityksensä Ilmajoen musiikkijuhlilla sai Ilkka Kuusiston säveltämä ooppera *Taipaleenjoki*. Libretto on Panu Rajalan. Ooppera tuo näyttämölle kaksi Taipaleen runoilijaa: Yrjö Jylhän ja Jevgeni Dolmatovskin.

Ruotsalainen kirjailija Harry Martinson taas kuului talvisodan ruotsalaisten vapaaehtoisten joukkoon. Hänen tunnetuin teoksensa on kuolematon tieteisrunoutta edustava *Aniara. En revy om människan i tid och rum*. Se ilmestyi vuonna 1956 ja on käännetty useille kielille. Suomeksi *Aniara — katsaus ihmiseen ajassa ja tilassa* ilmestyi Aila Meriluodon kääntämänä. *Aniara* on kuvaus avaruusaluksesta, jonka matkustajat pakenevat maasta vailla toivoa paluusta. Hämmästyttävää kyllä, yksi pakenevista on karjalainen. Runoelmassa on 103 runoa, mutta vain neljänneksellä niistä on nimi ja vain yksi runo kertoo todellisesta paikasta maapallolla. Se on *Laulu Karjalasta*. Väitetään, että Martinson vei runossa "Karjalan nimeä niin kauas maailmalle kuin vain *Kalevala*, Sibelius ja Gallen-Kallela ennen häntä".

Runossa karjalainen palaa muistoissaan ikävänsä maahan, Karjalaan: "Itse istuin mietiskellen ihanaista Karjalaani / jossa elinajan vietin, talvenkymmeniä kolme. / Suven aikaa yhtä vaille kunnes minut uusiin maihin / jälleen uusiin kohtaloihin johdattivat uudet vaiheet / hitaan sielunvaelluksen." Viimeisissä säkeissä karjalainen toivoo kerran pääsevänsä muistojensa päähän, päättävänsä sielunvaelluksen, jolloin "puhdas, kelvollinen lienen / jaloon Kuningastentähteen, / liu'un niin kuin lintu kauas / karjamaitten Karjalaani."³⁹

Karjalainen lapsi – syntynyt ei missään

Kirjailija Paavo Rintala oli syntynyt Viipurissa 20.9.1930 ja asunut ensimmäiset yhdeksän elinvuottaan Karjalankannaksella. Hänen sukunsa ei suinkaan ollut peräisin Karjalasta, isä oli kotoisin Saarijärveltä, äiti syntyisin Kuopiosta. Isä Otto Aadiel Rintala

³⁷ Jylhä 1951, 61–64.

³⁸ Jylhä 1951, 67–70.

³⁹ <http://www.kolumbus.fi/~kd4997/aniara.htm>

oli Viipurin läänin Maanviljelysseuran kiertävä agrologi, jonka ammatin takia nuorelle Paavolle tutuiksi tulivat Viipurin lisäksi monet Kannaksen pitäjät, kuten Johannes, Viipurin maalaiskunnan Säiniö, Heinjoen Pilppula ja viimeksi Antrea, jonka raakasokeritehtaalta isä sai työpaikan sokerijuurikkaan viljelyn apostolina.⁴⁰

Vuonna 1982 Paavo Rintalalta ilmestyi ”proosakatkelma”, 94-sivuinen *Velkani Karjalalle – teema ja muunnelmia*. Alkusanoissa Rintala kertoo yrityksensä olevan ”luodata sanoin muistumia, etsiä kadonnutta aikaa”. Hän sanoo tuntojen olevan osin samoja kuin *Nahkapeitturien linjalla* -romaanin ensimmäisen osan lapsuuden kuvissa ja parisessa hänen viimeisimmissä radioteksteissään: *Kenties kaipaustakin tarvitaan ja Syntynyt ei-missään*. Paavo Rintala on katkelmassaan tavoittanut tunteja, jotka ovat yhteisiä monille karjalaislapsille: joko on syntynyt ei-missään tai ettei ole koskaan voinut tuntea, että kuuluu jonnekin⁴¹.

Velkani Karjalalle syntyi Rintalan mukaan hänen paettuaan 50-vuotispäiviään osallistumalla erään turistiseurueen matkaan Viipuriin. Matkailijat tuntuivat olevan paljasjalkaisia viipurilaisia ja kannakselaisia. ”Rakkaat muistot – ja kipeäntunnot, suruntunnot – vetivät heitä Viipuriin hartaassa mielessä kuin roomalaiskatolisen kirkon jäseniä pyhiinvaellus Roomaan.” Rintalalle synnyinkaupunki oli ”Viipurin linna, Punaisenlähteentori, Pässinlinna, paljon ihmisiä ja eno ja mummo”. Hän muistelee kevätkesää ollessaan seitsenvuotias. Karjalan niityt olivat silloin ”keltaisinaan teriään aukaisevista kulleroista”. — — Varmaan niitä kasvoi nytkin siellä.” Entäpä ”Särkisiijoki. Pienen pojan joki jossa tuskin uimaan pystyi muualla kuin sillan kohdalla, mutta rapuisa.” Iivo, iso poika, kohta oikea mies, oli saanut Särkisiistä rapuja, satoja yössä.

Iivo oli kaatunut talvisodassa: ”Kaatui kentälle jääneenä.” Rintalan kuvittelussa ”Tivo lepäsi siellä missä olivat hänen rapunsa, metsämansikkansa, Särkisiijokeen viettävän pellon rinteessä, ei millä tahansa kentällä”. Rintalan isäkin oli kaatunut, talvisodan toiseksi viimeisenä päivänä 12.3.1940, jäänyt kentälle. Paavo Rintala tunsikin, että kehän oli aika umpeutua. Hän saattoi palata, vaikka vain turistimatalla — ”olihan sekin paluuta” — lapsuutensa Viipuriin. Mutta Viipurissa häneltä valloitettiin lapsuus. Intouristin nuoren naisoppaan mukaan hän oli tullut ”vanhaan venäläiseen kaupunkiin”, joka aina oli ollut vanha venäläinen kaupunki. Viipuria kuvaavissa esitteissä puhuttiin neljällä kielellä Viipurista vanhana venäläisenä kaupunkina.

Rintala kysyy oppaalta: ”Mikä Viipuri se sitten on ollut minun kaupunkini ja on sitä yhä lapsuuteni muistoissa. Enkä minä ole venäläinen vaan suomalainen. — — Joku Viipuri kuitenkin.” Opas pysyy sanoissaan, sillä lukeehan hänen opaskirjassaan: vanha venäläinen. Rintala ei kuitenkaan ymmärrä, että hänen lapsuutensa Viipuri on valloitettu ”ikuisiksi ajoiksi — menneisyyteen. Että Viipuria ei koskaan ole ollutkaan suomalaisena kaupunkina. Se alkaa huimata, kun se sattuu omalle kohdalle.” Ajatukset hoippuen Rintala kyselee itseltään Alvar Aallon suunnitteleman kirjastotalon kohdalla,

⁴⁰ Artikkelin teksti on koottu Paavo Rintalan teoksesta, sieltä ja täältä.

⁴¹ Kanervo 2008, 94.

Yrjö Jylhä pääsi jatkosodan aikana palaamaan talvisodan taistelukentälleen. Kuvassa Jylhä on erään upseeritoverinsa haudalla Taipaleessa 17.9.1941 – keskellä Taipaleen kummitusmetsää. SA-kuva.

"mistä kirjastosta hän sitten on lapsena lainannut kirjoja, minkä linnan sillan korvassa syönyt jäätelöä", kun Viipuri kerran oli aina ollut vanha venäläinen kaupunki.

Oppaan ja samalla kaksisataamiljoonaisen kansan totuus, joka on uskottavampi kuin viisimiljoonaisen kansan totuus, merkitsee että Rintala on vain kuvitellut, että hänellä on ollut lapsuus. "Ja jos lapsuuteni ei ole ollut täällä, missä sitten? En ole elänyt lapsena missään. Olen vain kuvitellut eläneeni. Olen ilmeisesti syntynyt vasta 9-vuo-

tiaana, kun talvisota alkoi ja tulin evakoksi Ouluun.” Kehä alkoi umpeutua. Rintala oli ”syntyisin sieltä jota ei ole koskaan ollut”. Paluumatkalla Viipurista hän oli kuin ”pako-
matkalla jälleen kuin silloin. — Hän pakeni nyt pelastaakseen ne vähät muistumansa
jotka oli saanut mukaansa. Ja niitä hän vartioi kuin nyyttejä silloin, silloisissa junissa.
Hän oli.” Hän muisti:

*Siitä joulunalusviikon pakkasaamusta lähtien, kun kaakkoinen taivaanranta loimotti
punaisena ja jäätyneet ikkunat helisivät raskaan tykistön ammannasta ... Ja rajalta päin,
sieltä mistä ammunta kuului ja kumisutti routaantunutta maata, kaikki sieltä päin
tulevat tiet olivat olleet jo viikkoja täynnä. Karjaa, hevosia, rekiä, potku- ja vesikelkkoja.
Nyyttejä kantavia ihmisiä. Nuoret tytöt vetivät kellokasta. — —*

*Eräänä joulunalusviikon pakkasaamuna, aamuhämärissä ... Kotikyläni vuoro oli
tullut liittyä pakolaistiellä kulkeviin. Kun katsoin taakseni, taivas loimotti punaisena
tulen ja savun läpi.*

Ei se ollut aurinko.

Se oli lapsuuteni, Karjalani, maani ja maailmani.

Tulena ja savuna se nousi taivaalle.

Lähde- ja kirjallisuusluettelot

Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola: Evakoita vai pakolaisia?

- Ahokivi, Unto (1946). *Juurettomat*. Helsinki: WSOY.
- Bergroth, Kersti, Lempi Jääskeläinen & Viljo Kojo (1952). *Rakas kaupunki*. 2 p. Helsinki: Otava.
- Elfvingren, Eero (1992). Sota Lapissa. Maanpuolustuskorkeakoulun Historian laitos (toim.), *Jatkosodan historia* 5. Helsinki: WSOY.
- Haasola, Niina (2003). Äidit, tupakkaenkelit ja suulaat akat. Naisen paikka Jahvetin kirjelaatikko - ohjelmassa 1941–1945. Klaus Lindgren (toim.), *Ajankohta*. Helsingin ja Turun yliopistojen poliittisen historian laitosten vuosijulkaisu.
- Kaasalainen, Harri, Eino S. Repo (toim.) (1965). *Ilo pintaa vaik syvän märkänis. Evakkokasukuja*. 4 p. Helsinki: Weilin & Göös.
- Kanervo, Pirkko (2008). *Sodan lapset pääsevät oppikouluun. Tyttöluokan vaiheista Turun Toisessa Yhteislyseossa 'iloisella' 1950-luvulla*. Turku: Kirjatoimikunta.
- Kanervo, Pirkko (2014). *Jäi vain nimi sankarin. Johannekselaiset toisessa maailmansodassa*. Kaarina: Johannes-Seura.
- Kantola, Kari (2011). Talvisodan evakko kuusamolaisten kokemana. Kari Alenius & Olavi K. Fält (toim.), *Talvisota kokemuksena*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys.
- Klefström, Kalevi (1994). Joukkokieltäytymiset. Maanpuolustuskorkeakoulun Historian laitos (toim.), *Jatkosodan historia* 6. Helsinki: WSOY.
- Laitila, Teuvo (1998). Kansanomainen ja kirkollinen ortodoksisuus Karjalassa. Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (toim.), *Karjala. Historia, kansa, kulttuuri*. Helsinki: SKS.
- Linna, Väinö (1962). *Tuntematon sotilas*. 22. p. Helsinki: WSOY.
- Metzger, Hans (1984). *Kolmannen valtakunnan edustajana talvisodan Suomessa*. Helsinki: Otava.
- Nieminen, Jarmo (toim.) (2010). *Taavetti Heikkinen. Rintaman poliisi. Valvontaupseerin päiväkirjat 1941–1944*. Helsinki: Ajatus Kirjat.
- Paasilinna, Erno (1983). *Maailman kourissa. Historiaa ja muistoja Petsamosta*. Helsinki: Otava.
- Rauanheimo, Uljas & Anssi Vuorenmaa (1994). Väestönsuojelusta ilmasuojeluksi. Maanpuolustuskorkeakoulun Historian laitos (toim.), *Jatkosodan historia* 6. Helsinki: WSOY.
- Sallinen-Gimpl, Pirkko (1994). *Siirtokarjalainen identiteetti ja kulttuurien kohtaaminen*. Leena Sammallahti (toim.), Kansatieteellinen arkisto 40. Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Suomi, Juhani (2013). *Mannerheim – Viimeinen kortti? Ylipäällikkö—presidentti*. Helsinki: Siltala.
- Toiviainen, Petri (2014). Neuvostosukellusveneitä Turussa. Pertti Grönholm, Pirkko Kanervo, Olli Kleemola & Antti Nyqvist (toim.), *Elämää sotavuosien Turussa 1939–1945*. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys.

Pirkko Kanervo: Miksi menetimme Karjalan? Poliittista taustaa

Alkuperäislähteet

- Blomstedt, Yrjö, Klinge Matti (toim.) (1985). *Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*. Helsinki: WSOY.
- Lallukka, Kyösti (toim.) (1989). *Risto Rytin puolustus*. Helsinki: Tietokalervo Ky.
- Manninen, Ohto & Kauko Rumpunen (toim.) (2003) *Murhenäytelmän vuorosanat. Talvisodan hallituksen keskustelut*. Helsinki: Edita.
- Manninen, Ohto & Kauko Rumpunen (toim.) (2006). ”*Käymme omaa erillistä sotaamme.*” *Risto Rytin päiväkirjat 1940–1944*. Helsinki: Edita.
- Rautkallio, Hannu & Lasse Lehtinen (toim.) (2011). *Väinö Tanner, unohdetut päiväkirjat 1943–1944*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Paasilinna
- Rumpunen, Kauko I. (toim.) (1991). *J. K. Paasikivi. Jatkosodan päiväkirjat 11.3.1941–27.6.1944*. Helsinki: WSOY.
- Rumpunen, Kauko, Manninen, Ohto (toim.) (2009). *Jatkosodan hallitusten iltakoulujen pöytäkirjat. ”Fakillisesti tämä tarkoittaa antautumista.”* Helsinki: Edita.
- Wirtanen, Atos, koonnut ja huomautuksin julkaissut (1967). *Salaiset keskustelut. Eduskunnan suljettujen istuntojen pöytäkirjat 1939–1944*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Caius Cajanti.

Kirjallisuus

- Ahokas, Osmo (2004). *Karjalan kannaksen evakuointi*. Tampere: Pilot-kustannus Oy.
- von Blücher, Wipert [1951] (1950). *Suomen kohtalonaikoja*. [Gesandter zwischen Diktatur und Demokratie: Erinnerungen aus den Jahren 1935–1944] Suomentanut Lauri Hirvensalo. Helsinki: WSOY.
- Frietsch, C. O. (1945). *Suomen kohtalonvuodet*. Helsinki: Tammi.
- Grönstrand, Lea (toim.) (1995). *Elämän valtasuonet. Wolf H. Halstin ja Marja-Maija Halstin kirjeet vuosilta 1929–1949*. Helsinki: Otava.
- Hastings, Max (2011). *Winston Churchill. Sotavuodet 1940–1945*. [Finest years. Churchill as Warlord 1940–1945] Suomentanut Heli Ruuhinen. Helsinki: Bookwell Oy.
- Hietanen, Silvo (1982). *Siirtoväen pika-asutuslaki 1940*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Hitler, Adolf [1924] (1942). *Taisteluni I–II*. [Mein Kampf] Suomentanut Lauri Hirvensalo. Helsinki: WSOY.
- Jokipii, Mauno (1987). *Jatkosodan synty. Tutkimuksia Saksan ja Suomen sotilaallisesta yhteistyöstä 1940–1941*. Helsinki: Otava.
- Jokipii, Mauno (2000). *Panttipataljoona. Suomalaisen SS-pataljoonan historia*. Helsinki: Veljesapu r.y.
- Jokisipilä, Markku (2007). *Kappas vaan, saksalaisia. Keskustelu Suomen jatkosodan 1941–1944 luonteesta*. Markku Jokisipilä (toim.), *Sodan totuudet. Yksi suomalainen vastaa 5,7 ryssä*. Ajatus Kirjat, Helsinki.

- Jutikkala, Eino (1997). *Valtion tiedotuslaitoksen salainen sotakronikka*. WSOY, Helsinki.
- Jännti, Lauri (1983). *Salainen sotapäiväkirjani*. WSOY, Helsinki.
- Kanervo, Pirkko (2007). *Italia ja Suomen talvisota. IL Duce Mussolini "maailman urheimman kansan" apuna*. Helsinki: Teos.
- Kanervo, Pirkko (2014). *Jäi vain nimi sankarin. Johannekselaiset toisessa maailmansodassa*. Kaarina: Johannes-Seura.
- Kilin, Juri (2001). *Suurvallan rajamaa. Neuvosto-Karjala Neuvostovaltion politiikassa 1920–1941*.
- Kyösti Julku (toim.) Suomentaneet Robert Kolomainen & Ari Hepoaho. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys.
- Kivimäki, T. M. (1965). *Suomalaisen poliitikon muistelmia*. Helsinki: WSOY.
- Krosby, Hans Peter (1967). *Suomen valinta 1941*. [Finland and Operation Barbarossa] Suomentanut Erkki Ihanainen. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Lehmus, Kalle: *Talonpoika suurten šakkilaudalla. Talvisodan dokumentteja*. Helsinki: Weilin & Göös.
- Linkomies, Edwin (1970). *Vaikea aika. Suomen pääministerinä sotavuosina 1943–1944*. Helsinki: Otava.
- Mannerheim G. (1952). *Muistelmat I–II*. Suomentanut Lauri Hakulinen. Helsinki: Otava.
- Manninen, Ohto (2004). Yhden kortin varaan ei voitu heittäytyä. *Historiallinen Aikakauskirja* 2/2004. Helsinki.
- Martola, A. E. (1973). *Sodassa ja rauhassa. Muistelmia*. Helsinki: Otava.
- Metzger, Hans (1984). *Kolmannen valtakunnan edustajana talvisodan Suomessa*. 2 p. Helsinki: Otava.
- Myllyniemi, Seppo (1982). *Suomi sodassa 1939–1945*. Helsinki: Otava.
- Paasikivi, J. K. (1959) (1986). *Toimintani Moskovassa ja Suomessa 1939–41*. I Talvisota, II Väli rauhan aika, 4 p. Helsinki: WSOY.
- Paavolainen, Olavi (1961). *Synkkä yksinpuhelu. Päiväkirjan lehtiä vuosilta 1941–1944*. 3 p. Helsinki: Otava.
- Paavolainen, Jaakko (1989). *Väinö Tanner. Patriootti*. Helsinki: Tammi.
- Peltovuori, Risto O. (1975). *Saksa ja Suomen talvisota*. Helsinki: Otava.
- Ruotsila, Markku (2002). *Churchill ja Suomi. Winston Churchillin Suomea koskeva ajattelu ja toiminta 1900–1955*. Helsinki: Otava.
- Seppinen, Ilkka (1983). *Suomen ulkomaankaupan ehdot 1939–1944*. SHS, Helsinki.
- Seppinen, Jukka (1998). *Kohti Karjalaa. Pakkoluovutettu Karjala tänään ja huomenna*. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino Oy.
- Sihvo, Aarne (1956). *Muistelmani II*. Helsinki: Otava.
- Simonen, Seppo (1965). *Paluu Karjalaan. Palautetun alueen historiaa 1941–1944*. Helsinki: Otava.
- Sipponen, Kauko (2010). Karjalan kysymys. Terhi Willman (toim.), *Karjalasta on kysymys. Karjalan Liitto 1940–2010*. Helsinki: Karjalan Liitto.

- Suomi, Juhani (1989). *Kohtalona yksinäisyys. Risto Rytin tie Suomen politiikan johtoon*. Helsinki: Otava.
- Talvela, Paavo (1976). *Sotilaan elämä. Muistelmat I*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Tanner, Väinö (1950). *Olin ulkoministerinä talvisodan aikana*. Helsinki: Tammi.
- Tanner, Väinö (1952). *Suomen tie rauhaan 1943–44*. Helsinki: Tammi.
- Tiihonen, Tapio (2000). *Karjalan kannaksen suurtaistelut kesällä 1944*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Tirronen, Eino & Pekka Huhtaniemi (1991). Hankinnat sodan aikana. Sotatieteenlaitoksen Sotahistorian toimisto (toim.), *Talvisodan historia* 4. 3 p. Helsinki: WSOY.
- Tuompo, W. E. (1994). *Päiväkirjani päämajasta 1941–1944*. 3 p. Helsinki: WSOY.
- Turtola, Martti (1994). *Risto Ryti. Elämä isänmaan puolesta*. Helsinki: Otava.
- Turtola, Martti (2016). *Mannerheim*. Helsinki: Tammi.
- Uino, Ari (1996). Kokoomuspoliitikko. Päiviö Tommila & Hannu Heikkilä (toim.), *Edwin Linkomies. Suomalainen vaikuttaja*. Helsinki: Otava.
- Upton, Anthony F. [1964] (1965). *Välirauha*. [Finland in Crisis 1940–1941] Suomentanut Sirkka Upton. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Vehviläinen, Olli & V. N. Baryšnikov (1997). Sodasta rauhaan. Olli Vehviläinen & O. A. Ržeševski (toim.) *Yksin suurvaltaa vastassa. Talvisodan poliittinen historia*. Helsinki: SHS.
- Vilkuna, Kustaa (1962). *Sanan valvontaa 1939–44*. Helsinki: Otava.
- Virkkunen, Sakari (1983). *Kallio. Talonpoikaispresidentti*. Helsinki: Otava.
- Virkkunen, Sakari (1985). *Ryti. Myrskyajan presidentti*. Helsinki: Otava.
- Violainen, Johannes (1988). *Karjalaiset Suomen kohtaloissa*. Helsinki: Otava.
- Violainen Johannes (1989). *Siirtokarjalaiset 1941–1944. Kotiinpaluu, jälleenrakennus, uusi lähtö*. Helsinki: Otava.
- Vuorisjärvi, Esko (1990). *Petsamon nikkeli kansainvälisessä politiikassa 1939–1944*. Helsinki: Otava.
- Ylikangas, Heikki (2001). *Tulkintani talvisodasta*. Helsinki: WSOY.
- Zetterberg, Seppo (2007). *Viron historia*. Helsinki: SKS.

Tuomas Tepora: Itsekkäät evakot ja ahneet isännät. Talvisodan evakuoinnin kokemushistoriaa.

Kansallisarkisto, Helsinki (KA)

Päämaja (PM): Sisäpropagandatoimisto 3 (Prop. 3) ja sisäpropagandaradio (Prop. 4) 1939–1940.

Maan Turva -järjestö, yleinen ja salainen kirjeenvaihto, tilannetiedotukset ym. (Perus 3132/41)

Valtioneuvoston tiedostuselimet 1939–1948 (VNT).

Pika-asutusta koskevia lehtileikkeitä 1940–1941 (Hu1)

Kansallisarkisto, Jyväskylän toimipiste (KA-JKL)

Suomen Huolto ry:n arkisto

Siirtoväen sosiaalisen sopeutumisen tutkimusaineisto: Ruotsalaisalueille sijoittumista koskevat kysymykset 1949 (III 11:16)

Suomen Huolto ry:n valistustoimikunnan arkisto: Saapuneet toimintakertomukset 1940–1945 (II 4 E:3)

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kansanrunousarkisto (SKS-KRA)

Evakkomatka 1951–1952

Evakkomuistelmia 1964

Sota-aika (1939–1945) muistoissamme 2000–2001

Svenska centralarkivet (SCA)

SFP arkivet

Centralstyrelseprotokoll 1939–1940

Työväenarkisto (TA)

SDP:n arkisto

SDP 329.5 (471): kirjeenvaihtoa 1940 (F. 206)

Muut alkuperäislähteet

Suomen tilastollinen vuosikirja 1940 (STV)

Digitoituna: <http://www.doria.fi/handle/10024/69230>

Sanomalehdet

Helsingin Sanomat

Hufvudstadsbladet

Jakobstads Tidning

Nyland

Västra Nyland

Östra Nyland

Kirjallisuus

Ahokas, Osmo (2004). *Karjalan Kannaksen evakuointi: Evakuointisuunnitelmat 1922–1944 ja evakuointien karu todellisuus*. Tampere: Pilot-Kustannus.

Bränn, Michaela (2008). *Malm svenska unngdomsförening 100 år: Ett gemensamt hem för dem som på orten tala samma språk*. Helsingfors: Malm svenska ungdomsförening.

Douglas, Mary [1966] (2000). *Puhtaus ja vaara: Rituaalisen rajanvedon analyysi*. [Purity and Danger. The Analysis of Concepts of Pollution and Taboo] Suomentaneet Virpi Blom & Kaarina Hazard. Tampere: Vastapaino.

- Douglas, Ray M. (2012). *Orderly and Humane: The Expulsion of the Germans after the Second World War*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Eloranta, Jari (2005). Paljonko on paljon? Perspektiivejä Suomen sotilasmienojen kehitykselle maailmansotien välisellä ajalla. *Historiallinen Aikakauskirja*, 103 (4), 437–452.
- Haasio, Ari & Erkki Hujanen (1990). *Tasavallan panttivangit: Evakuoimatta jääneiden suojärveläisten vaiheet talvisodan aikana*. Jyväskylä: Suo-Säätiö.
- Hietanen, Silvo (1982). *Siirtoväen pika-asutuslaki 1940. Asutuspoliittinen tausta ja sisältö sekä toimeenpano*. Historiallisia tutkimuksia 117. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Kananen, Heli (2010). *Kontrolloitu sopeutuminen. Ortodoksinen siirtoväki sotien jälkeisessä Ylä-Savossa (1946–1959)*. Jyväskylä Studies in Humanities 144. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Keskisarja, Teemu (2012). *Raaka tie Raatteeseen*. Helsinki: Siltala.
- Klinge, Matti (1968). *Ylioppilaskunnan historia. IV: 1918–1960*. Porvoo: WSOY.
- Lehtola, Veli-Pekka (2004). *Saamelainen evakko*. Inari: Kustannus-Puntsi.
- Nummela, Ilkka (2015). *Hauptseilla ja haulikoilla. Henrik Meinander (toim.), Historian kosto: Suomen talvisota kehitysissään*. Helsinki: Siltala.
- Martikainen, Tyyne (2000). *Talvisodan evakot ja siviilisotavangit: Äidit ja lapset sodan kurimuksessa*. Espoo: Fenix-Kustannus.
- Ormio, Leena & Anja Porio (2001). *Sotaan loppui lapsuus*. Helsinki: Kirjapaja.
- Patronen, Outi (2017). *Rajakarjalaisen sukunimistöön kehittyminen osana Suomen karjalankielisen ortodoksivähemmistön suomalaistumista 1818–1925*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Piff, P. K., et al. (2012) Higher Social Class Predicts Increased Unethical Behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 109 (11), 4086–4091.
- Pulma, Panu (2012). *Sodan puristuksessa*. Panu Pulma (toim.), *Suomen romanien historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1372. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tarjamo, Kerttu (2006). *Kansakunnan tulevaisuutta pelastamassa: Viranomaisten keskustelu rikollisuudesta 1940- ja 1950-luvun Suomessa*. Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.), *Kun sota on ohi: Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Historiallinen arkisto 124. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tepora, Tuomas (2011). *Sinun puolestas elää ja kuolla. Suomen liput, nationalismi ja veriuhuri 1917–1945*. Helsinki: WSOY.
- Tepora, Tuomas (2015). *Sodan henki: Kaunis ja ruma talvisota*. Helsinki: WSOY.
- Waris, Heikki, et al. (1952). *Siirtoväen sopeutuminen. Tutkimus Suomen karjalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta*. Helsinki: Otava.

Tuula Eskeland: Suomalaisia sotalapsia Pohjoismaissa

Sanomalehdet

Hufvudstadsbladet 17.4.1940

Norrtälje Tidning 7.12.1939

Kirjallisuus:

Appelgren, Stig (2004). Finske krigsbarn i Notodden. *Årbok for Telemark*.

Vasala-Fleischer, Marja (1987). Finnebørn — et stykke Danmarkshistorie. *Studia historica in honorem Vilho Niitemaa. Turun Historiallinen Arkisto 42*. Turun Historiallinen Yhdistys.

Hietamies, Heikki (1992). *Äideistä parhain*. Helsinki: Otava.

Hietamies, Laila (2002). *Koivu ja tähti*. Helsinki: Otava.

Hietamies, Laila (2003). *Siellä jossakin*. Helsinki: Otava.

Häggbloom, Leif (2004). Sotalapsena Norjassa. *Kirkonkukko/Kyrktuppen*, 25–28.

Kavén, Pertti (1985). *70 000 pientä kohtaloa. Suomen sotalapset*. Helsinki: Otava.

Kavén, Pertti (2004). *70 000 pientä kohtaloa. Suomen sotalapset*. Uudistettu laitos. Helsinki: Otava.

Kavén, Pertti (2010). *Humanitaarisuuden varjossa. Poliittiset tekijät Ruotsiin sotiemme aikana ja niiden jälkeen*. Historian väitöskirja. Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. Humanistinen tiedekunta. Helsingin Yliopisto.

Kavén, Pertti (2011). *Sotalapset. Toiveet ja todellisuus*. Helsinki: Minerva.

Kinnunen, Carin (1959). *Om ett antal finska krigsbarn i Danmark*. *Laudaturarbete i sociologi*. Helsingfors universitet.

Konttinen, Aili (1947). *Inkeri palasi Ruotsista*. Helsinki: WSOY.

Kovács, Magdolna (toim.) (1995). *Olin sotalapsi*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.

Lagnebro, Lillemor (1994). Finska krigsbarn. *Studier i socialt arbete vid Umeå universitet, Inst. för socialt arbete*. Umeå universitet, nr. 19.

Lahtela, Markku (1976). *Yksinäinen mies*. Jyväskylä: Gummerus.

Lander, Leena (1997). *Iloisen kotiinpaluun asuinsijat*. Helsinki: WSOY.

Liikkanen (Edvardsen), Annu (1995). *Med lapp om halsen. Det får inte hända igen*. Helsingborg: Inter Terras.

Niittuinperä, Anneli (2001). *Sotalapsesta yhdistyksen jäseneksi. Tutkimus sotalasten tarinoista*. www.valt.helsinki.fi/Elämäkertaseminaari_Niittuinpera.htm

Panhelainen, Olli (2005). *Lastensiirtojen toteutuminen Jyväskylässä vuosina 1939–1945*. Suomen historian pro gradu-tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Räsänen, Eila (1990). *Finska krigsbarn. Separationsupplevelser i barndomen och konsekvenser i vuxenålder*. Stockholm: DEIFO, Regeringskansliets offsetscentral.

Sahlberg, Askö (2015). *Irinan kuolemat*. Helsinki: Like.

- Salminen, Heikki (2006). Lapset sodankäynnin uhreina. Sotalapset ja lastensiirrot 1900-luvulla. *Historiallinen aikakauskirja*. 2/2006, 132–141.
- Salminen, Heikki (2007). *Lappu kaulassa yli Pohjanlahden. Suomalaisten sotalasten historia*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Santavirta, Nina (2015). Barnet i stormens öga: De finska krigsbarnen då og nu. *Psykisk hälsa*. 56.1, 24–31.
- Schildt, Mila & Arne Runeberg (toim.), (1961). *Lapsemme Tanskassa*. Helsinki: Söderström et co.
- Schmidt Palomäki, Kai Joel (2012). *Købmandens finnedreng*. Haderslev: Forlaget Gammelting.
- Stervbo-Kristensen, Mettelene (1994). *Finnebørn i Danmark. Studier i en krigsstidsevakuering 1939–2001*. Speciale (pro gradu). Århus: Historisk Institut. Århus Universitet.
- von Schoulz, Solveig (1944). *Nalleresan*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Virtala, Irene (2004). *Hiljaisuus puhuu. Suomalaisista sotalapsista kaunokirjallisuudessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Waronen, Aaro (2011). *Sotakokemuksia lapsen silmin*. Helsinki: Books on Demand GmbH.
- Westö, Kjell (1996). *Leijat Helsingin yllä*. Helsinki: Otava.
- Ørjasæter, Tordis (1993). *Menneskenes hjerter. Sigrid Undset — en livshistorie*. Oslo: Aschehoug.
- Östlund, Helena (2015). Helmi och lillebror reste ensamma. "Vi var mer gynnede än dagens ensamkommande barn". *Barn på flykt. Socialpolitik* 2/2015, 4–6.

Antero Leitzinger: Ulkomaalaisten asuttaminen Suomeen 1915–1945

Sanoma- ja aikakauslehdet

Folkbladet

Helsingin Sanomat

Hufvudstadsbladet

Siirtolaisuus — Migration

Suomen Kuvalehti

Suomen Poliisilehti

Suomen Sosialidemokraatti

Uusi Suomi

Kirjallisuus ja artikkelit lehdissä

Alaspää, Samuli (2004). *Ryssä rokassa*. Espoo: Myllylahti Oy.

Baibulat, Muazzez (2004). *Tampereen Islamilainen Seurakunta — Juuret ja historia*. Tampere: Tampereen Islamilainen Seurakunta.

- Flink, Toivo (2010). *Kotiin karkotettavaksi. Inkeriläisen siirtoväen palautukset Suomesta Neuvostoliittoon 1944–1955*. Helsinki: SKS ja KA.
- Hanski, Jari (2006). *Juutalaisviha Suomessa 1918–1944*. Helsinki: Ajatus Kirjat.
- Hirvonen, Tuomo (toim.) (2006). *Suomen Islam-seurakunnan veteraaniteos*. Helsinki: Suomen Islam-seurakunta.
- Laitinen, Janne (2018). Tunteettomat sotilaat – Suomen puolesta kaatui enemmän ulkomaalaisia kuin tiedetään. *Sunnuntaisuomalainen* 8.4.2018.
- Leemets, Margus (1997) (toim.), *Soomepoiste lühielulood*. Tallinn: Sõjaveteranide Eesti ühendus.
- Leitzinger, Antero (2006) *Suomen tataarit – Vuosina 1868–1944 muodostuneen muslimiyhteisön menestystarina*. Helsinki: East-West Books.
- Leitzinger, Antero (2008a). *Ulkomaalaispolitiikka Suomessa 1812–1972*. Helsinki: East-West Books.
- Leitzinger, Antero (2008b). *Marginaalimuslimit – Suomen muslimien kirjo 1970-luvun alkuun mennessä*. Tuomas Martikainen, Tuula Sakaranaho & Marko Juntunen (toim.), *Islam Suomessa – Muslimit arjessa, mediassa ja yhteiskunnassa*. Helsinki: SKS.
- Leitzinger, Antero (toim.) (2011). *Mansikkamaan vartijat – Muistelmia ulkomaalaishallinnon eri vuosikymmeniltä*. Helsinki: Maahanmuuttovirasto.
- Leitzinger, Antero (2018). Pro Patria alienigeni – Isänmaamme puolesta kaatuneet ulkomaalaiset. *Siirtolaisuus – Migration* 2/2018.
- Linkomies, Edwin (1970). *Vaikea aika – Suomen pääministerinä sotavuosina 1943–1944*. Helsinki: Otava.
- Loikkanen, Jarmo & Harjula, Mirko (2017) *Kaarlo Kivekäs – Kolmen armeijan kenraali*. Jyväskylä: Docendo.
- Määttä, Mikko (2011). *Vihollisina vangitut – Internointileirit neuvostosuhteiden välikappaleina 1944–1947*. Jyväskylä: Atena.
- Nevalainen, Pekka (1990). *Inkeriläinen siirtoväki Suomessa 1940-luvulla*. Helsinki: Otava.
- Nevalainen, Pekka (2006). *Karjalan kansaa valistamassa – Itä-Karjalan pakolaiset opinteillä Suomessa*. Helsinki: SKS.
- Rautkallio, Hannu (1989). *Suomen juutalaisten aseveljeys*. Helsinki: Tammi.
- Rautkallio, Hannu (2004). *Holokaustilta pelastetut*. Helsinki: WSOY.
- Relvik, Heino [2003] (2007). *Merivoimien Suomen-pojat – Virolaiset vapaaehtoiset Suomen laivastossa 1943–44*. [Mereväe soomepoisid] Suomentanut Eero Riuttala. Taavetti: Suomen-Poikien perinneyhdistys ry.
- Roiko-Jokela, Heikki, Seppänen, Heikki (1997). *Etelän tien kulkija – Vilho Helanen (1899–1952)*. Jyväskylä: Atena.
- Thureson, Birger (1986). *Viktor Klimenko – en fri kosack*. Stockholm: Den kristna bokringen.
- Virkkunen, Sakari (1982). *Ståhlberg – Suomen ensimmäinen presidentti*. Helsinki: Otava.
- Vitikka Hilikka ja Olli (toim.) (1985). *Ester Ståhlbergin kauniit, katkerat vuodet – Presidentin rouvan päiväkirja 1920–25*. Helsinki: WSOY.

Heli Kananen: Ortodoksisen siirtoväen kontrolloitu sopeutuminen

Alkuperäislähteet

Kansallisarkisto, Jyväskylä (ent. Jyväskylän maakunta-arkisto), JYMA

Faina Jyrkilän kokoelma (FJK)

Haastattelumatkojen kertomusaineisto, VII. Perniö, X. Rusko

Suomen Huollon arkisto (SH)

Siirtoväen sosiaalisen sopeutumisen tutkimusaineisto (SSST),

Maalaisväen yleistiedustelu (MY) 1949,

III:11/13, 3. Paikallisten haastattelut

III:11/13, 3. Siirtoväen haastattelut

Yleistiedustelu (YT) 1951,

III:11/21, 1. Haastattelut (5. Tyttö)

Tutkimuskirjallisuus

Brubaker, Rogers [2004] (2013). Petri Ruuska & Jarno Valkonen (toim.), *Etnisyys ilman ryhmiä*. [Ethnicity without groups] Suomentaneet David Kivinen & Erkki Vainikkala. Tampere: Vastapaino.

Holmila, Antero & Simo Mikkonen (2015). *Suomi sodan jälkeen. Pelon, katkeruuden ja toivon vuodet 1944–1949*. Jyväskylä: Atena.

Häkkinen, Antti (2005). Kiertäminen, kulkeminen ja muukalaisuuden kohtaaminen 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun maalaisyhteisössä. Antti Häkkinen, Panu Pula & Miika Tervonen (toim.), *Vieraat kulkijat – tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. Historiallinen Arkisto 120. Helsinki: SKS, 225–262.

Hämynen, Tapio (2010). Uskonnot ja kouluolot monikulttuurisessa läänissä. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen (toim.), *Karjala itärajan varjossa. Viipurin läänin historia VI*. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino, 137–159.

Jerman Helena (2016). Kulttuuri, muisti ja identiteetti. Yhteenkuuluvuuden ja toiseuden kohtaamiset Suomen ja Venäjän rajan molemmin puolin. Jeremy Gould & Katja Uusihakala (toim.), *Tutkija peilin edessä – refleksiivisyys ja etnografinen tieto*. Helsinki: Gaudeamus, 144–164.

Kananen, Heli (2007a). Hassu, outo ja taikauskoinen. — Luterilaisten käsityksiä ortodoksisesta siirtoväestä. Elias Huurinainen (toim.), *Matkalla*. Iisalmi: Iisalmen ortodoksinen seurakunta, 78–103.

Kananen, Heli (2007b). Sotien jälkeen rakennettu ortodoksisuus. Elias Huurinainen (toim.), *Matkalla*. Iisalmi: Iisalmen ortodoksinen seurakunta, 104–130.

Kananen, Heli Kaarina (2010). *Kontrolloitu sopeutuminen. Ortodoksinen siirtoväki sotien jälkeisessä Ylä–Savossa (1946–1959)*. Jyväskylä Studies in Humanities 144. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

- Kananen, Heli Kaarina (2015). Kylmille asuinsijoille. Miten paikallisväestö otti vastaan ortodoksisen siirtoväen. Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.), *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Tampere: Vastapaino, 101–125.
- Kananen, Heli Kaarina (2018). Sopeutumisen kipupisteitä. Salmilaiset ortodoksit luterilaisten keskellä. Ilmestyy *Salmi-säätiön pitäjähistoriasarjan toisessa osassa* 27.10.2018.
- Kananen, Heli Kaarina (2018b). Wariksen aineiston kertomaa: Pohdintaa muistitiedon sisältöä ohjaavista tekijöistä. Ennen ja nyt -verkkolehti, 1/2018. Saatavilla: <http://www.ennenjanyt.net/2018/02/wariksen-aineiston-kertomaa-pohdintaa-muistitiedon-sisalto-ohjaavista-tekijoista/>
- Kemppi, Hanna (1997). Karjalan kirkkorakennukset. Karjalan ja Petsamon ortodoksisen seurakuntien arkkitehtuuri. Thomenius Kristiina & Minna Laukkanen (toim.), *Karjalan ja Petsamon ortodoksiset kirkot ja kirkkotaide. Antreasta Äyräpään — hiljaiset kirkot*. Jyväskylä: Etelä-Karjalan taidemuseon julkaisuja, 39–165.
- Knuuttila, Seppo (1996). Miten sivakkalaiset itsestään kertovat? Pekka Hakamies (toim.), *Kyläläiset, kansalaiset. Tulkintoja Sivakasta ja Rasinmäestä*. Joensuu: Karjalan Tutkimuslaitoksen julkaisuja, 114, 55–98.
- Luttinen, Jaana (2016). *Ortodoksinen kirkkopolkumme. Kiuruveden ortodoksisen seurakunnan historia 1950–2015*. Kiuruvesi: Kiuruveden ortodoksinen seurakunta.
- Malinen, Antti (2014). *Perheet ahtaalla. Asuntopula ja siihen sopeutuminen toisen maailman sodan jälkeisessä Helsingissä 1944–1948*. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D59/2014. Helsinki: Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos.
- Mustonen, Tapio (1980). *Ortodoksisen kirkkokunnan jälleenrakentaminen. Suomen ortodoksisen kirkkokunnan aineellinen jälleenrakennustyö viime sotien jälkeen*. Joensuu: Ortodoksisen kirjallisuuden julkaisuneuvosto.
- Neff, Kristin [2015] (2016). *Itsemyötätunto. Luovu itsesi soimaamisesta ja löydä itsevarmuutesi*. [Self-Compassion: The Proven Power of Being Kind to Yourself]. Suomentanut Tanja Kielinen. Helsinki: Basam Books.
- Nevalainen, Pekka (2010). Siirtoväen asuttaminen ja asettuminen Kanta-Suomeen. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen (toim.), *Karjala itärajan varjossa. Viipurin läänin historia VI*. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino, 228–248.
- Raivo, Petri (1996). *Maiseman kulttuurinen transformaatio. Ortodoksinen kirkko suomalaisessa kulttuurimaisemassa*. Nordic Geographical Publications, vol. 25, 1. Oulu: The Department of Geographics, The Geographical Society of Northern Finland, University of Oulu.
- Saarikoski, Helena (2001). *Mistä on huonot tytöt tehty?* Porvoo: WS Bookwell Oy.
- Tervonen, Miika, (2014), Historiankirjoitus ja myytti yhden kulttuurin Suomesta. Pirjo Markkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman (toim.), *Kotiseutu ja kansakunta*. Historiallinen Arkisto 142. Helsinki: SKS, 137–162.
- Waris, Heikki, Vieno Jyrkilä, Kyllikki Raitasuo & Jouko Siipi (1952). *Siirtoväen sopeutuminen. Tutkimus suomalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta*. Helsinki: Otava.
- Virtanen, Lea (1972). *Tytöt, pojat ja tykkääminen*. Porvoo: WSOY.

Pirkko Kanervo: Sodanjälkeisestä asutustoiminnasta tuli suuri maareformi

Alkuperäislähteet

Kuusamon ja Sallan maanhankintalaki.

Rumpunen, Kauko, Ohto Manninen (toim.) (2009). *”Faktillisesti tämä tarkoittaa antautumista.” Jatkosodan hallitusten iltakoulujen pöytäkirjat* (2009). Helsinki: Edita.

Salaiset keskustelut. Eduskunnan suljettujen istuntojen pöytäkirjat 1939–1944 (1967). Koonnut ja huomautuksin julkaissut Atos Wirtanen. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Caius Kajanti.

Kirjallisuus, artikkelit ja opinnäytteet

Haimi, Olavi (2004). Suuret ikäluokat ja asutustoiminta. *Yhteiskuntapolitiikka* 69, 72–76.

Harjumaa, Tiina (2015). *Petsamosta Varejoelle. Siirtolaisyhteisö menneisyyden, arjen ja tulkintojen jälleerakentajana toisen maailmansodan jälkeen*. Turku: Sivuainetutkielma, kulttuurihistoria, Turun yliopisto.

Harki, Ilmari (1971). *Sotakorvausten aika*. Jyväskylä: Gummerus.

Helenoro, Pirkko (1990). *Tuntemattoman sotilaan tytär*. Helsinki: Kirjayhtymä.

Hietanen, Silvo (1982). *Siirtoväen pika-asutuslaki 1940*. Helsinki: SHS.

Kanervo, Pirkko (2014). *Jää vain nimi sankarin. Johannekselaiset toisessa maailmansodassa*. Kaarina: Johannes-Seura.

Kantola, Kaarlo (2013). Sallan sodanjälkeinen asutustoiminta. *Maankäyttö* 2/2013, 14–19.

Kirkinen, Heikki, Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (1995). *Karjalan kansan historia*. Helsinki: WSOY.

Kulha, Keijo (1969). *Karjalaiset Kanta-Suomeen. Karjalaisen siirtoväen asuttamisesta käyty julkinen keskustelu vuosina 1944–1948*. Jyväskylä: Gummerus.

Kupiainen, Heikki & Erkki Laitinen (1995). Suomalaisen asutustoiminnan juuret. Erkki Rintala (toim.), *Rintamalta raivioille. Sodanjälkeisestä asutustoiminnasta 50 vuotta*. Jyväskylä: Atena.

Laitinen, Erkki (1995). Vuoden 1945 maanhankintalain synty, sisältö ja toteutus. Erkki Rintala (toim.), *Rintamalta raivioille. Sodanjälkeisestä asutustoiminnasta 50 vuotta*. Jyväskylä: Atena.

Lehtinen, Lasse (2017). *Tanner. Itsenäisen Suomen mies*. Helsinki: Otava.

Meinander, Henrik (2012). *Suomi 1944. Sota, yhteiskunta, tunnemaisema. [Finland 1944. Krig, samhäll, känslolandskap.]* Suomentanut Paula Autio. Helsinki: Siltala.

Nevalainen, Pekka (2010). Siirtoväen asuttaminen ja asettuminen Kanta-Suomeen. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen (toim.), *Viipurin läänin historia VI. Karjala itärajan varjossa*. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino/Karjala-lehti.

Paavolainen, Jaakko (1989). *Väinö Tanner. Patriootti*. Helsinki: Tammi.

- Palomäki, Antti (2011). *Juoksuhaudoista jälleenrakennukseen — Siirtoväen ja rintamiesten asutus- ja asuntokysymyksen järjestäminen kaupungeissa 1940–1960 ja sen käännteentekevä vaikutus asuntopolitiikkaan ja kaupunkirakentamiseen*. Tampere: Tampere University Press.
- Rentola, Kimmo (1994). *Kenen joukossa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota*. WSOY, Helsinki.
- Selén, Lena & Berdnt Gottberg (2015). *Främlingar i eget land. Muukalaisina omassa maassaan. Strangers in their own country*. Kirkkonummi: Porkkalan Parenteesi r.y.
- Simonen, Seppo (1965). *Paluu Karjalaan. Palautetun alueen historiaa 1941–1944*. Helsinki: Otava.
- Suistoranta, Kari & Henrik Asplund (1997). *Kemiön suurpitäjän historia*. Kemiö: Sagalundin museon kuntayhtymä.
- Summa, Markku (2017). Paraislainen kotiseutuaktiivi Matti Agge. *Karjala* 22.6.2017.
- Suomi, Juhani (2013). *Mannerheim — Viimeinen kortti? Ylipäällikkö—presidentti*. Helsinki: Siltala.
- Teittinen, Heli & Pentti Mäkelä (2015). *Evakuoinnit, huoltokysymykset ja eri väestöryhmien maansaanti ruotsinkielisellä Pohjanmaalla 1944–1946*. Svenska Kulturfondenin ja Osuuskunta Sigillum (sitemmin Oy Sigillum Ab) yhteishankkeena tehty toistaiseksi julkaisematon tutkimus.
- Turunen, Heikki (1978). *Hupeli*. Helsinki: WSOY.
- Tykkyläinen, Markku (1995). Asutustoiminnan taloudelliset vaikutukset. Erkki Rintala (toim.), *Rintamalta raivioille. Sodanjälkeisestä asutustoiminnasta 50 vuotta*. Jyväskylä: Atena.
- Vennamo, Veikko & P. O. Väisänen (1988). *Jälleenrakennuksen ihme. Suomi nousi aallonpohjasta*. Jyväskylä: Gummerus.
- Virkkunen, Sakari (1983). *Kallio. Talonpoikaispresidentti*. Helsinki: Otava.
- Virkkunen, Sakari (1989). *Mannerheim — marsalkka ja presidentti*. Helsinki: Otava.
- Violainen, Johannes (1989). *Siirtokarjalaiset 1941–1944. Kotiinpaluu, jälleenrakennus, uusi lähtö*. Helsinki: Otava.
- Virtanen, Pekka V. (2003). Maareformit itsenäisessä Suomessa. *Maankäyttö* 3/2003, 9–14.
- Virtanen, Pekka V. (2006). Asutustoiminta itsenäisessä Suomessa. *Maankäyttö* 1/2006, 7–11.

Outi Fingerroos & Ulla Savolainen: Luovutetun Karjalan yllirajainen muisti

Arkistoaineisto

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto (SKS, KRA).

Lasten evakkomatkat -keruun (LEM, 2004) kirjoitukset.

Kirjallisuus

- Abrams, Lynn (2010). *Oral History Theory*. London & New York: Routledge.
- Ahmed, Sara (1999). Home and away. Narratives of migration and estrangement. *International Journal of Cultural Studies* 2 (3), 329–247
- Anttonen Pertti (2006): Kulttuurin, perinteen ja perinnön kysymyksiä. *Elore* 16(1), 2006. Saatavilla http://www.elore.fi/arkisto/1_09/art_anttonen_09.pdf. Luettu 1.10.2017.
- Aro, Laura (2001). Kerrottu ja laulettu koti. Ilmari Vesterinen & Bo Lönnqvist (toim.), *Pandoran lipas. Virvatulia esineiden maailmasta*. Tietolipas 179. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 165–192.
- Armstrong, Karen (2004). *Remembering Karelia. A Family's Story of Displacement during and after the Finnish Wars*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Assmann, Aleida & Conrad, Sebastian (2010). *Memory in a Global Age: Discourses, Practices and Trajectories*. Houndsmills, Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- Basso, Keith H. (1984). "Stalking with Stories". Names, Places, and Moral Narratives among the Western Apache. Stuart Plattner & Edward M. Bruner (eds.), *Text, Play, and Story. The Construction and Reconstruction of Self and Society*. Washington, D.C.: American Ethnological Society, 19–55.
- Basu, Paul (2006). *Highland Homecoming. Genealogy and Heritage Tourism in the Scottish Diaspora*. London & New York: Routledge.
- Brah, Avtar (1996). *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*. London & New York: Routledge.
- Brettell, Caroline B. (2008). Theorizing Migration in Anthropology. The Social Constructing of Networks, Identities, Communities, and Globalscapes. Caroline B. Brettell & James F. Hollifield (eds.), *Migration Theory: Talking across Disciplines*. New York: Routledge, 113–159.
- De Cesari, Ciara & Rigney, Ann (2014). *Transnational Memory: Circulation, Articulation, Scales*. Berlin and Boston, Massachusetts: De Gruyter.
- Connerton, Paul (1989). *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dovey, Kimberly (1985). Home and Homelessness. Irwin Altman & Carol M. Werner (eds.), *Home Environments*. Human behavior and environment 8. New York: Plenum Press, 33–64.
- Erll, Astrid (2011a). *Memory in Culture*. Palgrave Macmillan.
- Erll, Astrid (2011b). Travelling Memory. *Parallax* 17 (4), 4–18.
- Erll, Astrid and Rigney, Ann (2009). *Mediation, Remediation, and the Dynamics of Cultural Memory*. Berlin & Boston: De Gruyter.
- Fingerroos, Outi (2004). *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 985. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fingerroos, Outi (2007). Uuskareliaanit nyky-Karjalassa. Outi Fingerroos & Jaana Loipponen (toim.), *Nykytulintojen Karjala*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 91. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 16–32.

- Fingerroos, Outi (2010). *Karjala utopiana*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 100. Jyväskylä: Nykykulttuuri.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina (2006). Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 25–48.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija 2006: *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Glassie, Henry (1982). *Passing the Time in Ballymenone. Folklore and History of an Ulster Community*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Haapanen, Irmeli (2001). Kareliaanit ovat irti Pohjois-Karjalassa. Karelianismin renessanssista ei voinut 30 vuotta sitten edes uneksia. *Turun Sanomat* 5.7.2001.
- Halbwachs, Maurice (1992). *On Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hamilton, Paula & Shopes, Linda (2008). Introduction: Building partnership between oral history and memory studies. Paula Hamilton & Linda Shopes (eds.), *Oral History and Public Memories*. Philadelphia: Temple University Press, vii–xvii.
- Hastrup, Kirsten (1987). Presenting the Past. Reflections on Myth and History. *Folk. The Journal of the Danish Ethnographic Society* 29, 257–267.
- Heimo, Anne (2010). *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1275. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heimo, Anne (2016). Nordic-Baltic oral history on the move. *Oral History* 44(2), 37–46.
- Hirsch, Marianna (1997). *Family frames: Photography, Narrative and Postmemory*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Huttunen, Laura (2002). *Kotona, maanpaossa, matkalla. Kodin merkitykset maahanmuuttajien omaelämäkerroissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 861. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Huyssen, Andreas (2003). *Present Pasts. Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Hämäläinen, Olavi (2010). Lämmin ailaus. Liisa Lehto (toim.), *Kaipaus Karjalaan. Matkoja Kotiseudulle*. Kansanelämän kuvauksia 76. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 205–206.
- Kanerva, Anja (2010). Kivikoru. Liisa Lehto (toim.), *Kaipaus Karjalaan. Matkoja Kotiseudulle*. Kansanelämän kuvauksia 76. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 202–204.
- Karjalan Liitto. Säännöt. Saatavilla: https://www.karjalanliitto.fi/karjalan_liitto/saannot. Luettu 13.10.2017
- Kilpi, Eeva (2001): *Rajattomuuden aika. Kertomus lapsuudesta*. Helsinki: WSOY.
- Kiuru, Elina (1999). Esineet Etnologiassa. Bo Lönnqvist, Elina Kiuru & Eeva Uusitalo (toim.), *Kulttuurin muuttuvat Kasvat*. Tietolipas 155. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 219–231

- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2017). Muistelun monet muodot – Kertomus, kehollisuus ja hiljaisuus paikan tietämisen tapoina. *Elore* 24(1), 1–17. Saatavilla <http://www.elore.fi/arkisto/1-17/korjonen-kuusipuro-kuusisto-arponen.pdf>. Luettu 1.10.2017.
- Kurki, Tuulikki (2011). Raja, kotiseutu ja koodi. *Hiidenkivi* 1/2011. Saatavilla <http://www.hiidenkivi-lehti.fi/Digipaper/OldNews.aspx?id=3093>. Luettu 1.10.2017.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa & Savolainen, Ulla 2016: The interplay of memory and matter: Narratives of Former Finnish Karelian child evacuees. *Oral History* 44 (2), 59–68.
- Lehto, Liisa & Timonen, Senni (1993). Kertomus matkasta kotiin. Karjalaiset vieraina omilla maillaan. Pekka Laaksonen & Sirkka-Liisa Mettomäki (toim.), *Kauas on pitkä matka*. Kalevalaseuran vuosikirja 72. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 88–105.
- Lehto, Liisa (toim.) (2010). *Kaipaus Karjalaan. Matkoja Kotiseudulle*. Kansanelämän kuvia 76. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lowenthal, David (1985). *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lukin, Karina (2011). *Elämän ja entisyyden maisemat. Kolgujev nenetsien arjessa, muistelussa ja kerronnassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1339. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lönnqvist, Bo (1981). *Suomenruotsalaiset*. Jyväskylä: Gummerus.
- Maffesoli, Michel [1993] (1995). *Maailman mieli. Yhteisöllisen tyylin muodoista*. Helsinki: Gaudeamus.
- Mäkikalli, Maija (2010). Johdanto. Materiaalisen kulttuurin historiaa. Maija Mäkikalli & Riitta Laitinen (toim.), *Esine ja aika*. Historiallinen arkisto 130. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9–33.
- Mäkinen, Minna (2009). *Kotikunta kaupunginosaksi. Säynätsalon kunnan ja Jyväskylän kaupungin kuntaliitos kulttuurisena ilmiönä*. Jyväskylän kaupungin raportit 2009. Jyväskylä Jyväskylän yliopisto, historian ja etnologian laitos.
- Nora, Pierre (1996). *Realms of Memory. Rethinking the French Past. Vol. 1, Conflicts and Divisions*. [English language edition ed. Kritzman, Lawrence D.] New York: Columbia University Press.
- Nora, Pierre (1998). *Realms of Memory. The Construction of the French Past. Vol. 3, Symbols*. [English language edition ed. Kritzman, Lawrence D.] New York: Columbia University Press.
- Peltonen, Ulla-Maija (1996). *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 657. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Peltonen, Ulla-Maija (2003). *Muistin Paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 894. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Perks, Robert & Thomson, Alistair (eds.) (2004). *The Oral History Reader*. London & New York: Routledge & Taylor & Francis Group.

- Portelli, Alessandro (1998). Oral History as a Genre. Mary Chamberlain & Paul Thompson (eds.), *Narrative and Genre*. London & New York: Routledge, 23–45.
- Raninen-Siiskonen, Tarja (1999). *Vieraana omalla maalla. Tutkimus karjalaisen siirtoväen muistelukerronnasta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 766. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ricoeur, Paul (1990). *Time and Narrative III*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Riukulehto, Sulevi (2013): Kotiseudun merkitys alueidentiteetin ja alueellisen yhteisöllisyyden muodostumisessa. Esimerkinä Nurmo 2012. Jari Eilola & Laura-Kristiina Moilanen (toim.), *Yhteisöllisyyden perintö. Tutkimuksia yhteisöistä eri vuosisadoilla*. Historiallinen arkisto 139. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 309–335.
- Rothberg, Mikael (2009). *Multidirectional Memory: Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*. Stanford California: Stanford University Press.
- Savolainen, Ulla (2007). *Koti, Menetys, Paluu. Koti kannakselaisten lapsievakkojen evakkomatkakertomuksissa*. Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin Yliopisto. Saatavilla <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe200808051761>. Luettu 1.10.2017.
- Savolainen, Ulla (2015). *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka: Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Kultaneito XV. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Savolainen, Ulla (2017a). Tellability, Frame and Silence: The Emergence of Internment Memory. *Narrative Inquiry* 27 (1), 24–46.
- Savolainen, Ulla (2017b). The Return: Intertextuality of Reminiscing of Karelian Evacuees in Finland. *The Journal of American Folklore*, 130.516, 166–192.
- Sihvo, Hannes [1973] (2003). *Karjalan kuva. Karelianismin taustaa ja vaiheita autonomian aikana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 940. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Suomen käsityön museo. Kansallispuku. Saatavilla: <http://www.craftmuseum.fi/kansallispukukeskus/kansallispuku.htm>. Luettu 17.10.2017.
- Siikala, Anna-Leena & Siikala, Jukka (2005). *Return to Culture. Oral Tradition and Society in the Southern Cook Islands*. FF Communications 287. Helsinki: Suomalainen tiedakatemia.
- Silvasti, Tiina (2000). Kotitalo, kotitila ja luopuminen. *Janus* 8 (2), 231–248.
- Suutari, Kalervo (2010). Tulitikkuaski. Liisa Lehto (toim.), *Kaipaus Karjalaan. Matkoja Kotiseudulle*. Kansanelämän kuvauksia 76. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 46–50.
- Tai, Hue-Tam Ho (2001). Remembered Realms. Pierre Nora and French National Memory. *American Historical Review* 106 (3), 906–922.
- Tilley, Christopher (1994). *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*. Oxford: Berg Publishing.
- Tonkin, Elizabeth (1992). *Narrating Our Pasts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vertovec, Steven (2009). *Transnationalism*. London: Routledge.

Vilkko, Anni (1998). Kodiksi kutsuttu paikka. Tapausanalyysi naisen ja miehen oma-elämäkerroista. Teoksessa Matti Hyvärinen, Eeva Peltonen & Anni Vilkko (toim.), *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*. Tampere: Vastapaino, 27–72.

Eeva Riutamaa: Karjalaiset evakkolapset – selviytyjäsankarit

- Ayalon, Ofra [1987] (1995). *SELVIYDYN! Yhteisön tuki ja selviytyminen*. [RESCUE! Community Oriented Preventive Education] Suomentanut Kimmo Absetz. Jyväskylä: Gummerus.
- Cyruľnik, Boris (2011). *Resilience: How Your Inner Strength Can Set You Free from the Past*. New York: Penguin Books.
- Damasio, Antonio [2003] (2003). *Spinozaa etsimässä. Ilo, suru ja tuntevat aivot*. [Looking for Spinoza. Joy, Sorrow, and the Feeling Brain] Suomentanut Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Terra Cognita.
- Glucksberg, Sam. & Keysar, Boas (1990). How metaphors work. A. Ortony (toim.), *Metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 401–424.
- Ihanus, Juhani (2012). Historialliset vääryydet ja psyykkiset oikaisut. J. Löfström (toim.), *Voiko historiaa hyvittää? Historiallisten vääryyksien korjaaminen ja anteeksiantaminen*. Tallinna Raamatutrukikoda: Gaudeamus.
- Kananen, Heli (2010). *Kontrolloitu sopeutuminen*. Ortodoksinen siirtoväki sotien jälkeisessä Ylä-Savossa (1946–1959). Jyväskylä studies in humanities 144.
- Langer, Lawrence L. (1991). *Holocaust testimonies. The Ruins of Memory*. London: Yale University Press.
- Levine, Peter A. [1997] (2008). *Kun tiikeri herää. Trauma ja toipuminen*. [Waking the Tiger – Healing Trauma] Suomentanut Immo Pekkarinen. Oulu: Traumaterapiakeskus.
- Neuvonen-Seppänen, Hellä (tulossa 2019). Siirtokarjalaisuuden valot ja varjot evakon lapsen elämässä. Väitöskirjan käsikirjoitus. Itä-Suomen yliopisto.
- Paananen, Soili (2008). Saksalainen elämäkertametodologia oppimisen tutkimisessa. R. Kaasila, R. Rajala & K. E. Nurmi (toim.), *Narratiivikirja*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Peltonen, Ulla-Maija (2012). Hauras hyvyys ja anteeksianto sodan muistoissa. J. Löfström (toim.), *Voiko historiaa hyvittää? Historiallisten vääryyksien korjaaminen ja anteeksiantaminen*. Tallinna Raamatutrukikoda: Gaudeamus.
- Perttula, Juha (2008). Kokemus ja kokemuksen tutkimus: Fenomenologisen erityistieteen tieteenteoria. J. Perttula & T. Latomaa (toim.), *Kokemuksen tutkimus. Merkitys – tulkinta – ymmärtäminen*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Riutamaa, Eeva (2016). *Maan korvessa kulkevi – Evakkolasten kasvukokemusten tunnemuitot ja hyvinvointi*. Turku: Turun yliopiston julkaisuja, C-sarja 424.
- Roos, Jeja-Pekka (1988) *Elämäntavasta elämäkertaan – Elämäntapaa etsimässä 2*. Tutkijaliitto. Jyväskylä: Gummerus.

- Safran, William (1999). Comparing Diasporas: A Review Essay. *Diaspora*, Vol. 8, No. 3, 255–291.
- Salo, Saara & Marjo Flykt (2013). Lapsen ja vanhemman välisen emotionaalisen saata-villaolon merkitys lapsen kehityksessä ja hyvinvoinnissa. *Psykologia*, 05–06/2013, 402–416.
- Savolainen, Ulla (2015). *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka. Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Serenius, Mona (2003). Muistin taistelu unohdusta vastaan. Suomalaisten sotilasten näkemyksiä lapsuuden erokokemusten vaikutuksista. S. Haaramo ja K. Palonen (toim.), *Trauman monet kasvot. Psykykinen trauma sisäisenä kokemuksena*. 2. painos. Pieksämäki: Therapie-säätiö.
- Siirala, Martti (1983). *From Transfer to Transference*. Helsinki: Therapie-säätiö.
- Siltala, Juha (2006). Sodan psykohistoriaa. T. Kinnunen & V. Kivimäki (toim.), *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Helsinki ja Jyväskylä: Minerva.
- Siltala, Pirkko (2016). *Taakkasiirtymä*. Trauman siirto yli sukupolvien. Helsinki: Therapie-säätiö.
- Vihottula, Heli (2015). "En suostu yksinkertaisesti häviämään ihmisten silmistä". *Kertomuksia traumaattisesta kokemuksesta selviytymisestä*. Tampere: Acta Universitatis Tampereensis 2110.
- Wilson, Janelle (2005). *Nostalgia. Sanctuary of Meaning*. Lewisburg: Bucknell University Press.

Marjatta Hietala: Ikuinen ikävä. Kirjeet tunteiden tulkkeina

Arkistolähteet

Nikolai Puusan arkisto (tekijän hallussa)

Nikolai Puusan kirjekokoelma

Todistuksia, lausuntoja

Maire Puusan kirjekokoelma

Kirjallisuus ja lehtiartikkelit

Hagelstam, Sonja & Ilari Taskinen, Ilari (2015). Hiljaisuuden myytit. Postisensuuri, vaike-neminen ja etulinjan kokemukset sota-ajan kirjeissä. Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.), *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Tampere: Historiallinen Seura ja Postimuseo, Tampere-tutkimuksia ja -kuvauksia XII.

Hagelstam, Sonja (2014). *Röster från kriget. En etnologisk studie av brevdialoger mellan frontsoldater och deras familjer 1941–1944*. Åbo: Åbo Akademis förlag.

- Hietala, Marjatta (2001). Evakkopolulla. Mikrohistoriallinen katsaus Viipurin läänin Johanneksen pitäjän Kaijalan kylän naisten selviytymistarinaan. *Studia Karelica Humanistica* 16, Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, Joensuu.
- Hietala, Marjatta (2006). Sukulaiset, ystävät ja naapurit tekivät juhlan. Välähdyksiä Maire Puusan 90-vuotispäiviltä. *Johannekselainen*, huhtikuu/2006.
- Huhtanen, Taina (toim.). *Talvisodan kirjeet* (1984). Helsinki: Otava.
- Huhtanen, Taina (toim.). *Jatkosodan kirjeet* (1986). Helsinki: Otava.
- Kaijala. Kylä Karjalassa Viipurin läänin Johanneksen pitäjässä* (2000), Kaijala-kirjan toimittuskunta, Gummerus.
- Kanervo, Pirkko (2014), *Jäi vain nimi sankarin. Johannekselaiset toisessa maailmansodassa*, Johannes-Seura, Kaarina.
- Kenttäpostioapas joukkoja varten*, Päämajan huolto-osasto (1941).
- Kinnunen, Tiina & Ville Kivimäki (toim.) (2006). *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodassa*. Helsinki ja Jyväskylä: Minerva.
- Linna, Väinö (1988) *Tuntematon sotilas*. 39. painos, Juva: WSOY.
- Passerini, Luisa (1988). *Fascism in Popular Memory. The Cultural Experience of the Turin working class*. Translated by Robert Lumley and Jude Bloomfield, Cambridge University Press.
- Puusa, Nikola (1964)i, Joulun rannikkolinnakkeella vuonna 1939, *Johannekselainen* 12/1964.
- Puusa, Nikolai (1982). *Karjalainen Kylätie. Elämää Johanneksessa vuosina 1908–1939 ja kohtalon vuodet 1939–1944*, Helsinki.
- Tikka, Marko, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.) (2015). Kirjeiden tutkimatonta maailmaa, teoksessa *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*, Postimuseo, Tampereen Historiallinen Seura, Tampere Tutkimuksia ja kuvauksia XII, Tampere.

Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola: Karjala elää keskuudessamme

Kirjallisuus ja lehtiartikkelit

- Arponen, Antti O. (2010). Edunvalvonnan ja taistelun vuodet. Terhi Willman (toim.), *Karjalasta on kysymys. Karjalan Liitto 1940–2010*. Helsinki: Karjalan Liitto.
- Arponen, Antti O. (2010). Karjalatalon vaiheet. Terhi Willman (toim.), *Karjalasta on kysymys. Karjalan Liitto 1940–2010*. Helsinki: Karjalan Liitto.
- Autio, Tarja (2017). Viipurin Taiteilijaseura toi vuosinäyttelynsä Loviisaan, *Karjala* 12.10.2017.
- Bergroth, Kersti, Lempi Jääskeläinen & Viljo Kojo (1951). *Rakas kaupunki*. 2 p. Helsinki: Otava.

- Huppunen, Kullervo (2010). Bomban talo ja rajakarjalainen kyläyhteisö sekä Lapin ma-
jasta Ylläsjärven tunturihotelliin – kireän talouden pitkä tausta. Terhi Willman
(toim.), *Karjalasta on kysymys. Karjalan Liitto 1940–2010*. Helsinki: Karjalan Liitto.
- Ijäs, Kristiina (2017). Vuoden karjalaiset kirjat palkittiin Karjala-talolla. *Karjala*,
23.11.2017.
- Jylhä, Yrjö (1951). *Kiirastuli*. Helsinki: Otava.
- Kanervo, Pirkko (2008). *Sodan lapset pääsevät oppikouluun. Tyttöluokan vaiheista Turun
Toisessa Yhteislyseossa 'iloisella' 1950-luvulla*. Turku: Kirjatoimikunta.
- Karjala – karjalaisuus. Karjalan Liitto 1940–2015*. Helsinki: Karjalan Liitto.
- Karjala-työryhmän raportti 31.1.1995*. Helsinki: Karjalan Liitto.
- Keskisarja, Teemu (2016). Jallu vapautui Kakolasta marraskuussa 1917. *Karjala*, 27.10.2016.
- Kuisma, Risto (2010). Murroksen aika (1995–2009). Terhi Willman (toim.), *Karjalasta on
kysymys. Karjalan Liitto 1940–2010*. Helsinki: Karjalan Liitto.
- Kuisma, Risto, Willman Terhi (2010). Karjalaisen heimojärjestön vuosikymmenet. Terhi
Willman (toim.), *Karjalasta on kysymys. Karjalan Liitto 1940–2010*. Helsinki: Karjalan
Liitto.
- Kähäri, Iris (1964). *Viipurilaisen iltapäivä*. Helsinki: Otava.
- Laitio-Ramone, Jari-Pekka (2017). Riikka Rastas vaalii karjalaisia ruokaperinteitä. *Kar-
jala*, 21.12.2017.
- Liski, Petri (2017). Vuoden karjalainen kirja 2017. *Karjalan Kunnaat & Joulukannel*,
22.11.2017.
- Manner, Eeva-Liisa (1944). *Mustaa ja punaista*. Turku: Kustannusosakeyhtiö Aura.
- Niinistö, Merja (2017). Uusi Neptunuksen temppele lahjoituksena Monrepos'hon. *Kar-
jala*, 21.12.2017.
- Nurro, Terttu (2015). Tavallista parempi eväsreissu. *Karjalan Kunnaat*, 18.11.2015.
- Parjanen-Vättö, Päivi (2017). Kersti Bergroth uskoi henkiseen maailmaan. *Karjala*,
21.12.2017.
- Pohls, Maritta (2017). Karjalaisen Naisen Ääni 100-vuotiaassa Suomessa. *Johannekselai-
nen*, marraskuu 2017.
- Rintala, Paavo (1982). *Velkani Karjalalle – teema ja muunnelmia*. Helsinki: Otava.
- Saloniemi, Aira (2017). Ilkka Aunio, 24, johtaa 120-vuotiasta kuoroa. *Karjalan Kunnaat &
Joulukannel*, 22.11.2017.
- Sipponen, Kauko (2010). Karjalan kysymys. Willman, Terhi (toim.), *Karjalasta on kysymys.
Karjalan Liitto 1940–2010*. Helsinki: Karjalan Liitto.
- Summa, Markku (2017). Muutosten ennakointi on entistä tärkeämpää. *Karjala*, 3.8.2017.
- Willman, Terhi (2010). Karjalaisen kulttuurin nousukausi (1961–1994), Willman, Terhi
(toim.), *Karjalasta on kysymys. Karjalan Liitto 1940–2010*. Helsinki: Karjalan Liitto.

Kirjoittajaesittelyt

FT Tuula Eskeland on Kööpenhaminan yliopiston suomen kielen lehtori emerita. Hoi-
tanut suomen kielen lehtoraattia Oslon ja Tromssan yliopistoissa. Väitöskirja (1994)
Norjan metsäsuomalaisten paikannimistä. Tutkimuskohteisiin lukeutuvat Norjan ja
Ruotsin suomalaismetsät sekä suomalaiset sotalapset.

Professori Outi Fingerroos, Jyväskylän yliopisto. Fingerroosin tutkimusintresseihin
kuuluvat muistitietotutkimus (oral history), siirtolaisuus ja Neuvostoliitolle luovutetun
Karjalan muistitietohistoria. Väitöskirja (2004) käsittelee Kannaksen Karjalan kuole-
mien rituaalista muistia. Kirjoittanut ja toimittanut useita Karjalaa sivuavia teoksia.

FT, VTK Marjatta Hietala on Tampereen yliopiston yleisen historian professori emerita
ja Tukholman yliopiston kunniatohtori Hietalan tutkimukset ovat käsitelleet aate-,
sosiaali- ja kaupunkihistoriaa sekä tieteen historiaa. Marjatta Hietala on kirjoittanut
artikkeleita ja pitänyt esitelmiä Viipurista ja Johanneksesta ja hän edustaa johannek-
selaista naista Naisten ääni -projektissa.

FT Heli Kananen on filosofian tohtori, joka työskenteli artikkelia kirjoittaessaan Yh-
teiskunnan historian tutkimuksen huippuyksikössä, Jyväskylän yliopiston historian
ja etnologian laitoksessa tutkijatohtorina. Heli Kanasen tutkimukset ovat käsitelleet
siirtoväen sopeutumista ja selviytymisstrategioita sodanjälkeisessä Suomessa sekä
siirtoväen integraatiota ohjanneita tekijöitä.

FT Pirkko Kanervo, Turun yliopisto. Kanervon tutkimusintresseihin kuuluvat toisen
maailmansodan poliittinen historia, Italian ja Suomen suhteet ja luovutetun Karjalan
historia. Hänen väitöskirjansa (2007) käsittelee Italian Suomelle talvisodan aikana an-
tamaa apua ja kytkee talvisodan laajempiin kansainvälisiin yhteyksiinsä.

FM Terhi Kivistö, Turun yliopisto. Kivistö on historiantutkija ja arkistoalan ammattilai-
nen sekä historia- ja arkeologia-alan yritys Oy Sigillum Ab:n hallituksen puheenjohtaja.
Hän ideoi ja koordinoi Siirtolaisuusinstituutin ja Sigillummin vuonna 2016 toteuttaman
kaksiosaisen Sodan pakolaiset -seminaarisarjan, jonka pohjalta tämä artikkelikokoel-
ma syntyi.

VTT Olli Kleemola, Turun yliopisto. Kleemolan tutkimusintresseihin lukeutuvat mm.
kuvallisen lähdeaineiston käyttö tutkimuksessa, propagandan historia sekä evakuoi-

tujen karjalaisten sodanjälkeinen sijoittuminen. Kleemolan tähänastinen pääjulkaisu on hänen monografiaväitöskirjansa Valokuva sodassa (2016), jossa hän tarkastelee venäläisistä valokuvan avulla rakennettua kuvaa toisen maailmansodan ajan Suomessa ja Saksassa.

VTT Antero Leitzinger, Maahanmuuttovirasto. Leitzingerin tutkimuskohteisiin kuuluvat maahanmuuton, islamin ja Euraasian historia. Leitzingerin väitöskirja (2008) esitteli Suomeen sukupolvien ajan suuntautunutta maahanmuuttoa ja ulkomaalaispolitiikan pitkää historiaa, jossa mikään ei ole enää täysin uutta, mutta paljon on unohdettu.

KT Eeva Riutamaa, psykodraamaohjaaja CP, työnohjaaja STORY, yksilö- ja yhteisökonsultti. Tutkii kasvatuksen historiaa ja kasvatuksen ryhmädynaamisia ilmiöitä yksilöiden, perheiden ja yhteisöjen näkökulmasta. Riutamaa teki Turun yliopistoon kasvatustieteen väitöskirjansa (2016), jossa hän tarkasteli suomalaisten evakkolasten kasvukokemusten tunnemuistoja ja niiden yhteyttä ikääntyvän hyvinvointiin.

FT Ulla Savolainen, Helsingin yliopisto. Savolainen on muistitietotutkimukseen (oral history research), kulttuuriseen muistitutkimukseen (cultural memory studies) ja kerronnan tutkimukseen erikoistunut folkloristi. Hänen tutkimuksensa ovat keskittyneet omaehtoiseen kirjalliseen ja suulliseen muistelukerrontaan, muistelun ja muistin materiaalisiin aspekteihin sekä henkilökohtaisen ja jaetun muistamisen dynamiikkaan. Savolaisen väitöskirja (2015) käsitteli Karjalan entisten lapsievakkojen muistelukirjoituksia ja niiden ilmentämiä kirjallisia tapoja käsitellä evakkolapsuutta. Tällä hetkellä Savolainen työskentelee Suomen Akatemian tutkijatohtorina Helsingin yliopistossa (2017–2020). Hänen ”Memory Unchained” -tutkimuksensa tarkastelee inkeriläisten muistelmakirjallisuutta ylijärjätyn kulttuurisen muistin näkökulmasta.

FT, dosentti Tuomas Tepora, Helsingin yliopisto. Tuomas Teporan tutkimusaloja ovat sodan kulttuuri- ja kokemushistoria sekä tunnehistoria. Hän on julkaissut tutkimuksia suomalaisesta nationalismista ja sisällissodan sekä toisen maailmansodan muistamisesta. Erityisesti Tepora on tarkastellut väkivallan, myyttien ja symbolien yhteyksiä historiassa ja muistia. Kirjoittanut ja toimittanut useita Karjalaa sivuavia teoksia.

KARJALANI, KARJALANI, MAANI JA MAAILMANI -artikkelikoelman syntyhistoria juontaa pakolaiskeskusteluun, joka käynnistyi kiivaana kun Suomeen vuonna 2015 tuli ennätysellinen määrä turvapaikanhakijoita. Polemiikin kohteena oli pian myös Neuvostoliitolle luovutetusta Karjalasta evakuoitujen väestön asuttaminen muualle Suomeen.

Pakolaiskeskustelusta nousi esille ajatus siitä, kuinka huonosti suomalaiset lopulta tuntevat karjalaisten historian. Talvi- ja jatkosotaa koskevaa tutkimuskirjallisuutta on kyllä julkaistu runsaasti, mutta niissä Karjalan ja sen asukkaiden vaiheet jäävät usein varsinaisten sotatapahtumien varjoon. Tämän teoksen keskeisenä ajatuksena on luoda laajempi näköala karjalaisten kohtaloon ja sota-aikaan yleensä. Sota kosketti syvästi koko suomalaista yhteiskuntaa ja sen jäseniä.

Kirjan teemoihin kuuluvat Karjalan menettämisen taustat, talvi- ja jatkosodan aikana suoritetut väestön evakuoinnit, sodanjälkeinen asutustoiminta, karjalaisten selviäminen ja Karjalan muistaminen. Vaikka teoksen pääosassa ovat menetetty Karjala ja sen asukkaat, kirjassa muistutetaan myös, etteivät karjalaiset suinkaan olleet Suomen ainoita evakoita. Sodanjälkeinen asutustoimintakaan ei koskenut vain karjalaisia, vaan siitä hyötyi yli puolet Suomen kansasta. Eivätkä maahanmuuttajatkaan ole uusi ilmiö, vaan Suomeen on kaikkina aikoina tullut ihmisiä ulkomailta.

Artikkeleiden kirjoittajat ovat aihepiiriinsä perehtyneitä tutkijoita Suomen eri yliopistoista yhden kirjoittajista edustaessa Maahanmuuttovirastoa ja yhden Kööpenhaminan yliopistoa. Kirjan ovat toimittaneet FT Pirkko Kanervo, FM Terhi Kivistö ja VTT Olli Klemola.

ISBN 978-952-7167-55-7 (nid.)
ISBN 978-952-7167-56-4 (pdf)
ISSN 2343-3493 (painettu)
ISSN 2343-3485 (verkkajulkaisu)
ISSN 2343-4872

www.migrationinstitute.fi
www.sigillum.fi